

Danske Studier 2021

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2021

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Carl-Emil Prehn Andersen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 603
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3358-4

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Landsdommer V. Gieses Legat

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2020 er nu frit tilgængelige på
www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes gerne elektronisk til:

lektor
Henrik Blicher
henblich@hum.ku.dk
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
ss@dsl.dk
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Bøger, forslag til artikler og andre henvendelser til redaktionen sendes via
redaktionssekretær

Carl-Emil Prehn Andersen
cepa@dsl.dk
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1.
oktober 2021.

Indhold

<i>Lisbeth M. Imer og Søren M. Sindbæk:</i>	
Nye fund af runer i Ribe	5
<i>Mette Riis:</i>	
En editionsfilologisk undersøgelse af Ingeborg Stuckenbergers <i>Samlede værker</i> (2013) og en vurdering af forlaget Gladiators klassikerserie	31
<i>Eva Skafte Jensen:</i>	
Et system i stadig bevægelse. Pronominalkasus i dansk	45
<i>Bolette Sandford Pedersen, Sanni Nimb og Sussi Olsen:</i>	
Dansk betydningsinventar i et datalingvistisk perspektiv	72
<i>Katrine Kehlet Bechgaard:</i>	
Personnavne og forenelighed. Hvordan passer familiens navne sammen?	107
<i>Annette Lassen:</i>	
Grundtvigs brug af det islandske digt <i>Odins ravnegaldre</i>	123
<i>Sophie Wengerscheid:</i>	
Når åndens herredømme over kødet mister sin magt. Om kvindelighed, kropslighed og seksualitet i Søren Kierkegaards »Forførerens Dagbog« og andre guldaldertekster	151
<i>Ida Theilgaard og Tobias Skiveren:</i>	
Kropsmodernismen genbesøgt. En nymaterialistisk revurdering af firserpoesien hos Henrik S. Holck og Pia Tafdrup	170

ANMELDELSER

<i>Kathrine Thisted Petersen:</i>	
Ebba Hjorth (ledende redaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie. Bd. 3. Bøjning og bygning	193
<i>Henrik Jørgensen:</i>	
Ebba Hjorth (ledende redaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie. Bd. 4. Dansk i brug	202

<i>Annette Lassen:</i>	
Jürg Glauser, Pernille Hermann, Stephen A. Mitchell (red.). Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches. 2 bind.	210
<i>Erik Skyum-Nielsen:</i>	
Keld Zeruneith: Da de tog land. Historie, drømme og digtning i sagatidens Island.	213
<i>Frans Gregersen:</i>	
Sven-Göran Malmgren og Birgitta Agazzi: Bertil Molde. Språkvårdare och folkbildare Ulf Telemann: Nordister och nordistik i Lund – från 1860- till 1930-tal	220
<i>Ellen Krefting:</i>	
Henrik Horstbøll, Ulrik Langen og Frederik Stjernfelt: Grovf Konfækt. Tre vilde år med trykkefrihed 1770-73	228
<i>Marie-Louise Svane:</i>	
Kirsten Dreyer: Kamma Rahbek og livet på Bakkehuset. Et kulturelt miljø i guldalderen Lone Krogsholm: Dristig som en mand. Renna Hauchs kamp for ligestilling	235
<i>Nils Gunder Hansen</i>	
Flemming Behrendt: Livsrusen. En bog om Henrik Pontoppidan.	240
<i>Lotte Thrane:</i>	
Benedikte F. Rostbøll (udg.): Karen Blixens afrikanske farm. En brevsamling 1913-31	249
<i>Anders Ehlers Dam:</i>	
Peer E. Sørensen: Modernismens ansigter	254
<i>Erik A. Svendsen:</i>	
Anders Ehlers Dam (red.): Den stumme myte. Nedslag i efterkrigstidens kulturkritik	260
<i>Aage Jørgensen:</i>	
Thomas Bredsdorff: Litteraturen giver form til en følelse 1960-2019. Essays om liv, forskning og digtning	268
<i>Christian Dahl:</i>	
Dan Ringgaard: Chaplins pind. Et essay om litteratur og kreativitet	277
Bidragydere	280
Universitets-Jubilæets danske Samfund	282

Nye fund af runer i Ribe

Af Lisbeth M. Imer og Søren M. Sindbæk

The article deals with the excavated finds of runic inscriptions in Ribe, during the campaigns in 2017-18. The fragment of a supposed bone plate is carved with runes on one side, whereas a fragmented antler comb is carved with runes on both sides. The bone plate dates to the mid- or late ninth century, whereas the comb has a slightly earlier date to the first half of the ninth century. Suggestions for readings and interpretations of the inscriptions are put forward as well as discussions of the linguistic stage of the texts. Of special interest is the word **kābar**, Old Danish *kambr*, which includes either an epenthetic vowel or a preserved stem vowel. On the basis of linguistic analyses and contemporary Danish finds, it is argued that the inscription contains an epenthetic vowel. Finally, the inscriptions are discussed in relation to the distribution of runic inscriptions in early town environments.

Fund af runeindskrifter fra ældre vikingetid er relativt sjældne. Mange af de kendte indskrifter findes på personlige genstande af fx træ, ben eller hjortetak. Den slags organiske materialer har en begrænset levetid i de fleste arkæologiske miljøer. Der, hvor man oftest finder dem bedst bevaret, er i de stærkt organiske affaldslag, der er ophobet i de ældste byer. Derfor giver byudgravninger ofte et runologisk afkast.

I 2017-18 gennemførtes en stor forskningsudgravning i de ældste dele af Ribe, der voksede frem som den ældste bymæssige bebyggelse i det nuværende Danmark langs nordsiden af Ribe å fra omkring år 700 (Feveile 2006a; 2010). Udgravningen, der var bekostet af en Semper Ardens bevilling fra Carlsbergfondet som del af forskningsprojektet »Northern Emporium«, havde til formål at følge udviklingen på en eller flere af byens parceller med huse og værksteder fra 700- og 800-tallet (Sindbæk 2018). Arbejdet blev gennemført i samarbejde mellem Sydvestjyske Museer og Danmarks Grundforskningsfonds Centre for Urban Network Evolution (UrbNet) ved Aarhus Universitet.

Ved udgravningen brugte man en detaljeret metodik, som blandt andet indebar, at al fyldjord blev vandsoldet og samtlige genstandsfund og andre levn indsamlet (Croix et al. 2019). Det gav som resultat blandt andet fund af mere end 50 redskaber af træ, mere end 200 færdige genstande af ben og tak, foruden en stor mængde affald fra bearbejdning, samt næsten et ton dyreknogler. Med så mange fund af genstande, der ofte har givet runefund, var der håb om nyt indblik i skriftkulturen i et af vikingetidens bysamfund. Udgravningen fandt sted umiddelbart ved siden af den ud-

gravning, hvor det berømte kraniefragment med runer blev fundet i 1973 (Stoklund 1996; 2004, Søvsø 2013). Trods omhyggelig vask og registrering af alle fund er udgravningens runefund dog begrænset til to genstande.

Benskinnen (DK SJy 80)

Genstanden (fund nr. X212) er fundet ved soldning af fyld fra lag af kulturjord (A152), der lå over og omkring et lergulv fra en bygning (K31) i det nordøstligste hjørne af udgravningsfeltet. Laget hører til udgravningens fase F13, der dateres til anden halvdel af 800-tallet ud fra en række kulstof-14 prøver (Phillipsen et al. in press). Det ca. 4,0 x 1,9 cm store fragment er fremstillet af hvalben (Fig. 1). Stykket er meget præcist forarbejdet med flad, glatpoleret bagside, helt parallelle sider og hvælvet, glat forside. Der er ikke spor af nitter eller andet, der kan have fæstnet stykket, eller af slid på overfladerne. Stykket viser spor af ildpåvirkning, der har hvidbrændt dele af den nedre kant. Fragmentet har været del af en benskinne af ukendt længde. Formen er usædvanlig og svarer ikke direkte til andre af udgravningens fund af ben og tak, fx kamme, hvis skinner er spinklere og har buet omrids. Det kan måske være en kamfutteral, en relativt almindelig genstandsform i Nordsøområdet i 800-tallet (Callmer 1998). En anden mulighed er, at skinnen har siddet på et skrin som eksempelvis låget på det såkaldte Franks Casket, en æske af hvalben, der er fremstillet i England i 700-tallet (Webster 2012). Det er uvist, hvor meget af indskriften, der mangler i hver ende.

De fleste af runerne er smukt udført som flerstregede runer, det vil sige, at de fleste hoved- og bistave er ridset op med to streger. En enkelt mulig rune, som ser ud til at være indskudt, efter at indskriften er ristet, er dog ristet med en enkelt streg. Flerstregede runer kendes fra flere forskellige tidsperioder og fra store dele af den runeskrivende verden. Samtidige eksempler kendes fra Hemdrup-pinden, et løsfund som menes at være vikingetidigt, knivskaftet fra Lindholm Høje, som dateres til 800-tallet (Moltke 1985: 350), en pind fra Hedeby, der ligeledes dateres til 800-tallet (Moltke 1985: 371) samt nogle frisiske runeindskrifter (Looijenga 1996).

I den følgende translitteration angiver lodret streg | at genstanden er knækket og indskriften dermed afbrudt, parentes () en usikkert læst rune, og * en rest af en rune. **Fed skrift** angiver translitteration, og *kursiv skrift* transskription (norrønt).

Fig. 1. Fragment af en skinne af hvalben med dobbeltstregede runer på den ene, hvælvede side. Bagsiden er plan og uden runer. Foto: Sydvestjyske Museer og Northern Emporium projektet.

	R	(f)	a)	r	(i)	(m)	a)	t)	u)	(:)	b)	i)	þ)	a)	*)				
	1		2		3		4		5		6		7		8		9						10		11		12		13		14					

Rune 1: En **r**-rune, hvor både hoved- og bistave er ristet med to streger. Bistavene peger nedad og buer let ind mod hovedstaven i begge sider.

Rune 2: Formentlig en **f**-rune, hvor hovedstaven er ristet med to streger og bistavene med tre streger.

Rune 3: En **a**-rune, hvor både hoved- og bistav er ristet med to streger. Bistaven gennemskærer hovedstaven, men er omtrent dobbelt så lang på venstre side af hovedstaven som på højre.

Rune 4: En **r**-rune, hvor både hoved- og bistav er ristet med to streger. Runen har åben form.

Rune 5: Denne mulige rune er kun halvt så høj som de resterende, og det ser ud som om, runen enten er klemmt ind mellem to runer, efter at resten af runeindskriften er ristet, eller at der er tale om en påbegyndt rune, som er opgivet, fordi hovedstaven ville støde ind i bistaven på den foregående **r**-rune. Der kan være tale om en **i**-rune, som er skudt ind i indskriften efterfølgende, og som har halv højde, fordi hovedstaven ellers ville støde

ind i bistaven til den foregående **r**-rune. Alternativt kan der være tale om en **l**-rune, hvis den skrå streg til højre for den lille hovedstav hører til. Denne støder dog helt op til hovedstaven til den efterfølgende rune 6. Mindre sandsynligt kan der være tale om en kortkvist **s**-rune eller en **u**-rune med en meget kort bistav, der som nævnt ikke hænger sammen med hovedstaven. Endelig er det muligt, at der er tale om en fejlristning, som ikke skal indgå i en tolkning.

Rune 6: Formentlig en **m**-rune af kortkvisttype, hvor både hovedstaven og bistaven til højre er ristet med to streger. Bistaven til venstre er ristet med én streg. Alternativt kan der være tale om en **k**-rune, hvis bistaven til venstre for hovedstaven skal hænge sammen med rune 5.

Rune 7: En **a**-rune, hvor både hoved- og bistav er ristet med to streger. Bistaven gennemskærer hovedstaven, men er omtrent dobbelt så lang på venstre af hovedstaven som på højre.

Rune 8: En **t**-rune, hvor både hoved- og bistave er ristet med to streger. Der er bistave på begge sider af hovedstaven, og de når sammen i en lille spids.

Rune 9: En **u**-rune, hvor både hoved- og bistav er ristet med to streger. Runen er slank, og bistaven når helt ned mod bunden.

Mellem rune 9 og 10 er der et muligt skilletegn, som består af en kort lodret streg, der er afsat omtrent midt imellem rune 9 og 10. Det, der taler for, at der kan være tale om et skilletegn, er, at afstanden mellem rune 9 og 10 ser ud til at være en smule større end mellem de andre runer, når man ser på toppen af runerne. Afstanden mellem bundene af runerne er dog ikke større end mellem de andre runer. Der er intet skilletegn mellem rune 1 og 2, hvor **r**-runen, rune 1, viser, at det må være slutningen af et ord, der står her. Det kunne tale for, at den lille streg ikke er et skilletegn. Dog kan man ikke være sikker på, at der er en ensartet anvendelse af skilletegn i en indskrift. Skilletegn kan mangle delvis eller helt og kan også forekomme i midten af et ord. Skilletegn kan også anvendes som skille mellem forskellige afsnit i en tekst, uden at der er skilletegn mellem de enkelte ord.

Rune 10. En **b**-rune, hvor hovedstaven er ristet med to streger. Runen har ikke, som det er normalt, to bælg, men tre, og de er ristet med en enkelt streg. En parallel til denne runeform findes i en frisisk indskrift på et kamfutteral fra Oostum fra 700- eller 800-tallet. (Düwel og Tempel 1970: 363, Düwel 2008: 86, Looijenga 2003: 304).

Rune 11: En **i**-rune ristet med to lodrette streger.

Rune 12: En **p**-rune, hvor både hovedstav og bælg er ristet med to streger.

Rune 13: En **a**-rune, hvor både hoved- og bistav er ristet med to streger. Bistaven gennemskærer hovedstaven, men er lidt længere til venstre for hovedstaven end til højre for. Den er placeret lidt lavere på hovedstaven end de andre to **a**-runer, men det skyldes formentlig, at bælgens på den foregående **þ**-rune er i vejen.

Rune 14: Resterne af en hovedstav er synlig i kanten af fragmentet. Der er ingen synlige bistave på venstre side af hovedstaven, hvorfor man kan udelukke en række runer på forhånd, nemlig dem, som også har bistav på venstre side af hovedstaven. Det gælder, **h**-, **n**-, **a**-, **t**-, **m**-, og **r**-runerne, hvis man går ud fra, at indskriften er skrevet efter den forenkledede 16-tegnsfuthark.

For en så kort og fragmenteret tekst kan der ikke fremsættes en entydig og sikker tolkning.¹ Bortset fra den første rune, som er en **r**-rune og dermed efter al sandsynlighed angiver slutningen på et ord, samt det mulige skilletegn mellem rune 9 og 10, er der mange muligheder for orddeling, og der er mange muligheder for hvilke ord, der kan findes i den korte indskrift. Vikingetidens futhark er kendetegnet ved, at flere beslægtede lyde er repræsenteret af den samme rune, hvilket i sagens natur vil udvide mulighederne. Hertil kommer, at vi ikke ved, hvor lang genstanden oprindeligt har været, og hvor meget, der er knækket af i hver ende. Det betyder, at vi ikke ved, hvilken del af en fragmenteret tekst vi har; begyndelsen, midten eller slutningen.

Der er nogle få holdepunkter. Den første del af indskriften, som ender på **-r**, markerer afslutningen af et ord eller afslutningen af første led i et sammensat ord. Det kan være et personnavn, slutningen af futharken eller et helt tredje ord, som slutter på **-r**. Mulighederne må regnes i tusindvis.

Et andet holdepunkt er de fire sidste bevarede runer i indskriften **bīþa**, der kan tolkes som vb. *bīða*. Dette verbum kan have mange betydninger. Den hyppigste brug af ordet er 'vente' på nogen eller noget, men bruges også i betydningen 'forblive, blive på stedet', 'opnå' et eller andet, 'blive udsat for, rammes af, pådrage sig', 'lide skade' ved noget eller 'finde ro' for noget.² Der er mest sandsynligt tale om en infinitiv, men imperativ (bydeform) kan ikke udelukkes. Dette forudsætter naturligvis, at ordet ikke hører sammen med den efterfølgende rune, som anes i kanten af fragmentet.

1 Vi skylder stor tak til professor Kristel Zilmer, Kulturhistorisk Museum i Oslo, og til docent Magnus Källström, Riksantikvarieämbetet i Stockholm, for indspil og diskussion.

2 (<https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o8209>)

Mellem sekvensen **-r** og **bīpa** står den vanskeligste del af indskriften. Den første sekvens **(f)ar(i)** kan have sammenhæng med subst. *fari* 'rejsende' eller vb. *fara* 'at rejse'. Det kan også være et navn, som indeholder sekvensen **-fari/fari-** fx i forbindelse med den foregående **r**-rune: ...**rfari**, af typen *Við-fari*, som betegner en person, der har rejst eller plejer at rejse til et sted, der angives i forleddet (Peterson 2007: 59-60). En anden mulighed er, at sekvensen **(f)ar(i)** står i en oblik kasus, og da kan man tænke sig en dativ af ordet *fár* 'fjendskab, ondskab, fare, nød, farlig sygdom, farligt varsel' (neutral a-stamme). Den foregående **r**-rune kan i så fald være resterne af præpositionen *viðr* 'imod', som i indskriften på Ribe-kraniefragmentet (DR EM 85; 151B) er stavet ᚱᚱᚱ **uīpr**. Disse tolkningsforslag forudsætter, at den lille indskudte rune (rune 5), læses som en **i**-rune, og at bistaven tilhører den næste rune.

Den næste sekvens **(m)atu** (alternativt **(k)atu**) kan opfattes som eksemplis *máttu* 3. pl. pret. ind. af vb. *mega* 'formå, kunne' eller *gátu* af *geta* 'skaffe, få, få fat i'. Hvis den foregående sekvens skal læses **(f)ar(i)**, er verbet *mega* 'formå, kunne' mest sandsynligt, idet den skrå streg mellem rune 5 og 6 må høre til rune 6.

En sammenhængende tolkning af de ord og orddele, der er bevaret i indskriften, er vanskelig, men en mulig transskription er ...*r fari máttu bíða* ... '[mod]? fare/farlig sygdom ... (de) formåede at finde ro?'. Der er dog det problem, at verbet *bíða* gerne følges af akkusativ eller genitiv, og her står *fari* i dativ. Det vil sige, at hele runefølgen er vanskelig at tolke i en sammenhæng, men den kan muligvis opfattes som en afværgende formular mod sygdom, fare eller ondskab.

Alternativ kan man tænke sig, at den mulige korte **i**-rune (rune 5) slet ikke hører til indskriften, men skal udelukkes som en fejlristning. I så fald får man læsningen **r(f)ar(m)atu : bīpa**, og det giver mulighed for, at tolke sekvensen **far** som en akkusativ af sb. *fár* 'fare/farlig sygdom', hvilket da kunne give en sammenhæng med sekvensen *máttu bíða*, idet *bíða* gerne ses i forbindelse med akkusativ. Præpositionen *viðr* styrer dog oftest dativ, når ordet svarer til 'imod', og derfor skal man måske lede efter et helt andet ord, der ender på **-r**.

Der er naturligvis en række formelle alternativer, som er mere eller mindre sandsynlige. Den første sekvens kan transskriberes ...*rfari*, altså en eller anden '...farer'. Sekvensen **(m)atu** kan indeholde vb. *munu* 'tænke, ville, skulle til (at)' med et enklitisk *þú* i formen *mantu* 'du skal', selv om det er sjældent, at nasalen er udeladt foran homorgan konsonant hen over ordgrænsen. Desuden ville man forvente, at risteren i et sådant

ord havde brugt **ǫ**-runen i stedet for **a**-runen. En mindre sandsynlig transskription vil derfor være ...*ǫfari, mantu biða* ... '...farer, du skal vente/forblive/rammes af/finde ro'.

Sygdomsuddrivende eller -afværgende formularer er en kendt genre fra runernes verden. Fra Ribe stammer det berømte kraniefragment med en sygdomsuddrivende formular, og det er en genre, som er kendt over hele Norden i vikingetid og ældre middelalder (Pereswetoff-Morath 2017). En parallel findes sandsynligvis i Hemdrup-pinden (DK NJy 62) (Moltke 1985: 351-353), hvor runerne er udført med flere streger og endda dekoreret med små vertikale streger i hovedstavene. Man kan forestille sig, at benskinen har siddet som dekoration på et lille skrin eller æske, som kan have indeholdt remedier til sygdomsbekæmpelse.

Kammen (DK SJy 81)

Genstanden (fund nr. X536) er en kam af tak, hvor der er runer på begge sider (Fig. 2). Den er fundet i flere brudstykker ved soldning af et stort lag af kulturjord (A243), der lå i vej og grøft mellem flere bygninger fra udgravningens fase F11 og F12, der dateres til første halvdel af 800-tallet. Kammen er en såkaldt trelagskam, opbygget med to lange, buede skinner, der har været holdt sammen med jernnitter omkring flere flade plader, hvori kammens tænder er udsavet. Typen, der har en bred, flad skinne, kaldes Ambrosiani type A, der er almindelig i ældre vikingetid (Ambrosiani 1981). Som det ofte er tilfældet for denne kamtype, er materialet bestemt som rensdyrtak, og enten kammen eller råmaterialet må derfor være importeret til Ribe. Det sidste er afgjort muligt: I værksteder i Ribe er der fundet affald fra bearbejdning af rensdyrtak. Begge ender af kammen er afbrudt. Det bevarede stykke er 17 cm langt, og skinnerne er 2,1 cm brede på midten. Begge sider er dekorerede med indskårne, parallelle linjer langs kanterne og med mønster af prik-og-cirkele-ornamenter, der er boret ind med et gaffelformet redskab. Blandt de mange fund fra kammagerværksteder i udgravningen er der fundet fragmenter og forarbejdede til lignende kamme, og kammen kan derfor være fremstillet i Ribe. Typen er dog så almindelig, at den også kan være kommet til byen med en tilrejsende fra et andet sted i Skandinavien. Der er indridset runer på begge sider af kammen. På den ene side er også indridset et lille bueornament. Både runerne og ornamentet er udført i tynd streg med en spids genstand,

fx spidsen af en kniv. De er meget let indridset, og klart forskellige fra kammens ornamenter, som de respekterer. Indskriften er derfor sandsynligvis ikke lavet ved fremstillingen af kammen, men er tilføjet på en allerede færdig kam.

Fig. 2. Den fragmenterede kam af tak er 17 cm lang og har runer på begge sider. Foto: Sydvestjyske Museer og Northern Emporium projektet.

Første sekvens står på den ene side af kammen, mens anden og tredje sekvens står på den anden. Alle runerne er ristet med én streg.

Risteren har i første sekvens anvendt det, der normalt kaldes for langkvistruner, men det kan ikke afgøres, om de tilhører den standardiserede 16-tegnsfuthark af Gørlev/Malt-typen, eller om de tilhører det typologisk tidligere stadium Helnæs/Ribe-typen (se Stoklund 2004 for yderligere diskussion).

: **k a b a r** :
1 2 3 4 5

Indskriften er afgrænset af et etpunktsskille tegn før den første rune og efter den sidste rune, og den er placeret, så bunden af bistavene står på den øverste af de to riller, der er på kammens flade lige over tænderne (Fig. 3). Rune 1: Utvivlsomt en **k**-rune.

Rune 2: En **ǰ**-runer med højt placerede bistave. Toppen af øverste bistav støder sammen med toppen af hovedstaven.

Rune 3: Utvivlsomt en **b**-runer

Rune 4: En **a**-runer, hvor bistaven gennemskærer hovedstaven. Bistaven er lige lang på begge sider af hovedstaven.

Rune 5: En **r**-runer med nedadvendte bistave.

Runerne er ristet med en meget sikker hånd, og der kan ikke herske nogen tvivl om, at teksten må oversættes med ordet 'kam' *kambr* (se nærmere nedenfor).

*Fig. 3. Runerne på den ene side af kammen består af fem sikkert ristede runer **ka****ba****r** mellem to etpunktsskilletegn. Der er tale om ordet 'kam'. Foto: Sydvestjyske Museer og Northern Emporium projektet.*

Sekvenserne 2 og 3 på den anden side af kammen ser ud til at være ristet med en anden hånd ('ductus') end den første indskrift. Risteren har tilsyneladende brugt det, der traditionelt kaldes for kortkvistruner. Hvor indskriften på den første side af kammen vender bunden af runerne mod tænderne, vender de to indskrifter på den anden side toppen af runerne mod tænderne. Sekvens 2 er placeret lige til højre for en nitte og består af to runer. Til venstre for nitten er ridset to bånd, der griber ind i hinanden (Fig. 4).

ǫ i
1 2

Rune 1: En **ǫ**-rune med lavt placerede bistave, hvor der er megen plads mellem bistavene. Den øverste bistav skærer hovedstaven, men ikke meget.

Rune 2: En **i**-rune.

*Fig. 4. Den anden side af kammen bærer to adskilte indskrifter. Den ene består af runerne **ǫi**. Foto: Sydvestjyske Museer og Northern Emporium projektet.*

Den tredje sekvens består af fire runer og er placeret til højre for sekvens 2 med god afstand til denne:

k a m a
1 2 3 4

Rune 1: En **k**-rune hvis bistav begynder et godt stykke nede på hovedstaven.

Rune 2: En **a**-rune hvis bistav skærer hovedstaven en lille smule.

Rune 3: En **m**-rune med to højt afsatte bistave, som går skråt opad. Det er sandsynligvis en kortkvistrune af den type, der findes på skålen fra Kaupang (N 579) (Olsen 1960: 191).

Rune 4: En **a**-rune med ensidig bistav, som er kendetegnende for kortkvistuner.

Fig. 5. Den sidste runesekvens på den anden side af kammen består af de fire runer **kama**. Foto: Sydvestjyske Museer og Northern Emporium projektet.

Der er ikke noget, der tyder på, at runesekvens 2 og 3 skal tolkes i sammenhæng med sekvens 1. Denne er afgrænset af skilletegn på hver side af runefølgen og har en anden karakter end runerne på den modsatte side. Det er også usikkert, om sekvenserne 2 og 3 skal tolkes som en sammenhængende indskrift. Der er ikke nogen åbenlys tolkning af runerne **aj**. En mulig parallel er forleddet i navnet Erik **ajirik** på Starup-stenen (DK SJy 54) fra 700- eller 800-tallet (Jacobsen og Moltke 1942: 43), som går tilbage til urnordisk **Aina*- 'alene' (ibid.: 646, Peterson 2007: 260). På grund af sekvensen **kābar** på den anden side af kammen, er det nærliggende at tænke sig, at runerne **kama** også har noget med ordet 'kam' at gøre, fx verbet *kemba* 'kæmme'. Der mangler dog et b i indskriften for at kunne understøtte denne tolkning. Poul Erik Mørup, bibliotekar og selvlært runolog fra Sydjylland, har foreslået, at **kama** er en genitiv af navnet *Kāmi*, som kan være et tilnavn dannet af det norrøne adjektiv *kāmr* 'mørk' eller 'mørklødet' (Lind 1920-21: 185-186). Det er usikkert, om de tre runesekvenser hænger sammen i en samlet tolkning, da de ikke står i en sammenhæng, men en mulighed er da, at kammageren har skrevet ordet 'kam' på den ene side, og ejeren derefter har skrevet sit navn (i genitiv) og tilføjet 'alene', fordi han ikke ville dele sin kam med andre. Det kunne forklare, at sekvenserne tilsyneladende er ristet af to forskellige personer.

Ejerindskrifter med personnavne i genitiv findes i det sparsomme indskriftmateriale på løsgenstande fra vikingetiden. På bagsiden af dragt-

spændet fra Scheelsminde/Ålborg (DK NJy 60) står mandsnavnet Goti i genitiv 'Gotis' (Moltke 1985: 347), og på bagsiden af dragtspændet fra Viborg (DK MJy 30) står indskriften **lukisliua**, hvilket formentlig skal tolkes som 'Leves spænde' (ibid.: 358).

Kamme med runeindskrifter dateret fra jernalderen til den tidlige middelalder findes i ikke færre end 11 eksemplarer fra det gammeldanske område, og går vi lidt længere mod syd, er der flere frisiske eksempler. I Elisenhof (DE EM 85; 370) i det nordlige Tyskland er fundet en interessant parallel til Ribe-kammen. Kammen blev fundet under udgravningen af en bebyggelse i Tønning, der hvor Ejderen flyder ud i Nordsoen mod vest. Kammen er lavet af tak og er dateret fra slutningen af 700-tallet til slutningen af 800-tallet (Tempel 1979: 167-68). Den har indskriften 'kam' skrevet 𐀓𐀚𐀚 **kābr**, som uden tvivl er ordet *kambr* (Liestøl 1973: 105, Moltke 1985: 370-71), og også her er nasalen udeladt, men hvor Ribe-kammen har indskudsvokal **kābar** og tilsyneladende er ristet med langkvistruner, er Elisenhof-kammen skrevet med kortkvistruner. Runeristeren har ikke skelnet mellem /r/ og /r/, men har brugt runen R. Sammenfaldet mellem /r/ og /r/ sker tidligere i Norge end i det østnordiske, hvilket tyder på, at risteren har været norsk (Liestøl 1973: 106).

Kortkvistruner og langkvistruner

I slutningen af jernalderen skete nogle meget store sproglige udviklinger i nordisk, som i sprogforskningen kaldes synkope, omlyd og brydning. Som følge af disse sproglige udviklinger ændrede runealfabetet gradvis karakter fra at bestå af 24 tegn, som var jernalderens standardiserede futhark, til at bestå af 16 tegn, som blev vikingetidens standardiserede futhark. Denne udvikling af futharken var tilendebragt allerede i begyndelsen af 700-tallet, hvor berømte indskrifter som kraniefragmentet fra Ribe og Helnæs-stenen blev ristet (Stoklund 2004: 38). Disse indskrifter er skrevet med 16 tegn som vist i fig. 6.

f u þ ā r k h n i a s t b m l r
 ƿ 𐀃 𐀄 𐀅 R Ƴ 𐀇 𐀈 𐀉 𐀊 𐀋 𐀌 𐀍 𐀎 𐀏

Fig. 6. En mulig rekonstruktion af futharkens udseende i 700-tallet baseret på de runeformer, som anvendes i Ribe- og Helnæsindskrifterne. Illustration: Lisbeth M. Imer.

Efter reduktionen af futharken fra 24 til 16 tegn skete endnu en forandring, nemlig at de runer, som hidtil havde haft to hovedstave, **m-** og **h-**runerne, fik én enkelt hovedstav, dvs. fra **ᛞ** til **ᛏ** og fra **ᛟ** til ***** (Fig. 7). De 16 runer i vikingetidens futhark havde nu en form, som blev brugt relativt konsekvent i Danmark helt frem til vikingetidens slutning.

ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚷ ᚹ ᚻ ᚾ ᚿ ᚰ ᚲ ᚴ ᚷ ᚸ ᚺ ᚾ
f u þ a r k h n i a s t b m l r

Fig. 7. Den standardiserede 16-tegnsfuthark med langkvistruner i ældre vikingetid. Bemærk at **h-** og **m-**runerne er forenklet ved at have én hovedstav, og at den graf, der anvendtes for **a** i indskriften på Ribe-kraniet, har fundet ny anvendelse som **h**-rune. Illustration: Lisbeth M. Imer

Samtidig med eller kort efter forenklingen af 16-tegnsfutharken opstod en variant, som traditionelt kaldes for kortkvistrunerne (Fig. 8). Forskerne strides endnu om det indbyrdes forhold mellem de to runerækker; om den ene kom før den anden, de regionale tilhørsforhold, og om det i det hele taget giver mening at tale om to forskellige futharker (fx Andersen 1947, Liestøl 1981, Moltke 1985, Barnes 1987; 2006, Stoklund 1996; 2004 samt Imer 2015a: 40-43). Hovedårsagen til, at diskussionerne i tidens løb har været så livlige, er, at der i perioden 600-900 er så få veldaterede runefund at føre diskussionen ud fra, og at de daterede indskrifter ikke indeholder de runer, som er karakteristiske for enten den ene eller den anden variant. Først med fundet og tolkningen af kraniefragmentet fra Ribe, som dateres til 725-750 (Stoklund 2004: 27, Søvsø 2013), kom der et veldateret fund med et runeinventar, som for alvor gav grundlag for at skelne mellem Helnæs/Ribe-futharken på den ene side og Gørlev/Malt-futharken på den anden side (Stoklund 1996; 2004: 38).

ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚷ ᚹ ᚻ ᚾ ᚿ ᚰ ᚲ ᚴ ᚷ ᚸ ᚺ ᚾ
f u þ a r k h n i a s t b m l r

Fig. 8. Den standardiserede kortkvist-futhark, som kan være opstået på baggrund af den standardiserede 16-tegnsfuthark med langkvistruner. Illustration: Lisbeth M. Imer.

Siden har Staffan Fridell beskæftiget sig med emnet ud fra en alfabet-historisk og semiotisk synsvinkel. Fridells metode er at se på den rent tekniske udførelse af runerne, det vil sige skriftretningen for de hovedstave og bistave, som udgør en rune. Denne metode giver et bedre indblik i de

skrivemæssige overvejelser, der ligger til grund for de grafiske ændringer fra ældre til yngre futhark. Han er meget overbevisende kommet frem til, at kortkvistrunerne må være en bevidst reform af langkvistrunerne. Af ukendte årsager opretholdes opdelingen af de to varianter ikke i særligt lang tid (Fridell 2011), og i de danske runeindskrifter ses der også tidligt en blanding af de to alfabeter, fx på den ældste af Gunderup-stenene (DK NJy 47), som formentlig stammer fra 800-tallet (Jacobsen og Moltke 1942: 182), og muligvis også i indskriften på benskinnen, hvor der ser ud til at være brugt en **m**-rune af kortkvisttype, mens fx **t**- og **b**-runerne er af langkvisttypen. Måske angiver **a**-runerne med deres relativt korte bistave på højre side af hovedstaven en usikkerhed i valget af den ene eller den anden type runer.

Ribe-indskrifternes **m**-runer giver anledning til at undersøge kortkvistindskrifter andre steder. Det er karakteristisk for **m**-runer af kortkvisttypen, at bistavene sidder meget højt på hovedstaven til forskel fra den sene vikingetids **m**-rune, hvor bistavene som regel sidder lavere. I kortkvistindskrifter er det ikke ualmindeligt, at **m**-runen færdiggøres ved en lille trekantet prik øverst på hovedstaven, som det eksempelvis ses i futhark-indskriften på en af træpindene fra Hedeby (DK Sl 8) og på træåren fra Oseberg (N 137) i indskriften **litoluism**. Den trekantede prik i træindskrifterne er formentlig lavet med spidsen af en lille kniv, som giver en trekantet form i træet. Man kan forestille sig, at dette har dannet grundlaget for udviklingen af formen på **m**-runen af kortkvisttype, som i den ene eller begge af de nye indskrifter fra Ribe altså markeres som to korte bistave øverst på runen, fordi det rent teknisk ikke kan lade sig gøre at lave den samme lille prik med en kniv på genstande af tak og ben. Det samme gør sig i øvrigt gældende for **m**-runen i indskriften på det store bronzefad fra Kaupang i Norge (N 579), som er dateret til tiden omkring 900 (Olsen 1960: 189) og på den ene af Asfrids runesten i Hedeby (DK Sl 2). Ribe-indskrifterne er derfor vigtige bidrag til forståelsen af runetypernes udvikling i den tidlige vikingetid.

Ud fra fundenes geografiske fordeling ser det ud til, at kortkvistrunerne oftest er brugt i de svenske og norske egne, hvorimod de er sjældne i Danmark. Men man må holde sig for øje, at fundmængden i den tidlige vikingetid endnu er så lille, at sådan et billede hurtigt kan ændre sig. I det nuværende Danmark er der under en håndfuld indskrifter, der kan dateres til 800-tallet ud fra arkæologiske dateringsmetoder, mens endnu en lille håndfuld kan henføres til perioden på grund af typologiske overvejelser. Det er helt rigtigt, som Michael Barnes har påpeget, at der tidligt

sker en sammenblanding af de to skriftsystemer i vikingetiden (Barnes 2006), men ser man på de svenske indskrifter findes der omkring 40, som er ristet med kortkvistruner. I omkring 10 af disse findes der indslag af langkvistruner og da kun nogle enkelte tegn (Källström 2013: 107-08).

Det har været fremholdt, at indskrifterne fra Hedeby er ristet med kortkvistruner, fordi stedet er en handelsplads, og kortkvistrunerne netop blev opfundet som en slags stenografiskrift, som var i brug blandt handelsmænd (Liestøl 1973: 115), men sagen er nok snarere, at der i Hedeby er flere forskellige skriftsystemer i spil af den naturlige årsag, at stedet er en handelsplads, hvor runeristerne med forskellig oplæring og tradition har mødtes. Samme sag gør sig gældende i Ribe, hvor der på begge runegenstande findes forskellige runetyper, ikke bare kortkvist- og langkvistruner, men også en form på **b**-runen, som er kendt fra det frisiske område. Man kan også sammenligne med fundbilledet i Birka, hvor materialet er noget større end i Hedeby og Ribe. I Birka er der indtil videre fundet 18 genstande og runestensfragmenter med runer. Her er størstedelen ristet med kortkvistruner, men genstande med langkvistruner og en blanding af de to er også til stede (Källström 2013: 111-12).

Indskudsvokaler

Der hersker ikke megen tvivl om hverken læsningen eller tolkningen af runesekvensen **kābar**; det må være ordet 'kam' *kambr* < **kambaz*. Man kan til gengæld diskutere, om **a**-runen i anden stavelse skal opfattes som en bevaret stammevokal, eller om den skal opfattes som en indskudt vokal (svarabhakti-vokal). I det følgende redegøres for, at sidstnævnte mulighed er den mest sandsynlige.

Svarabhakti-vokaler er vokaler, der uden faste regler blev indskudt i konsonantforbindelser for at hjælpe udtalen af ordet (Krause 1971: 82-83, Jacobsen og Moltke 1942: 1003). Fænomenet kendes fra jernalderen i indskrifter som Kragehul-spydskafet fra Fyn (DK Fyn 7), der er dateret til slutningen af 400-tallet (Birch Iversen 2010: 133) og den norske runesten fra Tune (N KJ 70) fra 400-tallet. Thomas Birkmann har i sit arbejde med de skandinaviske runeindskrifter fra yngre jernalder argumenteret for en hyppig optræden af svarabhakti-vokaler, og at denne falder sammen med reduktionsprocessen i forbindelse med synkopen. Han henviser til indskrifterne på Listerhalvøen i Blekinge: Björketorp (DK Bl 6), Stentoft (DK Bl 3), Istaby (DK Bl 4) og Gummarp (DK Bl 2), som stammer fra

anden halvdel af 500-tallet eller 600-tallet (Birkmann 1995: 165-66). Michael Barnes maner derimod til forsigtighed og nævner, at de formodede svarabhakti-vokaler har samme lydverdi som de bortfaldne historiske vokaler (Barnes 2007: 127).

Spørgsmålet er, om der i tiden efter ca. 700 findes eksempler på indskudsvokal. Birkmann noterer indskudsvokal i Hallbjäns-amulettens (G 361) (1995: 228), Ribe-kraniefragmentet (DK SJy 39) (1995: 230), en af pindene fra Hedeby (DK Sl 8) (1995: 268, se også Liestøl 1973: 106), Kälvesten-stenen (Ög 8) (1995: 288), Malt-stenen (DK SJy 38) (1995: 288), Hedeby-kammen (DK Sl 6) (1995: 344 med henvisning til Krause 1963) og Helnæs-stenen (DK Fyn 8) (1995: 347), men han skriver ikke i sin sammenfatning, om indskudte vokaler er almindelige eller ej.³

Jacobsen og Moltke fandt ikke, at der var nogen sikre eksempler på indskudt vokal i tiden efter ca. 700. De henregnede Ørbæk- (DK Fyn 50), Helnæs- (DK Fyn 8) og Örja- (DK Sk 70) stenene til usikre eksempler på indskudt vokal (Jacobsen og Moltke 1942: 1005). Hos Peter Skautrup og Allan Karker finder man, at stammevokalen kunne være bevaret i nogle få indskrifter i den tidlige vikingetid (Skautrup 1944: 107, Karker 1993: 42).

Siden udgivelsen af *Danmarks Runeindskrifter* i 1942 og Skautrups sproghistorie i 1944 er der kommet en mængde nye runeindskrifter til. Stoklund skriver i forbindelse med diskussionen af Ribe-kraniets indskrift, at der er adskillige eksempler på indskudt vokal i 700- og 800-tallet, og at de helt klart er påvirket af den foregående rodvokal (Stoklund 1996: 205). Allerede Jacobsen og Moltke noterede, at indskudt vokal, når den optræder, svarer til den foregående vokals lydverdi (1942: 1003).

Kraniefragmentet fra Ribe med den sygdomsuddrivende indskrift blev fundet i 1973 (Stoklund 1996 og 2004). I denne indskrift er et sikkert eksempel på en indskudt vokal i ordet **ulfur**, normalt **ulfr** 'ulv'. Ordet **ulfr** er en a-stamme, urnordisk **wulfar*, og en bevaret stammevokal ville derfor have givet **ulfar** i stedet for **ulfur** (jf. Stoklund 1996: 205). På Helnæs-stenen optræder **kupuMut** i stedet for **kupMut** 'Gudmund' (Birkmann 1995: 347), på knivskaftet fra Lindholm Høje (DK NJy 61) **purufripi** i stedet for **purfripi** 'for Torfred' (Bæksted 1953: 198, Stoklund 2004: 35), og i indskrifterne på træpindene fra Hedeby med 'odder' **utur** i stedet for

2 Gursten (Sm 144) regner han ikke blandt indskudsvokaler, men måske usynkoperet (Birkmann 1995: 315). Redaktionen af *Sveriges Runinskrifter* kommenterer ikke sprogtrinnet (Kinander 1961: 292-296).

utr. Flere forskere har også regnet utolkede ord på den ene af Hedeby-pindene (DK Sl 8) med til listen over ord med mulig indskudt vokal, nemlig **safur** i stedet for **safR** (utolket) samt **hipini** i stedet for **hipni** (utolket) (Liestøl 1973: 106-07, Birkmann 1995: 268, Stoklund 1996: 20; 2004: 355), selv om det måske kan være vanskeligt at bedømme, om der er tale om indskudt vokal i et ord, man ikke kender betydningen af.

Hertil kommer en række mindre sikre eksempler, nemlig i indskriften på den skånske runesten fra Örja (DK Sk 70) med **firi** i stedet for **fri** 'Frii(r)' (Jacobsen og Moltke 1942: 650), muligvis i den fragmenterede indskrift på kammen fra Hedeby (DK Sl 6) **husu(m)...**, hvis Wolfgang Krauses tolkning, at indskriften er det nedertyske navn 'Husmundr', er rigtig (Krause 1963: 65) samt i indskriften på den nu tabte runesten fra Ørbæk på Fyn (DK Fyn 50) med **[k]uþ(u)friþR** i stedet for **[k]uþfriþR** (Jacobsen og Moltke 1942: 222). Det er også muligt, at der gemmer sig indskudte vokaler i den problematiske indskrift på Malt-stenen (DK SJy 38), alt efter hvilken oversættelse man følger (jf. Birkmann 1995: 363). Hertil kommer et møntfund fra Frisland med indskriften **aniwulufu** eller **æniwulufu** (Moltke 1973: 381, Stoklund 1996: 205; 2004: 35).

Fænomenet forekommer altså muligvis på omkring en tredjedel af de indskrifter, der kan dateres til 700- eller 800-tallet i det gammeldanske område. Man må i dette regnestykke også indregne, at mange indskrifter er kortfattede eller fragmentariske, og at fænomenet derfor kan have været mere udbredt, end kilderne i dag er i stand til at vise. Set i det lys er det mest sandsynligt, at **a**-runen i indskriften på kammen fra Ribe er en indskudt vokal snarere end en bevaret stammevokal med **kaþar** i stedet for **kaþR**.

I det norske materiale er der ingen sikre eksempler på indskudt vokal.⁴ Det er uvist, om det skyldes manglen på indskrifter, eller om fænomenet slet ikke findes her. Der kendes kun ganske få norske runeindskrifter, som kan henføres til 700- eller 800-tallet, heriblandt de kortfattede indskrifter på runestenene fra Tveito i Telemark (N KJ 94) (Shetelig 1914: 71-76) og Valby i Vestfold (N 140) (Olsen 1951: 171-75).

For de svenske indskrifter har det også været diskuteret, om de indskudsvokaler, som optræder i materialet fra den tidlige vikingetid, er indskudsvokaler, eller om de repræsenterer bevaret stammevokal. Birk-

4 Eikeland-stenen (N 300) har indskriften **...(a)isti : kumlu : þita : af(t)...** '... rejste dette kuml efter...', hvor det sidste **u** i ordet **kumlu** kan repræsentere indskudt vokal (jf. Källström 2014: 127). Eikeland-stenen dateres til sen vikingetid.

man er fortaler for, at de fleste eksempler fra ældre vikingetid er udtryk for svarabhakti-vokal (Birkman 1995), mens fx Patrik Larsson mener, at de fleste eksempler er udtryk for usynkoperede former (Larsson 2002: 52-53). Ifølge Elias Wessén skulle Erik Brate være af den opfattelse, at forngutnisk skulle have bevaret stammevokalen efter lang rodstavelse længere frem i tid end i det øvrige Norden, hvor den generelt er bortfaldet allerede i 700-tallet (Wessén 1968: 6-7). Thorgunn Snædal skriver videre, at synkopen i almindelighed har indtruffet omkring 800, men på Gotland har det ikke været fuldt gennemført førend ved midten eller anden halvdel af 800-tallet (Snædal 2002: 65). Uanset hvordan man tolker vokalerne – som indskudte vokaler eller som bevarede stammevokaler – findes der en del eksempler i det svenske område, både på fastlandet og på Gotland.

Otto von Friesen og Elisabeth Svärdström har tolket runefølgen **lu[bi]r** på Sparlösa-stenen (Vg 119) som eksempel på indskudt vokal (von Friesen 1940: 65, Svärdström 1970: 224), men denne tolkning stilles der spørgsmålstegn ved, fordi tolkningen af denne del af indskriften er usikker (Birkmann 1995: 254-55, Larsson 2002: 46). Larsson mener i øvrigt, at formen **makur** på Sparlösa også kan opfattes som eksempel på en usynkoperet form. Ifølge Birkmann har Kälvesten-stenen (Ög 8) muligvis indskudt vokal i **stikur** (for **stikr**) og **sunu** (for **sun**) (Birkmann 1995: 288), mens Larsson ser disse former som usynkoperede eksempler. Han føjer også **sitir**, **nipir** og **karur** på Rök-stenen (Ög 136) samt **sunur** på Gursten-stenen (Sm 144) og **sakir** på Oklunda-ristningen (Ög ÖR1980;19) til denne liste. Det eneste eksempel, som han ser som et sikkert bevis på svarabhakti-vokal, er formen **farulfur** på billedstenen fra Hangvars Kirke (G 310) på Gotland, hvorimod formen **sunu** på samme sten tolkes som en usynkoperet form (Larsson 2002: 52-53). Indskudt vokal findes muligvis på amuletten fra Hallbjäns på Gotland med **purus** (for **purs** 'jætte'), hvorimod det er mere vanskeligt at fastlægge, om der er en indskudsvokal i runefølgen **punur** (Birkmann 1995: 228, Snædal 2002: 44-45), fordi ordet er vanskeligt at tolke. Det skal dog nævnes, at indskrifterne er usikkert tolkede. Indskriften på billedstenen fra Lokrume Kirke (G 252) er senest læst og tolket af Magnus Källström, som præsenterer læsningen **sunir rai-(t)u kublu pi(t)a a(t) faþur u--uþuiu-(f)u--...**, hvilket han transkriberer til ... *synir raistu kumbl þetta at faður* ... Ordet *kumbl*, som i indskriften er skrevet **kublu**, kan være et eksempel på indskudt vokal, og Källström diskuterer desuden indskriftens alder på grund af præpositionen *at* 'efter', som burde være et yngre træk (Källström 2012: 127). Hvis man regner med, at omkring 20 runeindskrifter kan dateres til 700- eller

800-tallet i Sverige (se Åkerström 2020 for en fuldstændig liste), får man altså samme resultat som for indskrifterne i Danmark, at indskudt vokal – eller i Sverige muligvis tillige bevaret stammevokal – optræder i omtrent en tredjedel af indskrifterne.

Indskudt vokal optræder også i nogle få yngre indskrifter fra 900-tallets Jylland, nemlig Gylling-stenen Jylland, hvor formen **buruþur** bruges for **brupur** ‘broder’ og den ene af runestenene fra Skjern med **saskiriþr** (for **saskriþr**) **turutin** (for **trutin**) og muligvis **biruti** (for **bruti**, med mindre et er en fejlskrivning af **briuti**) (Jacobsen og Moltke 1942: 90 og 117). Larsson har tre eksempler fra 1000-tallets Sverige, nemlig ordene **uester vestr** og **tauþer dauðr** i indskriften på stenen ved Ekeby Kirke (Ög 68) og ordet **ualtir valdr** i indskriften på Bregränden-stenen (U 942). Belæggene stammer fra en tid, hvor man kan antage et begyndende sammenfald af fonemerne /t/ og /r/, og den indskudte vokal er foranlediget af denne ændring i udtale (Larsson 2002: 53-54).

Indskudt vokal eller bevaret stammevokal er et ret hyppigt fænomen i indskrifterne fra den tidlige vikingetid, og det optræder oftere, end man tidligere har erkendt. Birkmann beskriver indskudsvokaler som værende almindeligt forekommende i den sene jernalder (600-tallets indskrifter), hvor de begynder at optræde sideløbende med den igangværende reduktionsproces med synkopen (Birkmann 1995: 165-66). Der er i højere grad en overensstemmelse mellem rodvokalen og svarabhakti- eller stammevokalen i det danske indskriftmateriale, og det er muligt, at der her simpelthen foreligger nogle geografiske forskelligheder. Det er i og for sig en logisk proces, at sproget ikke med ét slag ændrede sig fra et trin til et andet, men at sprogbrugerne ubevidst søgte omveje, som naturligvis var styret af at lette udtalen. Det er øjensynlig et fænomen, som hænger ved 700-tallets og 800-tallets indskrifter også. Uanset om man tolker vokalerne som indskudte vokaler eller som bevarede stammevokaler, ændrer det ikke ved, at der i den tidlige vikingetid var en eftervirkning efter de store sproglige udviklinger i den sene jernalder. Meget tyder på, at der endnu i den tidlige fase af olddansk (eller fornsvensk) ofte blev indskudt vokaler for at lette udtalen af nogle ord eller lydforbindelser (Larsson 2002: 43-44), eller at der endnu var rester af stammevokaler, som måske havde den samme funktion som indskudte vokaler. Det ville tilføje sætningen den rytme, som man var bedst kendt med. Sproget havde ved vikingetidens begyndelse nok ændret karakter, men nogle af de gamle træk ved sproget holdt ved endnu.

Ribe-indskrifterne i tid og rum

Der er altid store forventninger, når arkæologerne graver i Ribe. Siden fundet af den berømte sygdomsuddrivende amulet fra højmiddelalderen, som blev fundet under en arkæologisk udgravning i Grønnegade i 1955 (Moltke 1985: 493-95, Steenholt Olesen 2007: 96-123), er der med jævne mellemrum dukket runeindskrifter op i byen. I 1959 blev der fundet et træhåndtag til en bismervægt fra højmiddelalderen i en affaldsdyngge, som stammede fra en grundudgravning på von Støckens Plads. Langs siden af håndtaget stod indskriften 'I Faderens, Sønnens og Helligåndens navn' skrevet med runer på latin (Moltke 1985: 467-74). I 1973 blev der fundet et kraniefragment fra et menneske med en længere besværgelse mod hovedpine skrevet på ydersiden. Det var først med Marie Stoklunds læsning og tolkning af indskriften mere end 20 år senere, at det stod klart, hvor vigtig denne indskrift var for runologien. Indskriften var nemlig skrevet efter 16-tegnsfutharkens principper, men i fasen før den endelige forenkling af de enkelte runer. Med en nogenlunde sikker arkæologisk datering på genstanden til første halvdel af 700-tallet, var runologerne nu kommet et skridt nærmere forståelsen af, hvornår denne overgang skete (Stoklund 1996 og 2004, Søvsø 2013), og at der øjensynlig var tale om et kronologisk forløb. Kraniefragmentet blev fundet under udgravningen af Ribe kunstmuseums kælder i Skt. Nicolaj Gade, og i samme gade blev der 20 år senere i 1993 foretaget endnu en udgravning af et markedspladsanlæg, hvor man fandt en stump af en hvalbensplade med runer fra 800-tallet (ASR 1077 Skt. Nicolajgade 14, Feveile 2006b: 306-07, Stoklund 1994: 6). Da arkæologerne i 2017-2018 endnu en gang foretog udgravninger i Ribe, blev de ovenfor beskrevne genstande med runer fundet.

Det er bemærkelsesværdigt, at der er fundet så mange runeindskrifter i Ribe inden for et så relativt begrænset geografisk område, og det giver anledning til en overvejelse over, hvor udbredt runeskriften var i den tidlige vikingetid. I hele det gammeldanske område, inklusive Skånelandene og Slesvig, kendes fra 700- og 800-tallet rundt regnet 30 runeindskrifter, hvoraf mere end halvdelen er runestensmonumenter. De er udtryk for, at der blandt samfundets ledende slægter var rune kyndige, som brugte runeskriften som kommunikationsform, og som kunne nedfælde en skriftlig besked om nødvendigt. Runestenene kan på en måde betragtes som bjergtinder i et landskab af skrift, hvoraf langt det meste materiale nu er rådnet væk i jorden. Kun i sjældne tilfælde er dagligdagens indskrifter,

nedfældet på organisk materiale, bevaret, og det er oftest i byernes kulturlag, de bliver fundet.

Hedeby på den modsatte side af Jyllands rod blev grundlagt omkring år 800, formentlig af den danske kong Godfred efter at han havde ødelagt handelsbyen Reric på den nordtyske kyst (Kurze og Pertz 1895). Fra Hedeby kendes en håndfuld runeindskrifter ristet på organisk materiale, som stammer fra den tidlige vikingetid. Den bedst kendte er en aflang pind af træ, som måske gengiver Nordens ældste skriftlige klage over en dårlig handel. Hvis man skal tro Aslak Liestøls oversættelse er de implicerede parter Oddulv og Ørik/Ødrik, og indskriften afsluttes med ordene 'nu dårligt sværd' (Liestøl 1973: 97-104). Sådant en indskrift vidner om, at i hvert fald nogle handelsmænd har sendt runebreve til hinanden. Der findes flere andre indskrifter fra Hedeby's tidlige vikingetid, men de er som oftest ikke tolkede, eller også er de fragmenterede (Moltke 1985: 356-58). I den russiske handelsby Staraja Ladoga har arkæologiske udgravninger også resulteret i fund af runer. I 1950 blev der fx fundet en lang træpind med en indskrift ristet med kortkvistruner, som er dateret til 800-tallet. Indskriften er omdiskuteret (Høst 1960, Krause 1960, Kiil 1964, Liestøl 1970: 122-23, Mel'nikova 2001: 490), men fundet understreger, at det er i handelsbyernes rige kulturlag, at der er størst mulighed for at finde runeindskrifter på organisk materiale.

Den største koncentration af runeindskrifter fra den ældste del af vikingetiden stammer fra Birka. Her er 18 genstande og fragmenter af runesten fundet inden for den bymæssige bebyggelse på stedet, hvilket er en bemærkelsesværdig koncentration. De fleste af indskrifterne fra Birka er skrevet med kortkvistruner, men der er også eksempler på indskrifter med langkvistruner, heriblandt en bennål med en hjort (Nordén 1937, Källström 2013). Mange af indskrifterne i Birka er fragmenterede, men det er værd at bemærke, at den lille sølvamulet som fandtes i grav Bj 552 formentlig bærer en afværgende indskrift (Pereswetoff-Morath in print). Materialet fra Birka bekræfter altså den tendens, vi ser i Ribe og Hedeby: at der i disse tidlige byer forekommer en blanding af skriftsystemer.

Det er interessant, at udformningen af nogle af indskrifterne fra den tidlige vikingetid minder om hinanden. Det gælder de indskrifter, der er udført med flerstregede runer fra Hedeby (Moltke 1985: 370) og nu også Ribe, men også Hemdrup-staven (Moltke 1985: 350, Birkmann 1995: 264-65) og knivskaftet fra Lindholm Høje (Moltke 1985: 348) fra den jyske halvø. Hertil kommer også indskrifterne fra det frisiske område, hvoraf flere er ristet med flerstregede runer (Looijenga 1996). Det antyder, at der

i den ældre vikingetid blandt andet var en særlig tradition for en nærmest kunstnerisk udførelse af runeskriften, en tradition som på grund af manglende organisk materiale ikke kan følges op gennem vikingetiden, men som igen dukker frem på genstande af træ og ben i middelalderen i fx det norske og grønlandske runemateriale (Imer 2017).

På baggrund af det forhåndenværende materiale kan man ikke argumentere for, at skriften var i brug i højere grad i byerne end andre steder. Fund af indskrifter på organisk materiale er udelukkende et spørgsmål om bevaringsforhold. Antallet af indskrifter og den måde, de er udført på, vidner om et miljø, hvor skriften sporadisk var i anvendelse. De to indskrifter, der er drøftet her, er begge færdige brugsgenstande, der lige så godt kan være kommet til byen udefra som fremstillet her. I lyset af de gode bevaringsforhold og talrige genstandsfund fra vikingetidens Ribe er det overraskende, hvor få genstande, der er fundet med runeindskrifter. Til trods for at runestenen fra Malt viser tilstedeværelsen af et samtidigt skriftmiljø af høj kaliber i samme region som Ribe, så var det tilsyneladende ikke blandt købmændene her, skriftkulturen fandt anvendelse, medmindre teksterne blev forfattet på en type af genstande, som ikke er bevaret til i dag.

Litteratur

- Ambrosiani, Kristina: *Viking Age combs, comb making and comb makers in the light of finds from Birka and Ribe.*(= *Stockholm Studies in archaeology* 2). Stockholm 1981.
- Andersen, Harry: Det yngre Runealfabets Oprindelse. *Arkiv för Nordisk Filologi* 62, s. 203-227. Lund 1947.
- Barnes, Michael: The Origins of the Younger futhark – A Reappraisal, i: *Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademins symposium 8-11 september 1985. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser* 15, s. 29-45. Stockholm 1987.
- Barnes, Michael: Standardised *fuparks*: A useful tool or a delusion?, i: Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen og Bente Holmberg (red.): *Runes and their Secrets. Studies in runology*, s. 1-29. København 2006.
- Barnes, Michael: Rök-stenen - Noen runologiske og språklige overveielser. *Maal og Minne* 2007, s. 120-132. Oslo 2007.
- Birkmann, Thomas: *Von Ågedal bis Malt. Die skandinavischen Runeninschriften vom Ende des 5. bis Ende des 9. Jahrhunderts. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 12, Berlin – New York 1995.
- Bæksted, Anders: The runic inscriptions from the Lindholm cemetery. *Acta Archaeologica* 24, s. 196-99. København 1953.

- Callmer, Johan: Archaeological Sources for the Presence of Frisian Agents of Trade in Northern Europe ca. AD 700-900, i: Anke Wesse (red.): *Studien zur Archæologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, s. 469-481. Neumünster 1998.
- Croix, Sarah, Pieterjan Deckers, Claus Feveile, Maria Knudsen, Sarah Qvistgaard, Søren M. Sindbæk og Barbora. Wouters: Single Context, Metacontext, and High Definition Archaeology: Integrating New Standards of Stratigraphic Excavation and Recording. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 26(4), s. 1591-1631. New York 2019.
- DK + nummer = Indskriftsnummer i database *Danske Runeindskrifter* <http://runer.ku.dk>
- Düwel, Klaus: *Runenkunde*. Dritte Auflage. Weimar 2008.
- Feveile, Claus: Ribe på nordsiden af åen, 8.-12. århundrede, i: Claus Feveile (red.): *Ribe studier: det ældste Ribe; udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000* (Vol. 51). Jysk Arkæologisk Selskab, Den antikvariske Samling, s. 13-63. Højbjerg 2006a.
- Feveile, Claus: Sct. Nicolajgade 14, i: Claus Feveile (red.): *Ribe studier: det ældste Ribe; udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*. Ribestudier 1.2, 297-037. Jysk Arkæologisk Selskab, Den antikvariske Samling. Højbjerg 2006b.
- Feveile, Claus: Ribe opstår 700-865, i: Søren Bitsch Christensen (red.): *Ribe Bys Historie*, s. 20-38. Dansk Center for Byhistorie. Aarhus 2010.
- Fridell, Staffan: Graphic Variation and Change in the Younger Futhark. *NOWELE* 60/61, s. 69-88. Odense 2011.
- von Friesen, Otto: *Sparlösastenen. Runstenen vid Salems kyrka, Sparlösa socken, Västergötland. Läst och tydd. Med ett tillägg om den arkeologiska dateringen av Bertil Almgren*. Stockholm 1940.
- G + nummer = Indskriftsnummer i *Gotlands runinskrifter*.
- Høst, Gerdt: To runestudier. *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab* 19, s. 418-88. Oslo 1960.
- Imer, Lisbeth M.: *Jernalderens runeindskrifter i Norden – kronologi og kontekst. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2013. København 2015a.
- Imer, Lisbeth M.: *Jernalderens runeindskrifter i Norden – katalog. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2014. København 2015b.
- Imer, Lisbeth. M.: *Peasants and Prayers. The inscriptions of Norse Greenland. Publications from the National Museum*, vol. 25. Odense 2017.
- Jacobsen, Lis og Erik Moltke: *Danmarks Runeindskrifter. Text*. København 1942.
- Karker, Allan: *Dansk i 1000 år. Et omrids af sprogets historie*. Modersmål-Selskabet 1993.
- Kiil, Vilhelm: Runepinnen fra Gamle Ladoga. *Arkiv för nordisk Filologi* 79, s. 3-42. Lund 1964.
- Kinander, Ragnar: *Smålands Runinskrifter andra häftet. Jönköpings läns och Kalmar läns runinskrifter. Sveriges runinskrifter* 4. Stockholm 1961.
- Krause, Wolfgang: Die Runeninschrift von Alt-Ladoga. *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab* 19, s. 55-63. Oslo 1960.

- Krause, Wolfgang: Die Runeninschrift auf dem Kamm von Heidaby. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse*, s. 82-85. Göttingen 1963.
- Krause, Wolfgang: *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg 1971.
- Kurze, Friedrich og Georg Heinrich Pertz: *Annales regni Francorum, inde ab a. 741. usque ad a. 829* (Vol. 6). impensis bibliopolii Hahniani 1895.
- Källström, Magnus: Gotländska bildstenar som källor för runologi och nordiska språk, i: Maria Herlin Karnell (red.), *Gotlands bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare, Gotländskt arkiv* 84, s. 119-128. Gotlands Museum 2012.
- Källström, Magnus: Vikingatida och medeltida skrifttraditioner: Några iakttagelser med utgångspunkt i det svenska runmaterialet. *Futhark* 4, s. 101-128. Uppsala 2013.
- Larsson, Patrik: *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter. Runrön* 17. Uppsala 2002.
- Lerche Nielsen, M.: Ravnunge-Tue som navngiven Viking, runestensrejser og myte. *Hikuin* 32, s. 7-22. Højbjerg 2005.
- Liestøl, Aslak: Runic inscriptions, in: Knud Hannestad et al. (red.): *Varangian Problems: report on the first international symposium on the theme "The Eastern connections of the Nordic peoples in the Viking period and early Middle Ages" at Moesgaard, University of Aarhus, 7th-11th October 1968*. København 1970.
- Liestøl, Aslak: Runenstäbe aus Haithabu-Hedeby. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu* 6, s. 96-119. Neumünster – Schleswig 1973.
- Liestøl, Aslak: The Viking Runes: The transition from the older to the younger futhark. *Saga-Book* 20, s. 247-266. London 1981.
- Lind, Erik Henrik: *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala 1920-21
- Looijenga, Tineke: Checklist Frisian runic inscriptions, i: Arend Quak, og Tineke Looijenga (red.): *Frisian runes and neighbouring traditions. Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden 26-29 January 1994. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, Band 45, s. 91-108. Amsterdam 1996.
- Looijenga, Tineke: *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions. The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD. Peoples, Economies and Cultures*. Brill – Leiden – Boston 2003.
- Mel'nikova, Elena A.: *Skandinavskie runičeskie nadpisi. Novye nachodki i interpretacii. Teksty, perevod, kommentarij*. Moscow 2001.
- Moltke, Erik: Et makabert rune-brev. *Sønderjysk Månedsskrift* 49, s. 377-92. Åbenrå 1973.
- Moltke, Erik: *Runes and their origin – Denmark and elsewhere*. København 1985.
- N + nummer = Indskriftsignum i *Norges Innskrifter med de Yngre Runer*. Udgivet af Magnus Olsen og Aslak Liestøl 1941-. Oslo
- Nordén, Arthur: Magiska runinskrifter. *Arkiv för Nordisk Filologi* 53, s. 147-187. Lund 1937.

- Olsen, Magnus: *Norges innskrifter med de yngre runer* II. Oslo 1951.
- Olsen, Magnus: *Norges innskrifter med de yngre runer* V. Oslo 1960.
- Pereswetoff-Morath, Sofia: *Vikingatida runbleck. Läsningar och tolkningar*. Uppsala 2017.
- Pereswetoff-Morath, Sofia: En nytolkning av Birka-amuletten. *Futhark* 11. Uppsala 2021.
- Peterson, Lena: *Svenskt runordsregister. Tredje, reviderade upplagen. Runrön* 2. Uppsala 2006.
- Peterson, Lena: *Nordiskt Runnamnslexikon*. Uppsala 2007.
- Phillipsen, Bente, Claus Feveile, Jesper Olsen og Søren M. Sindbæk: Single-year Radiocarbon dating anchors the Viking-Age. In prep.
- Shetelig, Haakon: Arkeologiske Tidsbestemmelser av ældre norske runeindskrifter. I: Olsen, Magnus: *Norges Innskrifter med de ældre Runer* III, s. 1-76. Christiania 1914.
- Sindbæk, Søren M.: Northern Emporium: the archaeology of urban networks in Viking-Age Ribe, Rubina Raja og Søren M. Sindbæk (red.): *Urban Network Evolutions. Towards a High-definition archaeology* (s. 161-166). Aarhus Universitetsforlag 2018.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie I. Fra guldhornene til jyske lov*. København 1944.
- Snædal, Thorgunn: *Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 16. Uppsala 2002.
- Steenholt Olesen, Rikke: *Fra biarghrúnar til Ave Sanctissima Maria. Studier i danske runeindskrifter fra middelalder*. Ph.d.-afhandling, København 2007.
- Stoklund, Marie: Arbejdet ved Runologisk Laboratorium, København. *Nytt om runer* 9, s. 4-12. Oslo 1994.
- Stoklund, Marie: The Ribe cranium inscription and the Scandinavian transition to the younger reduced futhark, i: Looijenga, Tineke og Arend Quak (red.): *Frisian runes and neighbouring traditions. Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden 26-29 January 1994. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, Band 45, s. 199-210. Amsterdam 1996.
- Stoklund, Marie: The Runic Inscription on the Ribe Skull Fragment, i: Mogens Bencard, Axel Kann Rasmussen og Helge Brinch Madsen (red.): *Ribe Excavations 1970-76*, s. 5, 27-42. Højbjerg 2004.
- Svärdström, Elisabeth: *Sveriges runinskrifter 5. Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Hugo Jungner og Elisabeth Svärdström*. Stockholm 1970.
- Søvsø, Morten: Om dateringen af Ribe runehjerneskalen. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 4, s. 173-76. Uppsala 2013.
- Tempel, Wolfgang-Dieter: *Die Kämme aus der Frühgeschichtlichen Wurt Elisenhof. Studien zur Küstenarchäologie Schleswig-Holsteins. Serie A, Elisenhof*, Band 3. Frankfurt am Main 1979.
- U + nummer = Indskriftsignum i *Upplands runinskrifter*. Elias Wessén og Sven B.F. Jansson 1940-58.

Vg + nummer = Indskriftsignum i *Västergötlands runinskrifter*. H. Jungner og Elisabeth Svärdström 1940–70.

Webster, Leslie: *The Franks Casket*. London 2012.

Wessén, Elias: *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära*. 8. uppl. Stockholm 1968.

Ög + nummer = Indskriftsignum i *Östergötlands runinskrifter*. Erik Brate 1911–18.

Åkerström, Hanna: Läsordning i tidigvikingatida runristningar. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 9-10, s. 39-134. Uppsala 2020.

En editionsfilologisk undersøgelse af Ingeborg Stuckenberg's *Samlede værker* (2013) og en vurdering af forlaget Gladiators klassikerserie

Af Mette Riis

This article aims to examine and evaluate the publishing house Gladiator's publication of the Danish author Ingeborg Stuckenberg's literary works in the edition *Complete Works* (2013) published as part of Gladiators series on classic works of fiction called »Sandalserien«. More specifically, I aim to conduct an in-depth analysis of the principles behind this publication. Based on this analysis I wish to characterise the publication strategy which Gladiator adheres to and consider the following questions: What characterises a classic work of fiction and subsequently does the publications in the series live up to the aforementioned characteristics? Part of this analysis will focus on giving an overall assessment of the »Sandalserie« published by Gladiator.

Indledning¹

Denne artikel drejer sig om udgivelse af litterære værker. Nærmere bestemt forlaget Gladiators udgivelse af Ingeborg Stuckenberg's (1866-1904) værker i udgaven *Ingeborg Stuckenberg: Samlede værker* (2013), som er udkommet i Gladiators klassikerserie »Sandalserien«. Jeg vil foretage en dybdegående gennemgang af forlagets principper for udgivelse af dette værk. I forlængelse af denne gennemgang vil jeg karakterisere Gladiators forlagsstrategi og forholde mig til spørgsmålene: Hvad karakteriserer en klassiker, og lever udgivelserne i serien op til karakteristikken? Som en del af dette vil jeg give en helhedsvurdering af Gladiators klassikerserie »Sandalserien«.

Artiklens teoretiske grundlag er editionsfilologi, som er videnskaben om udgivelse eller genudgivelse af litterære værker. Editionsfilologien anvendes i denne artikel til at vurdere udgavernes videnskabelighed og kritiske standarder. Med ordet kritisk henvises til en metode, hvor udgiveren danner sig overblik over det overleverede materiale, prioriterer varianterne, vælger grundtekst, retter fejl og på den måde

¹ For grundig gennemlæsning af manuskriptet og konstruktive kritiske kommentarer vil jeg gerne takke Henrik Blicher, Simon Skovgaard Boeck og den anonyme fagfællebedømmer.

etablerer en sikker tekst (Kondrup 2011: 48). Johnny Kondrup lader editionsfilologien omfatte fem områder: tekstkritik, variantapparater, dokumentbeskrivelse (bibliografi og manuskriptbeskrivelse), kommentering og elektronisk udgivelse (op.cit.: 17). Ifølge Kondrup står det dog til diskussion, hvor mange områder man lader editionsfilologien dække over. Det vigtigste er, at man inddrager tekstkritik i den snævre betydning, som omfatter kritisk tekstetablering og emendation (rettelser). Tekstkritik har også en bredere betydning. I ordets brede betydning trækker det dels på den klassisk filologiske tradition, dels på den angelsaksiske term *textual criticism*, der betyder studiet af teksters (også nysproglige) tilblivelse og overlevering. Dette med henblik på forberedelse af dem til offentliggørelse, som regel i form af en videnskabelig udgave (op.cit.: 15). Jeg benytter betegnelsen tekstkritik i den snævre betydning.

Ingeborg Stuckenberg's *Samlede værker* (2013)

Ingeborg Stuckenberg var litterært produktiv, men hun blev aldrig etableret som forfatter i sin levetid. Den eneste trykte udgivelse med Stuckenberg's signatur er novellen »Badegæster«, der udkom som føljeton i *Kjøbenhavns Børstidende* 1889-90. Ellers findes der kun posthume udgivelser. *Korte Breve fra en lang Reise* med »Private Breve« som bilag blev udgivet af John Kousgård Sørensen i 1986. Romanen *Fagre Ord* udkom første gang i 1885 i mandens, Viggo Stuckenberg, navn. I 1962 udgav Johannes Brøndum-Nielsen »*Fagre Ord*« *Nyfundne manuskripter af Ingeborg og Viggo Stuckenberg*, hvori han beviste Ingeborg Stuckenberg's afgørende rolle i tilblivelsen af *Fagre ord*. Brøndum-Nielsen mener, at *Fagre Ord* blev udformet på baggrund af et aftalt samarbejde mellem de to ægtefæller, hvor Ingeborg Stuckenberg var bistående forfatter (Brøndum-Nielsen 1962: 21-22). I 2013 udkom *Fagre Ord* for første gang i Ingeborg Stuckenberg's navn hos forlaget Gladiator i *Samlede værker*. Med denne udgivelse ønsker Gladiator at etablere og oprejse Stuckenberg's status som forfatter og give hende den anerkendelse, hun fortjener.

Den posthume udgivelse *Samlede værker* indeholder Ingeborg Stuckenberg's manuskripter til romanen *Fagre Ord*, som består af »Grundrids for Handlingsgang« (herefter »Grundrids«) og »Kapiteludkast«. Desuden indeholder den novellen »Badegæster«, rejsebeskrivelserne *Korte breve fra en lang rejse* samt fire »Private breve«. Hans Otto Jørgensen, som er

stifter af forlaget Gladiator, har skrevet en efterskrift, hvori han giver en introduktion til Stuckenberg og de værker, som er medtaget i udgaven.

Samlede værker indgår som nævnt i »Sandalserien«. Serien indeholder, som Gladiator selv formulerer det: *klassikere på kanten*. Gladiator ønsker med serien at revidere og udvide den traditionelle litteraturhistorie ved at udgive eller genudgive tekster af forfattere, som forlaget mener er blevet glemt i litteraturhistorien. Ved udgivelsen af et værk skal udgiveren træffe valg ved tekstetableringen, og disse valg spiller en afgørende rolle for alle de kommende læseseres forståelse af teksten. Gladiators udgave kan siges at være historisk interesseret og aktualiserende, da den ønsker at give Ingeborg Stuckenberg en plads i litteraturhistorien.

Forlaget Gladiators overordnede mission for »Sandalserien« er på sin vis hæderlig, men spørgsmålet er, om det er udført på en tilfredsstillende måde? Er udgaverne i klassikerserien pålidelige, og i hvilken grad lever de op til videnskabelige, kritiske standarder? Samtidig vil jeg forholde mig til, om det overhovedet er rimeligt og nødvendigt at kræve en videnskabelig, kritisk standard af værker som udgives på et aktivistisk forlag som Gladiator?

For at *Samlede værker* kan vurderes, er det nødvendigt at præsentere og gennemgå de tekstkilder, som udgaven hviler på. Denne gennemgang har til formål at demonstrere, hvordan Gladiators udgave forholder sig til sine grundtekster og undersøge, om den er principfast.

Romanen *Fagre ord*

Gladiators udgave af *Fagre Ord* henter sin grundtekst fra Brøndum-Nielsens udgave fra 1962. Brøndum-Nielsen meddeler i sin udgaves trykte version af manuskripterne de interne varianter, dvs. de rettelser, som Ingeborg Stuckenberg selv har foretaget under skriveprocessen, vha. et integralt variantapparat. Varianterne er bragt i indbyrdes sammenhæng med den ederede tekst, hvilket giver indblik i tekstens tilblivelse (Kondrup 2011: 50). Det særlige ved et integralt apparat er, at varianterne meddeles i den løbende tekst (Kondrup 2011: 242) og ikke uafhængig af denne i form af eksempelvis fodnoter.

Gladiators udgave af *Fagre Ord* ligner *læseudgaven* (Kondrup 2011: 58), der henvender sig til et bredt publikum. Læseudgaven er den mindst videnskabelige af de videnskabelige udgaver. Den indeholder et mini-

mum af hjælpeapparat, som regel ordliste og en indledning eller efterskrift. *Gladiators* udgave indeholder en efterskrift. Enkelte steder i *Fagre Ord* findes punktcommentarer, der er placeret som fodnoter. Fodnoterne stammer fra Brøndum-Nielsens udgave, men er ikke så detaljerede som hans og ikke alle punktcommentarerne er medtaget. Udgavens sprog er ikke moderniseret.

Grundtekstvalget er rimeligt, da læseudgaven ofte låner sin tekst fra en videnskabelig udgave. Brøndum-Nielsens udgave kræver, at læseren sætter sig ind i dens principper. Flere steder viser tilrettelæggelsen sig at være inkonsekvent, hvilket jeg vil demonstrere med eksempler.

Gladiators udgave overholder overordnet sin grundteksts ortografi og interpunktion, men der er flere afvigelser og udeladelser, som synes lem-fældige. Fx udeladelsen af accent aigu i ordet »Idé« (Stuckenberg 2013: 41). Derudover er der flere steder tilføjet kommaer, som ikke findes i grundteksten. Nogle steder overholdes gammeldags ortografi, og andre steder har udgaven moderne ortografi. Ændringen af ortografien kunne ligne en stiltiende rettelse, dvs. en rettelse uden notation (Kondrup 2011: 166), for at lette læsningen. Dog virker det tilfældigt, hvor ortografien er ændret. Fx staves »Costume« og »nysgerrige« (Stuckenberg 2013: 14) med moderne ortografi, mens det fastholdes at skrive dobbelt »a«, begynde substantiver med versal og gengive »ph« i »Sopha« (Stuckenberg 2013: 40). I udgaven gengives kursiv de fleste steder, men der findes tilfælde, hvor kursivering ikke gengives, fx: »uroilig som en Fugl [*hvis Rede*]^p Høgen kredser over. Hun tænker sig Lykken flygtet med hans Ro« (Brøndum-Nielsen 1962: 45) over for: »uroilig som en Fugl hvis Rede Høgen kredser over. Hun tænker sig Lykken flygtet med hans Ro« (Stuckenberg 2013: 24).³

En anden type afvigelse fra Brøndum-Nielsens udgave drejer sig om gengivelsen af overstregede ord eller passager, som *Gladiator* nogle gange medtager og andre gange udelader. I Brøndum-Nielsens udgave betyder de tekstkritiske tegn < > omkring et tekststykke, at det i manuskriptet er overstreget. Fx: »<en underlige Blanding af energiske voldsomme Øvelser, en Tortur, en voldsom Opstramning af egne Evner, og>« (Brøndum-Nielsen 1962: 45). Det har altså ikke været forfatterens intention, at dette tekststykke skulle med. Alligevel er denne

2 De tekstkritiske tegn betyder, at »*hvis Rede*« i manuskriptet er blevet tilføjet over linjen.

3 Kursivering er Brøndum-Nielsens. Han noterer i sin udgave, at den kursiverede passage er understreget i manuskriptet.

passage medtaget i *Gladiators* udgave på s. 24. Her er spørgsmålet, om forlaget har været interesseret i at gengive variantapparatet, eller om de har tilføjet de overstregede passager ud fra andre kriterier? Har de hovedsageligt udeladt de overstregede passager (og så i enkelte tilfælde glemt at udelade en overstreget passage) – eller har de mon vurderet hver enkel passage for sig? Forlaget har ikke deklareret, at de vil følge Brøndum-Nielsens tekstetablering, og derfor kan forskellene ikke entydigt karakteriseres som fejlagtig afkodning af Brøndum-Nielsens variantapparat.

Foruden forskelle i ortografi og interpunktion findes der også eksempler på substantielle ændringer fra Brøndum-Nielsens udgave til *Gladiators* udgave. Det drejer sig primært om de regibemærkninger, som Ingeborg Stuckenberg har skrevet til Viggo Stuckenberg. Regibemærkningerne er nogle gange medtaget og andre gange ikke – uden at der gøres opmærksom på det. Fx er regibemærkningen til Viggo Stuckenberg: »Skæld mig saa ud saa godt Du kan!« (Stuckenberg 2013: 24 og Brøndum-Nielsen 1962: 45) gledet direkte ind i romanen som fiktionstekst, mens regibemærkningen fra Brøndum-Nielsens udgave i »Grundrids« kap. 18, s. 58: »Saa kommer Badeturen om Du vil, og Afskedsturen gennem Skovene og langs Stranden« (Stuckenberg 2013: 38) er udeladt. Også her er det usikkert, om forlaget har foretaget bevidste valg om, hvorvidt regibemærkningerne skulle medtages.

Et andet eksempel på en substantiel forandring er i »Kapiteludkast« kap. 4a. En af hovedkaraktererne, som hedder Morten i *Fagre Ord*, hedder i dette kapitel Andreas (Brøndum-Nielsen 1962: 69). Ifølge Brøndum-Nielsen er kap. 4a udformet, inden rammerne for *Fagre Ord* blev fastsat, hvorfor hovedpersonen hedder Andreas (op.cit.: 68, note 1). *Gladiator* har valgt at ændre navnet Andreas til Morten: »Morten har sit Maal og kan undvære mig!« (Stuckenberg 2013: 50), hvilket må være en stiltiende rettelse, da læsere uden adgang til Brøndum-Nielsens tekst ikke kender til baggrundshistorien. *Gladiator* kunne dog også have valgt at gøre opmærksom på navneændringen i en kommentar.

Et par steder har *Gladiator* foretaget valg om en anderledes kapitelinddeling i »Kapiteludkast« end den, vi ser hos Brøndum-Nielsen. I Brøndum-Nielsens udgave findes kap. 12a, b og c, hvor vi i *Gladiators* udgave kun finder kap. 12a og b, som svarer til Brøndum-Nielsens 12a og c. Ifølge Brøndum-Nielsens er kap. 12b skrevet af Viggo Stuckenberg (Brøndum-Nielsen 1962: 11), og man kan derfor forestille sig, at *Gladiator* ikke har medtaget kap. 12b ud fra et ræsonnement eller princip om

ikke at ville medtage noget, som Viggo Stuckenberg har skrevet. Her kan det indvendes, at der er medtaget et stykke i kap. 11 (s. 69), som Viggo Stuckenberg har skrevet, så det antydede princip overholdes ikke konsekvent.

Novellen »Badegæster«

Der findes to bevarede versioner af »Badegæster«. Den ene er en trykt udgave, som udkom som føljeton i *Kjøbenhavns Børstidende*. Den anden er en afskrift, der ligger på Det Kgl. Bibliotek, som er foretaget efter trykket i avisen. De to versioner er næsten identiske, men varierer få steder i interpunktion og ordvalg. Gladiators udgave af »Badegæster« har flest lighedspunkter med den trykte version i avisen og må derfor have denne som grundtekst.

Gladiator gengiver sin grundtekst ret præcist og tilfredsstillende. Enkelte steder er der tale om, at Gladiator har udeladt sin grundteksts interpunktion, hvilket kunne være stiltiende rettelser. Generelt overholdes ortografien, men der er få undtagelser, som er ret almindelige fejltyper, opstået ved en OCR-scanning. Fx står der i avis-versionen: »blir« og i Gladiators udgave står der: »biir« (Stuckenberg 2013: 105). OCR-programmet har sandsynligvis genkendt »i« som »l«, og denne fejl er blevet overset i korrekturlæsningen. Der er altså ikke tale om betydningsbærende fejltyper i »Badegæster«.

Rejsebeskrivelserne *Korte breve fra en lang rejse* og »Private breve«

Korte breve fra en lang rejse er rejsebeskrivelser fra Ingeborg Stuckenberg og Hans Dines Madsens ophold på New Zealand. Hans Dines Madsen (†1905) var slotsgartneren, som Ingeborg Stuckenberg stak af med i 1903. På Det Kgl. Bibliotek findes der to bevarede versioner: et manuskript skrevet af Ingeborg Stuckenberg med Madsens rettelser og en renskrift af Stuckenbergs manuskript i Madsens hånd. John Kousgård Sørensen, som udgav *Korte Breve fra en lang Reise* (1986) mener, at der mellem Stuckenbergs manuskript og Madsens renskrift må have ligget en bearbejdet kladde, da renskriften i Madsens hånd er uden rettelser (Stuckenberg 1986: 70). Desuden er den sproglige forskel mellem

Stuckenbergs manuskript og Madsens renskrift så markant, at det er svært at forestille sig en direkte overførsel fra Stuckenbergs manuskript til Madsens renskrift. Sørensen er af den opfattelse, at rejsebrevene med al sandsynlighed var tiltænkt udgivelse, fordi de er meget nøgterne og ikke særligt private i beskrivelserne. Fx forekommer pronomenet »jeg« meget sjældent. Desuden peger bearbejdelsen af manuskriptet og tilstedeværelsen af renskriften på, at det ikke kun var til privat brug, men et værk med sigte mod offentligheden. Hovedformålet med rejsebeskrivelserne kan ifølge Sørensen have været to: enten skulle beskrivelserne tjene som en advarsel til andre udvandrende folk, der søgte en bedre tilværelse i et fremmed land, eller også var der den simple årsag, at parret ønskede et tilskud til en knap økonomi. Under alle omstændigheder blev rejsebeskrivelserne aldrig udgivet, og der er ikke tegn på, at hverken Stuckenberg eller Madsen tog initiativ hertil (op.cit.: 71).

Gladiators udgave af *Korte breve fra en lang rejse* og »Private breve« henter sin grundtekst fra John Kousgård Sørensens udgave *Korte Breve fra en lang Reise* (1986), som også er førstetrykket. Gladiators udgave ligner som nævnt læseudgaven, som gerne låner sin tekst fra en videnskabelig udgave, hvilket gør førstetrykket til et rimeligt grundtekstvalg. Det må dog indvendes, at Gladiator ikke har kontaktet Universitets-Jubilæets Danske Samfund (UJDS) og forlaget Museum Tusulanum, som udgav Sørensens udgave for at afklare grundtekstvalget. Der er altså nærmere tale om, at Gladiator har kopieret UJDS og Museums Tusculanums udgave. Kopieringen afsløres dels ved, at Gladiator direkte har overført Sørensens rettelser, som han gør rede for bagerst i sin udgave, dels ved at de fire private breve (fra Stuckenberg til søsteren Agnes Schwartz og sønnen Niels) udgivet af Sørensen som bilag er direkte overført til Gladiators udgave. Gladiator har også gentaget kommentarerne ord- og tegnret (s. 177-178), som Sørensen har skrevet i forlængelse af brevene (s. 62-63). Kommentarerne oplyser om brevenes længde, hvad der står i brevenes kant, og om noget er overstreget.

Selvom Gladiator har kopieret *Korte Breve fra en lang Reise*, er der eksempler på transmissionsmisforståelser og varianter, som virker tilfældige og ikke velovervejede. Gennemgående gengiver Gladiator gammeldags ortografi, men flere eksempler afslører inkonsekvens. Fx er ordene »grænser« og »fjernes« (Stuckenberg 2013: 128 og 131) moderniserede i forhold til Sørensens udgave, hvor der står: »grendser« og »fjærnes« (s. 14 og 19). Desuden har udgaven valgt moderne ortografi i titlen: *Korte*

breve fra en lang rejse og ikke begyndt substantiverne med versal.⁴ Der ville ikke have været noget i vejen for, at Gladiator valgte at anvende moderne ortografi for at lette læsningen, men det vigtigste er, at valgene er konsekvente og begrundede, hvis udgaven skal kategoriseres som kritisk, videnskabelig og generelt troværdig.

I Gladiators udgave ses et par eksempler på, at Sørensens afsnitsinddelinger (alinea) ikke gengives (Stuckenberg 2013: 130). Dette er måske ikke betydningsbærende, men alligevel en forskel på de to udgaver, der er værd at notere, da Gladiators udgave ikke er konsekvent i sin afsnitsinddeling. Derudover ses en bemærkelsesværdig forskel, der drejer sig om kapitelinddeling: Gladiators kap. II begynder et andet sted end Sørensens kap. II. Denne afvigelse virker besynderlig og vanskelig at forklare.

Ser vi på selve teksten, findes mærkværdige substantielle varianter. Det drejer sig om: »de *sidder* ved anden Klasses Bord med sorte *Negle*«, »*Masser* af *Bugserdampere*, *Baade* og andet *Smaakravl firmer* frem og tilbage« og »De drikker »*Münchener*« for sidste Gang« (s. 16 og 18) i Sørensens udgave. De kursiverede ord er ændret til henholdsvis: »*ladder*«, »*firmer*« og »*Miinchener*« (s. 128 og 130) i Gladiators udgave. Angående den første variant kan det siges, at ordet »*ladder*« ikke findes i *Den Danske Ordbog* og ganske enkelt er et nonsensord. Fejlen er besynderlig, fordi »*si*« og »*la*« ikke ligner hinanden. Ordet »*firme*« er et ældre synonym for »at vimse« og betyder ifølge *Ordbog over det danske Sprog*: »at bevæge sig hurtigt, uroligt eller planløst frem og tilbage«. Ordet »*firmer*« er ikke optaget i *Den Danske Ordbog* – der har sandsynligvis sneget sig et »*k*« ind mellem »*f*« og »*i*«. Hvad angår »*Miinchener*« er fejlen med al sandsynlighed opstået, fordi OCR-programmet har genkendt »*ü*« som »*ii*«, da det optisk ligner hinanden. Disse fejl tyder på, at OCR-programmet har fejllæst bogstaverne, og at Gladiator ikke har foretaget en omhyggelig korrekturlæsning.

Hører private breve hjemme i *Samlede værker*?

Hans Otto Jørgensen skriver i efterskriften til *Samlede værker*, at: »[de private breve] *ikke* er kunst, men i den grad private. Og det er i tilfældet Stuckenberg, med hendes position, helt afgørende at forstå, *hvad* der er

4 I *Samlede værkers* indholdsfortegnelse er substantiverne med versal.

kunst og hvad ikke«. (Stuckenberg 2013: 199). Med dette udsagn kan man undre sig over, hvorfor de fire private breve fra opholdet i New Zealand overhovedet er med i Gladiators udgave *Samlede værker*. Sørensen gør i sin udgave opmærksom på, at han medtager brevene for at belyse tilværelsen i New Zealand, men der er hverken overvejelse eller begrundelse hos Gladiator.

Flere forhold giver anledning til undren i forbindelse med de private breve. Dels kan det diskuteres, om private breve hører hjemme i en udgave med titlen *Samlede værker*, dels kan det indvendes, at Gladiator ikke har fået alle Stuckenbergs breve med. På Det Kgl. Bibliotek ligger et omslag med titlen »Breve fra Ingeborg Stuckenberg«. Her finder man også breve til Ingeborg Stuckenbergs nevø Herman Schwartz, hendes far Wilhelm Pamperin samt et lille kort til hendes mor Wilhelmine Pamperin. Selvom disse breve ikke er fra tiden i New Zealand, vil jeg mene, at disse breve godt kunne komme med i udgaven, når nu der er antydning af et princip om, at private breve skal medtages i *Samlede værker*.

Hvad angår diskussion om private breves plads i en udgave med titlen *Samlede værker* vil jeg mene, at pladsen er berettiget i netop denne udgave. Gladiator ser en rehabiliteringspointe i at udgive alt fra Stuckenbergs hånd og kalde udgaven for *Samlede værker* for ad den vej at give Stuckenberg oprejsning. Det kan dog indvendes, at det er lidt usædvanligt at medtage private breve i en udgave med titlen *Samlede værker*, fordi denne titel normalvis betegner de skrifter, som forfatteren lod publicere eller skrev med henblik på publikation (Kondrup 2011: 45). Dette var ikke umiddelbart tilfældet for Ingeborg Stuckenberg, hvorfor man kunne overveje, om titlen *Samlede skrifter* ville have været mere rammende, da denne udgavetype indbefatter værker, breve, dagbøger og notesbøger (op. cit.).

Titlen *Samlede værker*

Valget af titlen *Samlede værker* peger som nævnt på forlagets basale ærinde om at fastslå Ingeborg Stuckenbergs status som en forfatter og tilforordne hende de værker, som enten udkom i mandens navn, eller som aldrig blev udgivet. Ståle Dingstad skriver, at titlen *Samlede værker* styrker forfatterautoriteten, og at det er: »den type udgivelse som bevarer forfatterens bidrag til litteraturhistorien for ettertiden«. (Dingstad 2017: 125). Ambitionen om at etablere Stuckenberg som en forfatter er ganske

hæderlig. Problemet er blot, at udgaven ikke helt lever op til titlen *Samlede værker*, da ikke alle Stuckenberges værker er medtaget. På Det Kgl. Bibliotek finder man et lille digt af Ingeborg Stuckenberg med overskriften: »En Krans jeg vil dig binde«, som jeg også vil mene skulle med i en udgave med titlen *Samlede værker*. Novellen »Balsampopler«, som udkom i *Tilskueren* i 1895 i Viggo Stuckenberges navn blev ifølge Brøndum-Nielsen til med grundigt forarbejde af Ingeborg Stuckenberg: »*Balsampopler* er, vil jeg hævde, runden af Ingeborgs Pen, men let bearbejdet af Stuckenberg« (Brøndum-Nielsen 1962: 163). På Det Kgl. Bibliotek findes Ingeborg Stuckenberges manuskript til novellen »Balsampopler«, som jeg også vil mene skulle medtages i *Samlede værker*, når nu Ingeborg Stuckenberges manuskripter til *Fagre Ord* er medtaget. Forholdet mellem Ingeborg Stuckenberges skitse til novellen og Viggo Stuckenberges udgivne novelle minder om forholdet internt i manuskriptet til *Fagre Ord*, hvor Ingeborg Stuckenberg har udført et forarbejde i form af en kladde, og Viggo Stuckenberg har foretaget substantielle forandringer, forkortelser og omarbejdet kompositionen. Men der er også lange direkte overførte passager, hvor Ingeborg Stuckenberges særlige stiltræk kommer til syne (op.cit.: 161). Fælles for Ingeborg Stuckenberges litterære arbejde er, at det ikke har været manuskripter med henblik på trykning. Man kan dog spørge til, om disse litterære forarbejder i virkeligheden har været skrevet med et ønske om at få dem udgivet. Ifølge Hans Otto Jørgensen skal Ingeborg Stuckenberges tekster læses som: »originale, fuldgyldige kunstneriske udtryk« (Jørgensen 2015: 181). Med denne overbevisning kan man undre sig over, at hverken manuskriptet til novellen eller digtet er medtaget i *Samlede værker*.

I denne forbindelse er det værd at nævne, at det sandsynligvis er en udbredt forlagsstrategi at kalde værkudgaver for »Samlede«, selvom de ikke er komplette. Fx indeholder Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave af J.P. Jacobsens *Samlede Værker* ikke Darwinoversættelsen og forfatterens botaniske publikationer. Emil Aarestrups *Samlede Skrifter*, også udgivet af DSL, indeholder ikke breve og en række ikke-skønlitterære tekster. Forskellen er imidlertid, at udgiverne i de netop nævnte udgaver redegør for deres fravalg.

Vurdering af *Samlede værker*

I sammenligningen af Gladiators udgave med dens forskellige grundtekster så vi en del fejltyper og transmissionsmisforståelser. Der viste sig

fx at være inkonsekvens mht. overholdelsen af gammeldags ortografi og kapitelinddeling. Der er afvigelser, der skyldes skanningsfejl, der ikke er blevet rettet i korrektoren, hvilket vi så eksempler på i »Badegæster« og *Korte breve fra en lang rejse*. En anden type afvigelse angår den måde, Gladiator har gengivet overstregede passager og regibemærkninger. Her er det uklart, hvilke begrundelser der ligger bag valgene. Gladiator har med udgivelsen ikke formået at skabe en bedre udgave end dem, der allerede findes, hvilket burde være en af intentionerne, når man udgiver en ny version. Gennemgående mangler der altså grundighed og korrekturlæsning. Derudover viste det sig, at udgaven ikke lever op til sin titel *Samlede værker*, fordi ikke alle Stuckenbergs værker er medtaget i udgaven. »Private breve«s plads i udgaven er berettiget, fordi Gladiator ønsker at udgive alt fra Ingeborg Stuckenbergs hånd og etablere hende som en forfatter. Det kunne dog indvendes, at udgaven ikke har medtaget alle Stuckenbergs private breve. Forlaget har ganske givet ikke været på Det Kgl. Bibliotek, men blot anvendt de foreliggende trykte udgaver. Gladiators udgave har vist sig ikke at være editionsfilologisk pålidelig, da den ikke har faste principper for udgivelse. Generelt for udgivelsen er, at der ikke redegøres for tekstforholdene. Grundtekstvalgene deklarerer ikke, og der gøres ikke opmærksom på, hvilke ændringer, fravalg og tilvalg, der er foretaget. Udgaven har som sagt fællestræk med læseudgaven, men den falder udenfor de videnskabelige udgaver, da den ikke rummer tekstkritik, som ifølge Kondrup er det, der afgør, om en udgave er videnskabelig (2011: 17).

Gladiators forlagsstrategi med klassikerserien

Man kan sætte spørgsmålstegn ved, om det overhovedet er rimeligt at undersøge en ikke-videnskabelig udgave ud fra videnskabelige standarder. Forlaget Gladiator har ikke tradition for at følge videnskabelig praksis for udgivelse i modsætning til fx Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Gladiators intention eller forlagsstrategi med klassikerserien »Sandalserien« peger i en litteraturpolitisk og aktivistisk retning, fordi der ønskes et opgør med den eksisterende litteraturhistorie og kanonlitteratur. Dertil kommer, at Gladiator er et mindre forlag, som primært er drevet af Hans Otto Jørgensen og Jakob Sandvad. Forlaget har ikke et stort økonomisk beløb til klassikerudgivelserne og dermed ikke ressourcer til at gå i detaljer med indholdet, som gjort i denne artikel. Det

primære fokus for forlaget Gladiators klassikerserie er altså at reformere den aktuelle litteraturhistorie, aktualisere og udbrede kendskabet til glemte forfatteres værker og give forfatterne den ære, de fortjener. På den ene side er forlagets visionære projekt beundringsværdigt og vigtigt, og på den anden side må det indvendes, at udgaven baserer sig på og kopierer videnskabelige udgaver, men desværre forringer dem. Forlagsredaktør Jakob Sandvad gav i en samtale med undertegnede udtryk for, at nærværende editionsfilologiske gennemgang af Stuckenberges *Samlede værker* undergraver Gladiators overordnede projekt med udgivelsen: at etablere Ingeborg Stuckenberg som en forfatter og give hende den hæder, hun fortjener. Dette kan diskuteres. For det første vil jeg mene, at der, uanset hvad det overordnede projekt med en bogudgivelse er, altid er et redaktionelt ansvar. For det andet vil jeg mene, at der ligger et vist ansvar i at genudgive ældre litteratur og give den det klassikerstatus. Som forlægger skal man sørge for, at de værker, man udgiver og efterlader til eftertiden, er ordentligt udført og gennemarbejdet – især i tilfældet med klassikerserien, hvor ønsket er at give værkerne en ny status i litteraturhistorien. Når ældre værker skal genudgives, er det selvsagt, at der skal foretages ændringer, tilvalg og fravalg. Hos Gladiator mangler der er en tydeligere begrundelse for disse ændringer, tilvalg og fravalg – uanset om der stræbes efter en videnskabelig udgave eller ej. Det er ikke for meget at forlange, at forlaget danner sig et overblik over tilgængelige tekstkilder, foretager kritisk tekstetablering og emendation.

Klassiker- eller favoritserie?

Et par nærliggende spørgsmål at tage op, når en klassikerserie skal vurderes, er: 1) Hvad karakteriserer en klassiker? og 2) Lever udgivelserne i denne serie op til disse kriterier? Ser vi på, hvad der karakteriserer litterære klassikere, er der ifølge Erik Skyum-Nielsen både tale om *væsenskriterier*, som er tekstuelt forankret og *funktionskriterier*, som er kontekstuelt forankret. *Væsenskriterier* er: universalitet og almengyldighed, transhistorisk rækkevidde, kompleksitet og sluttethed, mangetydig flerstemmighed og monstrøsitet. *Funktionskriterierne* er: appel til nye læsere, formidling af tradition, inspiration til nye forfattere, opgaver for nye oversættere, udfordring af forskningen (Skyum-Nielsen 1991). Mange af de værker, der indgår i »Sandalserien« lever op til et eller flere af disse

væsens- og *funktionskriterier* og kan altså siges at falde inden for karakteristikken af, hvad en klassiker er.

Klassikerbegrebet kan siges at være mere dynamisk end begreber som pensum, kanon og favoritter, forstået på den måde, at forfattere og værker kan ryge ind og ud af klassikerserier, og der kan være strid om, hvilke klassikere, der fortjener at blive ved med at blive anset som sådanne (op. cit.). Her er Gladiators klassikerserie »Sandalserien« på visse måder et spektakulært eksempel, fordi den ikke indeholder værker af fx J.P. Jacobsen, Henrik Pontoppidan, Herman Bang etc., men værker, som forlaget mere aktivt forsøger at gøre til klassikere, fx *Hinsides* af Helga Johansen, *Tantaluskvaler* af Adda Ravnkilde og *Helvede opløser sig* af Jens August Schade. Det samme kunne siges om Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs klassikerserie, hvor der også findes bud på lidt kontroversielle klassikere. DSL's serie er i øvrigt også et eksempel på, at videnskabelig udgivelsespraksis og en aktivistisk dagorden ikke behøver at være modsætninger. Mange af seriernes udgivelser kan aldrig blive pensum på fx gymnasiet og universitetet, fordi de ikke er repræsentative for litteraturhistorien. »Sandalserien« kan anses som et udtryk for Hans Otto Jørgensens personlige holdninger til værker, som han mener fortjener at blive løftet op og få klassikerstatus. »Sandalserien« kan på nogle punkter siges at minde mere om en favoritserie eller en *hitliste* (jf. afsnittet *En selskabsleg* i Borum 1991: 65), hvor Jørgensen har givet sit bud på sine favoritter af oversete værker i litteraturhistorien. Favoritter er nogle man prøver at hævde som kanon og prøver at få skubbet ind i klassikerrammen, måske også i pensumrammen (op.cit.). Klassiker er noget forfattere og værker måske bliver på et tidspunkt, men det er ikke noget, de forbliver.

Litteratur

- Borum, Poul: »På sporet af de tabte klassikere«, i Jørgen Hunosøe og Hans Henrik Schwab (red.): *At læse klassikere*, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen 1991.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: »*Fagre Ord*« *Nyfundne manuskripter af Ingeborg og Viggo Stuckenberg*, *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag*, København: Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S 1962.
- Dingstad, Ståle: »Varianter til besvær. Collett, Garborg, Skram og Hamsun«, i Paula Henrikson, Mats Malm og Petra Söderlund (red.): *Textkritik som analysemetode*, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2017, s. 108-130

Jørgensen, Hans Otto: *Horden – 13 digterportrætter 1872-1912*, København: Forlaget Gladiator 2015.

Kondrup, Johnny: *Editionsfilologi*, København: Museum Tusulanums Forlag 2011.

Skyum-Nielsen, Erik: »Hvad mener De med ‘klassiker’«, i Jørgen Hunosøe og Hans Henrik Schwab (red.): *At læse klassikere*, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen 1991.

Stuckenberg, Ingeborg: *Korte Breve fra en lang Reise*, udgivet af John Kousgård Sørensen i Universitets-Jubilæets Danske Samfund skriftserie; nr. 499, København: Museum Tusulanums Forlag 1986.

Stuckenberg, Ingeborg: *Samlede værker*, København: Forlaget Gladiator 2013.

Håndskrifter

Madsen, Hans Dines: Renskrift af *Korte Breve fra en lang Reise* i Viggo Stuckenberg: Breve og papirer, Det Kgl. Bibliotek, NKS 4955, kvart

Stuckenberg, Ingeborg: Manuskripter til »Grundrids for Handlingsgangen i ‘Fagre Ord’«, »Kapitel-Udkast« og »Balsampopler« i Johannes Brøndum-Nielsens Viggo Stuckenberg-samling, Det Kgl. Bibliotek, NKS 5050, kvart.

Stuckenberg, Ingeborg: Manuskript til *Korte Breve fra en lang Reise*, Breve fra IS til hendes familie, Digtet »En Krans jeg vil dig binde« i Breve, rejseskildring samt enkelte andre papirer, Det Kgl. Bibliotek, NKS 5091, kvart.

Hjemmesider

»Sandalserien. Klassikere på kanten«, hentet fra <https://forlagetgladiator.dk/pages/sandalserien-klassikere-pa-kanten>, besøgt 10/1/21

Den Danske Ordbog, hentet fra <http://ordnet.dk/ods/ordbog?select=firme,2&query=firme>, besøgt 18/1/21

Et system i stadig bevægelse

Pronominalkasus i dansk

Af Eva Skafte Jensen

The theme of this paper is the distribution of the nominative and the oblique form in personal pronouns in Danish. The paper has a dual aim: to provide a diachronic overview of changes in the use of the case forms in the past 700 years, and to show how a grammatical system simultaneously is consistent and subject to change.

Som grammatiker er man altid på udkig efter systemerne i sproget. For eksempel er det oplagt at lede efter systemet i distributionen af nominativ og oblik form i de personlige pronomener i moderne dansk: Efter hvilke principper bruger man *jeg* og *mig*, *de* og *dem* osv.? Som sproghistoriker er man ofte på udkig efter de ændringer der finder sted i systemerne. For eksempel er det oplagt at lede efter hvordan det system der kan observeres for distributionen af pronominalkasus i moderne dansk, er kommet i stand: Var brugen af *jeg* og *mig*, *de* og *dem* osv. anderledes førhen, og – hvis det var tilfældet – hvordan kom ændringerne så i stand?

Når man begynder at undersøge forholdene for distributionen af pronominalkasus i dansk – ældre dansk såvel som moderne – opdager man at der tilsyneladende til enhver tid er nogle grundlæggende regler der ligger ret fast (ellers ville der ikke være tale om et system), men at empirien altid byder på noget ekstra. Det kan være en syntaktisk funktion der kun delvis lever op til de grundlæggende regler, eller en særlig type syntagma som under visse omstændigheder opfører sig anderledes end de grundlæggende regler ellers kræver.

Jo mere man sætter sig ind i stoffet, jo mere står det klart at systemet hele tiden er i bevægelse. Hele tiden er der et hjørne hvor brugen er lidt anderledes end hvad de grundlæggende regler på det pågældende tidspunkt tilsiger. På den måde udgør studiet af distributionen af pronominalkasus et skoleeksempel på hvordan et system på en gang kan være et sammenhængende system og et system i forandring (se også Weinreich, Labov & Herzog 1968: 100, 122; Jensen 2020: 96 f.).

Et vigtigt mål med denne artikel er at vise dette. Et andet – mindst lige så stærkt – motiv er mere dokumenterende: nemlig at give en kronologisk oversigt over den historiske udvikling i forholdet mellem nominativ og oblik form. Det er i sig selv interessant at de ændringer man kan iagttage fra middeldansk til nu, ikke er sket på én gang, men som en række på

hinanden følgende justeringer og altid i harmoni med den pågældende tids sprogsystem.

Metode, kildemateriale, perioder

Den kronologiske oversigt i denne artikel er dannet ved gennemsyn og læsning af flere slags kilder, først og fremmest traditionel læsning af dansksprogede kilder gennem tiderne foruden samtidige og eftertidige sprogbeskrivelser (grammatikker, ordbøger og håndbøger). Desuden er det korpus man finder i *Renæssancens sprog i Danmark*, der er sammensat af et stort antal kilder fra tiden 1500-1700, blevet systematisk gennemført; søgninger i dette korpus resulterer i konkordantisk ordnede lister, hvilket gør arbejdet overskueligt. Alle 7 pronomener, såvel i nominativ som i oblik form, har været brugt som søgeord, og samtlige forekomster i korpusset er blevet gennemset. For perioderne før og efter 1500-1700 (frem til slutningen af 1900-tallet) er denne fremgangsmåde ikke mulig.¹ Se flere oplysninger i »Citerede kilder« og »Litteratur«.

Den kronologi der her fremlægges, lider naturligvis under at man ikke har fuld adgang til brugen af nominativ og oblik form i tidligere tider. Man har kun det materiale der er overleveret i bevarede skriftlige kilder. Typisk finder grammatiske ændringer sted i talt sprog før de finder vej til skriftsproget. Dermed er det ikke alene muligt, men stærkt sandsynligt at de ændringer der afrapporteres i denne artikel, er sket før de dukker op i kilderne. De tidsfæstelser der angives undervejs, må altså derfor tages med de forbehold der nødvendigvis knytter sig til sproghistoriske redegørelser af denne slags.

Af praktiske hensyn bruges undertiden de etablerede betegnelser for forskellige sproghistoriske perioder. Som det vil fremgå, er mange af de træk man typisk knytter til forskellige sprogtilstande, dog ofte begyndt væsentlig tidligere end den periode de normalt associeres med; tilsvarende kan træk der normalt associeres med forgangne perioder, holde sig væsentlig længere end forventet (jf. Hopper 1991; se også refleksioner over periodisering i Skautrup 1947: 120-121, 1953: 1-2; Jensen 2011: 73-89; Jørgensen 2016; Nesse 2018). De brugte betegnelser er i overensstem-

¹ I *Arkiv for Dansk Litteratur* finder man ganske vist litteratur fra tiden efter 1700 i digitaliseret form, men søgninger i dette materiale resulterer ikke i konkordantisk ordnede lister, som de gør i *Renæssancens sprog i Danmark*.

melse med dem man finder i *Dansk Sproghistorie*: runedansk (800-1100), ældre middeldansk (1100-1350), yngre middeldansk (1350-1500), ældre nydansk (1500-1700), yngre nydansk (1700-), jf. Jørgensen 2016: 80.

Opmærksomheden i denne artikel er rettet mod at kortlægge hvordan nominativ og oblik form i 2-kasussystemet forvaltes af sprogbrugerne gennem tiderne. Dermed er der en naturlig afgrænsning i tid med et begyndelsepunkt omkring 1400. For at forstå nogle af de tidlige ændringer i forholdet mellem nominativ og oblik form i de personlige pronomen, er det dog nødvendigt at gå nogle yderligere skridt bagud i tid til 4-kasus-systemet. Dette afhandles i afsnittet »Forhistorien«.

Forhistorien

Der sker et grundlæggende typologisk skift i overgangen fra (ældre og yngre) middeldansk til ældre nydansk som får indflydelse på senere tiders kasusdistribution. Før middeldansk finder man runedansk. I (1) vises indskriften på *Sövestadstenen 2* (ca. 900-1050, jf. Moltke 1985: 298).²

- (1) x tuna x sati x stain x þansi x aftir x bram x bunta : sin x auk x askutr
x sunr x hans x han x uar x bastr x bumana x auk x | x miltastr x matar
'tuna-NOM x satte x sten x denne x efter x bram x bonde-OBL : sin-
AKK-NOM x og x asgot-NOM x søn-NOM x hans x han-NOM-AKK x var x
bedst-NOM x bomænd-GEN x og x | x mildest-NOM x mad-GEN'

Tuna satte denne sten efter Bram, sin husbond, og (det gjorde) hans søn, Asgot (sammen med hende). Han var den bedste blandt bomænd og den gavmildeste madgiver

Runedansk er et klassisk germansk sprog med fire kasus i nominalbøjningen. De fire kasus afspejler syntaktiske og semantiske forhold. Blandt andet fastlægges relationerne mellem de forskellige led i sætningen gennem kasus. I (1) kan man for eksempel se at der er en del-helheds-relation mellem *bastr* og *bumana* ved at *bumana* står i (partitiv) genitiv. I rune-

2 Eksemplet vises i tre lag: først en tegn for tegn-tro gengivelse, derpå en ord for ord-gloss med relevante morfologiske oplysninger, endelig en oversættelse til moderne dansk. Det samme gør sig gældende for (2) og (40). Denne metode er i tråd med de såkaldte Leipzigkonventioner (<https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>). Ved gengivelsen af eksempler fra ældre nydansk gives kun nødtørftige oversættelser.

dansk bøjes alle nominale ord (substantiver, adjektiver, pronomener og talordene 1-4) i kasus, og på grund af konsekvent kongruens kan man ved hjælp af bøjningsformerne se hvilke nominale ord der hører sammen. I (1) står de 3 ord *tuna*, *askutr* og *sunR* således alle i nominativ, en kasus der er kompatibel med den semantiske rolle agens. På grund af kasusformerne kan man altså se at Tuna sammen med Brams søn Asgot satte sten efter husbonden Bram, ikke fx at Tuna satte sten efter Bram og Asgot.

Disse karakteristika ved kasus i runedansk (den fintmærkende semantik, at alle nominale ord bøjes i kasus, at kasusform viser samhørighed også når der er langt mellem ordene) ændrer sig langsomt i løbet af de næste århundreder.

I løbet af de middeldanske perioder bliver kasuskategorien mindre og mindre vigtig. Det sker dog ikke fra den ene dag til den anden, og i den udstrækning kasusbøjning bruges, afspejler dette stadig semantik og syntaktisk samhørighed i de middeldanske perioder. I (2), som stammer fra et håndskrift dateret til cirka 1350, afspejler dativformen (*konungi*) således at kongen er modtager (recipient) af den bøde som indgår i sætningen, ikke fx den der skal betale bøden, og selve bødestørrelsen (*thre marc*) nævnes ved to ord der står i samme kasus, nemlig akkusativ, en kasus der er kompatibel med den semantiske rolle patiens (i andre og ældre kilder står bødestørrelsen i (instrumental) dativ).

(2) bôte kunungi thre marc. *Skånske Lov i B 69, ca. 1350*

‘skal-bøde konge-DAT tre-AKK marc-AKK-NOM’

skal (han) bøde kongen tre mark

I løbet af den næste tid viger kasusbøjning til fordel for andre måder at vise nominalernes relation til hinanden på. (3) og (4) er begge fra et håndskrift dateret til cirka 1550. I (3) bruges ledstilling til at vise at kongen er modtager af bøden. I (4), som også handler om bøder, bruges præpositionen *til* til at vise at ærkebiskoppen er modtager. Kasus er ikke længere relevant her.

(3) da skal hand bøde kongen der fore tre mark. *Skånske Lov i GkS 3125, ca. 1550*

(4) och tre tiil erchiibispenn. *Skånske Lov i GkS 3125, ca. 1550*

Sideløbende med at kasus langsomt holder op med at være en væsentlig grammatisk kategori i dansk, forsvinder al kasusbøjning i samtlige

nominale kategorier lige bortset fra de 7 pronomener der er hovedgenstand for denne artikel. Ændringerne og hvordan disse ikke sker på en gang, ligger udenfor rammerne af denne artikel, se i stedet Falk & Torp 1900, Hansen 1956, Heltoft 2001, Jensen 2011, Hansen, under udg., hvor der plæderes for at udviklingerne i (/afviklingen af) kasussystemet sker i samspil med ændringer i ledstilling, semantiske roller, ledfunktioner og syntagmestruktur.

Vigtigt i forhold til de ændringer man kan iagttage i brugen af pronominalkasus, er at dansk i denne tid udvikler hvad man kunne kalde obligatorisk subjekt.³ I moderne dansk er det fx en afgørende del af sætningsdefinitionen at der er gensidig styring (katatakse, neksus) mellem subjekt og verbal. Derved har subjektet i moderne dansk en særstatus i forhold til andre nominale sætningsled.

I det ældst overleverede dansk er der ikke et subjekt med særstatus. I stedet er der et prædikat, prototypisk et verbal,⁴ ud fra hvilket der udgår styring til tilknyttede led. Disse forekommer i de kasus prædikatet muliggør/nødvendiggør. Når der forekommer et led i nominativ (som i (1)), skyldes det at det er informativt vigtigt, ikke at det er syntaktisk nødvendigt.⁵ Forskellen på ældre og yngre sætningsstruktur i dansk kan illustreres som i (5) og (6), hvor pilene viser styringsforholdenes retning.

(5) subjekt	←	prædikat	→	objekt
(6) subjekt	↔	prædikat	→	objekt

Sideløbende med at de syntaktisk-semantiske forhold efterhånden fastlægges gennem andre midler end kasus, ændrer kasusformerne status (jf. fx Hansen 1956; Jensen 2011). Fra midten af de middeldanske perioder

3 Denne udvikling er beskrevet i mange artikler af Lars Heltoft; en vigtig reference er Heltoft (2014), hvor der med eksplicit kobling til Mikkelsen (1911) gøres rede for hvordan subjektet ændrer status og udvikler sig til at have dobbelt funktion: aktualsubjekt (det sætningsdannende subjekt) og kategorialsubjekt (det der udsiges noget om, jf. den klassiske skelnen mellem subjekt og prædikat). Et referentielt led kan udfylde begge funktioner (fx *hun i hun venter*), i andre tilfælde kan aktualfunktionen varetages af ekspletiver (*det, der, her: det regner; der danses til den lyse morgen*) uden at kategorialt subjekt er nødvendigt.

4 *Prædikater* (i prædikatslogisk forstand) kan bestå af et verbum eller det kan være komplekst opbygget fx af et verbum og et adjektiv. Såvel simple som komplekst opbyggede prædikater har kasusstyrende egenskaber.

5 Sætninger uden obligatorisk subjekt er almindeligt i verdens sprog; velkendte eksempler er latin og russisk.

(løseligt anslået fra omkring 1350-1400) opløses 4-kasussystemet endeligt til fordel for andre systemer; fra omkring 1500 finder man kun kasus anvendt i de 7 personlige pronomener vist i skema 1, og af det tidligere 4-kasussystem er der nu kun to aktive kasus tilbage, nemlig nominativ og oblik⁶ form.⁷

	singularis				pluralis		
	1p	2p	3pM	3pF	1p	2p	3pMF
nominativ	<i>jeg</i>	<i>du</i>	<i>han</i>	<i>hun</i>	<i>vi</i>	<i>I</i>	<i>de</i>
oblik form	<i>mig</i>	<i>dig</i>	<i>ham</i>	<i>hende</i>	<i>os</i>	<i>jer</i>	<i>dem</i>

Skema 1: 2-kasussystemet i dansk og dets 7 medlemmer

Fra dette tidspunkt i sproghistorien udgør formerne i skema 1 det samlede kasussystem i dansk. Med kun 7 medlemmer og kun 2 mulige bøjningsformer skulle man tro at sprogbeskrivelsen var nem. Som alle der har arbejdet med det danske 2-kasussystem, har erfaret, er det dog overraskende kompliceret at beskrive brugen på en konsistent måde. Det skyldes blandt andet at forvaltningen af de 2 former ændrer sig en lille smule hele tiden i løbet af århundrederne fra senmiddelalderen til nu.

Bevægelsen i retning af nominativ og i retning af oblik form

Forenklet kan de ændringer man ser i 2-kasussystemet i de relevante 600-700 år, betegnes som to overordnede bevægelser: først en bevægelse i retning af mere nominativ, siden en bevægelse i retning af mere oblik form. I denne del af artiklen fremlægges en kronologisk ordnet gennemgang af ændringerne.

6 Oblik form i moderne dansk er videreførelse af hhv. tidligere akkusativ (*mig, dig*), dativ (*ham, hende, dem*) og akkusativ-dativ (*os, jer*).

7 Det -s som nu til dags bruges til at gøre nominaler 'adjektiviske', og som går under betegnelsen genitiv, er ganske rigtigt udviklet af genitiv i ældre dansk. Genitiv som ægte kasus (som for eksempel i *argumenter* styret af prædikatet eller som bærer af distinktioner relateret til tid og sted i adverbelle led) forsvinder dog samtidig med opløsningen af kasussystemet (Hansen 1956; se også Jespersen 1934).

Fra semantisk rolle til syntaktisk funktion (*hende burde* > *hun burde*)

Den tydeligste konsekvens af det typologiske skift i overgangen til ældre nydansk ser man i forholdet mellem de to kasus nominativ og oblik form og de to grammatiske principper semantisk rolle og syntaktisk funktion. Hvor det vigtigste princip for tildeling af kasus førhen har været semantisk, bliver det med tiden først og fremmest et syntaktisk princip der overtager kasustildelingen. Førhen stod forskellige nominaler (dvs. *argumenter* i prædikatslogisk forstand) i en kasus der passede til den semantiske rolle nominalet repræsenterede, og dette hang nært sammen med prædikatets styringskrav. De kasus som et prædikat styrede, afspejlede semantiske distinktioner, jf. (1) og (2) ovenfor; se også Jensen 2011: 101-183. I tilgift til dette kunne man med kasus angive semantiske distinktioner i adverbielle udtryk der udtrykker tid eller sted uden at dette var styret af et prædikat (Falk & Torp 1900: 28-29, 52-53; Jensen 2011: 152).

Dette forholdsvis fintmærkende, semantisk baserede system blev som nævnt langsomt erstattet af et anderledes system hvor syntaktisk funktion blev det dominerende princip, og det typologiske skift resulterede som nævnt blandt andet i at alle sætninger skulle have et subjekt. Se også Falk & Torp 1900: 1-15; Mikkelsen 1911: 12-38; Hrafnbjargarson 2003; Heltoft 2014.

Ved en række prædikater der tidligere styrede at nominaler skulle stå i dativ eller akkusativ, ser man i denne periode at der oftere og oftere bruges nominativiske subjekter på den måde vi kender det fra moderne dansk; det gælder verber som *angre* 'angre', *byrje* 'burde', *drøme* 'drømme', *græmje* 'græmmes', *hungre* 'hungre'. I (7)-(10) vises eksempler fra det gamle og det nye system. (7) og (8) er citeret efter *Gammeldansk seddelsamling*, (9) og (10) efter *Renæssancens sprog i Danmark*. Se flere eksempler i Heltoft 2014 og under udg.

- (7) **Them** angredæ at the skullæ faa thz sindh ath the toge meg tijl konning indh. *Rimkrøniken, 1495*
Dem angrede at de skulle få det sind at de tog mig til konge ind.
- (8) æn tok at **iek** angrethe thet i dødhen. *Mariager Legendehåndskrift, 1488*
selvom jeg angrede det i døden.
- (9) Vi ære alle fødde aff Quinder/ Thi bør **oss** oc alle ath hedre oc ære dem som erlige oc gode ære. *Christiern Pedersen, 1533.*

Vi er alle født af kvinder/ Derfor bør os alle at hædre og ære dem som ærlige og gode er.

- (10) Thj **vi** bør vor hosbond lydig at vere. *Commedia Hecasti, ca. 1600*
For vi bør være vor husbond lydig.

I historien om forvaltningen af nominativ og oblik form i dansk er dette et vigtigt skridt som indvarsler nye tider.

Subjektsprædikatív (*det er jeg > det er mig*)

I overgangen fra yngre middeldansk til ældre nydansk indtræffer endnu en ændring. Pronominale identitetsprædikativer begynder at fremstå i oblik form (mod tidligere nominativ). I overensstemmelse med det gamle system bøjedes alle samhørende ord i samme kasus (de kongruerede), også i de tilfælde hvor de var diskontinuerte, altså adskilt af andre ord og led, jf. fx (1). Meget ofte var (og er) subjekt og subjektsprædikatív netop diskontinuerte.

At subjektsprædikativet står i nominativ et stykke ind i ældre nydansk, er således et levn fra det gamle system. Selve konstruktionen er sparsomt belagt (Jensen 2017, 2018a), men man finder dog eksempler som det i (11) fra *Sjælens Trøst*, hvor subjektsprædikativet tydeligt står i nominativ. Dette er hvad man vil vente på dette tidspunkt i sproghistorien. De tidligste eksempler på subjektsprædikatív i oblik form er fundet i *Den kyske dronning* små 100 år senere. Et eksempel herfra vises i (12).

- (11) Hon kiænnir thek ey oc vet ey annat æn thæt ær **iac**. *Sjælens Trøst, ca. 1425*
Hun kender dig ej og ved ikke andet end (at) det er jeg.

- (12) i skullæ vedhæ ath thet war **mægh**. *Den kyske dronning, ca. 1500*
I skal vide at det var mig.

Der er grund til at tro at overgangen fra nominativ til oblik form i subjektsprædikativer er fuldt gennemført i de fleste dialekter engang i 1700-tallet (Jensen 2017: 16-18). Og så finder man ved denne type eksempler på den gamle brug væsentlig senere end systemet egentlig tilsiger. For digtere i 1700- og 1800-tallet er nominativ stadig en mulighed, fx når hensyn til

rim og versfødder hjemler det (Jensen 2017: 15, 18). Denne sene brug af nominativ har formodentlig givet teksterne et arkaisk præg.

Sætningskløvnings (og *der*-konstruktioner)

Som følge af det typologiske skift fra middeldansk til ældre nydansk dukker nye konstruktionstyper op. Vigtigst i denne sammenhæng er sætningskløvnings.⁸ Hvis det man i forskellige traditioner kalder *indholds-subjektet* (fx Hansen & Heltoft 2011) eller *det egentlige subjekt* (fx Mikkelsen 1911), er repræsenteret ved et personligt pronomener, står dette fra de tidligste belæg i oblik form, se fx (13).

- (13) Huor er di 3 du monne paa kiere. Kand sche det er **dem** du loffuit mig ferre. *Commoedia de Mundo et Paupere, ca. 1600*
Hvor er de 3 du vil klage over. Måske det er dem du lovede mig før.

Det er nærliggende at forestille sig at den formmæssige lighed med konstruktionen med subjektsprædikat i første del af kløvningen er medvirkende årsag til at de pågældende pronomener står i oblik form. Det er desuden nærliggende at forestille sig at det der på dette tidspunkt langsomt etablerer sig som *hovedreglen*, som vi kender den fra moderne dansk (nemlig nominativ i subjekt, oblik form i alle andre funktioner), også gør sig gældende ved kløvnings: På udtrykssiden er det pågældende nominal ikke subjekt (det er *det*) og dermed heller ikke oplagt som noget der skal stå i nominativ. De nærmere detaljer med hensyn til hvordan sætningskløvnings i dansk er opstået, er i øvrigt stærkt underbelyst.

8 Og *der*-konstruktioner, jf. Mikkelsen 1911: 17-19, 37-38, 237-238; Heltoft 2014. Desværre er *der*-konstruktioner meget dårligt belagt, og de ganske få eksempler man finder med personlige pronomener hos Mikkelsen og i *Renæssancens sprog i Danmark*, er *der*-kløvnings, hvorved det kan være svært at afgøre hvad der er udløsende for kasusformen: kløvningkonstruktion eller *der*-konstruktion.

Sammenligning med subjekt (*han er større end jeg* > *han er større end mig*)

I *Moths ordbog* fra cirka 1700 (opslagsord *være*) finder man eksemplerne (14)-(16), passende ledsaget af latinsk paralleleksempel, hvor et pronomen der repræsenterer et led der sammenlignes med subjekt, står i nominativ.

(14) jeg er ligesom **hand**. *Sum quod ille. Hor.*

(15) jeg er ligesåvel et menneske som **du**. *tàm ego homo sum quam tu. Plau.*

(16) du er ligeså gød som **hand**. *ipsi similis es. Cic.*

Tidligt i 1800-tallet finder man belæg for at oblik form kan bruges i denne funktion. Ingemann lader på dette tidspunkt (17) trykke.

(17) saalænge Sigurd er din Ven, er jeg det ogsaa og skal være dig ligesaa tro og lydig, som **ham**. *Ingemann, 1819*

De efterfølgende 200 år finder man både nominativ og oblik form i denne funktion. Nominativ er den der peger tilbage til det (meget) gamle system hvor diskontinuerte led der hørte sammen, kongruerede, dvs. bøjedes i samme kasus, jf. (1) og (11). Pronomener i funktion som subjektsprædikativ er den første konstruktionstype hvor dette princip opgives, konstruktionen vist i (17) er den næste.

Omtrent på dette tidspunkt etableres som sagt det man i moderne dansk kalder hovedreglen: Efter denne bøjes subjektet i nominativ, alle andre ledtyper bøjes i oblik form (se fx Hansen 1972; Jacobsen & Jørgensen 1988 [2013]: 123). Man kan faktisk anse oblik form i eksempler som (17) som fuldbyrdelsen af denne nye regel for fordelingen af de 2 kasusformer i dansk. I moderne dansk grammatik er det almindeligt at analysere konstruktionen som en præpositionsforbindelse, hvor sammenligningsordet (*som, end*) opfører sig som en præposition og dermed styrer oblik form i pronominalstyrelsen (se fx Mikkelsen 1911: 238; Hansen 1965: 103; Schack 2013).

Den udvikling fra nominativ til oblik form man kan iagttage i kasusbruget i sammenligninger med subjekt, har i øvrigt et interessant efterspil, som kunne bære overskriften *historien om ellipseforklaringen*. Ellipseforklaringen har i 1900-tallet især været brugt præskriptivt til at indskærpe skoleelever og andre at de burde bruge nominativ i konstruk-

tioner af den type der vises i dette afsnit; ellipseforklaringen har typisk været formuleret nogenlunde på denne måde: 'Det hedder *han er større end jeg* fordi *end jeg* er elliptisk for en fuldt udbygget sætning *end jeg er*'. Ellipseforklaringen kan man indirekte se i *ODS* (opslagsord *end*, konj., udg. 1922, og *som*, konj., udg. 1942), og man finder den mere eksplicit udfoldet i mange grammatikker og sprogbrugshåndbøger, fx Diderichsen 1946: 109; se også Hansen 1965: 103-106; Hansen 1988: 62-67. I lyset af den historiske udvikling virker ellipseforklaringen dog i høj grad som en efterrationalisering; i en tid hvor man har kunnet møde såvel gammel brug (nominativ) som ny brug (oblik form) i sprog man har læst og hørt, har man måske haft behov for at beslutte sig for at den ene var bedre end den anden. Valget er så faldet på den gamle brug, og man har fortalt sig selv og hinanden at dette kunne godtgøres gennem en forklaring om ellipse. De præskriptive kræfter har i øvrigt holdt nominativ i denne konstruktion i live helt til nu, således at man stadig i moderne dansk kan møde både nominativ og oblik form.

Aldrig så snart er der blevet etableret noget man kunne kalde en hovedregel der passer til det eftermiddelalderlige sprogsystem, før der indtræffer nye ændringer. Disse vedrører først og fremmest komplekst opbyggede nominaler der fungerer som subjekt. I denne artikel vises fire undertyper.

Subjektspronomen med restriktiv relativsætning (*hun der ... > hende der ...*)

Den første type komplekst opbygget nominal udgøres af pronomen ledsaget af restriktiv relativsætning. Man finder de første belæg på oblik form i subjekt i denne type i slutningen af 1800-tallet. I (18)-(20) vises et lille udvalg.

(18) Naar **dem, vi stoler paa**, | I Krigen monne gaa. *Faber, 1877*

(19) **hende, der var her igaar for at tigge**, er her idag igen. *Feilberg, ca. 1900*

(20) **Ham, vi gav en Skilling til Natteløgis**, foretrak at gaa til Frelsens Hær. *Johs. Jørgensen, 1921*

I alle tre tilfælde fungerer det nominal pronomenet indgår i, som sætningens subjekt. I alle tre tilfælde står pronomenet i oblik form.

Tidsfæstelsen bekræftes af Brink & Lund (1975: 668), som baserer deres analyser af dansk rigsmål på (især københavnske) informanter født i perioden 1816-1956 (1975: 34 f.). Ifølge dem er oblik form langt det mest udbredte i informantgruppen. Hos informanter født efter 1900 forekommer nominativ slet ikke. Dette gør sig gældende for *han/ham* og *hun/hende* (*vi/os* og *I/er* oplyses der ikke eksplicit om); for *de/dem* er forholdene mindre stabile, jf. afsnittet »Komplicerende omstændigheder«, pkt. 2. (Se også Schack, Jensen & Petersen 2019; Petersen, Schack & Jensen 2020).

Subjektspronomen med specificerende adverbial (*han på hjørnet* > *ham på hjørnet*)

De tidligste belæg for at subjektspronomen med specificerende adverbial står i oblik form, er fundet i begyndelsen af 1900-tallet, se fx (21).

(21) **ham her** har jo selv tilhørt Underklassen. *Nexø, 1919*

Det er en konstruktionstype der sjældent dukker op i skriftsprog, og dermed er det svært at finde et stort materiale. Typen har dog mødt nogen opmærksomhed blandt grammatikere, og blandt andet gennem de vurderinger man finder i deres værker, får man et indblik i hvordan oblik form helt har overtaget efter nominativ i løbet af det 20. århundrede. Frem til begyndelsen af 1900-tallet er der som sagt ikke fundet nogen eksempler på oblik form i denne type nominal. Belægget i (21) er det tidligste fund. I grammatik- og sprogbrugslitteraturen beskrives typen fra og med midten af 1900-tallet. Aage Hansen (1965: 100) beskriver således hvordan eksempler som (22) og (23) lyder »meget kunstlet«.

(22) Den blanding af Drilleri og fin Opmærksomhed, som **han med Polkahaaret** gjorde dem [dvs. de unge piger]. *Drachmann, 1876*

(23) Da sagde **han med det store Skæg**: Slip nu! *Schandorph, 1894⁹*

Få årtier efter Hansens vurdering skriver Jacobsen & Jørgensen (1988 [2013]: 127) at brugen af nominativ i denne type konstruktion vil virke

9 Interessant i denne sammenhæng er at Schandorph var kendt i sin samtid som en forfatter der stræbte efter at skrive som man talte.

»unaturlig eller overkorrekt« eller endda »umulig«. Den karakteristisk Brink & Lund giver af pronomen ledsaget af restriktiv relativsætning (jf. eksempler som (18)-(20) ovenfor), gælder også typen med specificerende adverbial, nemlig at hos informanter født efter 1900 finder man kun oblik form i denne type, nominativ forekommer ikke. Se også Diderichsen 1946: 109-110; Hansen 1972: 104, 1988: 62-67; Jørgensen 2000: 188-190.

I helt moderne standarddansk er nominativ ikke længere mulig. Forsøger man sig med sætninger som (24), kommer man til at lyde svensk eller som om man som ikke-dansker har lært dansk efter en (meget gammeldags) bog der ikke tager højde for usus.

(24) **hun på tredje** vil gerne låne to æg

Det ser altså ud som om der er sket et fuldstændigt skift fra nominativ til oblik form på få generationer i denne konstruktion. Kasusbøjningen her har ikke været genstand for skrappe præskriptive instrukser, og det vækker til eftertanke at skiftet fra nominativ til oblik form er sket ganske hurtigt, mens man ved andre konstruktionstyper (fx sammenligning med subjekt) stadig flere hundrede år efter de første belæg for oblik form, stadig kan møde begge former. Det giver et fingerpeg om hvor stærkt præskriptive kræfter kan virke.

Subjektspronomen med specificerende proprium eller appellativ (*han Per* > *ham Per*)

Også i begyndelsen af 1900-tallet finder man eksempler som (25)-(26).

(25) Den anden Dag spurgte saamænd **hende den tumpede Berthe** (...), hvor »Frøkenen« dog blev af. *Lange, 1915*

(26) **Hende Fru Bang** bad mig til Middag. *Michaëlis, 1922*

Brink & Lund (1975: 667-668) skriver om denne type at ifølge deres kilder er oblik form obligatorisk når det specificerende led er et proprium; i tilfælde af appellativ som i *ham skrædderen ser fæl ud* er oblik form obligatorisk hos alle på det tidspunkt levende kilder.

Også ved denne type komplekst opbyggede subjekter ser det altså ud til at man fra omkring århundredeskiftet 1900 har kunnet bruge oblik form.

I moderne dansk er oblik form enerådende. Se også Jørgensen 2000: 190; Pedersen 2019: 330.

Pronomen i subjektsparatagme (*Gitte og jeg* > *Gitte og jeg/mig*)

Pronomener der indgår i paratagmer der fungerer som subjekt, kan i moderne dansk stå i enten nominativ eller i oblik form (se fx Hansen 1965: 102-103; Hansen 1988: 62-67; Jensen 2019b). De tidligste belæg på oblik form i denne type finder man i begyndelsen af 1900-tallet.

(27) Tror du, **mig og Maren Holme** vil sidde alene? *Skjoldborg, 1904*

(28) **Ham og Troels Ibsen** havde været ude paa Engene. *Bregendahl, 1919*

Ligesom de typer hvor et subjektspronomen specificeres gennem ekstra materiale, ses de første eksempler på oblik form i subjektsparatagmer tidligt i 1900-tallet. Modsat fx typen med specificerende adverbial er der dog i helt moderne standarddansk mulighed for alternation. Man kan med andre ord både sige (og skrive) som i (29) og (30).

(29) **Gitte og jeg** mødes ofte

(30) **Gitte og mig** mødes ofte

I løbet af det sidste halve århundrede har den stilistiske valør ved brugen af oblik form i subjektsparatagmer ændret sig fra at være noget der først og fremmest associeredes med noget lavsocialt (Hansen 1965: 103 skriver at typen er »lavt talesprog eller barnesprog«) til siden at blive betegnet som »det naturlige i talesproget« (Jacobsen & Jørgensen 1988 [2013]: 128), til nu at blive brugt i alle sociale lag, især i talesprog og uformelt skriftsprog (se også Jensen 2018b, 2019b).

Pronomener uden klar syntaktisk funktion

I dele af litteraturen møder man den observation at pronomener der ikke indgår i en sætning, typisk står i oblik form (Mikkelsen 1911: 240; Brink & Lund 1975: 665-666, 667; Jørgensen 2000: 170, 188-189; Schack 2013).

Det gælder først og fremmest 1) pronomener i ekstraposition og 2) pronomener der står alene og udgør selvstændige ytringer; desuden kan man nævne 3) pronomener i klageråb. Med hensyn til eventuelle historiske udviklinger lider data under at kilderne ikke altid indeholder de pågældende typer. I dette afsnit gives et kortfattet resume af typerne. Det er ikke nødvendigvis kronologisk ordnet.

1) *ham, han er en værre én*

I almindelighed er forventningen at pronomener sat i ekstraposition udenfor sætningen står i oblik form (se syntese af litteraturen på området i Jensen 2019a: 79). Om de altid har gjort det, er uklart. De eksempler man finder beskrevet, består af komplekst opbyggede nominaler med et pronomen og et specificerende led som de typer der blev gjort rede for ovenfor. Man kan dermed ikke afgøre hvilken faktor der evt. udløser oblik form (eller nominativ). Det er dermed heller ikke til at afgøre om der er sket en historisk udvikling fra nominativ til oblik form.

2) *hvem? mig?*

Brink & Lund kalder typen vist i overskriften til dette punkt for »nøgent sætningsemne« (1975: 664). Ud fra deres redegørelser (som til dels læner sig op ad deres redegørelser for sammenligningskonstruktion) kan man udlede at man i det mindste frem til og med begyndelsen af 1900-tallet har kunnet bruge nominativ ved nøgent sætningsemne, at oblik form har eksisteret fra i hvert fald midten af 1800-tallet (tidligst i lavkøbenhavnsk – senere i højkøbenhavnsk), og endvidere at oblik form har udkonkurreret nominativ. At nominativ og oblik form begge har været mulige en tid lang, understøttes af et belæg i *ODS* (opslagsord *jeg*), hvor Johannes Buchholtz citeres for i 1919 at have skrevet: *Læse! Jeg? Mig?* Jørgensen (2000: 170-171) viser eksempler fra 1900-tallet på nominativ i denne type. Se også Mikkelsen 1911: 240 og Pedersen 2019: 330.

3) *ve mig*

Beslægtet med typen vist under punkt 2) er klageråb som *ve mig og jeg/mig, arme stakkel*. I middeldansk dominerer oblik form (31)-(32), men nominativ forekommer også (33).

- (31) *we mik syndigh mænæsk. Skriftemålsbøn i Harpestrænghåndskriftet, ca. 1300*
ve mig, syndige menneske!

(32) ve ve ve tigh, vslæ siæll. *Hellige Kvinder, ca. 1450*
ve, ve, ve dig, usle sjæl!

(33) Wee thw ioseph. *Jesu Barndoms Bog, Ghementryk, 1508*
Ve du, Josef!

Lige netop *ve*-råb viser de tidlige nydanske kilder eksempler på. Skolekomedier var en yndet genre i 1500- og 1600-tallet, og man finder i disse eksempler som (34)-(36).

(34) Oui **mig** arme ellendig quinde. *Nabals commoedia, ca. 1600*
O ve, mig arme elendige kvinde!

(35) Vee **mig** ieg verden nogen thid saae, *Commedia de Mundo et paupere, ca. 1600*
Ve mig, (at) jeg nogensinde verden så.

(36) O **mig** Arme mand huad skal ieg giøre. *Commedia Hecasti, ca. 1600*
O mig, arme mand. Hvad skal jeg gøre?!

Dog er oblik form ikke enerådende i *ve*-råb i ældre dansk; i en samtidsgrammatik fra begyndelsen af 1700-tallet (Anonym 1727: 251, 314) finder man eksempler som (37)-(38) og (39).

(37) **jeg** elendige

(38) **jeg** stakkel

(39) **mig** arme menneske

Brink & Lund (1975: 667) skriver at ved forbindelser som *Stakkels dig!* og *Stakkels hende!* er oblik form »obligatorisk hos alle yngre [meddelere]«, dvs. folk født i midten af 1900-tallet. Se også eksempler i Hansen 1965: 101.

Ve-råb udgør i virkeligheden ikke en homogen gruppe. Nogle er konstrueret som selvstændige ytringer (*jeg stakkel; mig arme mand*), hvorved de ligner de andre punkter omtalt i dette afsnit. Andre skal måske snarere analyseres som leksikaliseringer af fortids sætninger med et sty-

rende prædikat i konjunktiv (verbet *ve* 'smerte', jf. *det smerter mig*) og et styret nominal i oblik form (fx *mig*), hvor man har anråbt en eller anden magt 'må x give mig smerte', 'må x smerte mig'.

Det er i øvrigt muligt at ordenes rækkefølge (*jeg stakkel/mig arme menneske/stakkels mig*) spiller en rolle ved kasusvalget, men det er i givet fald ikke klart hvordan.

Om oblik form som den foretrukne kasus i moderne dansk

Der er tilsyneladende en præference for oblik form i de fleste typer nominaler i moderne dansk. Desuden har den dominerende tendens de seneste århundreder været at tidligere nominativer blev suppleret med eller erstattet med oblik form. Dette har blandt andet ført til den hypotese at oblik form er den umarkerede form i moderne dansk, og fx den form man bruger pr. default når man ikke kan finde en klar ledfunktion (se bl.a. en udførlig redegørelse for dette synspunkt i Schack 2013).

Dette har muligvis noget for sig, men det gælder ikke overalt. I en nyere undersøgelse af personlige pronomener i subjektsparatagmer i ekstraposition (Jensen 2019a) vises det at denne konklusion ikke nødvendigvis holder; alt for mange af forekomsterne står i nominativ. Også Schack (2013) er tilbageholdende med at drage en så skarp konklusion. Se også redegørelsen nedenfor om *vi/os* og *I/jer*.

De to bevægelser

Den første af de to bevægelser skitseret i denne artikel går i retning af mere nominativ. Denne bevægelse skal ses som konsekvenserne af det typologiske skift der sker i overgangen fra middeldansk til nydansk. Visse nominaler opfører sig som nominativiske subjekter efter det nye system. I kølvandet på denne ændring opstår de første skridt af ændringerne i den anden overordnede bevægelse, den i retning af mere oblik form. Disse næste skridt rammer i første omgang syntaktiske nominaler der nok har affinitet til subjekt, men ikke selv *er* subjekt (først subjektsprædikat, siden sammenligning med subjekt), og den understøttes af kasusbrugen i nye konstruktioner som kløvning og *der*-konstruktion. Med disse skridt er hovedprincippet for kasusdistributionen i nydansk fuldbyrdet. Stort set i samme øjeblik (måske

endda tidligere – det fremgår ikke af empirien) begynder nye ændringer at opstå. Disse ændringer rammer komplekst opbyggede nominaler i funktion som subjekt; i sådanne kan eller skal et pronomen med tiden stå i oblik form.

Vi ser altså at det gamle system forlades meget langsomt. Fra ældre middeldansk (jf. (2)) til begyndelsen af 1800-tallet (hvor man finder de første eksempler på oblik form i sammenligningskonstruktioner) går der 400-500 år. Gamle levn kan altså holde sig i meget lang tid, og gamle og nye måder sameksisterer en tid lang, nogle gange overordentlig længe. Vi ser også at de seneste ændringer ikke for alvor drejer sig om syntaktisk funktion, men om syntagmets indre opbygning. At disse ændringer kun rammer subjekter, skyldes at subjektet er nominativens sidste bastion i moderne dansk. Grafisk kan ændringerne stilles op som i figur 1.

Komplicerende omstændigheder

Indtil nu er fremstillingen lagt til rette så man kan se de store tendenser. Prisen for at kunne tegne et så klart billede er at der er set bort fra adskillige komplicerende omstændigheder. I denne del af artiklen omtales nogle få sådanne.

1) *vi/os, I/jer*

I redegørelsen ovenfor tages der højde for syntaktisk funktion og også – især for de senere ændringers vedkommende – for nominalets indre opbygning. Redegørelsen tager dog ikke højde for at faktorer som numerus og person også spiller en rolle ved valget af nominativ og oblik form. Dette er ikke gået ganske upåttalt hen i litteraturen. Således kan man hos Aage Hansen læse formuleringer som i »pluralis er forholdene omvendt« (1965: 101) og i »flertal gør der sig en modsat tendens gældende« (1965: 107).

Hvad særligt angår 1p.pl. og 2p.pl., opfører de sig ikke på alle punkter som 1p.sg. og 2p.sg. og heller ikke som 3p.sg./pl. I en undersøgelse af subjektspronomen med specificerende relativsætning (som (18)-(20)) viser det sig således at 1p.pl. og 2p.pl. opfører sig anderledes end 3p.sg./pl.; det viser sig desuden at der også indbyrdes mellem 1p.pl. og 2p.pl. er forskel på brugen af nominativ og oblik form (Petersen, Schack & Jensen 2020).

Hvis man (som det hævdes i denne artikel) antager at hovedtendensen i denne del af sproghistorien går i retning af mere oblik form i komplekst opbyggede nominaler, forstyrres man også af de modeksempler der viser sig i nominaler som *vi/os alle, alle I/jer* osv.; i disse kan både nominativ og

<p>Med restriktiv relativsætning Styrelsesnom. ca. 1300 (<i>til alle de der ...</i>) NB. Kun <i>de</i>.</p>	1200	◦4 kasus, alle nominale ord
<p>Klageråb Primært obl. fra tidligste observationer ca. 1300 (<i>ve mig</i>); nom. forekommer også (<i>jeg, arme mand</i>).</p>	1300	
<p>Subjektsregel Nom. ved følelses- og oplevelsesverber ca. 1500 (<i>jeg håber ...; hun drømte ...</i>) Nom. ved passivsubjekt ca. 1500 (<i>hun blev bebudet at ...; de blev befalet at ...</i>)</p>	1400	◦4 kasus > 2 kasus ◦mere nom. ved subjekter
<p>Prædikativ (<i>det er mig</i>) Obl. ca. 1500; gennemført ca. 1700</p>	1500	
<p>Kløvninger (og <i>der</i>-konstruktioner) Obl. fra tidligste observationer, 1600-tal</p>	1600	◦mere obl. ved prædikativ
<p>Sammenligning med subjekt (<i>større end mig</i>) Obl. tidligt 1800-tal</p>	1700	◦moderne hovedregel næsten gennemført: subjekt nom. – ikke-subjekt obl.
<p>Subj. med restriktiv relativsætning Subjektsobl. sent 1800-tal (<i>dem der... skal ...</i>) NB. Også <i>ham/hende</i></p>	1800	◦mere obl. ved subj. m. relativ- sætning
<p>Subj. med adverbial specifikation (<i>ham her ...; hende fra nabogården ...</i>) Subjektsobl. tidligt 1900-tal</p>	1900	◦mere obl. ved subj. m. adv. specifikation ◦mere obl. ved subj.-paratagmer
<p>Paratagme (<i>Gitte og mig/jeg</i>) Subjektsobl. tidligt 1900-tal Nom. udenfor subjekt (<i>X og jeg</i>) ca. 1950</p>	2000	◦mere nom. ved styrelsespa- ratagmer ◦kun obl. ved subj. m. adv. specifikation

Figur 1. Tidslinje

oblik form findes såvel i som udenfor subjekter (Diderichsen 1946: 113; Hansen 1972: 98; Brink & Lund 1975: 667, 670; Jørgensen 2000: 189, 192; Hansen & Heltoft 2011: 443).

Forholdene ved 1p.pl. og 2p.pl. er generelt underbelyst. Der gøres observationer, men man mangler mere tilbundsående undersøgelser, og man mangler dem for de enkelte konstruktionstypers vedkommende; en frisk sådan kan man læse i Hartling & Schack (2020), hvor *vi/os/vores andres* analyseres.

2) *de/dem* + relativsætning

Særlige problemer kan man også finde ved 3p.pl. I historisk perspektiv er det interessant at man allerede i 1200-tallet finder eksempler på *de* + relativsætning i funktion som styrelse (Diderichsen 1941: 140-141). Et eksempel fra midten af 1300-tallet vises i (40).

(40) fore **alla the i by bo sammen**. *Skånske Lov i B 69, ca. 1350*

‘for alle de i by bo sammen’

for alle de der bor i samme landsbyfællesskab

Den omvendte situation (*dem* + relativsætning som subjekt) finder man ikke før i slutningen af 1800-tallet, jf. (18). Især brugen af *de* snarere end *dem* i komplekst opbyggede styrelser, har mødt en del opmærksomhed i litteraturen (Falk & Torp 1900: 23-24; Diderichsen 1941: 140-141; Hansen 1972: 107-108; Brink & Lund 1975: 669; Jacobsen & Jørgensen 1988 [2013]: 126; Heltoft 1997; Jørgensen 2000: 184 f.; Jensen 2011: 174). En hypotese består i at *de* i denne type nominal slet ikke er et pronomen, og derved unddrager sig pronominalbøjning. Ifølge hypotesen fungerer *de* i stedet som artikel; når man i moderne dansk kan finde alternation med *de* og *dem* i denne type helheder udenfor subjekt, skyldes det ifølge hypotesen at i forekomster med *de* er bøjning irrelevant; forekomster med *dem* er derimod udtryk for pronominalbøjning (se fx Hansen & Heltoft 2011: 443).

En anden hypotese består i at *de/dem* faktisk *er* pronomener i denne type helheder, og at de to former reguleres af syntagmets funktion i relativsætningen snarere end i den overordnede sætning: Er nominalet subjekt i relativsætningen, kan man vente *de*, er det ikke, kan man vente *dem*. I 1930'erne gik hypotesen under betegnelsen ‘bisætningsattraktion’ (Diderichsen 1941: 140-141). Nyere undersøgelser har vist at i 3p.sg./pl. har denne hypotese faktisk noget for sig i moderne dansk (Schack, Jensen & Petersen 2019; Petersen, Schack & Jensen 2020).

Det forklarer dog ikke den historiske situation med 600-700 års forskel på den type som vises i (40), og den som vises i (18)-(20). De systematiske søgninger i *Renæssancens sprog i Danmark*, som i høj grad har dannet fundamentet for beskrivelsen af den historiske udvikling i denne artikel, har vist at lige netop *de* + relativsætning udenfor subjekt forekommer regelmæssigt i hele perioden 1500-1700. Det omvendte (jf. (18)-(20)) viser sig ikke. Et spørgsmål i den anledning er om de mange forekomster op gennem tiden er udtryk for at der er sket en ændring i 1200-tallet som er blevet videreført i visse lekter ved siden af den traditionelle brug, eller om der i stedet er tale om en novation der finder sted igen og igen. Endnu mere speget bliver situationen når man inddrager dialekterne. I Ømålsordbogen (opslagsord *de*) kan man læse en udførlig redegørelse for brugen af *de* og *dem* både som enkeltstående pronomen og med specificerende relativsætning. De mønstre der viser sig, og som ikke er fuldstændig ens fra dialekt til dialekt, involverer syntaktisk funktion og trykforhold (trykstærk hhv. tryksvag udtale). Der gør sig altså særlige forhold gældende for lige netop brugen og distributionen af *de* og *dem* som kalder på en tilbundsående undersøgelse.

I figur 1 er den tidlige novation (*dem* > *de* i styrelser) sat ind på det sted i historien hvor man første gang kan iagttage den. Tilsvarende er den senere novation (nom. > obl. i subjekter) sat ind på det meget senere tidspunkt i historien den er belagt.

3) dialektale og sociolektale forhold

En komplicerende omstændighed, som kort berøres i afsnittet ovenfor om *de/dem* + relativsætning, drejer sig om dialektale og sociolektale forhold. Det er veldokumenteret at lige netop brugen af nominativ og oblik form udviser dialektale forskelle i diakront såvel som moderne synkront tilsnit (se fx Pedersen 2019 og Ømålsordbogens opslag om de enkelte personlige pronomener). Det er også dokumenteret at ekspansionen af nye måder at bruge pronominalformerne på blandt andet er drevet frem af sociolektale forhold (se fx Brink & Lund 1975). I redegørelsen i denne artikel inddrages disse omstændigheder kun i meget ringe omfang.

Dermed fremstår udviklingerne i denne redegørelse mere homogene end situationen egentlig berettiger. Hvilke komplicerede omstændigheder redegørelsen går let henover, kan antydes ved pronomenerne *han* og *hun*. I gammeldansk bruges formen *han* både om nominativ og akkusativ; den moderne oblique form *ham* er en videreførelse af den gamle dativform. I visse dia- og sociolekter har man fastholdt den gamle akkusativform *han*

og brugt den i alle syntaktiske sammenhænge (subjekt, objekt, styrelse osv.). Derved har man i disse lekter ikke haft et skel mellem to former, en nominativ og en oblik form, og dermed bortfalder også hele spørgsmålet om hvilken form man bruger i de forskellige syntaktiske kontekster. Dette gælder blandt andet gammelt lavkøbenhavnsk, hvor *han* som enerådende form bruges helt frem til begyndelsen af 1900-tallet (Brink & Lund 1975: 655). Det er dog ikke sådan at kasusdistinktionen ikke eksisterer i denne lekt; i 3p.sg.fem. finder man to former, *hun* og *hende*,¹⁰ og ved dem er alle de syntaktiske mønstre der følger af at have to former at vælge mellem, altså relevante.

Dia- og sociolektale forhold spiller altså en rolle i distributionen af de to kasusformer og er derved også relevante for beskrivelsen af udviklingerne i systemet. En socialt betinget novation der er værd at holde øje med, er brugen af *og jeg* i alle syntaktiske sammenhænge (fx *det er dig der har ringet efter Karsten og jeg*). Brugen af *og jeg* udenfor subjekt er ny (tidligste belæg er fra midten af 1900-tallet, jf. Jensen 2018b, 2019b); den er formodentlig begyndt som en hyperkorrektion, men er med tiden blevet meget udbredt og kan nu til dags findes i alle socialklasser (jf. Jensen 2018b, 2019b: 90-91, inkl. note 51). Indtil videre ser den ud til (næsten) udelukkende at være relevant ved 1p.sg., men tiden vil vise om dette vil ændre sig.

Afrunding

Som det fremgår af punkterne (1)-(3) i forrige afsnit, er der stadig meget som er uklart, og meget der endnu trænger til grundige undersøgelser.

Arbejdet med at kortlægge reglerne for distributionen af nominativ og oblik form i dansk består i høj grad af at finde ud af hvilke faktorer der spiller ind på distributionen af nominativ og oblik form. For moderne dansks vedkommende er relevante faktorer for beskrivelsen mangeartede: syntaktisk funktion, syntagmets indre opbygning, person og numerus. Desuden er der regionalt betingede forskelle og sociolektalt betingede forskelle.

I diakront perspektiv er det også relevant at se de ændringer man kan iagttage, i lyset af en given tids sprogsituation. Når der sker ændringer i distributionen af de to kasusformer, skyldes det først og fremmest at

10 I gammeldansk er der ikke formmæssigt sammenfald mellem nominativ og akkusativ i femininum. Formerne er her *hun* (nom) og *hana* (akk). Den moderne oblikke form *hende* er en videreførelse af den gamle dativ.

sprogsystemet på det tidspunkt ikke mere (i tilstrækkelig grad) understøtter en bestemt form for kasusbrug. Dermed tjener den historiske kortlægning af ændringer og justeringer til at belyse både det aktuelle sprogssystem og de systemer der gik forud.

Dermed bidrager denne artikel også til det klassiske spørgsmål om forholdet mellem sprogsystem og sprogforandring. Især i det 20. århundrede har man i dele af sprogvidenskaben ment at sprogsystemet havde teoretisk og videnskabelig forrang for sprogforandring, men man har (til tider) haft problemer med at få dette synspunkt til at forenes med de empiriske kendsgerninger at sprog forandres (se nærmere i Jensen 2020). Som denne artikel gerne skulle illustrere, er det dog ikke nødvendigt at opgive forestillingen om et sammenhængende sprogssystem i teorier om sprogforandring. De enkelte trin i de udviklinger der finder sted i brugen af kasus gennem århundrederne, sker alle sammen som refleks af og i harmoni med sprogsystemet på det pågældende tidspunkt. Det er for eksempel karakteristisk at de første eksempler på at sammenligninger med subjekt optræder i oblik form, sker på et tidspunkt hvor de sidste rester af det meget gamle system hvor alle nominale ord bøjedes i kasus, og hvor man derigennem kunne se hvilke nominale ord der hørte sammen, endeligt forlades, og en ny regel som længe har været undervejs, nemlig reglen om *nominativ ved subjekt og oblik form ved alle andre led*, ser ud til at falde på plads. Den nye regel passer til det sprogssystem der er herskende på det tidspunkt. Det er også karakteristisk at de ændringer der sker i komplekst opbyggede subjekter fra slutningen af 1800-tallet, sker på et tidspunkt hvor subjektet har en anden status i sprogsystemet end tidligere; det er på den ene side blevet obligatorisk i danske sætninger, på den anden side realiseres det meget ofte i form af ord og syntagmer der ikke (kan) bøjes i kasus som i de tre følgende sætninger: *her danses der til den lyse morgen; det regner; den modigste af ungerne gik foran*.

De to mål nævnt i indledningen belyser altså hinanden: Ser man ved selvsyn hvor langsomt udviklingerne går, forstår man måske også bedre idéen om at et system på en gang kan være sammenhængende og i bevægelse. Man får forhåbentlig også et indblik i hvordan brugen af de to former i moderne dansk, er kommet i stand, og en forståelse af at det vi lever med nu, ikke nødvendigvis er et slutpunkt, men i sig selv udgør potentiale for yderligere udviklinger.

Litteratur

Citerede kilder

Eksempler frem til begyndelsen af 1500-tallet er fundet i:

Erik Moltke. 1985. *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. Copenhagen: The National Museum of Denmark.

Skånske Lov efter håndskriftet Stockholm B 69. I *Danmarks gamle Landskabslove*, bd. I,1. J. Brøndum-Nielsen et al. (udg.). København: Gyldendal & Nordisk Forlag, 1933, 203-263.

Skånske Lov efter håndskriftet Gammelkongelig Samling 3125. I *Danmarks gamle Landskabslove*, bd. I,1. J. Brøndum-Nielsen et al. (udg.). København: Gyldendal & Nordisk Forlag, 1933, 267-466.

Sjælens Trøst (»Siæla trøst«) efter Uppsala C 529 og Stockholm A 109. Maskinlæsbar fil stillet til rådighed af Kathrine Thisted Petersen.

Den kyske dronning efter K47, udg. af C.J. Brandt i *Romantisk Digtning fra Midaldalderen*. København: Samfundet til den danske Literaturs Fremme, bind 2, 1870, 129-288.

Gammeldansk seddelsamling (<https://gammeldanskseddelsamling.dk/>).

Eksempler fra 1500- og 1600-tallet er med få undtagelser fundet i *Renæssancens sprog i Danmark* (<http://renaessancesprog.dk/>).

Eksempler fra 1700-tallet er fundet i *Moths ordbog*, en ordbog fra omkring 1700 (<https://mothsordbog.dk/forside>) og i Anonym 1727 (se Litteratur).

Eksempler fra 1800- og 1900-tallet er med få undtagelser fundet hos Mikkelsen (1911), i *ODS* og hos Aage Hansen (1965).

I øvrigt henvises til kildefortegnelsen i Jensen 2017, hvor der gives udførlig redegørelse for hvilke kilder der har dannet fundamentet for det historiske overblik.

Trykte værker

Anonym. 1727. *Dansk rigssprog, en beskrivelse fra 1700-tallet*. Udg. m. indledning af Caroline C. Henriksen. København: Akademisk Forlag 1976.

Brink, Lars & Jørn Lund. 1975. *Dansk rigsmål, lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolektterne i København*. København: Gyldendal.

Diderichsen, Paul. 1941. *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Diderichsen, Paul. 1946. *Elementær Dansk Grammatik* (3. udg., 9. oplag ed.). København: Gyldendal 1987.

- Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug & Co.
- Hansen, Aage. 1956. Kasusudviklingen i dansk. I *Festskrift til Peter Skautrup*. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus, 183-193.
- Hansen, Aage. 1965. *Vort vanskelige sprog*. København: Grafisk forlag.
- Hansen, Erik. 1972. Dr. Jekyll og Mr. Hyde i Dansk Grammatik. En filologisk skitse. I Henrik Galberg Jacobsen & Henrik Jørgensen (red.). *Glæden ved grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Hans Reitzels Forlag 2001, 98-110.
- Hansen, Erik. 1988. *Rigtigt dansk*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog*. Odense & København: Syddansk Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Bjarne Simmelkjær Sandgaard. under udg. From case to topology. Changes in the Late Middle Danish case systems and the reasons for them. *NOWELE*.
- Hartling, Anna Sofie & Jørgen Schack. 2020. Hvad hedder vi andre i genitiv? *Nyt fra Sprognævnet* 3. <https://dsn.dk/nyt-fra-sproгнаevnet/september-2020/hvad-hedder-vi-andre-i-genitiv/>
- Heltoft, Lars. 1997. Hvem opslugte hvo. Et bidrag til beskrivelsen af det danske kasussystems udvikling. I Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen & John Kousgård Sørensen (red.). *Ord, Sprog oc artige Dict. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund & C. A. Reitzel, 227-256.
- Heltoft, Lars. 2001. Recasting Danish subjects. Case system, word order and subject development. I Jan Terje Faarlund (ed.). *Grammatical Relations in Change*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 171-204.
- Heltoft, Lars. 2014. Ældre og nyere dansk sætningsbygning i Kristian Mikkel-sens optik. I Ole Togeby, Sten Vikner & Henrik Jørgensen (red.). *Problemer og perspektiver i dansk syntaks*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund, 36-61.
- Heltoft, Lars. under udg. From indexical to symbolic case in Danish. A content analysis. *Acta Linguistica Hafniensia*.
- Hopper, Paul J. 1991. On some principles of grammaticization. I Elisabeth Closs Traugott & Bernd Heine (eds.). *Approaches to Grammaticalization I-II (= Typological Studies in Language 19/1-2)*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 17-35.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn. 2003. Ikke-nominative subjekter i det danske sprogs historie. I Peter Widell & Mette Kunøe (red.). *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 9*, Århus, 188-197.
- Jacobsen, Henrik Galberg & Peter Stray Jørgensen. 1988. *Håndbog i Nudansk*. 6. udg. København: Politikens Forlag 2013.
- Jensen, Eva Skafte. 2011. *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Jensen, Eva Skafte. 2017. »Det er mig«. En forskningshistorisk redegørelse for kasusvalget i ældre danske prædikativer. *Danske Studier* 2017, 5-26.

- Jensen, Eva Skafte. 2018a. »It is me« – the replacement of the nominative by the oblique form in Danish subject complements. *Acta Linguistica Hafniensia* 50/1, 1-21.
- Jensen, Eva Skafte. 2018b. Norm, usus og korpus. Kasusvalg i paratagmer. I Tanya K. Christensen, Christina Fogtmann, Torben Juel Jensen, Martha Sif Karrebæk, Marie Maegaard, Nicolai Pharao & Pia Quist (red.). *Dansk til det 21. Århundrede – sprog og samfund*. København: U Press, 171-182.
- Jensen, Eva Skafte. 2019a. »Peter og mig, vi gik i biografen«. Paratagmer og kasus i ekstraposition. I Merete Birkelund, Henrik Jørgensen & Sten Vikner (red.). *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 26*. København: Dansk Sprognævn, 71-88.
- Jensen, Eva Skafte. 2019b. »Gitte og mig«. Kasus i paratagmer i moderne dansk talesprog. *Danske talesprog* 19, 77-107.
- Jensen, Eva Skafte. 2020. Historisk lingvistik og sproghistorie. *Studier i Nordisk 2012-2015*, 87-109.
- Jespersen, Otto. 1934. Gruppegenitiv på dansk. I *Studier tilegnede Verner Dahlerup. Danske Folkemaal, Tillægsbind til 8. Aargang*. København & Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus & C. A. Reitzel, 1-7.
- Jørgensen, Bent. 2016. Sproghistoriske perioder. I Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete K. Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). *Dansk tager form. Dansk Sproghistorie 1*. København og Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag, 79-83.
- Jørgensen, Henrik. 2000. *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomina - mit besonderer Berücksichtigung des Dänischen*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Mikkelsen, Kristian. 1911. *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg*. København: Hans Reitzel, 1974.
- Nesse, Agnete. 2018. Periodeinddeling, kildetilfang og språkhistoriske innfalls-vinkler. I Agnete Nesse (red.). *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*. Oslo: Novus Forlag, 33-49.
- ODS = Ordbog over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal 1918-1956 (ordnet.dk).
- Pedersen, Karen Margrethe. 2019. Dialekter. Syntaks. I Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete K. Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). *Bøjning og bygning. Dansk Sproghistorie 3*. København og Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag, 303-336.
- Petersen, Jan Heegård, Jørgen Schack & Eva Skafte Jensen. 2020. Pronominal-kasus i subjekt med bestemmende relativsætning. I Sune Sønderberg Mortensen, Lars Heltoft, Maria Messerschmidt & Marie Herget Christensen (red.). *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 27*. København: Dansk Sprognævn, 107-124.
- Schack, Jørgen. 2013. »Dig og mig og vi to«. Synspunkter på kasus i moderne dansk. *NyS* 45, 48-72.

- Schack, Jørgen, Eva Skafte Jensen & Jan Heegård Petersen. 2019. »Tak til alle de der gør en indsats for vores sikkerhed«. Bagom dronningens pronomenvvalg. I Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek & Tina Thode Hougaard (red.). *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* 17, Århus, 443–456.
- Skautrup, Peter. 1947. *Det danske Sprogs Historie* 2. København: Gyldendalske Boghandel & Nordisk Forlag.
- Skautrup, Peter. 1953. *Det danske Sprogs Historie* 3. København: Gyldendalske Boghandel & Nordisk Forlag.
- Weinreich, Uriel, William Labov & Marvin I. Herzog. 1968. Empirical Foundations for a Theory of Language Change. I Winfred P. Lehmann & Yakov Malkiel (eds.). *Directions for Historical Linguistics*. Austin: University of Texas Press, 95-195.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. København: Institut for Dansk Dialektforskning 1992-.

Dansk betydningsinventar i et datalingvistisk perspektiv

Af Bolette Sandford Pedersen, Sanni Nimb og Sussi Olsen

In this paper we investigate the Danish sense inventory from a paradigmatic and a syntagmatic perspective, respectively, and we present a collection of related lexical semantic resources that we have developed in collaboration between The Society for Danish Language and Literature and The University of Copenhagen. The resources comprise a Danish wordnet (DanNet), The Danish FrameNet Lexicon, and The Danish Sentiment Lexicon. All three resources are designed to enable semantic processing to be used in digital humanities research as well as more broadly in language-centric technology development. Finally, in order to illustrate the use of the resources when processing running text, we provide some annotation examples of each resource.

1 En datalingvistisk tilgang til leksikalsk semantik

En datalingvistisk beskrivelse af ordenes semantik er ikke bare af sprogvidenskabelig interesse; den er også relevant som basis for sprogcentrert teknologi der skal håndtere ordbetydning og sætningssemantik på en hensigtsmæssig og fleksibel måde (jf. fx Hershovich & Donatelli 2021). Digitale assistenter på vores mobiltelefoner, sentimentanalyse af brugerholdninger på de sociale medier eller mere avancerede systemer med indbygget kunstig intelligens er eksempler på sådanne digitale anvendelser,¹ men også mere forskningsrettede anvendelser som distant reading og topic modelling der anvendes i digital humaniora (jf. fx Tangherlini & Leonard 2013, Bjerring-Hansen et al. 2019), og som gør det muligt at undersøge temaer og trends i store mængder af litteratur på en kvantitativt systematisk måde, trækker i forskellig udstrækning på semantisk viden. I artiklen udforsker vi det danske betydningsinventar, og vi præsenterer den samling af semantiske sprogressourcer som vi har udviklet i et samarbejde mellem Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) og Center for Sprogteknologi (CST) ved Københavns Universitet, idet vi sætter dem ind i en bredere sprogvidenskabelig sammenhæng.

Den drivende kraft i det forsknings- og udviklings samarbejde vi beskriver, har været at understøtte at dansk sprogteknologi og digital huma-

1 Se fx sprogteknologirapporten *Dansk Sprogteknologi i verdensklasse – rapport fra sprogteknologiudvalget* (Kirchmeier et al. 2019) for en oversigt over sprogteknologiske anvendelser der kræver semantisk viden.

nistisk forskning på danske data i stedet for udelukkende at være tilpasset fra engelsk baseres på *lokalt forankret viden om sprog og kultur fra det samfund som det interagerer i*. Kongstanken er at eksisterende danske ordbøger og andre danske sproressourcer er mere end blot systematiske samlinger af ord forsynet med information om morfologi og syntaks; de er kulturelle vidnesbyrd i den forstand at de med deres ordforråd og definitioner beskriver det samfund og den kultur som de er skabt i. Den viden de rummer, er derfor i høj grad relevant for de teknologiske systemer der lige nu er under udvikling til brug overalt i samfundet, ligesom den er essentiel for digitale forskningsanalyser af danske kulturdata. Vores tilgang betyder i al sin enkelthed at vi tager afsæt i allerede anerkendte danske ordbøger og tekstkorpuser som igennem årene er blevet udviklet primært ved DSL, nærmere betegnet de to ordbøger Den Danske Ordbog (ordnet.dk/ddo, herefter DDO) og Den Danske Begrebsordbog (Nimb et al. 2014, herefter Begrebsordbogen) samt de to tekstkorpuser KorpusDK og CLARIN.

I processen med at beskrive betydningsinventaret og den leksikalske semantik på en formaliseret måde går vi dels i bredden ved at indbefatte de væsentligste dele af ordforrådet – baseret på de ovenfor nævnte ressourcer – dels i dybden ved at beskrive og kode både paradigmatisk og syntagmatiske egenskaber for de enkelte ord. Disse egenskaber er for en stor dels vedkommende allerede udtrykt implicit i de leksikografiske værker vi henholder os til (via betydningsdefinitioner og eksempler i DDO og semantiske kategoriseringer i Begrebsordbogen), men de er det på en måde som ikke er umiddelbart anvendelig i sprogteknologi. Det skyldes bl.a. at man under udviklingen af 'almindelige' ordbøger ikke har haft nævneværdig interesse i at overholde internationale datalingvistiske *standarder* der nemt kan integreres i systemudvikling – et aspekt som vi til gengæld har vægtet højt i udviklingen af de teknologiske sproressourcer som vi beskriver her.

Som et supplement til de udviklede teknologiske sproressourcer, som i høj grad kan anses for 'håndkodede', dvs. manuelt etableret af datalingvister ud fra læsning af de eksisterende oplysninger i ordbøgerne, forholder vi os også til de distributionelle sprogmodeller, som kan beregnes ud fra meget store tekstmængder i form af statistiske ordprofiler, såkaldte wordembeddings (jf. Mikolov et al. 2013, Devlin et al. 2019 m.fl.). Selv om ordbøger i dag er korpusbaserede i den forstand at leksikograferne via korpuskonkordanser undersøger de ord der beskrives, så har wordembeddings vist sig at være et særdeles stærkt værktøj, som først for nylig er begyndt at finde anvendelse i leksikografisk sammenhæng (som i Sørensen & Nimb 2018, Olsen et al. 2020 og Ahmadi et al. 2020). Ved at sammen-

holde betydningsskel udviklet af mennesker med de meget omfattende automatisk udledte ordprofiler i form af vektorer, kan vi blive klogere på hvilke skel der er umiddelbart verificerbare via den distributionelle kontekst (og derfor umiddelbart håndterbare for computeren), og hvilke der synes mere subtile. De sidstnævnte er måske afledt af den måde hvorpå vi som mennesker – med en veludviklet evne til at anvende metaforik og til dynamisk at skabe overførte betydninger – opfatter og beskriver verden, jf. fx Lakoff & Johnsons ikoniske *Metaphors We Live By* fra 1980.

Endelig sætter vi i artiklen de beskrevne sprogressourcer ind i en praktisk kontekst ved at eksemplificere hvad hver enkelt sprogressource kan bibringe en automatisk tekstanalyse.

2 Flere dimensioner af betydningsbeskrivelse

2.1 Paradigmatisk beskrivelse

I vores tilgang anskuer vi ordbetydning på en formaliseret måde dels fra en paradigmatiske, dels fra en syntagmatisk vinkel (jf. blandt andre Hjelmslev 1966 og Jakobsen 2008). I det *paradigmatiske* perspektiv betragtes og beskrives et ords betydning primært ud fra hvilke andre ord det pågældende ord kan erstattes med i konteksten, og som det dermed relaterer til på forskellige måder, fx via et synonymi- (*smuk – skøn*), hyponymi- (*dyr – hest*), meronymi- (*finger – hånd*) eller antonymiforhold (*varm – kold*). Herudfra udledes centrale forhold omkring ordets betydning, og ordet (eller rettere begrebet) forstås på denne måde som en del af et komplekst netværk hvor bl.a. den semantiske lighed mellem to begreber formelt kan måles, og hvorfra nedarving af semantiske egenskaber kan beregnes. En central antagelse er således at begreber der ligger tæt på hinanden i det semantiske netværk, også ligner hinanden semantisk – og denne viden er særdeles relevant i mange sprogteknologiske applikationer der indbefatter sprogforståelse i en eller anden form, fx søgemaskiner og digitale assistenter.

Taksonomier og netværk fungerer således som en slags vidensbaser for teknologien, og de kan have forskellig udformning og gå under forskellige betegnelser som *ontologier* (jf. fx Guarino & Musen 2015), *begrebssystemer* (Madsen 2005) eller *wordnets* (Fellbaum and Miller (udg.) 1989). Fælles for vidensbaserne er at de har indkodet over- og underbegreber og andre centrale relationer imellem begreber (eller klasser af begreber), men de divergerer også fra hinanden på flere punkter. Begrebssystemer an-

vendes fx særligt inden for specifikke terminologiske fagområder, mens ontologier kan være både fagspecifikke og almene. Wordnets, som vi interesserer os særligt for i denne artikel, adskiller sig fra ontologier og begrebssystemer ved at være mere sprognære og sprogspecifikke, de indeholder ikke i udpræget grad metasproglige begreber løsrevet fra specifikke sprog.² Wordnets beskæftiger sig i øvrigt primært med almensproget og indeholder fx kun ganske få udvalgte proprier. På den måde har wordnets flere ligheder med ordbøger – hvor ontologier og begrebssystemer i højere grad beskriver verdensviden på samme måde som en encyklopædi (Wikipedia har fx en del ontologiske egenskaber) eller et leksikon.

Beslægtet med wordnets er formaliserede leksikografiske netværk som SIMPLE (Lenci et al. 2001, Nimb & Pedersen 2000, Pedersen & Paggio 2004) som er baseret på Pustejovskys teori om *qualiastruktur* (Pustejovskij 1995). Qualiateorien forsøger at indbefatte en præcist afgrænset del af den generelle omverdensviden som anses for relevant i den leksikalsk-semanticke beskrivelse. Dette udgøres af fire roller som til sammen beskriver de mest centrale dimensioner, nemlig 1) *den formelle rolle*, dvs. begrebets tilhørsforhold i en taksonomi (med angivelse af overbegrebet), *den konstitutive rolle* som angiver øvrige paradigmatiske relationer af typen del-helhed, 3) *den teliske rolle* som angiver en genstands formål eller funktion, og endelig 4) *den agentive rolle* som angiver de faktorer der er involveret i frembringelsen af en genstand. Den samlede qualiastruktur beskriver altså mere end blot paradigmatiske viden (den formelle rolle), og i Pustejovskys samlede leksikonstruktur, Det Generative Leksikon, indgår udover qualiastruktur også syntagmatiske viden i form af argumentstruktur og eventstruktur. Hertil kommer en række generative mekanismer, som baseret på qualiastrukturen skal forklare hvordan ords betydning kan variere og transformeres afhængig af de omgivende ord.

Qualiadimensionerne svarer ikke overraskende i store træk til de informationstyper som en klassisk betydningsdefinition i en ordbog indeholder (genus proximum og differentia),³ og det danske wordnet, DanNet,⁴ et

2 Dog indeholder fx Princeton WordNet (3.1) udvalgte sammensatte metabegreber af typen *male horse*.

3 Tag fx definitionen på en bog: *trykte eller beskrevne blade af papir indbundet eller på anden måde sammenhæftet i rækkefølge så de danner en helhed, ofte en sammenhængende tekst, beregnet på at blive læst*. Her beskrives overbegreb (i form af dele), tilblivelse samt formål. Jf. også Svensén 2004.

4 Se wordnet.dk.

sprogteknologisk leksikon som er semiautomatisk genereret fra DDO's definitioner (se afsnit 4.1), kan betragtes som en hybrid mellem et wordnet og en SIMPLE-base i og med at det indeholder alle de relationer som er angivet i qualiastrukturen.⁵ Et begreb som *kage* beskrives således dels med *den formelle rolle* i form af overbegrebet *bagværk*, som typisk indeholder *mel* og *sukker* (*den konstitutive rolle*), tilbragt ved hjælp af *bagning* (*den agentive rolle*) med det formål at blive *spist* (*den teliske rolle*).

Hvis vi vender tilbage til den førnævnte antagelse om at ord der ligger tæt på hinanden i et semantisk netværk, også ligner hinanden semantisk, ledes vi naturligt videre til den *distributionelle* hypotese om at et ords betydning først og fremmest er en funktion af de kontekster det kan optræde i (jf. Firth 1957, Levin 1993, Lenci 2008 blandt flere). Herudfra må man udlede at ord der ligger tæt på hinanden i det semantiske netværk, også forekommer i lignende kontekster i et korpus – og omvendt. En statistisk tilgang til ordbetydning som komplementerer og supplerer den vidensbaserede i de fleste sprogteknologiske systemer i dag, er de føromtalt wordembeddings, som er beregnet via dyb eller neural læring på meget store korpora.⁶ Koblingen til den *distributionelle* hypotese er tydelig i og med at beregningen af wordembeddings er baseret på en antagelse om at ord med lignende vektorer i et vektorrum har stor semantisk lighed.

2.2 Syntagmatisk beskrivelse

Den distributionelle kontekst er også vigtig i det *syntagmatiske* perspektiv hvor ordbetydning ansues ud fra hvordan ordet relaterer sig til de omgivende syntagmer i sætningen. Her er det væsentligt at afgrænse hvilke af disse egenskaber der er *leksikalsk* styrede, altså inhærente for det pågældende ord. Det er typisk valensbærende ord der er genstand for en sådan beskrivelse. Kommunikationsverber knytter fx typisk både en agens der kommunikerer, noget der bliver kommunikeret og evt. også en modtager til sig (*jeg fortalte hende historien*, hvor *jeg* er agens, *historien* det der kommunikeres, og *hende* er modtageren), hvorimod sanserverber typisk knytter en sansende og noget sanset til sig (*jeg indsnusede madduften*, hvor *jeg* er den sansende og *madduften* det der sanses). Udover før-

5 Dette er i modsætning til fx Princeton WordNet som ikke indeholder funktionsrelationer.

6 I sprogmodeller baseret på dyb læring og kunstige neurale netværk modellerer man abstraktioner i sprogdata på et relativt højt (eller dybt) niveau ved at anvende mange proceslag med komplekse strukturer.

nævnte teorier der arbejder med argumentstruktur, er teorien om Frame Semantics velegnet når man vil opmærke sådanne semantiske roller på en systematisk måde. Teorien kombinerer teoretisk semantik med praktisk leksikografi (Fillmore 1968; Fillmore & Atkins 1992), og de konkrete leksikalske databaser udmøntes i såkaldte *framenets* (jf. Berkeley FrameNet: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal> og Ruppenhofer et al. 2016; svensk *framenet*, SweFN, Dannéls et al. 2021), se afsnit 4.2 for beskrivelse af det danske FrameNet-leksikon som vi har samarbejdet om at udvikle, og Bick (2011 og 2017), som også beskriver arbejde med det danske ordforråd og opmærkning af danske tekster baseret på teorien. Grundtanken i teorien er at de valensbærende ord hver især udløser en bestemt, navngiven semantisk 'frame', på dansk ramme, hvori der indgår en række prædefinerede semantiske roller i form af forskellige deltagere og elementer, de såkaldte *frame elements*. På den måde går frame semantics et spadestik dybere end klassisk argumentstruktur: Rammelementerne, der altså udgøres af argumenter eller semantiske roller der er fælles for et antal verber med meget beslægtet betydning, specificeres med særlige egenskaber afhængigt af lige præcis hvilken navngiven ramme de fremkaldes af.

Framenets er, ligesom wordnets, organiseret i et taksonomisk netværk hvor nogle rammer er mere overordnede, mens andre er meget specifikke og arver frame elements fra deres overordnede ramme (fx en overordnet kommunikationsframe vs. en mere specifik *skælde ud*-frame). Som en vigtig del af et *framenet* hører, udover det leksikon der beskriver rammerne for de enkelte verber (og tilhørende verbalsubstantiver), også et tekstkorpus hvori de leksikalske enheder optræder, og hvor hver enkelt sætning er håndopmærket med frameværdi og frame elements (se mere i afsnit 4.2). Disse korpora bruges bl.a. til at maskinlære rolletilskrivning (*Semantic Role Labeling*) så man efterfølgende automatisk kan beregne hvem der gør hvad, hvor og hvornår i en ytring (se bl.a. Pedersen et al. 2018a).

2.3 Denotation og konnotation

Den paradigmatiske og den syntagmatiske ordbeskrivelse dækker i udgangspunktet ordets eksplicite betydning, eller dets såkaldte *denotation*. Et udsnit af ordforrådet har imidlertid også en sekundær medbetydning, en *konnotation* som kan være enten positiv eller negativ. Særligt de negativt ladede ord angives i mange ordbøger med en note om at de fx har en nedsættende betydning (jf. Svensén 2004), i DDO har fx 1,5 % af de beskrevne lemmaer en oplysning om at ordet i en af sine betydninger i

en eller anden grad er nedsættende. I en datalingvistisk sammenhæng er det imidlertid nyttigt at angive konnotation for et langt større udsnit af ordforrådet – hvis man fx vil lave sentimentanalyse –, og det er ligeledes nyttigt at kunne angive en systematisk graduering af i hvor høj grad et ord tillægger negativ eller positiv værdi til et udsagn. I afsnit 4.3 beskrives udformningen af den danske sentimentordbog.

3 Betydninger og tekst

3.1 Semantisk opmærkning

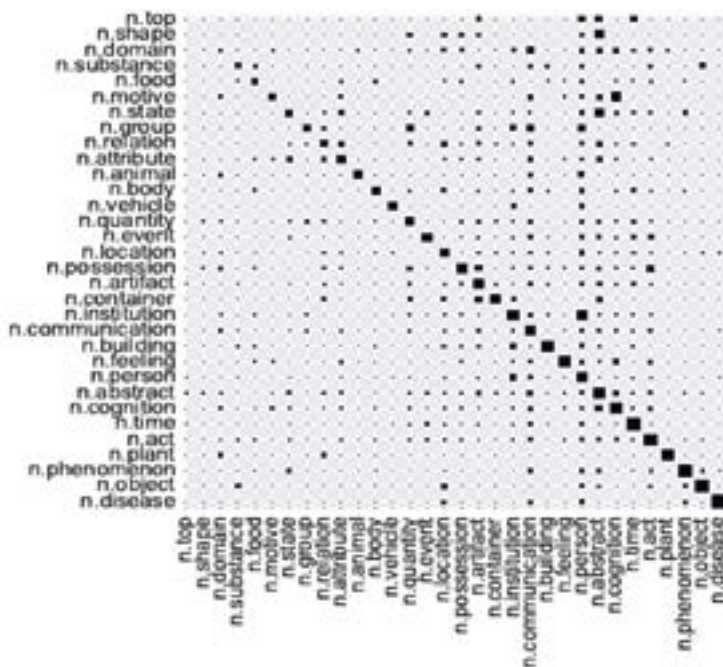
Som vi allerede har antydnet ovenfor, udgør tekstmateriale der er håndopmærket på forskellig måde med formaliserede oplysninger om hvad ordene betyder ud fra en given standard, en central semantisk ressource til sprogteknologisk udvikling. Manuelt opmærket tekst bruges til at træne sprogmodeller til at kunne omfatte semantisk viden. De håndopmærkede oplysninger ved de enkelte ord i teksten bruges til at sikre at sprogmodellerne har den nødvendige viden som basis for fx automatisk entydiggørelse af flertydige ord og udtryk og automatisk bestemmelse af de semantiske roller (hhv. såkaldt *sense tagging* og som ovenfor nævnt *Semantic Role Labeling*). Dette vel at mærke kun når der er tilstrækkeligt med håndopmærkede oplysninger til at man maskinelt kan udlede et bestemt mønster i opmærkningerne.

De semantiske opmærkninger som vi anvender, følger de samme principper om paradigmatisk og syntagmatisk oplysningstyper som er beskrevet ovenfor, og i udgangspunktet er der tale om det inventar af betydninger og semantiske rammer der er udviklet for de leksikalske ressourcer i form af DanNet og Det Danske FrameNet-leksikon.⁷

En vis procentdel af materialet bør principielt opmærkes af flere end én annotør for at sikre en vis form for konsensus. For at en gruppe sproglige annotører kan opmærke nogenlunde ensartet, bør der, udover det givne opmærkningsinventar (*annotation scheme*) der skal anvendes, også udarbejdes en kodningsmanual der guider annotørerne når de skal træffe valg i forhold til fx ord- og syntagmeafgrænsning og i andre tvivlsspørgsmål. Det er kutyme fx at dobbeltopmærke mindst 2% af korpusmaterialet, men i vores semantiske korpus (SemDaX, Pedersen et al. 2016) har vi dobbelt-

⁷ <https://korpus.dsl.dk/resources/details/framenet.html>

opmærket helt op til 60% af materialet. Det har vi gjort for at blive klogere på hvad der ligger til grund for uoverensstemmelser mellem annotørerne. På den måde får vi nemlig både vigtig viden om sprogets forskellige fortolkningsmuligheder i form af fx systematisk polysemi (det at ord med beslægtet betydning udviser samme form for flertydighed⁸) samt vigtig feedback til det annotations-skema der anvendes.

Figur 1: Annotørdiskrepanser for substantiver i SemDaX (fra Olsen et al. 2015)

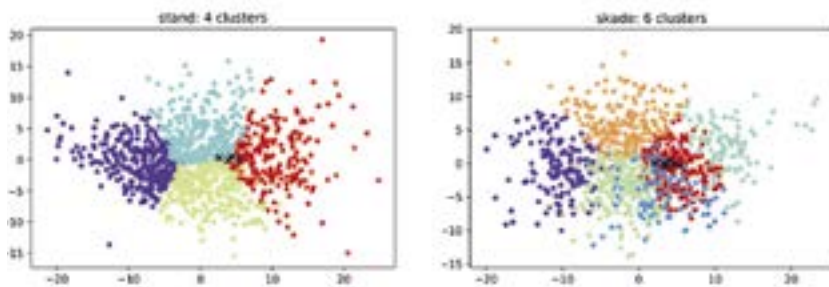
Figur 1 ovenfor viser således uoverensstemmelserne i annotørernes opmærkning af substantivers betydning i SemDaX. Man kan bl.a. se at der er relativ stor enighed mellem dem når det gælder fx opmærkning af sygdomme (én meget stor boks ud for *disease* som derfor er placeret nederst i diagonalen) og mindre enighed når der skal skelnes mellem systematisk polysemi, fx når der skal skelnes imellem om et ord som *skole* i en given kontekst refererer til den gruppe personer der arbejder på skolen, eller mere bredt til skolen som institution (to halvstore prikker ud for hhv. *person* og *institution*).

8 Fx *bog*, *avis* og *hæfte* refererende til dels indhold, dels fysisk beskaffenhed.

3.2 Wordembeddings og leksikografisk beskrivelse

Man må formode at betydningsnuancer der skaber stor annotøruenighed under håndopmærkningen, er tilsvarende svære at udlede fra de distributionelle wordembeddings; man kan altså antage at deres vektorrum er sværere at skille ud fra hinanden.

I det hele taget er det ikke ligetil at analysere og evaluere resultaterne af wordembeddings da der er tale om meget komplekse, multidimensionale vektorer som i udgangspunktet opererer på karakter- eller ordformsniveau og ikke på betydningsniveau. Nyere embeddingmodeller som BERT (Devlin et al. 2019) opererer dog med såkaldte senseembeddings som i højere grad afspejler de forskellige ordbetydninger. I figur 2 ses to eksempler på de vektorrum som hhv. de polyseme substantiver *stand* og *skade* har i DSL's wordembeddings, beregnet med word2vec og DSL's interne korpus på 1 milliard løbende ord. Ordene har hhv. 4 og 6 betydningsklynger hvor meget tætte betydninger er lagt sammen. De sorte kryds er de DDO-udledte eksempler som klyngerne er genereret ud fra, og dimensionaliteten af vektorrummet er reduceret til 2D af hensyn til visualiseringen.

Figur 2: Betydningsklynger for hhv. *stand* og *skade* (Olsen et al. 2020) beregnet fra DK-Korpus.

Af de to figurer kan man udlede at begge ords betydningsbeskrivelse kan verificeres distributionelt, men at *stands* fire betydninger differentierer sig mere tydeligt i vektorrummet end *skades* seks betydninger.⁹ Dette svarer godt overens med det faktum at enigheden er højere blandt an-

⁹ Det er særligt differentieringen mellem en fysisk og psykisk skade som volder problemer (røde og blå prikker).

notørerne for *stand* end for *skade* (med en enighed på hhv. 0,86 og 0,65¹⁰) (Pedersen et al. 2015). Man kan i øvrigt bemærke at eksemplet med *skade* modsiger det generelle billede vi så i figur 1 hvor ord der refererer til sygdomme og lidelser, generelt udviste høj enighed når annotørerne skulle kategorisere dem ud fra løbende tekst. Dette skyldes muligvis at de fleste ord der refererer til lidelser, ikke udviser den dobbelttydighed mht. fysisk eller psykisk affektion som *skade* gør. Man kunne også tolke det som en indikation af at betydningsskellet muligvis ikke er relevant at opretholde idet vi måske netop når vi bruger ordet *skade* ønsker at være uspecifikke mht. om det er fysisk eller psykisk.

4 Flere sproressourcer med samme betydningsinventar

Den samling af semantiske sproressourcer til anvendelse inden for sprogteknologi som er udviklet i et samarbejde mellem DSL og CST ved Københavns Universitet, har alle taget udgangspunkt i DDO's betydningsinventar og været nogenlunde tro mod dette, også selvom det ikke er opbygget ud fra formelle og gennemført systematiske kriterier, og selvom dette naturligvis giver visse udfordringer i den formelle sprogbeskrivelse. Figur 3 illustrerer relationen på betydningsniveau mellem sproressourcerne.

10 Vi anvender Krippendorffs α til beregning af annotørenighed som bl.a. modregner det faktum at det alt andet lige er nemmere at opnå enighed om få betydninger end om mange (Krippendorff 2011).

Figur 3: Flere sprogresourcer forbundet via de samme betydnings-ID-numre

På ét gennemgående punkt har vi afvejet fra DDO i udviklingen af de sprogteknologiske ressourcer, nemlig ved ord der udviser systematisk polysemi; dog henvises også i disse tilfælde entydigt tilbage til betydningsstrukturen i DDO. Vi så med eksempler som *avis*, *bog* og *hæfte* hvordan samme form for flertydighed inden for et bestemt semantisk område går igen på tværs af ordforrådet. De frekvente ord der udviser systematisk polysemi i DDO, er ofte beskrevet med begge betydninger i ordbogen, hvorimod de mindre frekvente ord typisk er beskrevet med kun én betydning med vægt på kun det ene aspekt, idet det andet aspekt er underforstået, bl.a. begrundet i pladshensyn (første udgave af DDO var på tryk). Simpleksordet *bog* er fx udfoldet i to betydninger, én der beskriver genstanden (»trykte eller beskrevne blade af papir indbundet eller på anden måde sammenhæftet i rækkefølge ... «), og en der beskriver indholdet (»tekst der står på disse trykte eller beskrevne, indbundne eller sammenhæftede blade ... «). Substantivet *tegneserie* der udviser samme form for systematisk polysemi som *bog*, har derimod kun én betydning i DDO, nemlig genstandsbetydningen: »række af tegninger der fortæller en historie, typisk anbragt i firkantede rammer, forsynet med talebobler og trykt som selvstændigt hæfte eller som stribe i en avis eller et blad«, også selvom

citater i stedet afspejler indholds betydningen: *Vingummi og tegneserier, hvorfor fylder de sig med den slags? Hvorfor bruger de ikke deres penge til gulerødder og gode bøger...?* Når en formel sprogresource skal opbygges med udgangspunkt i betydningsinventaret i en almindelig ordbog, er den udfoldede løsning som *bog* repræsenterer, klart at foretrække. Det letter arbejdet med at opbygge den sprogteknologiske ressource betydeligt når betydningerne er udskilt i selve ordbogsstrukturen og ikke blot er underforstået i definitionerne (jf. Lorentzen & Nimb 2010). I DanNet har vi bestræbt os på at udfolde systematisk polysemi uanset ordenes frekvens selv om det langt fra er gennemført gennem hele ordforrådet. I det følgende afsnit beskriver vi først arbejdet med at udvikle DanNet, dernæst Det Danske FrameNet-leksikon og endelig det danske sentimentleksikon.

4.1 DanNet

DanNet blev udviklet i løbet af nullerne (Pedersen et al. 2009) under en forskningsrådsbevilling¹¹ og med udgangspunkt i Princeton WordNet (Fellbaum & Miller (red.) 1998). I modsætning til de fleste andre wordnets er DanNet som nævnt ovenfor udviklet monolingvalt på baggrund af danske data og ikke først oversat og derefter monolingvalt tilpasset. Ressourcen udvikles fortsat under forskellige bevillinger, og i øjeblikket forskes der i at anvende Begrebsordbogen til at udvide antallet af adjektiver semi-automatisk, finansieret af Carlsbergfondet,¹² jf. oplysninger på cst.ku.dk/projekter/dannet hvorfra ressourcen også kan downloades under en open-source licens. Ressourcen omfatter for nuværende knap 70.000 begreber (eller såkaldte *synsets* \approx synonymsæt) og mere end 300.000 relationer.

Udgangspunktet for arbejdet med at etablere DanNet var oplysninger om nærmeste overbegreb (genus proximum) som var angivet i et særligt felt i xml-manuskriptet til DDO. Disse oplysninger blev udnyttet til at lave et første over-underbegrebsnetværk over ordforråd, jf. fx netværket i figur 4 for *musikinstrumenter* og underliggende begreber (de navngivne felter angiver de underbegreber der selv har underbegreber).

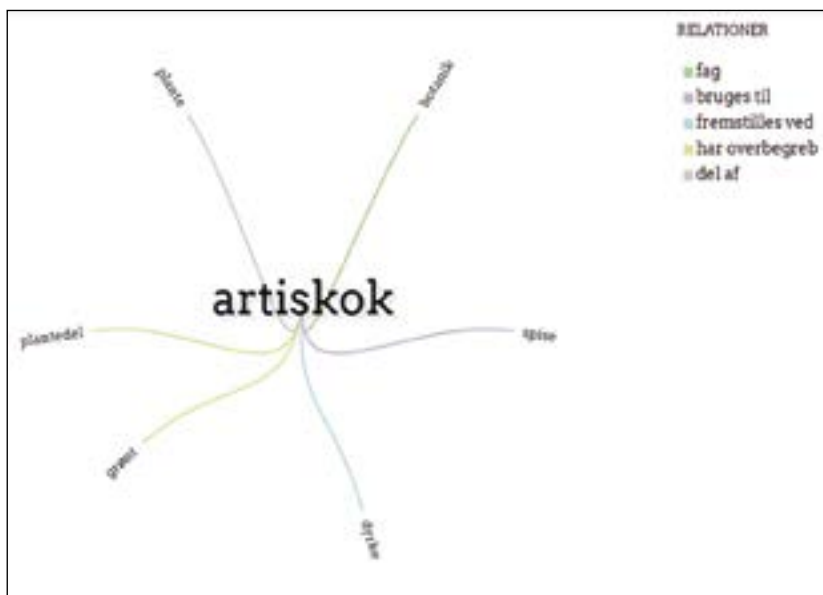
11 DFF Yngre forskere.

12 »Digital udgivelse og sprogteknologisk anvendelse af Den Danske Begrebsordbog« finansieret af Carlsbergfondets infrastrukturmidler 2019-2022

Figur 4: Musikinstrumenter vist med de største grupper af underbegreber. 'Fløjte' optræder to gange i figuren fordi der refereres til to forskellige slags fløjter, nemlig 'et rørformet blæseinstrument af træ, ben, metal, kunststof el.lign., med huller til regulering af tonehøjden' vs. 'et lille instrument af metal eller kunststof der typisk bruges til at give signal med eller som legetøj'.

Mange af de automatisk udtrukne taksonomier er efterfølgende blevet manuelt tilrettet til en mere konsistent struktur. Taksonomierne blev fx harmoniseret mht. artefakter (Nimb 2009) og i forbindelse med kodningen af en række systematisk polyseme madbegreber, jf. forklaringen om etablering af betydninger i afsnittet ovenfor (se også Pedersen et al. 2010). Overbegrebet til *artiskok* er fx *blomsterknop* i DDO, hvor begrebet i Dan-Net i stedet er kodet med to overbegreber fra hhv. en 'mad'-taksonomi og en biologisk (naturlig) taksonomi: *grøntsag/grønt* på den ene side og *plantedel* på den anden, se figur 5. En sådan beskrivelse sikrer at *artiskok* beskrivelsesmæssigt også indgår i samme semantiske kategori med andre spiselige plantedele som *spinat* og *gulerødder*.

Figur 5: Artiskok og dets semantiske relationer i DanNet; herunder to overbegreber, hhv. plantedel og grøntsag/grønt

DanNet indeholder endvidere semantiske træk i form af fx konnotation og køn på visse substantiver og adjektiver, fx er *vatnissime* kodet med negativ konnotation, mens *formidabel* er kodet med positiv konnotation (Braasch & Pedersen 2010).

Endelig er alle betydninger i DanNet indordnet i en formel ontologi (EuroWordNet Top-Ontology, Vossen 1999) udviklet specifikt til wordnets, og *artiskok* bærer således også det sammensatte ontologiske træk PLANT/PART/COMESTIBLE, der går igen for alle spiselige plantedele, på tværs af de enkelte ords overbegreber. De ontologiske typer udgør således i sig selv en meget grov taksonomi over ordforrådet og gør det muligt på tværs af overbegreber at sammenholde fx alle beklædningsgenstande (ARTIFACT/GARMENT) eller alle møbler (ARTIFACT/FURNITURE).

Gennemgående skal det bemærkes at den del af ordforrådet der henviser til konkrete entiteter, ikke overraskende er mere indgående og konsistent beskrevet i wordnettet end abstrakte begreber og egenskaber. Det har med andre ord været vanskeligere både i DDO og i DanNet at angive konsistente overbegreber og andre relationer for mere abstrakte begreber. Men selv ved konkrete genstande er genus proximum-oplysningen i DDO

langtfra altid brugbar i en formel struktur. Den består nemlig af et ord (en streng) taget direkte fra selve betydningsbeskrivelsen i DDO. Lampe (med definitionen »anordning der afgiver lys ved hjælp af elektricitet eller ved afbrænding af fx olie, petroleum eller gas«) har fx genus proximum *anordning* i DDO, men i DanNet har det fået overbegrebet *lyskilde*, ikke *anordning*. Udover at forsyne ordene med overbegreb, blev også andre dele af DDO's betydningsbeskrivelse omformuleret til præcise semantiske relationer i DanNet, fx relationen 'Used for', der for lampes vedkommende peger på verbet *belyse*.

De formaliserede oplysninger gør det muligt for fx en søgemaskine at udtrække ord der er semantisk beslægtet med hinanden, fx alle ord med overbegrebet *lyskilde* eller alle genstande med den ontologiske type AR-TIFACT/OBJECT.

4.2 Det Danske FrameNet-leksikon

FrameNet-modellen er udviklet ved Berkeley Universitet ud fra Charles Fillmores teori om Frame Semantics (Fillmore 1968; Baker et al. 1998; Ruppenhofer et al. 2016) og udgør i dag en international standard for formel beskrivelse af rollesemantik. Man har for en lang række sprog opbygget ordlister over de valensbærende ord på det pågældende sprog og annoteret tekstkorpora med udgangspunkt i de frames og det rolleinventar som allerede er opstillet og beskrevet for engelsk i Berkeley FrameNet-projektet, se fx Torrent et al. (2018). Dette sker ud fra en antagelse om at de fleste rammebeskrivelser for engelsk er universelle og gælder på tværs af sprog. I nogle sprog er det nødvendigt at tilføje sprogspecifikke rammer, fx for japansk (Ohara 2012). Berkeley FrameNet beskriver i dag 1075 forskellige leksikalske rammer for engelsk, idet en bestemt betydning af et leksem altid kun kan have én rammeværdi (Ruppenhofer et al. 2016). Rammen 'Self_motion' (se figur 6) beskriver fx den helt overordnede betydning for en række engelske verber som *hike*, *jog*, *march* og *promenade*, men rammen dækker på samme måde også en lang række danske verber, fx *tøffe*, *tusse*, *vimse*, *gå*, *vade*, *vandre* og *valfarte*. De 'frame elements' som er knyttet til rammen i Berkeley FrameNets meget udførlige rammebeskrivelse ('Self_mover', det levende væsen der udfører bevægelsen, og Path / Area / Direction / Source / Goal, der beskriver hvor bevægelsen foregår), dækker også de roller der knytter sig til de nævnte danske verber.

Self_motion. Definition:

The **Self mover**, a living being, moves under its own direction along a **Path**. Alternatively or in addition to **Path**, an **Area**, **Direction**, **Source**, or **Goal** for the movement may be mentioned.

She **WALKED** **along the road** **for a while**

Figur 6: Forklaring på rammen 'Self_motion' med tilhørende 'frame elements' i Berkeley FrameNet

I Berkeley FrameNet er tilskrivning af ramme- og elementværdier til autentisk skriftsprog et meget vigtigt element, og de verber og verbalsubstantiver der kan 'udløse' en bestemt ramme, findes så at sige nedefra og op ved at foretage manuel opmærkning af store mængder tekst med de rammer der bedst dækker sætningens (og verbets) betydning. Vi er i vores arbejde med modellen gået omvendt til værks og har i stedet brugt DDO og Begrebsordbogen som grundlag for at lave en ordliste med oplysninger om hvilke rammer danske verber (og deres tilknyttede verbalsubstantiver) er i stand til at udløse. Ordlisten, et FrameNet-leksikon for dansk,¹³ beskriver rammer for 5.300 danske verber (hvilket dækker 80 % af verberne i DDO, dog ikke alle deres betydninger) og derudover 6.490 verbalsubstantiver (se Nimb 2018 og Nimb et al. 2017). Lemmaerne er tildelt 671 forskellige rammeværdier. Med udgangspunkt i leksikonnet er tanken at man i efterfølgende projekter langt nemmere kan opmærke danske sætninger med rammer og roller idet man slår verbet op i ordbogen og ser hvilke rammer der som udgangspunkt er mulige. Når en sådan manuelt opmærket tekst er tilvejebragt, kan den bruges som datagrundlag for *Semantic Role Labeling* som et skridt på vejen til automatisk tekstforståelse af dansksproget materiale.

I etableringen af det danske FrameNet-leksikon udnyttede vi at DSL's to ordbøger for moderne dansk, DDO og Begrebsordbogen er koblet sammen på betydningsniveau, og at de begge er korpusbaserede (Begrebsordbogen indirekte idet den indeholder DDO's lemmaer og betydninger). I grundmanuskriptet til Begrebsordbogen er ordgrupper i de enkelte afsnit opmærket med helt overordnede semantiske kategorier, fx 'handling', 'person' og 'egenskab'. Dette muliggjorde emnebaserede udtræk af verber

13 FrameNet-leksikonnet er udviklet for Carlsbergfondets Infrastrukturmidler i projektet »Fra begrebsordbog til FrameNet« 2016-2017.

inklusive deres verbalsubstantiver ud fra afsnittets navn (fx »Hurtig bevægelse«: *løbe* og *løb*). Tilkobling af verbernes valensmønstre fra DDO gjorde det muligt at udvælge netop den passende ramme ud af de mange der beskriver bevægelse i Berkeley FrameNet, og derpå tildele den til en række af verber og substantiver i afsnittet på en konsistent måde i samme ombæring.

I Tabel 1 ses fx en række verber fra Begrebsordbogens Kapitel 8 »Sted og Bevægelse« kombineret med valensoplysninger fra DDO og med den tildelte ramme 'Self_motion'. Relationen mellem DDO's og Berkeley FrameNets betydningsinventar er ikke én til én, dels fordi DDO's betydningsinventar modsat Berkeley FrameNet ikke er opbygget ud fra formelle og gennemført systematiske kriterier, dels fordi betydningsskel ikke udgør en én til én-relation på tværs af ordbøger, og slet ikke for forskellige sprog. Som det ses, kan flere betydninger af samme verbum i DDO derfor godt have én og samme ramme i FrameNet, fx *løbe*, bet. 1 og 1a i DDO (se ordnet.dk/ddo). Dette gælder også hvis den ene er en overført betydning af den anden – i Berkeley FrameNet har den konkrete og den overførte betydning nemlig typisk samme rammeværdi. Men omvendt kan samme betydning i DDO også tilskrives flere forskellige rammer fra Berkeley FrameNet. Fx har betydning 1 af *løbe* i DDO udover rammen 'Self_motion' også rammen 'Cotheme'; denne betydning fremgår af anden del af valensmønstret: 'ngn løber efter ngn/ngt'

vb.	pendulere	ngn/ngt pendulerer mellem ngt og ngt	Self_motion
vb.	pifte	ngn/ngt pifter advl	Self_motion
vb.	pile	ngn piler retning	Self_motion
vb.	piske	ngn/ngt pisker retning/sted	Self_motion
vb.	løbe	ngn løber (advl); ngn løber efter ngn/ngt	Self_motion
vb.	løbe	ngn løber retning	Self_motion
vb.	pløje	ngn/ngt pløjer (sig) retning	Self_motion

Tabel 1: Verber fra Kapitel 8 'Sted og Bevægelse' i Begrebsordbogen, koblet sammen med deres valensmønstre og tilskrevet en rammeværdi fra Berkeley FrameNet.

Det skal understreges at de rammer der beskrives for et givent verbum i Det Danske FrameNet-leksikon, ikke nødvendigvis er udtømmende. Dels mangler der nogle af de stærkt polyseme verbers betydninger, dels vil der altid være eksempler på atypisk eller nyskabende brug af ord i løbende

tekst der ikke er så etableret i sproget at det er beskrevet i ordbøger og derfor heller ikke i et FrameNet-leksikon der baserer sig på ordbøger og ikke på tekststopmærkning.

4.3 Dansk Sentimentleksikon

Sentimentanalyse (også kaldet 'opinion mining') er en automatisk analyse af tekstlige data hvor mindre eller større tekstmængder analyseres og klassificeres som negative, positive eller neutrale. Udgangspunktet er en antagelse om at ethvert ord har en 'prior sentiment' eller polaritet, dvs. at ordet i sin grundbetydning som en del af sin konnotative betydning er enten neutralt, positivt eller negativt. Sentimentanalyse bruges således til at kategorisere det følelsesmæssige indhold i en given tekst eller mængder af tekster ved at analysere de enkelte ord. Sentimentanalyse anvendes meget bredt til analyse af fx produktanmeldelser, vurdering af kundeservice, overvågning af sociale medier, undersøgelse af politiske holdninger (for dansk, se Enevoldsen og Hansen 2017), men kan eksempelvis også bruges til at vise stemnings- eller holdningsmæssig udvikling i et eller flere litterære værker, se Liu (2015).

Der er flere tilgange til sentimentanalyse. Den rent vidensbaserede tilgang klassificerer tekster ud fra polaritetskategorier baseret på tilstedeværelsen af entydige polaritetsbærende ord taget fra en ordliste, et såkaldt sentimentleksikon, men kan også tildele sandsynlig polaritet til vilkårlige ord. Rent statistiske metoder kan være *bag of words*, wordembeddings og andre værktøjer der gør brug af dyb eller neural læring helt uden støtte af sproglige ressourcer. Endelig anvendes også hybride metoder der kombinerer sentimentleksika med statistiske metoder (Jacobs 2019).

Sentimentanalyse har været udbredt i mange år især inden for kunstig intelligens, og man kan finde beskrivelser af sentimentleksika og deres udarbejdelse for mange sprog. Vi har særligt interesseret os for det svenske sentimentleksikon, som ligesom vores sentimentleksikon er baseret på en tesaurus, nemlig det svenske SenSALDO-leksikon (Rouces et al. 2018a og b). Ud fra den information man kan udlede fra den topologiske placering af ordene og deres indplacering i semantiske grupper i SALDO, blev de ord som man vurderede indeholdt polaritet, udvalgt. Man medtog i første version kun særligt hyppige substantiver, verber, adjektiver og interjektioner baseret på frekvensmålinger i et stort tekstkorpus for mo-

derne svensk. Resultatet var en ordliste på knap 2000 ord med polaritet. Den seneste version af SenSALDO, er udvidet med langt flere ordbetydninger, heraf også mange neutrale.¹⁴

For dansk har det mest udbredte sentimentleksikon hidtil været AFINN (Nielsen 2018). Ordlisten er oversat fra engelsk, bearbejdet til dansk og omfatter godt 3000 unikke lemmaer opmærket med polaritetsværdi (negativ/positiv) samt en angivelse af polaritetsgrad fra -5 til +5, men i modsætning til SenSALDO ingen neutrale ord. Et nyere sentimentleksikon for dansk, SENTIDA (Lauridsen et al. 2019) blev udviklet i 2019 baseret på DSL's liste over de 10.000 mest frekvente danske ord.¹⁵ Listens substantiver, adjektiver, verber, adverbier og interjektioner blev opmærket med AFINNs polaritetsgrad fra -5 til +5 (inkl. 0 for neutral) af tre annotører, en fælles værdi blev fundet, og også i dette tilfælde blev rent neutrale ord fjernet. Ordlisten blev derefter sammenholdt og suppleret med ord fra AFINN i tilfælde af manglende leksikalsk dækning. Dernæst blev ordlisten udsat for automatisk 'stemming', hvor hvert lemma reduceres til »den del af lemmaet som ikke ændres, men som stadig bevarer ordets mening« (Lauridsen et al. 2019), fx reduceres 'spille', 'spillende', 'spiller' til 'spil'. Resultatet er en liste på ca. 5.200 indgange, der if. forfatterne svarer til ca. 35.000 ordformer.¹⁶ Forfatterne har udført forskellige eksperimenter som viser at SENTIDA giver bedre resultater end AFINN.

Vores tilgang til et nyt sentimentleksikon er som den svenske at tage udgangspunkt i en tesaurus, nemlig Begrebsordbogen, hvis manuskript løbende udvides med nye ord. Etableringen af leksikonnet er en del af et projekt finansieret af Carlsbergfondet der har til formål at undersøge hvordan Begrebsordbogens data kan udnyttes i sprogteknologi, jf. 4.1, udvidelsen af DanNet med adjektiver.¹⁷ Begrebsordbogens manuskriptet dækker på nuværende tidspunkt ca. 95 % af DDO's 150.000 lemmaer og betydninger. Dermed opnås et sentimentleksikon med høj leksikalsk dækningsgrad. Udgangspunktet er en manuel opmærkning af Begrebsordbogens 888 sektioner. En fjerdedel af de 888 sektioner er, baseret på

14 Den nye version (v.0.2) indeholder 12.287 ordbetydninger, heraf 4.273 negative og 2.013 positive, resten neutrale. SenSaldo er også udgivet som fuldførmsliste med i alt knap 85.000 ordformer, se <https://spraakbanken.gu.se/resurser/sensaldo>.

15 korpus.dsl.dk/resources/details/freq-lemmas.html.

16 De tekster som analyseres med den 'stemmede' liste, bliver ligeledes underlagt 'stemming'.

17 »Digital udgivelse og sprogteknologisk anvendelse af Den Danske Begrebsordbog« finansieret af Carlsbergfondets infrastrukturmidler 2018-2022.

sektionsnavnet, blevet vurderet til at indeholde polaritetsord. 122 er blevet opmærket som negative (fx 'Uvigtig' og 'Tristhed'), 80 som positive (fx 'Vigtig', 'Beundre' og 'Venskab'), og 12 er blevet vurderet som mere uklare tilfælde, hvorfra ordforrådet kunne være relevante at medtage i et sentimentleksikon (fx 'Omdømme', og 'Protest, opstand'). Værdierne for hver sektion er blevet overført til hvert enkeltord i sektionen (faste udtryk er udeladt), og derpå er de enkelte ord (ordbetydninger) blevet vurderet og opmærket manuelt med enten positiv eller negativ værdi. Ord der på trods af afsnittets polaritetsværdi ikke formidler polaritet af nogen art, er blevet tildelt værdien 0 og herefter, som i AFINN og SENTIDA, men modsat SenSALDO, frasorteret.¹⁸ Datasættet er desuden suppleret med dels betydninger af lemmaer fra AFINN der ikke var dækket (jf. SENTIDAS metode), dels med lemmaer med valør 'nedsættende' i DDO der ikke var indeholdt i de annoterede begrebsordbogsafsnit.

Resultatet er et betydningsleksikon med 17.883 betydninger med polaritetsværdi. Betydningerne stammer fra 14.444 lemmaer; forinden blev 2.250 lemmaer der havde 0-værdier for alle opmærkede betydninger, frasorteret. Også i etableringen af sentimentleksikonnet udnyttede vi at DSL's to ordbøger for moderne dansk, DDO og Begrebsordbogen er koblet sammen på betydningsniveau. Betydningerne blev gennemgået manuelt idet vi udnyttede links til DDO og tilkoblede oplysninger om frekvens, fag og kronologi. Formålet var at fjerne sjældne betydninger. Men udover dette ønskede vi også at udlede et supplerende leksikon der kun angiver én polaritetsværdi for hvert lemma. Et sådant er mere praktisk anvendeligt i tekstanalyse fordi det ikke kræver entydiggørelse i de tilfælde hvor et ord har flere betydninger. I tilvejebringelsen af dette supplerende lemmaleksikon blev de lemmaer der udover en betydning med polaritetsværdi, også havde en udbredt neutral betydning, helt udeladt (fx *gås* der på trods af den negative betydning 'dum kvinde' ikke blev medtaget), jf. SENTIDA's fremgangsmåde. Også den promille af lemmaerne i betydningsleksikonnet der havde decideret modstridende polaritetsværdier for de enkelte betydninger, blev gennemgået. Halvdelen af disse blev forkastet pga. tvetydigheden (fx *frelst*, *sej*, *skarp*, *overlegen* og *glat*); de

18 De leksikalske data i hvert afsnit blev kun annoteret af én person fordi vi indledningsvis dobbeltannoterede 400 tilfældigt udvalgte ord og konstaterede at der var meget høj overensstemmelse (92,5 %), og at præcise retningslinjer og mulighed for at anføre tvivlstilfælde til fælles diskussion ville føre til et pålideligt resultat – desuden var der en del gengangere på tværs af afsnittene så mange ord reelt endte med at være dobbeltannoteret.

øvrige er bevaret med den værdi som den absolut hyppigste betydning af lemmaet har.¹⁹ Der er fx blevet set bort fra en negativ betydning af *vigtig*: »som har overdrevent høje tanker om sig selv« fordi den er markeret som sjældnen i DDO, og på den måde kunne *vigtig* med positiv polaritet bevares i leksikonnet.

Resultatet blev et supplerende lemmaleksikon med 13.859 lemmaer med kun én polaritetsværdi. Af de 13.859 lemmaer har 8575 (62 %) negativ polaritet og 5284 (38 %) positiv polaritet, hvilket er nogenlunde samme fordeling som i SenSALDO, jf. fodnote 14, altså en klar overvægt af negative lemmaer. I litteraturen diskuteres dette fænomen, som ser ud til at gælde generelt for sentimentleksika, og der sammenlignes med fordelingen i løbende tekst hvor forholdet menes at være omvendt, se fx Devitt & Ahmad (2013). Det nyudviklede danske sentimentleksikon vil bl.a. kunne anvendes til at lave sådanne undersøgelser for dansk.

En udfordrende del af opgaven med at etablere et sentimentleksikon er at finde en objektiv måde at inkludere skalerbare værdier i polaritetsopmærkningen som en supplerende oplysning til de rene negative og positive værdier. Det er svært for en annotør at være konsistent med netop denne type opmærkning på tværs af ordforrådet, for hvad er mest negativt: *harmdirrende*, *herteskærende* eller *krumspring*? Og hvad er mest positivt: *gennemslagskraft* eller *idealisme*? I udarbejdelsen af den første version af det svenske sentimentleksikon SenSaldo anvendte man derfor en metode der kaldes Best-Worst Scaling. Ud af fire tilfældige ord med polaritet skulle ikke blot én, men fire forskellige annotører udvælge de to ord der var mest værdiladede, dvs. mest i hver sin ende af en positiv-negativ-skala, før man fastlagde den endelige værdi i leksikonnet.²⁰ Vi har i stedet taget udgangspunkt i de allerede påsatte grader i AFINN-lexikonnet, hvor der opereres med 5 positive og 5 negative værdier, men vores leksikon anvender kun 3 grader af positiv, henholdsvis negativ polaritet.²¹ Vi har sammenlignet lemmaer i vores lister fra Begrebsordbogens afsnit med polaritetsgraden af samme ord i AFINN. Da AFINN har en væsentlig lavere leksikalsk dækningsgrad (3000 ord), havde kun få ord i hvert afsnit en forstærket værdi. Men i sammenligningen har vi bevaret

19 De øvrige betydninger var sjældne, gammeldags eller faglige ifølge DDO.

20 I den nye, udvidede version af SenSaldo der omfatter langt flere ord, er gradtildelingen udeladt

21 Graden 2 i AFINN svarer også til graden 2(px/nx) i vores, mens de stærkeste grader 3, 4 og 5 i AFINN er slået sammen til én særligt høj grad, værdien 3 (pxx/nxx), i vores.

den semantiske rækkefølge inden for afsnittet i Begrebsordbogen, og på den måde kan den forstærkede værdi i AFINN, udover at blive overført til samme lemma i vores liste, samtidig også ekspanderes manuelt til de nærmeste synonyme og nærsynonymer i afsnittet der hvor det er relevant. Der er også tilfælde hvor værdien i AFINN ikke er blevet overført, men ændret, fx blev *ophidset* der var positiv i AFINN, ændret til negativ i vores leksikon. Af de 13.859 lemmer (i lemmaleksikonnet) er 4 % vurderet til at være særdeles positive (fx *glædesudbrud* og *gennemsolid*), 12 % til at være meget positive (fx *suveræn*, *strålende* og *supergod*) og 22 % til at være let positive (fx *appetitlig* og *ambition*). 7 % er vurderet til at være særdeles negative (fx *lortevejr*, *ækelhed* og *løgnhals*), 27 % til at være meget negative (fx *ørkenvandring* og *ukultiveret*) og 28 % til at være let negative (fx *apparatfejl* og *beslaglægge*). Se tabel 2 for flere eksempler.

lemma	grundpolarity	gradspolarity	lemma-id-nummer, DDO
<i>dannet</i>	p	p	11008370
<i>danselyst</i>	p	p	53006103
<i>dåre</i>	n	nx	11010433
<i>dårlig</i>	n	nxx	11010436
<i>darling</i>	p	pxx	11008417
<i>dårskab</i>	n	n	11010438
<i>dase</i>	p	p	11008421
<i>dåselatter</i>	n	n	11010440
<i>dasen</i>	p	p	51003840
<i>daske</i>	n	n	11008423
<i>databledrageri</i>	n	nx	30001009

Tabel 2: Udsnit af data i sentimentleksikonnet på lemmaniveau. Til venstre lemmaet, dernæst ses den grundlæggende polarityværdi p (positiv) eller n (negativ), til højre ses gradsværdien (skalaen går fra minus 3 (nxx) til plus 3 (pxx)). Ordklasse og fuldformer vil blive tilføjet vha. lemma-id-nummer i DDO.

Vi planlægger at overføre polaritetsinformation fra betydningsleksikonnet til DanNet, der som tidligere nævnt allerede indeholder denne information for en lille del af ordforrådet, og baserer os her igen på de fælles id-numre på betydningsniveau på tværs af vores ressourcer. På den måde

kan konnotativ viden om de enkelte ord der er indeholdt i et synset i DanNet, udnyttes i automatiske analyser med DanNet-leksikonnet. Hvis informationen skal anføres på det samlede synset i DanNet, skal der udvikles en semiautomatisk metode; et synset kan nemlig godt indeholde ord med forskellige grader af polaritetsværdier, endda med modstridende værdier, da synset-begrebet bygger på et synonymibegreb der udelukkende er baseret på den denotative betydning af ord og som udgangspunkt ikke tager højde for den konnotative betydning, fx polaritetsværdien.

5 Semantisk opmærkning og analyse med brug af de tre ressourcer

I dette afsnit illustrerer vi hvordan opmærkning med de tre ressourcer kan afdække forskellige semantiske lag i dansk tekst. Vi tager udgangspunkt i et litterært eksempel, nemlig Peter Seebergs novelle ”Forsøg med vrede” fra bogen *Om fjorten dage*, der udkom i 1982, dvs. inden for den periode i dansk sprog som beskrives i DDO og dermed også i Begrebsordbogen, DanNet og sentimentleksikonnet, hvis ordforråd direkte bygger på DDO. Vi eksemplificerer annoteringen på nedenstående tekstuddrag bestående af tre sætninger: (1) *Ingen skulle nogensinde få hende fra, at trafikkontrollør Jensen var et nederdrægtigt svin, en gemen svinepels, et lortesvin, en lort, en skid, et røvhul.* (2) *Nu gik han igen henad perronen i morgenmørket, med sin krumme, kvalmende pibe, sin lange uniformsfrakke, og bukserne hevet op med selerne til langt op på skinnebenene og hænderne på ryggen som en præst, skønt han nærmest var det modsatte, og med det uopsættelige ærinde i hovedet: at forrette sin nødtørft på kontorpersonalets lokum før alle andre, når gårsdagens lugte havde forenet sig med to ugers samlede stank.* (3) *Mens hun pumpede vand op i spandene ved gavlen, forsvandt han ind i den privilegerede helligdom efter at have ført nøglen ind i hullet og drejet den rundt og havde lukket slåen efter sig.*

Som vi skal se, bidrager de tre leksikalske ressourcer hver især med meget forskellige typer af formaliseret semantisk viden om teksten og supplerer dermed hinanden i forsøget på at identificere viden om betydningsindholdet i teksten. Sentimentleksikonnet indkredser allerede i sætning 1 og 2 at tekststykket er negativt ladet, se figur 7. Figuren illustrerer hvilke polaritetsværdier der kan påsættes ord i titlen og de to første sætninger i novellen alene ud fra direkte oplysninger om opslagsord i sentimentlek-

sikonnet beskrevet ovenfor. Hele 9 ord er negative i stærkeste grad, yderligere 2 er negative og kun 2 er positive (ingen af dem i stærkeste grad).

Forsøg med Vrede

Ingen skulle nogensinde få hende fra, at trafikkontrollør Jensen var et nederdrægtigt svin, en gemen svinepels, et lortesvin, en lort, en skid, et røvhul.

Nu gik han igen henad perronen i morgenmørket, med sin krumme, kvalmende pibe, sin lange uniformsfrakke, og bukserne hevet op med selerne til langt op på skinnebenene og hænderne på ryggen som en præst, skønt han nærmest var det modsatte, og med det uopsættelige ærinde i hovedet: at forrette sin nødtørft på kontorpersonalets lokum før alle andre, når gårsdagens lugte havde forenet sig med to ugers samlede stank.

-3: stærkest negativt	+1: let positivt
-2: stærkere negativt	+2: stærkere positivt
-1: let negativt	+3: stærkest positivt

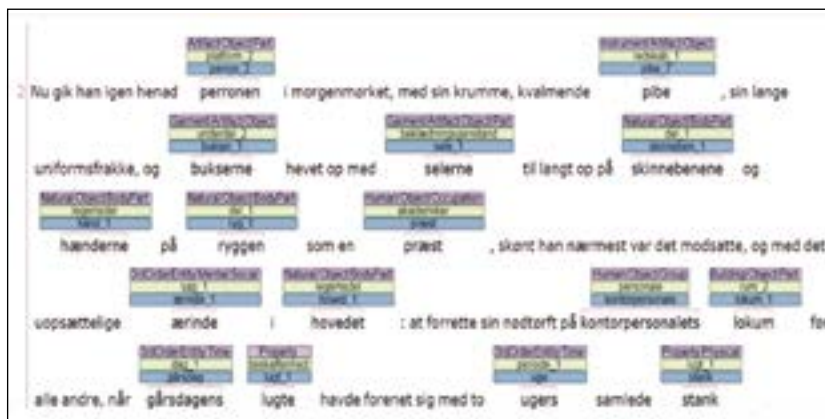
Figur 7: Polaritetsværdier for ord i indledningen af Seebergs »Forsøg med Vrede«: *nederdrægtig* -3, *svin* -3, *gemen* -3, *svinepels* -3, *lort* -3, *skid* -2, *røvhul* -3, *kvalmende* -3, *hive* -1, *modsat* -1, *uopsættelig* +1, *forene* +2, *stank* -3.

Eksemplet viser også at sentimentleksikonnets dækningsgrad er meget høj, idet kun de negativt ladede lemmaer *lortesvin* og *lokum* ikke er med i det; *lortesvin* dog af den enkle grund at ordet ikke er med i DDO og må betragtes som en ad hoc-sammensætning.²² I den praktiske anvendelse af leksikonnet er det oplagt at tilføje et modul til automatisk opsplnitning af ukendte sammensætninger der ikke er at finde blandt opslagsordene, fx i figur 7 *lortesvin*. Ud fra en opsplnitning af sammensætningen kan den negative polaritet udledes automatisk af første- og sidsteleddenes polaritet i leksikonnet.

DanNet- og FrameNet-opmærkningerne indkredser i højere grad hvad de tre sætninger handler om. DanNet-værdierne på substantiverne i sætning 2 viser at der er en del ord om tøj, kroppen og lugte. Det er i høj grad substantivernes ontologiske type i DanNet der leder til denne semantiske sammenhæng mellem ord i teksten: Tre har den ontologiske type BODYPART fælles (*skinneben*, *hånd*, *ryg*), og to har typen GARMENT fælles: *bukser*, *seler*. To andre har den ontologiske type TIME fælles: *gårsdag* og *uge*, jf. figur 8. Men DanNet bidrager også med relevante oplysninger om andre relationer mellem ordene i teksten, *stank* har

22 *Morgenmørke*, der for nylig er medtaget i DDO, kandiderer også til at komme med i sentimentleksikonnet evt. som let negativt lemma.

således *lugt* som overbegreb. Used_for-relationen angiver de involverede artefakters funktion, som i *ryge* for *pibe* og *gå på toiletet* for *lokum*. Vi kan konstatere at DanNets dækningsgrad er høj hvad angår betydningen af substantiverne i teksten. Kun to lemmaer er ikke i DanNet, nemlig *morgenmørke* og *uniformsfrakke*; det skyldes også i dette tilfælde at lemmaerne ikke var medtaget i DDO da DanNet blev udviklet.

Figur 8: Sætning 2 annoteret med DanNet-oplysninger for substantiverne. Nederste annotationslag angiver betydnings-id, mellemste angiver nærmeste danske overbegreb og øverste ontologisk type.

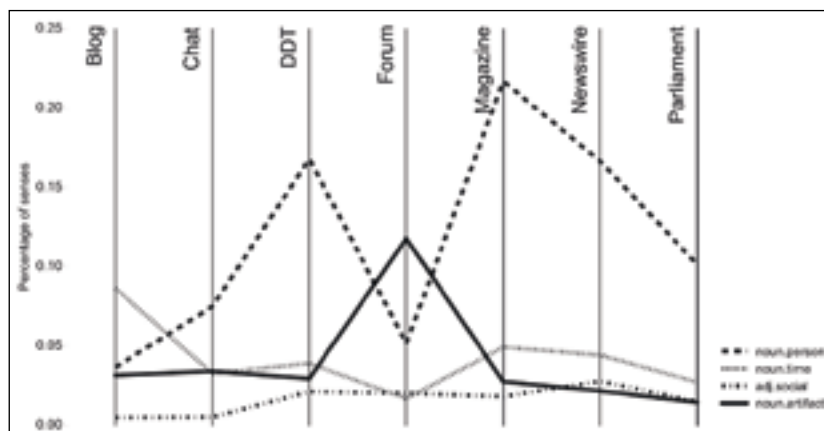
FrameNet er i højere grad velegnet til at indkredse den semantiske kontekst, hvem der agerer hvor og hvornår, og hvad der i det hele taget foregår, jf. figur 9.

Figur 9: Sætning 2 og 3 opmærket med frames og semantiske roller (frame elements).

Ud fra opmærkningerne er det tydeligt at tekstuddraget har meget fokus på bevægelse. Det omhandler dels en aktørs egen bevægelse, illustreret ved rammerne *Self_motion* (*gå henad* og *komme*), *Departing* (*forsvinde (ind i)*) og *Halt* (*holde*), dels flytning eller bevægelse af ting udført af en agent, udledt af rammerne *Cause_motion* (*hive*), *Cause_fluidic_motion* (*pumpe op*), *Cause_to_move_in_place* (*dreje rundt*), *Placing* (*føre ind i*) og *Closure* (*lukke*). Dækningsgraden er også i dette tilfælde høj. Udover bevægelsesrammer optræder rammen *Amalgamation* (*forene sig*) og *Excreting* (*forrette sin nødtørft*).

Det er vores formodning at opmærkninger af typen vist her udover at bidrage til næranalyse også kan bibringe interessante semantisk betingede statistiske mønstre på tværs af større tekstmængder. Man kan følge et forfatterskab og se om det ændrer sig over tid, man kan lave bred genreanalyse og se på hvordan forskellige genrer udtrykker sig forskelligt, eller man kan se på hvordan nye emner dukker op og bliver behandlet over tid i en given litterær epoke. Fra vores eget korpus SemDaX viser figur 10 fx en helt enkel, men dog interessant statistik over hvordan ontologiske typer har temmelig forskellig forekomst afhængig af teksttyper og domæne; i ugeblade forekommer mennesker (*Person*) fx langt hyppigere som type end i de øvrige teksttyper.

Figur 10: Forskellig forekomst af ontologiske typer i de forskellige teksttyper i SemDaX (Martinez Alonso et al. 2015)

Automatisk semantisk analyse af store tekstmængder til brug for fx forskning i litterære trends er kun i sin absolutte vorden, særligt inden for det danske felt. Det skyldes bl.a. at de relevante sproressourcer og digitale

datasæt først nu er ved at blive udviklet og tilgængeliggjort. Flere store forskningsprojekter er imidlertid igangsat for nylig med det formål at besvare nye forskningsspørgsmål med basis i store tekstmængder, og hvor tanken er at anvende semantisk processering på digitale tekstkorpora i større eller mindre grad.²³ Det er vores håb at vores tre ressourcer kan bidrage til denne forskning.

6 Konkluderende bemærkninger – den tværsproglige dimension, opskalering og kobling til andre oplysningstyper

Alle sprog har deres unikke (omend dynamiske) betydningsinventar, som typisk repræsenteres gennem monolingvale ordbøger. Men skæringsfeltet mellem hvordan morfologisk, syntaktisk og semantisk information udtrykkes, varierer, ligesom forholdet mellem udtryk og indhold varierer. Graden af homonymi, polysemi og synonymi i et givent betydningsinventar synes altså ikke at bero på en fuldstændig sprogneutral naturlov men på idiosynkratiske forhold i de enkelte sprog. Dog genkender man fx systematisk polysemi i de fleste sprog (jf. fx Cruse 1989, Copestake & Briscoe 1996) ligesom mange andre leksikalsk-semantiske egenskaber går igen særligt inden for grupper af beslægtede sprog. De germanske sprog er fx karakteriseret ved at have en stor mængde partikelverber og verber med valensbundne præpositioner hvoraf nogle er betydningsmæssigt transparente (fx den konkrete betydning af *gå ud*), mens andre er mere eller mindre uigennemskuelige og leksikaliserede (*slå op*, *se op til*). Hvor bevægelse med retning i de romanske sprog typisk er leksikaliseret (fx på spansk: *salir* ('gå ud'), *entrar* ('gå ind')), anvender de germanske sprog i høj grad disse partikelkonstruktioner til at udtrykke retning (fx på tysk *ausgehen* ('gå ud'), *gå ind*) jf. Talmy (1985).

23 *FabulaNet*-projektet finansieret af Velux Fonden ved Aarhus Universitet <https://interactingminds.au.dk/news/enkelt/artikel/fabula-net-a-deep-neural-network-for-automated-multidimensional-assessment-of-literacy-fiction-and/> er et af de nyere større projekter med digital litteraturanalyse, sammen med *Measuring Modernity*-projektet ved KU, finansieret af Carlsberg Fondet https://www.carlsbergfondet.dk/da/Forskningsaktiviteter/Bevillingsstatistik/Bevillingsoversigt/CF19_0661_Jens-Bjerring_Hansen.

I det flersproglige EU-projekt ELEXIS (elex.is, Krek et al. 2018, Pedersen et al. 2018) forsøger vi vha. fælles standarder og leksikografiske værktøjer der kan anvendes tværsprogligt, at sammenkæde betydningsinventarer på tværs af sprog samt semantisk at opmærke parallelle, flersproglige korpora med disse leksikalske ressourcer. Formålet er dels at kvalificere de ressourcer som opbygges, dels at tilvejebringe flere flersproglige korpusressourcer der kan anvendes til træning af sprogmodeller. Projektet har således både leksikografisk og sprogteknologisk relevans idet det overordnede formål er at videreudvikle begge felter og sikre at velstrukturerede leksikalske ressourcer af høj kvalitet i højere grad indgår i de sprogteknologiske løsninger der udvikles.

I denne artikel har vi behandlet de centrale *semantiske* oplysningstyper i leksikalske ressourcer til datalingvistiske formål. Det er klart at morfologiske og syntaktiske oplysningstyper også er relevante for sprogprocessing til sprogteknologi og digital humanistisk forskning, og at de ideelt set skal være umiddelbart tilgængelige, gerne direkte via betydningsinventaret. Det har ikke været tilfældet for de tre ressourcer vi har beskrevet her (wordnet, framenetleksikon og sentimentordbog for dansk). Som bruger af ressourcerne har man altså måttet indhente sine morfologiske og syntaktiske oplysninger andre steder fra.

I et nyligt igangsat projekt er det målet i et samarbejde mellem Digitaliseringsstyrelsen, Dansk Sprognævn, DSL og CST på Københavns Universitet at integrere de ovenfor beskrevne ressourcer i én samlet databasestruktur hvori indgår morfologi – bl.a. via Retskrivningsordbogen – og på længere sigt også syntaks, bl.a. via STO-ordbasen (Braasch & Olsen 2004).²⁴ Målet er et Centralt OrdRegister, COR, som skal kunne downloades frit til forsknings- og udviklingsformål, og som løbende og dynamisk skal kunne udvides til fx også at rumme terminologiske ressourcer i form af fagspecifikke termbaser. Sammen med en generel opgradering og validering er det vores håb at de semantiske ressourcer hermed kan integreres og komme endnu mere bredt i spil både blandt forskere og i danske virksomheder.

24 COR-projektet: <https://sprogteknologi.dk/blog/udarbejdelsen-af-et-centralt-ordregister-skydes-i-gang>

Tak

Vi vil gerne takke revieweren for meget relevante kommentarer, uddybende bemærkninger og supplerende litteraturhenvisninger, som vi efter bedste evne har indarbejdet i den endelige artikel. Også tak til Jeppe Barnwell, DSL/KU, for at udvælge relevant tekst til annoteringen og til Thomas Troelsgård, DSL, for dataudtræk til brug for det leksikografiske arbejde med at etablere både FrameNet- og Sentiment-leksikonet. Endelig en tak til de øvrige kolleger som igennem årene har bidraget til de beskrevne ressourcer og projekter. De vil være at finde i referencehenvisningerne, som vi har bestræbt os på at angive i rigt mål undervejs i artiklen.

Ordbøger og sprogteknologiske ressourcer:

Asmussen, Jørg og Jakob Halskov (2011), *DK-CLARIN Reference Corpus of General Danish*, CLARIN-DK-UCPH Centre Repository, <http://hdl.handle.net/20.500.12115/36>.

DanNet, det danske wordnet: Kan downloades fra <http://wordnet.dk>. Kan browses fra <http://wordties.cst.dk/wordties-dannet/>. Forskningsreference: Pedersen et al. 2009.

Den Danske Begrebsordbog: Nimb, Sanni, Henrik Lorentzen, Thomas Troelsgård, Liisa Theilgaard, Lars Trap-Jensen (2014). *Den Danske Begrebsordbog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København, Danmark.

Det Danske FrameNet-leksikon. <https://korpus.dsl.dk/resources/details/frame-net.html>. Forsknings-reference: Nimb 2018, Pedersen et al. 2018a, samt Nimb et al. 2017

Den Danske Ordbog (DDO). Tilgået på: <http://ordnet.dk/ddo>, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København, Danmark.

KorpusDK: <https://ordnet.dk/korpusdk>; <https://korpus.dsl.dk/resources/details/korpusdk.html>

Retskrivningsordbogen, 4. udgave, 2012 Dansk Sprognævn og Forlaget Lindhardt og Ringhof.

SemDax, det semantisk opmærkede korpus kan downloades fra github: <https://github.com/coastalcp/sem dax>. Forskningsreference: Pedersen et al. 2016.

STO – SprogTeknologisk Ordbase. CLARIN-DK-UCPH Centre Repository: <http://hdl.handle.net/20.500.12115/21> (samt /22, /23, /26). Forskningsreference: Braasch et al. 2004.

Litteratur:

- Ahmadi, Sina, Sanni Nimb, John P. McCrae, Nicolai H. Sørensen (2020). Towards automatic linking of lexicographic data: the case of a historical and a modern Danish dictionary. *Congress of the European Association for Lexicography: EURALEX XIX: Lexicography for Inclusion*.
- Baker, Collin F., Charles J. Fillmore, John B. Lowe (1998). The Berkeley FrameNet project. I: *Proceedings of the COLING-ACL*. Montreal, Canada.
- Bick, Eckhard (2011). A FrameNet for Danish. I: *Proceedings of NODALIDA 2011*, May 11-13, Riga, Latvia. NEALT Proceedings Series, Vol. 11, pp. 34-41. Tartu: Tartu University Library
- Bick, Eckhard (2017). Propbank Annotation of Danish Noun Frames, I: *ACL Anthology*. W17, 69, p. 6.
- Bjerring-Hansen, Jens, Frank Fischer, Torben Jelsbak & Nicolai Hartvig Sørensen (2019). Nodes and Edges in Literary History. Modelling 19th Century Literary Landscapes. I: *DH2019 Proceedings*, Utrecht.
- Braasch, Anna & Bolette Sandford Pedersen (2010). Encoding Attitude and Connotation in Wordnets. I: *Proceedings of the XIV Euralex International Congress*.
- Braasch Anna, Sussi A. Olsen (2004). STO: A Danish Lexicon Resource - Ready for Applications. I: *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*, pp. 1079-1083. Lisboa, Portugal 2004
- Calzolari, Nicoletta, Antonio Zampolli, Alessandro Lenci (2002). Towards a Standard for a Multilingual Lexical Entry: The EAGLES/ISLE Initiative. I: *CICLing 2002: Computational Linguistics and Intelligent Text Processing* pp. 264-279.
- Copestake, Ann & Ted Briscoe (1996). Semi-productive polysemy and sense extension. I: *Lexical Semantics: The Problem of Polysemy*, J. Pustejovsky & B. Boguraev (red.). New York: Clarendon Press. pp. 15-67.
- Cruse, David A. (1989). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
- Dannéls, Dana, Lars Borin & Karin Friberg Heppin (eds) (2021). *Swedish FrameNet++. Harmonization, integration, method development and practical language technology applications*. Amsterdam: John Benjamins.
- Devitt, Ann & Khurshid Ahmad (2013). Is there a language of sentiment? An analysis of lexical resources for sentiment analysis. I: *Language Resources & Evaluation* 47: 475-511. doi 10.1007/s10579-013-9223-6.
- Devlin, Jacob, Ming-Wei Chang, Kenton Lee, and Kristina Toutanova (2019). BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. I: *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*, Volume 1 (Long and Short Papers), pages 4171-4186, Minneapolis, Minnesota. Association for Computational Linguistics
- Enevoldsen, Kenneth C. & Lasse Hansen (2017). Analysing Political Biases in Danish Newspapers Using Sentiment Analysis. *Journal of Language Works – Sprogvidenskabeligt Studentertidsskrift*, 2(2), pp.87-98.

- Fellbaum, Christiane, and George Miller (1989) *WordNet. An electronic lexical database*. Cambridge, MA: MIT Press; 1998.
- Fillmore, Charles. (1968). The case for case. I: Bach & Harms (red.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston. pp. 1-88.
- Fillmore, Charles, Sue Atkins (1992). Toward a frame-based lexicon: The semantics of RISK and its neighbours. I: *Frames, Fields, and Contrast: New Essays in Semantics and Lexical Organization*, A. Lehrer and E. Kittay, red., pp. 75-102, Lawrence Erlbaum Associates.
- Firth, John R. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930-1955. *Studies in linguistic analysis*. Oxford, Blackwell.
- Guarino, Nicola & Mark Musen (2015). Applied ontology: The next decade begins. I: *Applied ontology 10*, IOS Press.
- Hershovich, Daniel & Lucia Donatelli (2021). It's the Meaning that Counts: The State of the Art in NLP and Semantics. *Künstliche Intelligenz Special Issue on NLP and Semantics*.
- Hjelmlev, Louis (1966). *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Izquierdo, Rubén, Armando Suárez & German Rigau (2009). An empirical study on class-based word sense disambiguation. I: *Proceedings of the 12th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*, pp. 389-397. The Association for Computational Linguistics.
- Jacobs, Arthur. (2019). Sentiment Analysis for Words and Fiction Characters From the Perspective of Computational (Neuro-)Poetics. I: *Frontiers in Robotics and AI*. 6. 53. 10.3389/frobt.2019.00053.
- Jakobsen, Lisbeth Falster (2008). Paradigmatisk og associationsdannelse som grundlæggende funktioner i sproget. *Ny Forskning i Grammatik 15*, pp. 49-68
- Kirchmeier, Sabine, Peter Juel Henriksen, Philip Diderichsen og Nanna Bøgebjerg Hansen (2019). *Dansk Sprogteknologi i verdensklasse – rapport fra sprogteknologiudvalget*, <https://sprogtek2018.dk/?p=409>
- Krek, Simon, Iztok Kosem, John McCrae, Roberto Navigli, Bolette S. Pedersen, Carole Tiberius, & Tanja Wissik (2018). *European Lexicographic Infrastructure (ELEXIS)*. 881-892. Paper presented at the XVIII EURALEX International Congress, Ljubljana, Slovenia.
- Krippendorff, Klaus (2011). Agreement and Information in the Reliability of Coding. I: *Communication Methods and Measures 5 (2)* pp: 93-112.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
- Lauridsen, G., Dalsgaard, J., & Svendsen, L. (2019). SENTIDA: A New Tool for Sentiment Analysis in Danish. *Journal of Language Works – Sprogvidenskabeligt Studentertidsskrift*, 4(1), 38-53. <https://tidsskrift.dk/lwo/article>
- Lenci, Alessandro. (2008). Distributional semantics in linguistic and cognitive research. *Italian journal of linguistics*, 20(1):1-31.
- Lenci, Alessandro, Nuria Bel, Federica Busa, Nicoletta Calzolari, Elisabetta Gola, Monica Monachini, Antoine Ogonowski, Ivonne Peters, Wim Peters, Nilda Ruimy, Marta Villegas, Antonio Zampolli (2000). SIMPLE: A gene-

- ral framework for the development of multilingual Lexicons. I: *International Journal of Lexicography*, 13(4), pp. 249-263.
- Levin, Beth (1993). *English verb classes and their alternations. A preliminary investigation*. University of Chicago Press.
- Liu, Bing (2015). *Sentiment Analysis: Mining Opinions, Sentiments, and Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781139084789
- Lorentzen, Henrik & Sanni Nimb (2010). Fra ordbog til wordnet - Hvordan ud-møntes en traditionel ordbogsdefinition i en formaliseret wordnetbeskrivelse? *Nordiska Studier i Lexikografi* 10, 2010, pp. 329-344. *Rapport från Konferens om lexikografi i Norden*, Tammerfors 3.-5. juni 2009
- Madsen, Bodil Nistrup (2005). *Håndbog i begrebsarbejde*. Sundhedsdatastyrelsen.
- Martínez Alonso, Héctor, Anders Johannsen, Sussi Olsen, Sanni Nimb, Nicolai Hartvig Sørensen, Anna Braasch, Anders Søgaard, Bolette Sandford Pedersen (2015). Supersense tagging for Danish. I: *Proceedings of the 20th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2015, Linköping Electronic Conference Proceedings #109*, ACL Anthology, Linköping University Electronic Press, Sweden.
- McCarthy, Diana, Marianna Apidianaki, Katrin Erk (2016). Word Sense Clustering and Clusterability. I: *Computational Linguistics*, Vol. 42, no. 2.
- Mikolov, Tomas, Ilya Sutskever, Kai Chen, Greg S. Corrado, Jeff Dean (2013). Distributed representations of words and phrases and their compositionality. I: *Advances in neural information processing systems*, pp. 3111-3119.
- Nielsen, F. Å. (2018). *Danish resources*. <https://bit.ly/2NDHcbW>
- Nimb, Sanni (2018). The Danish FrameNet Lexicon: Method and lexical coverage. I: *Proceedings of the International FrameNet Workshop 2018: Multilingual FrameNets and Constructions*, pp. 48-52.
- Nimb, Sanni (2016). Der er ikke langt fra tanke til handling. Om semantiske typer og systematisk polysemi i Den Danske begrebsordbog. I: *Danske Studier* 2016, Universitets-Jubilæets danske Samfund, pp. 25-59.
- Nimb, Sanni (2013). Leksikalsk-semantisk information i en ny dansk begrebsordbog. I: (Dorthe Duncker, Anne Mette Hansen og Karen Skovgaard-Petersen (red.). *Betydning og Forståelse. Festskrift til Hanne Ruus. Selskab for Nordisk Filologi*, Københavns Universitet, pp. 251-266.
- Nimb, Sanni (2009). The Semantic Relations of Artifacts in DanNet. I: B.S. Pedersen, A. Braasch, S. Nimb, R. Vatvedt Fjeld (red.): *Proceedings of the NODALIDA 2009 workshop. WordNets and other Lexical Semantic Resources - between Lexical Semantics, Lexicography, Terminology and Formal Ontologies*. NEALT Proceedings Series, Vol. 7.
- Nimb, Sanni & Bolette S. Pedersen (2016). Fra begrebsordbog til sprogteknologisk ressource: verber, semantiske roller og rammer – et pilotstudie. I: *Skrifter / Nordisk forening for leksikografi, Vol. 14*, 2016, pp. 405-415.
- Nimb, Sanni & Bolette S. Pedersen (2000). Treating Metaphoric Senses in a Danish Computational Lexicon – Different cases of regular polysemy. I: *Proceedings of the 9th EURALEX International Congress*.

- Nimb, Sanni, Anna Braasch, Sussi Olsen, Bolette Sandford Pedersen, Anders Søgaard (2017). From Thesaurus to FrameNet. I: *Proceedings of eLex 2017. Electronic Lexicography in the 21st century - Proceedings of eLex 2017 conference*. Leiden, The Netherlands, pp. 1-22.
- Nimb, Sanni, Nicolai Hartvig Sørensen (2018). Word2Dict – Lemma Selection and Dictionary Editing Assisted by Word Embeddings. *Proceedings from Euralex 2018*, Ljubljana, Slovenia, 2018
- Ohara, Kyoko (2012). Semantic annotations in Japanese Framenet: comparing frames in Japanese and English. In *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)* Istanbul, Turkey.
- Olsen, Ida R., Asad Sayeed, & Bolette S. Pedersen (2020). Building Sense Representations in Danish by Combining Word Embeddings with Lexical Resources. I: *Globalex Workshop on Linked Lexicography: LREC 2020 Workshop Language Resources and Evaluation Conference* (pp. 45-52). Marseille, France: European Language Resources Association
- Olsen, Sussi, Bolette S. Pedersen, Héctor Martínez Alonso & Anders T. Johansson (2015). Coarse-grained sense annotation of Danish across textual domains. I: *Proceedings of the Workshop on Semantic resources and Semantic Annotation for Natural Language Processing and the Digital Humanities at NODALIDA 2015* (pp. 36-43). Sweden: Linköping University Electronic Press. Linköping Electronic Conference Proceedings.
- Pedersen, Bolette S., John McCrae, Carole Tiberius, & Simon Krek (2018). EL-EXIS - a European infrastructure fostering cooperation and information exchange among lexicographical research communities. I: *Proceedings of Global WordNet Conference 2018* Singapore.
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb, Anders Søgaard, Mareike Hartmann, Sussi Olsen (2018a). A Danish FrameNet Lexicon and an Annotated Corpus Used for Training and Evaluating a Semantic Frame Classifier. I: *Proceedings of LREC 2018*, Japan.
- Pedersen, Bolette S., Manex Agirrezabal, Sanni Nimb, Sussi Olsen, Ida Rørmann Olsen (2018b). Towards a principled approach to sense clustering – a case study of wordnet and dictionary senses in Danish. I: *Proceedings of Global WordNet Conference 2018*, Singapore.
- Pedersen, Bolette S., Anna Braasch, Anders Johansson, Héctor Martínez Alonso, Sanni Nimb, Sussi Olsen, Anders Søgaard, Nicolai Hartvig Sørensen (2016). The SemDaX Corpus – sense annotations with scalable sense inventories. I: *Proceedings of the 10th edition of the Language Resources and Evaluation Conference*, Portorož, Slovenia.
- Pedersen, Bolette, Sanni Nimb, Anna Braasch, Sussi Olsen (2016a). Betydningsinventarer – i ordbøger og i løbende tekst. In: *Skrifter/Nordisk Forening for Leksikografi, Vol. 14*, pp. 417-429.
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb, Anna Braasch (2010). Merging specialist taxonomies and folk taxonomies in wordnets. - a case study of plants, animals and foods in the Danish wordnet. I: *Proceedings from the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation 2010* p. 3181-3186. Malta.

- Pedersen, Bolette S., Krister Lindén, Kadri Vider, Markus Forsberg, Neeme Ka-husk, Jyrki Niemi, Lars Nygaard, Mitchell Seaton, Heili Orav, Lars Borin, Kaarlo Voionmaa, Niklas Nisbeth and Eirikur Rögnvaldsson (2013). Nordic and Baltic wordnets aligned and compared through »WordTies«. I: *Proceedings from the 19th Nordic Conference on Computational Linguistics (NO-DALIDA)*. Linköping Electronic Conference Proceedings; Volume 85 (ISSN 1650-3740)
- Pedersen, Bolette.S, Sanni Nimb, Jørg Asmussen, Nicolai Sørensen, Lars Trap-Jensen, Henrik Lorentzen (2009). DanNet – the challenge of compiling a WordNet for Danish by reusing a monolingual dictionary. *Language Resources and Evaluation, Computational Linguistics Series*, pp.269-299.
- Pedersen Bolette S., Sussi Olsen, Sanni Nimb, Anna Braasch (2015). Betydnings-inventar - i ordbøger og i løbende tekst. I: *13. Konference om Leksikografi i Norden*, København, Denmark.
- Pedersen, Bolette, Patrizia Paggio (2004). The Danish SIMPLE Lexicon and its Application in Content-based Querying. *Nordic Journal of Linguistics*, (Vol.27:1), 97-127.
- Pedersen, Bolette Sandford, Anna Braasch, Anders Trærup Johannsen, Héctor Martínez Alonso, Sanni Nimb, Sussi Olsen, Anders Søgaard, Nicolai Sørensen (2016). The SemDaX Corpus - sense annotations with scalable sense inventories. In *Proceedings of the 10th conference of the Language Resources and Evaluation Conference* (pp. 842-847). Portorož, Slovenia.
- Pustejovsky, James (1995). *The Generative Lexicon*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Rouces Jacobo, Lars Borin, Nina Tahmasebi, Stian R. Eide (2018a). Defining a gold standard for a Swedish sentiment lexicon: Towards higher-yield text mining in the digital humanities. I: *CEUR Workshop Proceedings vol. 2084. Proceedings of the Digital Humanities in the Nordic Countries 3rd Conference Helsinki*, Finland, March 7-9, 2018. Edited by Eetu Mäkelä Mikko Tolonen Jouni Tuominen.
- Rouces Jacobo, Lars Borin, Nina Tahmasebi, Stian R. Eide (2018b). SenSaldo: Creating a sentiment lexicon for Swedish. I: *Proceedings of LREC 2018, Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation*, si. 4192-4198, Miyazaki, ELRA.
- Ruppenhofer, Josef, Michael Ellsworth, Miriam R. L. Petruck, Christopher. R. Johnson, Collin F. Baker, Jan Scheffczyk (2016). I: *FrameNet II: Extended Theory and Practice* https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/the_book.
- Scarlina, Bianca, Tommaso Pasini and Roberto Navigli (2020). SensEmBERT: Context-Enhanced Sense Embeddings for Multilingual Word Sense Disambiguation. I: *Proceedings of the Thirty-Fourth AAAI Conference on Artificial Intelligence (AAAI 2020)*.
- Svensén, Bo (2004). *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Norstedts Akademiska Förlag.
- Sørensen, Nicolai H. & Sanni Nimb (2018). Word2Dict – Lemma Selection and Dictionary Editing Assisted by Word Embeddings. I: *Proceedings from Euralex 2018*, Ljubljana, Slovenien.

- Talmy, Leonard (1985). Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In T. Shopen (Ed.), *Language typology and syntactic description* (pp. 36-149). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tangherlini Timothy & Peter Leonard (2013). Trawling in the Sea of the Great Unread: Sub-Corpus Topic Modeling and Humanities Research. *Poetics* 41(6): 725-749.
- Torrent, Tiago, Lars Borin, Collin F. Baker (2018). Multilingual Framenets and Constructions. *Proceedings of the LREC 2018 Workshop International FrameNet Workshop 2018*. Miyazaki, Japan
- Vossen, Piek (ed.) (1999). *EuroWordNet, A Multilingual Database with Lexical Semantic Networks*. Kluwer Academic Publishers, The Netherlands.

Personnavne og forenelighed

Hvordan passer familiens navne sammen?

Af Katrine Kehlet Bechsgaard

This article discusses the phenomenon of matching personal names, arguing that the term name compatibility (in Danish: navneforenelighed) can be used to describe it. The perception of personal names being more or less compatible is also closely related to the notion of style as it is used in sociolinguistics. When parents, living in all parts of Denmark, who participated in a study carried out in 2012-2013 chose names for their children, it was common for them to consider how the first name matched other names in the family as well as how the name matched the child itself and the perceived identity of the parents. The latter is in line with the views of sociologist Anthony Giddens who argues that an increase in reflexivity and lack of tradition in modern society necessitates that individuals construct their own identities.

Indledning

Personnavne er sproglige størrelser, som kan opfattes som passende mere eller mindre godt til hinanden og til de mennesker, der bærer dem (Aldrin 2011; Bechsgaard 2015, 2020: 86ff; Hagström 2006). For eksempel har Eva Villarsen Meldgaard givet følgende råd til kommende forældre i *Navnebogen*: »Sørg for, at fornavnet lyder godt sammen med det efternavn, barnet skal have. Eksotiske fornavne kan være smukke, men *Carmencita Gonzales* lyder nu kønnere end *Carmencita Jensen*«. (Meldgaard 2007: 25). Ligesådan diskuteres det på online-navnefora for kommende forældre (som baby.dk og min-mave.dk) hyppigt, hvorvidt navne (proprier), som brugerne overvejer at give deres børn, af andre opfattes som værende forenelige med søskendes navne. Derudover kan overvejelser om det, jeg her vil henvise til som navneforenelighed, for eksempel have fokus på, hvorvidt et barns fornavn passer til forældrenes fornavne, eller om et barns navn passer til barnet selv. Navneforenelighed kan også være relateret til, hvordan et navn passer ind i den aktuelle personnavnemode, eller hvordan et navn opfattes at passe til forældrenes identitet.

I det følgende præsenterer jeg et studie af opfattelser af, hvordan personnavne passer sammen, hvordan de passer til mennesker og af opfattelser af vigtigheden af personnavneforenelighed. Jeg tager udgangspunkt i en undersøgelse bestående af kvantitative og kvalitative elementer udført i 2012-2013 blandt personer i Danmark, der var blevet forældre godt et halvt år tidligere, og som derfor havde valgt et navn til deres barn (idet

navnevalget ifølge navneloven skal være truffet inden for seks måneder efter fødslen (Retsinformation.dk)). Jeg sendte i december 2012 et spørgeskema bestående af en række åbne og lukkede spørgsmål til alle personer bosiddende i Danmark, som havde fået barn i løbet af én uge i april 2012. Ud af 1022 besvarede 432 forældre(par) spørgeskemaet, som bestod af baggrundsspørgsmål om familien såvel som spørgsmål om motiverne bag valget af informanternes (i tilfælde, hvor informanterne havde flere børn: yngste) barns navn (for mere om undersøgelsen og materialet, se Bechsgaard 2015). Af hensyn til informanternes anonymitet nævner jeg i det følgende fornavne, men ikke mellem- og efternavne.

Baggrund

Begrebet navneforenelighed, som jeg har valgt at bruge i nærværende artikel, kan sammenlignes med begrebet kongruens, som i sprogvidenskaben bruges om overensstemmelse mellem ord i sætninger hvad angår grammatiske træk som køn, tal, person, bestemthed og kasus, sådan at for eksempel artikler og adjektiver kongruerer med det substantiv, det lægger sig til, som i *den brune hest* og *et gammelt hus*. Som Den Store Danske beskriver det: »Kongruens er således et krav om ensartethed mellem forskellige dele af sætningen«. (DSD). Begrebet navneforenelighed dækker over et ideal om overensstemmelse mellem navne eller mellem navne og personer – dog ikke altid ensartethed, og det adskiller sig på den måde fra begrebet kongruens. Som det beskrives i Den Danske Ordbog, betyder *forenelig* »som passer sammen eller fungerer sammen med noget andet« (DDO). Ordet angives som værende synonymt med *kompatibel*, som dog på dansk især bruges »om computerudstyr og computerprogrammer« (DDO). Termen forenelig er valgt, fordi den netop dækker over, at noget passer sammen eller fungerer sammen, uden at der i den definition er et krav om ensartethed. Som jeg vender tilbage til, kan navne nemlig både opfattes som passende sammen, fordi de er ensartede, og fordi de netop *ikke* er ensartede, sådan at det i stedet er en vis grad af variation, der gør dem forenelige.

Ligeledes kan navneforenelighed siges at være relateret til begrebet stil, sådan som det bruges i sociolingvistikken. William Labovs oprindelige tilgang til stilistisk variation definerede to typer af stil, nemlig formel og uformel (Labov 1972), mens det senere hen er fundet mere vanskeligt at skelne præcist mellem disse (Rickford & McNair-Knox 1994). Tidligere tilgange til stil og stilskift handlede således om en situations formalitets-

niveau eller modtagernes sociale identitet, hvorimod nyere tilgange har behandlet stil som mere bevidst og strategisk (Milroy & Gordon 2003: 222). Forståelsen af stil har således ændret sig løbende fra at være forbundet med en formalitetsakse til at handle om, at stilelementer kan bruges til at udtrykke holdninger og egenskaber (Eckert 2012). Penelope Eckert har beskrevet begrebet således: »Style is at the same time an individual and collective endeavor. It is a tangible means of negotiating one's meaning in the world. And it relies on, and contributes to, the styles and meanings of groups and categories in the world«. (Eckert 2000: 41).

At stil – og dermed altså sproglige elementer – kan bruges strategisk og til at forhandle betydning i verden, er på linje med flere nyere forståelser af livsstil og identitet, blandt andet hos Anthony Giddens (1990, 1991, 1992) og Ulrich Beck (2002), hvor der ses et øget fokus på individualisering og refleksivitet. For eksempel argumenterer Giddens for, at den aftagende betydning af tradition i det moderne samfund og en øget refleksivitet betyder, at det enkelte menneske har langt flere valgmuligheder end før i tiden, og dermed også flere beslutninger, som individet alene har ansvar for at træffe. Disse forandringer har ifølge Giddens betydning for vores selvidentitet, som ikke er en konstant størrelse, men er »the self as reflexively understood by the person in terms of her or his biography« (Giddens 1991: 53). I modsætning til i det præmoderne samfund er mennesker i det moderne samfund, ifølge Giddens, selv ansvarlige for selvidentiteten, hvilket betyder, at individer selv er tvunget til at tage stilling til, hvordan de skal agere, hvilke beslutninger de skal træffe og så videre.

I relation til navngivning af børn er dette perspektiv i tråd med Emilia Aldrins (2011) opfattelse af valg af børnenavne som en måde, hvorpå forældre positionerer sig socialt. Hun taler om, at mennesker skaber identitet gennem deres måde at agere på i forhold til navnevalget og deres ræsonnement om navnevalget. Aldrin bruger begrebet social positionering med udgangspunkt i, at der i enhver situation findes et antal handlinger, måder at forholde sig på og udtryksmuligheder, som et individ kan vælge imellem. Ved at vælge et af alternativerne positionerer individet sig på en bestemt måde, idet hvert alternativ forudsætter og skaber forskellige sociale positioner (Aldrin 2011: 36). Denne opfattelse er i overensstemmelse med Bucholtz' og Halls definition af identitet: »*Identity is the social positioning of self and other*« (Bucholtz & Hall 2005: 586).

Det kan således siges, at der i forhold til navnevalg, ligesom i forhold til sprog i det hele taget, er tale om variation i stil, og at stilen, man bruger, er

et middel til forhandling af ens identitet. For ligesom vi træffer sproglige valg, når vi formulerer os i tale og på skrift, gør vi det også, når vi navngiver nogen (eller noget). Der er imidlertid grund til at formode, at det er mere bevidste valg, der foretages ved navngivning end ved anden brug af sproget, og at den valgte stil således er mere bevidst. Navnevalg træffes ofte over længere tid og er genstand for mange overvejelser. Tabel 1 herunder giver ikke et klart svar på, i hvilken grad informanterne i det indsamlede materiale overvejede deres børns navne, men som absolut minimum må man formode, at de knap 15% af forældrene, der først valgte navn et stykke tid efter fødslen, har brugt lang tid på at overveje, hvilket navn der var det rette.

Tidspunkt for beslutning	Antal	%
Under graviditeten	177	41,0%
I dagene efter fødslen	145	33,6%
Et stykke tid efter fødslen	64	14,8%
Allerede inden vi besluttede at få barn	12	2,8%
Andet tidspunkt	12	2,8%
Da vi havde besluttet at få barn	5	1,2%
Ikke svaret	13	3,0%
Kan ikke huske det	4	0,9%
Total	432	100%

Tabel 1: Tidspunkt for beslutning om navn¹

Når der tales om stil i sociolingvistikken, er der ofte fokus på stilskeft, altså et skift mellem forskellige stilarter (eksempelvis formelt eller uformelt sprog, som nævnt ovenfor). I forhold til navne kan man opfatte et fuldt navn som bestående af en række sproglige elementer (eksempelvis fornavn, mellemnavn 1, mellemnavn 2 og efternavn), som kan variere mere eller mindre i stil og dermed passe sammen i større eller mindre

¹ Tabeller og figurer i nærværende artikel kommer fra Bechsgaard 2015.

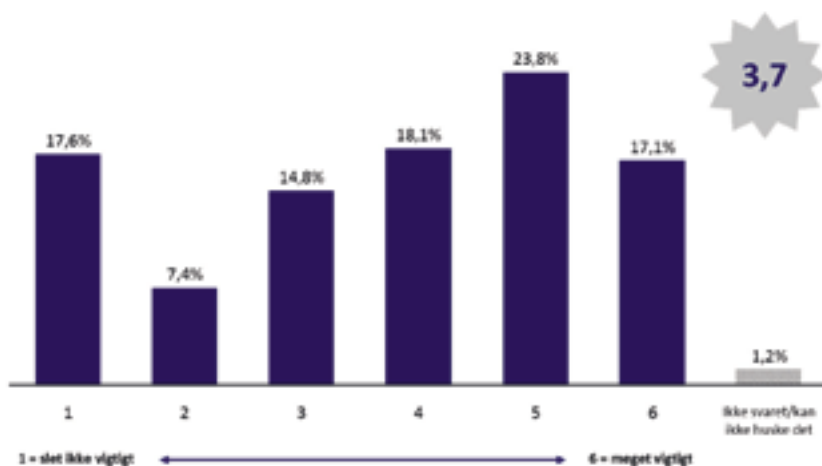
grad. Ligeledes kan man for eksempel opfatte en søskendefloks fornavne som en mængde sproglige elementer (eksempelvis storebrors navn, lille-søsters navn og lillebrors navn), som kan variere i stil og passe mere eller mindre godt sammen. Når der er tale om navne, er begreber som formel og uformel dog mindre brugbare (om end de kan bruges i forhold til eksempelvis officielle navne og kælenavne), mens variabler som dansk og udenlandsk eller modenavn og nichenavn i højere grad er i spil (for mere herom, se Bechsgaard 2015: 56ff). Netop idéen om, at der kan være større eller mindre grad af navneforenelighed i et fuldt navn eller en søskendefloks navne, er i tråd med den måde, hvorpå begrebet kongruens bruges i sprogvidenskaben. I modsætning til de sproglige elementer i en sætning er der i relation til navne imidlertid tale om subjektive og individuelle opfattelser af, hvornår navne er forenelige – om man eksempelvis ønsker stilskit i det fulde navn eller ej – og i høj grad også, hvorvidt det overhovedet er vigtigt, at de gør det.

Det er desuden værd at bemærke, at der både inden for sociolingvistikken og inden for navneforskningen tales om, at sproglige elementer kan være markerede eller umarkerede. Ifølge Carol Myers-Scotton er der således i enhver kommunikationssituation en markeret og en umarkeret sproglig mulighed (Myers-Scotton 1993). Ligesådan taler navneforskere om markerede og umarkerede navne, sådan at navne, der er sjældne i en given tid eller sammenhæng og/eller har en anderledes stavemåde end almindeligvis, kan beskrives som markerede navne, mens umarkerede navne er navne, som generelt ikke skiller sig ud fra det forventede (Aldrin 2011; Alhaug 1985; Wetås 2008). Det kunne eksempelvis handle om at vælge stavemåden Noa (markeret), når Noah (umarkeret) er klart den mest almindelige stavemåde. I forhold til navneforenelighed kan man eksempelvis sige, at hvis et barn med et i vore dage umarkeret navn som Emma har en søster med et markeret navn som Ragnhild, kan navnene i nogles øjne synes uforenelige. Mens andre netop vil synes, de er forenelige, *fordi* kombinationen af et markeret og et umarkeret navn giver variation, og mens forenelighed for nogle skabes af ensartethed, skabes forenelighed for andre af variation.

Forenelighed i det fulde navn

I det udsendte spørgeskema blev modtagerne bedt om at vurdere vigtigheden af en række parametre i forhold til navnevalget (heriblandt

navnets længde, navnets popularitet og navnets betydning), og de blev herudover opfordret til selv at skrive uddybende kommentarer (se nærmere om vurderinger af de øvrige parametre i Bechsgaard 2015). Blandt andet spurgte jeg til vigtigheden af, at barnets fornavn skulle passe til familiens efternavn(e), og fordelingen af informanternes svar kan ses i figur 1 herunder. Tallet i stjernen angiver den gennemsnitlige vurdering af vigtigheden af parameteret (fra 1 til 6, hvor 6 er vigtigst).

Figur 1: Vigtighed af Navnet skulle passe til efternavnet (eller efternavnene)

Sammenlagt fandt 59% af informanterne det over middel-vigtigt, at deres barns fornavn kom til at passe til familiens efternavne. De kvalitative svar i forbindelse med dette spørgsmål viste imidlertid, at der er forskellige måder, hvorpå navne i en navnerække kan opfattes som passende sammen, og hvilke overvejelser denne forenelighed indebar for forældrene. For de flestes vedkommende har tilpasningen af fornavn, efternavn og eventuelle mellemnavne sandsynligvis handlet om at vælge et fornavn til barnet, som opfattedes som passende til de øvrige navne. Tilpasningen kunne dog også gå den anden vej, som forældrene til en Sia beskrev: »Vi har valgt at tilpasse vores efternavne efter Sia, så hun kommer til at hedde Sia [mellemnavn 1] [efternavn 1]. Vi har udelukket andre navne som [efternavn 2] og [efternavn 3], da det ville blive for langt og for almindeligt«. Her har opfattelsen af forenelighed altså at gøre med længde og opfattelse af

almindelighed. Forældrene ønskede således at tilpasse navnene til hinanden stilmæssigt, så det samlede udtryk ikke blev for »langt« og for »almindeligt«.

Forældrene til en Vilhelm fortalte om deres overvejelser angående fornavn og efternavn:

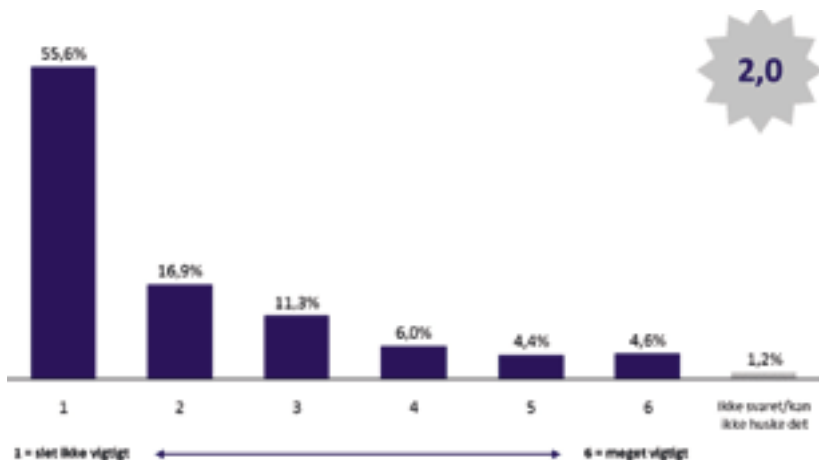
Storebror Johannes er opkaldt efter oldefar (mors farfar). Bror, mor + ny baby (Vilhelm) hedder [efternavn, der ender på -holm] til efternavn. Far hedder [efternavn, hvori navnet Vilhelm indgår] til efternavn. For at give noget med fra fars familie, vælger vi Vilhelm. (...) Det var meget vigtigt for os, at for- og efternavn skulle passe. Derfor blev Vilhelm i første omgang udelukket pga. klangen mellem *Vilhelm* og [efternavn, der ender på -holm]. Vi besluttede til sidst, at det var lige meget og indførte desuden mellemnavnet Laurits. Vi havde ellers været helt sikre på, at barnet *ikke* skulle have mellemnavn, men *kun* to navne... Sådan blev det ikke.²

Forældrene beskrev altså, hvordan det var afgørende for dem, at der var forenelighed mellem de forskellige navne, der indgår i det fulde navn. De brød sig ikke om kombinationen af endelserne -helm og -holm og udelukkede derfor det fornavn, de ellers først havde valgt. Til sidst gik de dog på kompromis med et andet ønske, de havde haft til navnet, nemlig at undgå et mellemnavn, for på den måde at kunne bruge deres foretrukne fornavn uden at opnå uforenelighed. I dette tilfælde handler opfattelsen af, at navnene skal passe sammen, om stilistiske træk, altså ønsket om at undgå endelser, der ligner hinanden. Som nævnt ovenfor behøver forenelighed altså ikke at handle om at opnå ensartethed, men kan også handle om at ville opnå en vis stilistisk variation, fordi for høj grad af ensartethed kan opfattes som værende negativt eller, som om man *prøver for meget*. Man kan også sige, at forældrene ville undgå, at kombinationen af -helm og -holm skulle gøre barnets navn markeret – altså *for* bemærkelsesværdigt – og de tilføjede et mellemnavn i et forsøg på at gøre navnet umarkeret.

2 Citater er rettet, hvad angår tegnsætning, stavfejl og særmarkeringer for at lette forståelsen.

Forenelighed mellem forældres og barns fornavne

For flertallet af forældrene, der deltog i undersøgelsen, var det underordnet, om deres barns fornavn passede til deres egne fornavne. Som figur 2 viser, gjaldt det for over halvdelen (55,6%), at det slet ikke var vigtigt for deres valg af fornavn, at der var fornavneforenelighed indbyrdes i familien.

Figur 2: Vigtighed af Navnet skulle passe til forældrenes navne

Der var dog enkelte forældre, for hvem deres egne fornavne havde betydning for valg af navn til deres børn, heriblandt en Silkes forældre. For dem var det vigtigt, at alle fornavne i familien var lige lange: »Barnet skulle have et navn på fem bogstaver, da vores for- og efternavn er på fem bogstaver hver«. Også i dette tilfælde var der altså tale om stilistisk forenelighed, og foreneligheden skulle både være til stede internt i de enkelte familiemedlemmers navnerækker og familiemedlemmerne imellem.

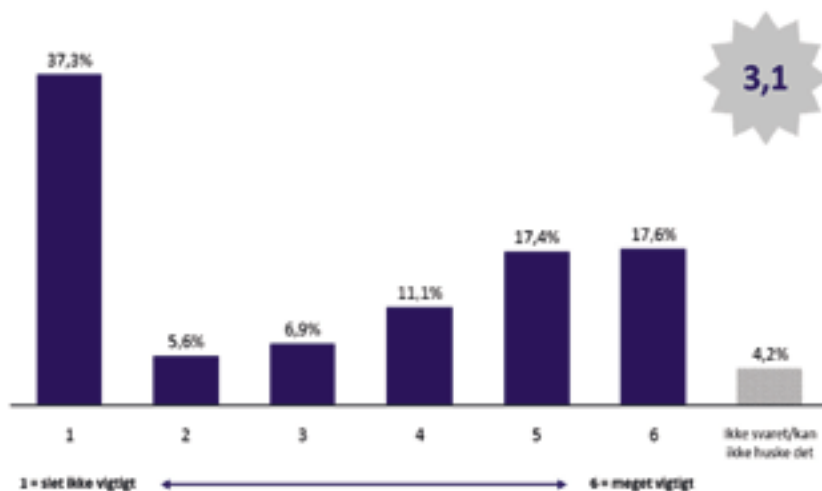
Andre opfattelser af navneforenelighed indbyrdes i familien var dog repræsenteret. En Srineeths forældre skrev for eksempel: »Navnet er en blanding af mors og fars navn. Fars navn er *Srinivas*, mors navn er *Pranetha*, barnets navn er *Srineeth*«. Og det samme system gik igen i en Malis familie: »Fars navn = *Martin*, mors navn = *Linda* = *Mali* (...) En kombi af mor og far«, skrev forældrene.

I disse to eksempler er der således ikke blot tale om, at børnenes navne *passer* til forældrenes, men derimod at børnenes fornavne er en kombination af dele af forældrenes fornavne og dermed fungerer som

tydelige symboler på, at børnene, ligesom deres navne, er sammensat af elementer fra moren og elementer fra faren. I disse tilfælde er det dels stilistiske overvejelser, der er på spil, men også meget eksplicit konstruktion af familieidentitet, idet navnevalget vidner om forældrenes ønske om at markere en familieenhed. Navnevalg som disse illustrerer den frihed (og det ansvar), som Giddens (1990, 1991, 1992) taler om, vi har i det moderne samfund til selv at træffe valg, som vi dermed kan træffe på utraditionelle måder og på den måde positionere os som bestemte mennesketyper ud fra de valg, vi træffer (Aldrin 2011). Her må der dog tages det forbehold, at Srineeths familie har rødder i udlandet og dermed i en anden navnetradition end den danske.

Forenelighed mellem søskendes navne

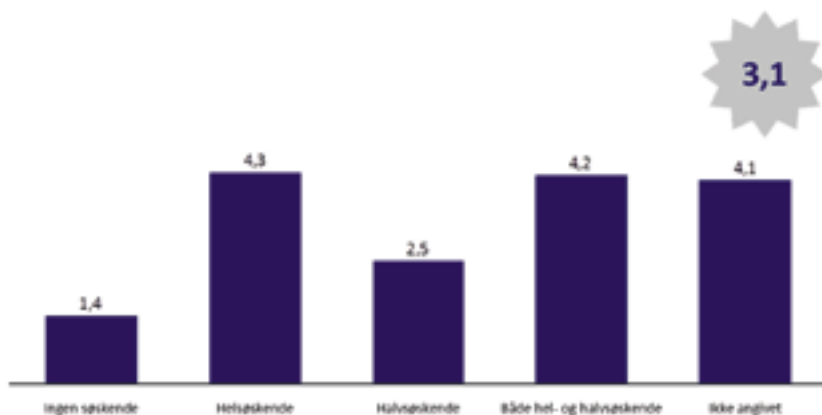
Figur 3 viser, at det i gennemsnit var middel-vigtigt for deltagerne i undersøgelsen, at barnet, hvis navn spørgeskemaet handlede om, fik et navn, der passede til søskendes navne.

Figur 3: *Vigtighed af* Navnet skulle passe til søskendes navne

Disse tal kan dog ikke stå alene, idet forældrenes opfattelse af vigtigheden af søskendenavneforenelighed naturligt må hænge sammen med de

søskendeforhold, der er i familien. Som figur 4 viser, hang informanternes svar da også i høj grad sammen med familiens søskendesammensætning.

Figur 4: *Vigtighed af* Navnet skulle passe til søskendes navne i forhold til søskendesammensætning

Det er tydeligt (og ikke overraskende), at søskendenavneforenelighed (endnu) ikke havde stor betydning for forældre med kun ét barn, selvom der i nogle tilfælde tænkes på de navne, som potentielt kommende søskende kunne få. Derimod var det af relativt stor betydning for forældre til helsøskende og også for forældre til både hel- og halvsøskende. Bemærkelsesværdigt var det imidlertid, at det var mindre vigtigt for forældre til børn, der udelukkende har halvsøskende, at de enkelte børns fornavne skulle passe sammen. Der kan ligge en række årsager til grund for dette. Blandt andet har der i alle familier med børn, der udelukkende har halvsøskende, været tale om, at børnene har forskellige forældresammensætninger, og det er dermed naturligt, at forskellige identiteter og præferencer kommer til udtryk i de forskellige børns navne. Derudover er det muligt, at det, i familier sammensat af børn med forskellige forældrekompositioner, af forældrene opfattes som mindre væsentligt, at børnenes navne passer sammen. En sammenbragt familie opfattes således måske i mindre grad som en lukket enhed, hvor navneforenelighed er ønskværdigt, end eksempelvis familierne, jeg nævnte i foregående afsnit, som i høj grad markerede fælles familieidentitet ved at lade børnenes fornavne være sammensat af elementer fra forældrenes. I en sammenbragt familie er det traditionelle ideal om kernefamilien sandsynligvis i nogen grad blevet

forladt, og det samme er dermed et ideal om matchende børnenavne, som findes i nogle moderne familier som en markør for opfattelsen af familien som en sammentømret, fast enhed. Der hersker således tilsyneladende en opfattelse af, at der er rum til flere stilskit, hvad fornavne angår, i sammenbragte familier med halvsøskende end i familier med helsøskende og i familier med både hel- og halvsøskende.

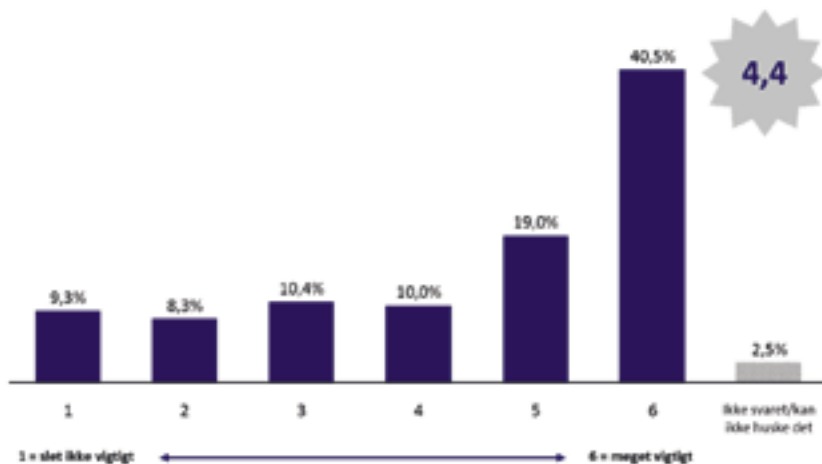
Fra de informanter, der har uddybet deres holdninger til søskendenavneforenelighed, fremgår det, at definitionen af at *passé til* varierer fra forælder til forælder. For nogle informanter opfattedes navnets forbogstav som vigtigt i den forbindelse, heriblandt forældrene til en Agnes: »Begge vores piger har navne, der begynder med A-. Det synes vi, er fint, så navnevalg til lillesøster gik meget på A-navne. Og også andre navne, der starter med vokaler, som jeg ofte synes, er flotte. Hvis vi får flere børn, og det bliver en dreng, vil vi nok vælge endnu et A-navn. For eksempel Absalon«. Disse forældre har således inkluderet eventuelt fremtidige børn i overvejelserne om navneforenelighed. For en Marius' forældre havde navnets tilknytning til en tidsperiode betydning: »Navnet skulle være et gammelt, dansk navn, der passede til søskendenavne og blev brugt nogenlunde samtidigt, så de 'klinger' ens«. Fælles for Agnes' og Marius' forældre er altså ambitionen om at undgå stilskit børnenes navne imellem; det er blot forskelligt, hvilke parametre de opfatter som definerende for stilen, idet Agnes' forældre vægter stilistiske elementer – nemlig bogstaver – højest, mens Marius' forældre vægter kulturelle og tidsmæssige faktorer højest – nemlig hvor og hvornår navnet tidligere har været i brug.

I materialet er der imidlertid også informanter, som omvendt opfatter søskendenavne som værende forenelige, når de ikke deler for mange egenskaber, heriblandt forældrene til en Ellen, som har en ældre søster ved navn Anna. Forældrene skrev, at Ellens navn skulle »have sin egen lyd og ikke ende på -a ligesom storesøster«. Opfattelsen af navneforenelighed kan således, også når det gælder søskendenavne, indebære at gå bevidst efter stilskit, ligesom det var tilfældet med Vilhelms forældre (nævnt ovenfor), som ville undgå for stor grad af ensartethed mellem for- og efternavn.

Forenelighed mellem barnet og dets navn

Det var ikke kun informanternes opfattelser af barnets navns forenelighed med andre navne, der blev spurgt til i undersøgelsen. Jeg spurgte også

forældrene om, hvor vigtigt det var for dem, at navnet skulle passe til barnet. Figur 5 herunder viser, at sammenlagt 69,5% af informanterne vurderede dette parameter som værende over middel-vigtigt for navnevalget.

Figur 5: *Vigtighed af Navnet skulle passe til barnet*

Blandt andre var det vigtigt for forældrene til en Mia, at barnets navn passede til hende: »Da barnet kom til verden, udbød jeg 'Det er da en lille Mia.' Jordemoderen kiggede på hende og sagde 'Ja, det er en lille Mia,' og så blev navnet hængende,« skrev forældrene. En Lærke fik sit navn af samme grund, og hendes forældre skrev: »Det vigtigste for os var, at navnet passede til vores datter!« Som det er beskrevet i det foregående, opfattes forenelighed mellem navne blandt andet som havende med længde, bogstaver og historisk udbredelse at gøre. Forenelighed mellem et navn og et konkret menneske er dog en mere diffus og mindre konkret størrelse, og de fleste informanter, for hvem denne form for forenelighed var vigtig, gav ikke en nærmere beskrivelse af, hvordan de tolker sådan en forenelighed. For førnævnte Lærkes forældre havde det imidlertid at gøre med den tid på året, hvor hun blev født: »Årstid/vejr/født i påsken/forårsbarn = Lærke«.

For en Sóleys forældre var foreneligheden forbundet med barnets hårfarve: »Det er et navn på en islandsk blomst. Navnet betyder sol og ø, så det er et positivt billede, man får. Da navnet 'er' lyst (sol), syntes vi ikke, det kunne passe til et mørkhåret barn. Hun er lys, og derfor passede det perfekt«. Også for forældrenes til en Nicolai havde udseendet betydning:

»Først da vi så ham, kunne vi endeligt beslutte navnet,« skrev de. Da de først så ham, kunne navnebeslutningen træffes »få minutter efter fødslen«. Hvad der opfattes som passende til barnet umiddelbart efter fødslen, gør det dog ikke nødvendigvis nogle måneder senere, fortalte en Mathias' forældre: »Forbinder navnet med noget fredfyldt og mildt. Nu, hvor gutten er blevet ældre, havde Thorbjørn været perfekt, da han er en lille kraftkarl«. For disse forældre indebar navnet Mathias altså konnotationer til et mildt barn, mens de forbandt navnet Thorbjørn med det modsatte. En Idas forældre endte med helt at ændre det navn, de havde valgt, da de så deres barn: »Vi havde faktisk besluttet, at vores datter skulle hedde Sara, men da hun så blev født, passede det bare SLET ikke til hende – til gengæld lignede hun en Ida«.

Opfattelser af forenelighed mellem et navn og en person kan altså tilsyneladende både være baseret på personens udseende og egenskaber. I begge tilfælde opfattes navnets forenelighed med barnet i hvert fald som havende at gøre med barnets identitet, hvilket er bemærkelsesværdigt, idet både udseende og personlighed vil udvikle sig kraftigt fra tidspunktet umiddelbart efter fødslen. Denne opfattelse af forenelighed mellem navn og person er i øvrigt interessant at perspektivere med det faktum, at man i visse kulturer direkte forsøger at fremelske bestemte karaktertræk ved at vælge bestemte navne (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2016: 127). Det er også interessant at bemærke, at opfattelsen af identitet og opfattelsen af, hvad navnet skal passe til, har ændret sig kraftigt – i tråd med Giddens' opfattelse af skabelse af identitet i det moderne samfund (Giddens 1990, 1991, 1992). Hvor et navn tidligere skulle passe til den slægt, barnet tilhørte, på den måde at barnet eksempelvis blev opkaldt efter ældre slægtninge (Meldgaard 2007: 22ff), er det i dag i høj grad den individuelle identitet, der er i fokus, sådan at der skeles til barnets individuelle identitet, når det skal navngives.

Forenelighed mellem barnets navn og forældrenes identitet

Som nævnt i tidligere afsnit, er der imidlertid også en opfattelse af vigtighed af, at barnets navn er foreneligt med andre familiemedlemmers. Og på samme måde er der også hos nogle en opfattelse af, at det er vigtigt, at barnets navn ikke blot passer til dets egen identitet, men også forældrenes. Det gælder blandt andet en Ronjas forældre, og hendes mor skrev: »Min mand foreslog Ronja en dag, og det passer bare godt til os, og heldigvis passer det også godt til vores pige«. Her kan man få indtryk af, at det

faktisk var vigtigere, at navnet passede til forældrene end til barnet. For en Williams forældre var det centralt, »at man kan se sig selv have et barn som hedder det«. Denne måde at anskue navnevalget på er således i høj grad sammenkædet med identitet og er i tråd med Eckerts beskrivelse af stil som »a tangible means of negotiating one's meaning in the world«. (Eckert 2000: 41) og med Aldrins (2011) opfattelse af navnevalget som en måde for forældrene at positionere sig socialt på og af sammenhængen mellem de navne, forældre vælger at give deres børn, og den måde, forældrene ønsker at blive opfattet på.

Førnævnte Ronjas og Williams forældre er eksplicit inde på denne dimension af navngivningen, da de på hver deres måde nævner vigtigheden af, at der er forenelighed mellem barnets fornavn og forældrene og dermed forældrenes identitet, værdier, livsstil og baggrund. Og denne tilgang til navnevalget er også i høj grad i tråd med Giddens' (1990, 1991, 1992) opfattelse af livsstil som noget, vi i vores tid selv vælger som en del af vores selvidentitet.

Konklusion

I det foregående har jeg vist eksempler på, hvordan personnavne kan opfattes som passende mere eller mindre godt til hinanden og til individer, samt på opfattelser af vigtigheden af, at personnavne passer sammen eller fungerer sammen. Begrebet navneforenelighed er blevet introduceret som en måde at tale om denne *passen sammen* eller *fungeren sammen* på. Jeg har nævnt, at dette begreb i nogen grad kan sammenlignes med begrebet kongruens, og der er også nævnt eksempler, som viser, at kongruens trods alt er mindre dækkende og mindre velegnet i denne sammenhæng end begrebet forenelighed. Som eksemplerne i nærværende artikel viser, kan forenelighed nemlig også indebære at ville *undgå* kongruens. Således har nogle af informanterne bevidst ønsket variation og dermed at undgå ensartethed i navnekombinationer (som endelserne -helm og -holm i samme navnerække og endelsen -a hos to søstre). For nogle af informanterne i materialet har der på den måde været en bevidst intention om at holde samme stil internt i navnet og i navnets samspil med navnebæreren (barnet) selv og med andre familiemedlemmer og deres navne, mens andre bevidst har ønsket stilskift. I nogle tilfælde (som med -helm og -holm) kan man undgå at gøre et navn markeret

ved at inkludere stilskeft (i det nævnte tilfælde ved at tilføje et mellemnavn).

Sociolingvistikken brug af begrebet stil, som i nyere forskning i højere grad bruges som et strategisk værktøj til at forhandle betydning og i mindre grad til at udtrykke forskellige grader af formalitet, er i overensstemmelse med den måde, hvorpå nogle forældre synes at bruge valget af deres børns navne netop som et bevidst værktøj. Aldrins opfattelse af, at forældre bevidst positionerer sig ved hjælp af navnevalg og Giddens' opfattelse af selvidentitet som en størrelse til konstant forhandling, ses blandt andet i materialet omhandlende navnes forenelighed med barnet selv og med forældrene. Idéen om, at et barns navn skal *passé til* barnet og familien handler i dag om noget helt andet end før i tiden, hvor navnets forenelighed med slægten blandt andet havde at gøre med, om ældre slægtninges navne blev videreført. Ligesom det er tilfældet i sprog generelt, repræsenterer de sproglige elementer, vi kalder navne – og sammensætningen af dem – altså forskellig stil, og stilen, man vælger at bruge (og den måde, hvorpå man vælger at variere stilen eller ej) – for eksempel når man som forældre vælger navne til sine børn – er et værktøj til forhandling af ens identitet.

Litteratur

- Ainiala, Terhi, Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula (2012). Names in Focus – An Introduction to Finnish Onomastics. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Alhaug, Guldbland (1985). Noen skildnader i namnemønstret mellom Nord-Noreg og indre Austlandet. I: Sigurd Fries & Roland Otterbjørk (red.): Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick. NORNA-rapporter 29. Uppsala, s. 42-56.
- Aldrin, Emilia (2011). Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007-2009. Namn och samhälle 24. Ph.d.-afhandling, Uppsala Universitet.
- Bechsgaard, Katrine Kehlet (2020). Navne. København: Gyldendal.
- Bechsgaard, Katrine Kehlet (2015). Hvorfor skal barnet hedde sådan? En undersøgelse af motiver bag valg af børnenavne og social variation i forhold til navnevalg. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Beck, Ulrich (2002). Fagre nye arbejdsverden. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bucholtz, Mary & Hall, Kira (2005). Identity and Interaction. Discourse Studies 7(4-5), s. 585-614.
- DDO = Den Danske Ordbog. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Online: www.ordnet.dk.

- DSD = Spang-Hanssen, Ebbe: *kongruens – grammatisk begreb* i Den Store Danske på lex.dk. Hentet 7. oktober 2020 fra https://denstoredanske.lex.dk/kongruens_-_grammatisk_begreb.
- Eckert, Penelope (2000). *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell.
- Eckert, Penelope (2012). Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *Annual Review of Anthropology*, 41, s. 87-100.
- Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1992). *Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity Press.
- Hagström, Charlotte (2006). *Man är vad man heter. Namn och identitet*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Labov, William (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Meldgaard, Eva Villarsen (2007). *Navnebogen*. København: Aschehoug.
- Milroy, Lesley & Gordon, Matthew (2003). *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell.
- Myers-Scotton, Carol (1993). *Social Motivations for Code-Switching*. Oxford: Oxford University Press.
- Retsinformation.dk. Bekendtgørelse af navneloven.
- Rickford, John R. & McNair-Knox, Faye (1994). Addressee- and topic-influenced styleshift: A quantitative sociolinguistic study. I: D. Biber & E. Finegan (red.): *Sociolinguistic Perspectives on Register*. Oxford: Oxford University Press, s. 235-276.
- Wetås, Åse (2008). *Kasusbortfallet i mellomnorsk. Ein komparativ studie av proprialt og appellativisk materiale*. Dr.art.-disputats ved Universitetet i Oslo.

Grundtvigs brug af det islandske digt *Odins ravnegaldur*

Af Annette Lassen

Árni Magnússon-instituttet for islandske studier

The article investigates N.F.S. Grundtvig's reception of the Icelandic eddic poem *Hrafnagaldur Óðins / Forspjallsljóð* and is a contribution to knowledge about the nineteenth century reception of Old Icelandic literature in Denmark. In his writings from 1807 to 1860 Grundtvig repeatedly returned to, reevaluated, and reinterpreted *Hrafnagaldur Óðins*. In his puzzlement over the poem Grundtvig was not alone: Since the beginning of research scholars have struggled with this poem, and hypotheses about its age, importance, and significance have varied to a greater extent than is true of most other eddic poems. In the nineteenth century, *Hrafnagaldur Óðins* was considered to be one of the most important sources to Old Norse mythology, whereas today it is largely forgotten and has been dropped from collections of eddic poetry, because it is no longer dated to the Middle Ages but is believed to be written in the seventeenth century. In 1807, Grundtvig quoted a stanza of *Hrafnagaldur Óðins* as an emblem for the gloomy destiny of the Æsir; in 1832, he considered the poem a little symbolic tale about sunrise and sunset; in 1847, he read it as a cheerful comedy about immortality and marriage; and finally, in 1860, the poem inspired him to give expression to a Christian utopia in his *Dansk Ravnegaldur*. Thus, his attitude and use of the poem changed substantially throughout his *oeuvre*, which gives testimony to Grundtvig's zealous and tireless philological work.

En af de islandske tekster, som Grundtvig gentagne gange vendte tilbage til i sit forfatterskab, er eddadigtet, *Odins ravnegaldur*. Gennem tiden har holdningerne om digtets alder, vigtighed og betydning skiftet i højere grad end for de fleste eddadigtes vedkommende. I 1800-tallet anså man digtet for at være en af de vigtigste kilder til den nordiske mytologi, og det indgik som en selvfølgelig del i værker, der på den ene eller anden måde forholdt sig til denne. I dag er *Odins ravnegaldur* stort set glemt og helt forsvundet fra sådanne værker, eftersom man ikke længere daterer digtet til middelalderen, men til 1600-tallet. I denne artikel, der anskuer Grundtvigs brug af *Odins ravnegaldur* fra et norrønt filologisk ståsted og er et bidrag til vores viden om 1800-tallets danske reception af Islands middelalderlitteratur, gøres der rede for *Odins ravnegalders* indhold og reception fra den ældste tid og til Grundtvigs samtid, men først og fremmest for Grundtvigs brug af dette digt, idet der kastes et blik på de vigtigste forekomster af *Odins ravnegaldur* i hans forfatterskab. Grundtvig vendte fra 1807 til 1860 igen og igen tilbage til dette digt i sine mytologiske og digteriske arbejder. Brugen af den nordiske mytologi, der, som

bekendt, primært er overleveret i middelalderens islandske litteratur, er central og omfattende i Grundtvigs historiske konstrukt, men kan i en vis forstand betragtes som forsømt i forskningen, i det mindste i forhold til hans teologiske værker (Auken 2005: 70; Bønding 2020: 142 og 2019: 8). Grundtvigs holdninger til og tolkninger af dette digt skiftede markant undervejs i forfatterskabet, hvorved denne del af hans skrevne livsværk kan læses som symptomatisk for forskellige tiders skiftende holdninger til dette digt, men de er også et vidnesbyrd om Grundtvigs utrættelige filologiske grundarbejde.

Odins ravnegald

Odins ravnegald / *Fortaledigt* (isl. *Hrafnagaldur Óðins* / *Forspjallsljóð*) er et ganske kort islandsk digt i eddastil, der ikke er overleveret i middelalderlige håndskrifter. Som islandsk låneord på dansk betyder ordet »Gald« *tryllesang*; ogs.: *trylleri frembragt ved sang*; *trolldom*; *trolldomskunst* (*Ordbog over det danske Sprog*, VI, 1924, sp. 615, jf. verbet »galdre«, sp. 616-617). I den tidligste forskning i *Odins ravnegald* før Sophus Bugges udgave af eddadigtene i 1867 anså man generelt digtet for at tilhøre middelalderens islandske eddadigtning, og selvom den islandske filolog Jónas Kristjánsson i 2002 i en avisartikel foreslog, at det kunne stamme fra 1300-tallet, peger alle indicier i retning af en meget yngre alder (Lassen (udg.) 2011).

Indhold og stil

Ved sin stil og sit indhold er digtet anderledes end de kendte middelalderlige eddadigte. Det skildrer en mislykket færd for at skaffe viden om fremtiden. Efter at en ildevarslenende drøm om verdens undergang er beskrevet, sender Odin Heimdal, Loke og Brage af sted til Idun i underverdenen for at forhøre sig om fremtiden, men hun kan intet svare og bliver kraftløs. Loke og Heimdal vender tilbage til guderne, der sidder forsamlet hos Odin i muntert drikkelag, med hverken svar eller løsning, og sådan munder digtet ud: Guderne går til ro for natten. Digtet ender, da dagen gryer og Heimdal blæser i hornet, hvad han ifølge Snorres *Edda* netop gør, når Ragnarok står for døren. Digtet slutter således på et tragisk højdepunkt: Selvom det ikke nævnes, er det klart, at guderne nu går deres

undergang i møde. Digtets handling er således henlagt til den sidste tid blandt guderne før Ragnarok og beskriver Odins forgæves forsøg på at skaffe sig viden om fremtiden eller finde en udvej for guderne. Den indledende strofe giver et vue ud over forskellige væsener i gudeverdenen (Alfader (den kristne Gud), vaner, norner, aser, osv.) og viser indstillingen i forskellige grupper i den nordiske gudeverden over for en større plan om gudernes fremtid.¹

Digteren af *Odins ravnegalder* har interesseret sig for islændingenes gamle eddiske digtekunst, som han skaffede sig viden om i Snorres *Edda*, men han har også kendt den latinske episke tradition (Lassen (udg.) 2011: 23-26, Hallgrímur Scheving 1837). Ofte er eddadigtene fulde af hentydninger, men *Odins ravnegalder* indeholder i særlig grad svært forståelige udtryk. Der bruges navne, ord og poetiske omskrivninger (kenninger), som ellers forekommer sjældent, og det ikke bare i eddadigtningen, og syntaksen minder mere om skjaldedigte eller de islandske senmiddelalderlige digte, såkaldte *rimur*, end eddadigte. Samtidig har digteren haft en forkærlighed for at gentage homonyme ord med forskellig betydning, hvad der kan minde om barokkens hang til det pompøse og symmetriske (Lassen (udg.) 2011: 23). Denne for et eddadigt særegne stil er grunden til, at digtet i forskningen har været anset for at være særlig obskurt og mærkeligt.

Overlevering

Odins ravnegalder er først og fremmest overleveret i håndskrifter, der indeholder samlinger af eddadigte og digte med eddisk metrik, men det findes også i enkelte håndskrifter af mere blandet indhold. Digtet, som består af 26 8-linjede strofer, findes i mindst 37 håndskrifter, hvoraf de ældste er fra sidste halvdel af 1600-tallet, det yngste fra 1870. *Odins ravnegalder* er overleveret i en enkelt redaktion, og der er kun små forskelle mellem håndskrifternes tekst. De mange håndskrifter giver indblik i en ukendt del af eddadigtningens eftermiddelalderlige historie og vidner

1 I min tekstkritiske udgave af digtet (*Hrafnagaldur Óðins / Forspjallsjóð. Edited with Introduction, Notes and Translation*, 2011) er alle strofer kommenteret, og der gives en oversættelse af digtet til engelsk neden for hver strofe. Min omtale af digtet i denne artikel er baseret på indledningen til udgaven, hvor jeg daterer digtet og diskuterer dets historisk-kulturelle tilblivelseskontekst.

om en anselig interesse for Islands gamle eddadigte i 1600-, 1700- og 1800-tallet, i både Island, Danmark og Sverige – og denne interesse er Grundtvig, som bekendt, en vigtig del af. I de ældste håndskrifter, der indeholder *Odins ravnegelder*, har digtet en prominent placering som indledende digt til disse samlinger af eddadigte, og måske er digtet netop skrevet som et indledningsdigt med en sådan brug for øje. Senere placeres digtet blandt eddaens gudedigte eller i en slags appendix bag digtene fra Codex Regius af eddadigtene (GKS 2365 4to) sammen med andre eddadigte, som er overleveret i andre håndskrifter end Codex Regius (jf. Lassen (udg.) 2011).

I Danmark er *Odins ravnegelder* overleveret i prægtigt indbundne bøger, som nogle af rigets betydeligste samlere har ejet, B.W. Luxdorph (1716-1788), P.F. Suhm (1728-1798) og Otto Thott (1703-1785). Men derudover findes digtet i uindbundne og fragmentariske håndskrifter som ikke har været fremstillet med henblik på salg eller eksport. Et eksempel på et sådant håndskrift, omend det indeholder en oversættelse af digtet, er KB fasc. 264.3, Grundtvigs egenhændige oversættelse af digtet til eget brug, som Toldberg har dateret til slutningen af 1808, eller 1808-1809 (*Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer: Fascikel 250-277*, 1959). At digtet ikke har været nogen nem opgave, ses af kladden til oversættelsen: Her har Grundtvig oversat, streget ud og dertil føjet nye oversættelser. Grundtvigs besvær med digtet, som han omtaler i håndskriftet, skyldes på ingen måde manglende evner. Grundtvigs oversættelse er meget bedre end litteraten B.C. Sandvigs første oversættelse af digtet, som i øvrigt var et sandt pionerarbejde, der udkom i 1783. *Odins ravnegelder* havde fra den ældste kendte overlevering ry for at være dunkelt, besværligt, ja, nærmest umuligt at forstå (Lassen (udg.) 2011: 20). Digtets første udgiver, Guðmundur Magnússon eller Gudmund Magnæus (1741-1798) fortæller i første bind af den Arnamagnæanske udgave af eddadigtene, som udkom i tre bind fra 1787 til 1828, en historie om en af 1600-tallets islandske lærde, digteren Eiríkur Hallsson på Höfði (1614-1689).² Denne islænding brugte ifølge Guðmundur Magnússon intet mindre end 10 år på at granske digtet, hvorpå han i frustration kastede det fra sig og udbrød: »men jeg forstår stadig intet eller meget lidt af det!« (»abjecisse eam perhibetur,

2 Se Gottskálk Jensson 2020, der redegør for dette langvarige udgivelsesprojekt i dets kulturhistoriske kontekst. Udgivelsen indledtes i oplysningstiden og færdiggjordes i romantikken.

nihildum se aut parum ex ista intellegere«, Guðmundur Magnússon (udg.) 1787: 204).

Editio princeps

Som nævnt er *editio princeps* af *Odins ravnegaldur* Guðmundur Magnússon's udgave i *Edda Sæmundar hinns fróða. Edda Rhythmica seu antiquior, vulgo Sæmundina dicta*, bd. 1, København 1787 (199-232). Her er *Odins ravnegaldur* udgivet efter en håndskrevet udgave af digtet, som var udarbejdet af Jón Eiríksson (1728-1787), leder af Det Kongelige Bibliotek.³ Allerede Guðmundur Magnússon anså digtet for yngre end de øvrige eddadigte. Da digtet ikke er overleveret i andet end papirhåndskrifter, kunne det ifølge Guðmundur Magnússon ikke være nedskrevet af Sæmund »den frode« Sigfússon, som levede fra 1056 til 1133, med andre ord hørte digtet ikke til i den ældste samling af eddadigte.

Til den Arnamagnæanske udgave af *Odins ravnegaldur* blev der anvendt en håndskrevet kommentar til blandt andet dette digt, foretaget af Gunnar Pálsson (1714-1791), en af Islands lærde, og som Grundtvig præst og digter.⁴ Gunnar Pálsson sendte sine kommentarer til København i 1779. Der var tale om et bestillingsarbejde for Den Arnamagnæanske Kommission, som anså hjælp fra Island til udlægning af eddadigtene for en nødvendighed, og Gunnar Pálsson nød anseelse som en af de bedste udlæggere af edda (Finnur Jónsson 1930: 229-231; Gottskálf Jenson 2020: 128). I sin kommentar argumenterede Gunnar Pálsson for – og disse teser blev trykt i kommentaren til digtet – at *Hrafnagaldur* (»ravnegaldur«) kunne være en misforståelse af eller afskriftsfejl for *hræfvagaldur* (»liggaldur«), hvilket han videre satte i forbindelse med *valgaldr* (»valgaldur«), et ord, der optræder i *Balders drømme* (*Edda*, Guðmundur Magnússon (udg.) 1787, bd. 1: 199). Gunnar Pálsson antog som følge heraf, at *Odins ravnegaldur* havde dannet indledning til *Balders drømme*.

3 Jón Eiríkssons håndskrevne udgave er i dag opbevaret i Harvard, MS Icel. 47.

4 Kommentarerne er i dag opbevaret i Den Arnamagnæanske Samling i København, AM 424 fol.

B.C. Sandvigs oversættelse, 1783-1785

Allerede inden den første udgave af digtet udkom, var digtet blevet oversat to gange til dansk af litteraten Bertel Christian Sandvig (1752-1786) i henholdsvis 1783 og 1785 i *Forsøg til en Oversættelse af Sæmunds Edda* (bd. I-II). Sandvigs oversættelse var en betydelig bedrift, ikke alene fordi der på hans tid endnu ikke forelå en udgave af disse digte, men også fordi hjælpemidlerne til studiet af det islandske sprog stadig var begrænsede, omend der fandtes ordbøger. Sandvig gør da også i sin fortale opmærksom på de store vanskeligheder, han som oversætter stod overfor, og han nævner, at det sværeste af digtene var *Odins ravnegelder*, som han i øvrigt kalder »Odins Ravnebesværgelse«:

Visseligen har en Oversættelse af Sæmunds Edda sine store Vanskeligheder. Sproget, allerede mørkt af Alder, bliver mange Steder endnu giort mørkere ved det poetiske Udtryk, hvorudi Skalldenes særdeles Lyst til allegoriske Allusioner og Ordomflytninger bestandig hersker; Hielpemidlerne til dette Arbeide ere meget faa, og i disse faa er der endda meget liden Overeenstemmelse, ei at tale om hvor vanskelige de ere at bekomme, og hvor megen Flid, hvor megen Anstrængelse det koster at finde ud af dette Mørke, som Forfatterne saa kunstigen have vidst at udbrede over disse Religions-Hemmeligheder. Kort sagt, det eddiske Studium kræver et Menneskes hele Liv, og naar man er bleven allerfuldkomnest deri, tør man endda ei indestaa for sine Forklaringers Rigtighed. Igiennem hele Værket har jeg altfor meget følet disse Vanskeligheder og min egen Svaghed, men ingensteds mere end Odins Ravnebesværgelse. (Sandvig 1783: 3v-4r)

Ifølge Sandvig er digtets dunkelhed et argument for dets ælde, og han anså *Odins ravnegelder* for at være det mørkeste af eddadigtene. Man bemærker i øvrigt, at Sandvigs poetiske ideal er Ossian.

Odins Ravnebesværgelse [er] det skønneste, blomsterrigeste, ildfuldeste Stykke (...) og Ossian fuldkommen værdigt, men derhos saa mørkt og indviklet, at jeg næsten er overbeviist om, at det bestaaer af lutter usammenhængende Stæder, som en Elsker af Digtekunsten har excerperet af et større Digt, som nu ikke mere er til. (Sandvig 1783: 4r-4v)

For at undskylde for sin fejlbehæftede oversættelse forklarer og beklager Sandvig i sin fortale, at han ikke vidste, at den Arnamagnæanske udgave var undervejs, da han arbejdede på oversættelserne til sit første bind:

Da jeg først tilkiendegav det ærede Publikum mit Forsæt, at ville, da ingen bequemere, som jeg gierne havde ønsket, vilde befatte sig dermed, give en Oversættelse af Sæmunds Edda, var det mig aldeles ubekiendt, at Commisionen over Arna-Magnæiske Legat udgav den i sit Original-Sprog, tilligemed en Latinsk Oversættelse. Hvorvel dette for det første allene strækker sig til dens mythologiske Deel, gjør det mig dog meget ondt, at jeg ei til min Oversættelse har kunnet bruge denne med stor kritisk Kundskab og mange Hielpemidler udarbejdede Udgave; men lover herved mine Læsere i næste Hefte at meddele de Forbedringer, som den kan give Anledning til, samt de, som jeg andensteds fra kan bekomme, thi en Oversættelse af Edda kan aldrig ved det første Forsøg blive fuldkommen. (Sandvig 1783: 4v-5r)

Sandvig oplyser, at hans oversættelse er foretaget på grundlag af fire unge håndskrifter, som han havde til rådighed. Hans første oversættelse af *Odins ravnegald* er foretaget efter håndskrifterne, mens den anden følger Guðmundur Magnússons oversættelse af digtet til latin. I forordet til den Arnamagnæanske udgave nævnes det i øvrigt, at tidligere oversættelser ofte har været fulde af fejl, fordi oversætterne har anvendt et forkert tekstgrundlag eller manglet kyndighed i islandsk (jf. Lassen 2011: 31; Gottskålk Jenson 2020: 117). Sandvigs oversættelse var et imponerende pionerarbejde, men man må desværre konstatere – hvor meget man end kunne ønske, at Guðmundur Magnússon tog fejl i sin måske for karske dom over oversætterne – at hans oversættelse af *Odins ravnegald* desværre er fuld af fejl og misforståelser af blandt andet de poetiske omskrivninger. Disse misforståelser i Sandvigs oversættelse har i sagens natur ikke gjort det lettere at forstå *Odins ravnegald* for samtidens læsere.

Grundtvigs brug af *Odins ravnegald* i tidlige mytologiske arbejder

Sandvigs to oversættelser og den Arnamagnæanske udgave af eddadigtene var stort set, hvad der fandtes, da Grundtvig gav sig i kast med *Odins*

ravnegald. I *Om Asalæren*, 1807, en afhandling, som Grundtvig ifølge Lundgreen-Nielsen skrev på tre uger efter nærmest at have lært *Edda* udenad (1980: 407), citeres brudstykker af digtet, og han indsætter linje 1, 4, 6, 7 og 8 af digtets første strofe som motto for hele skriftet:

*Alföör orkar,
Visa nornir
Aldir bera,
Þreyia þursar,
Þra valkyrior.*
(1807: 156)

Linjerne oversættes og udlægges til dels i en fodnote på samme side. Der er ifølge Grundtvig med disse linjer tale om intet mindre end en trosbekendelse for den gamle nordiske religion:

Alfader raader,
Nornerne vise (Iede Tingenes Gang),
Tiderne vaandes,
Thurserne vente (paa Asers Fald),
Valkyrier længes (efter Strid).

Jeg anseer disse Linier, især den første, anden og fjerde [dvs. »Alfader raader«, »Nornerne vise« og »Thurserne vente«], som vore Fædres korte Symbolum, hvorfra Intet kan tages, og hvortil Intet kan lægges, som ei stemmer dermed.

Oversættelsen er en blanding af Sandvigs første og anden oversættelse, hvor Grundtvig dog har foretaget visse ændringer. Disse linjer fra *Odins ravnegald* som motto giver et måske dystert billede af den nordiske gudelære: De er præget af undergangsstemning og strid, dog med den lysning, at Alfader (omtalt som »det Evige« i 1807: 161 og »den Ældste og Høieste« i *Nordens Mytologi*, 1808: 14) er styrende over aserne og jætterne. Alfader er hos Grundtvig en kristen gud over det hedenske panteon, en tolkning, som hverken er fremmed for Snorres *Edda* eller for så vidt *Odins ravnegald* (Lassen (udg.) 2011: 95; Lassen 2011: 295-300). Man må i øvrigt huske på, at Grundtvig i 1808-mytologien, med Lundgreen-Nielsens ord (2008: 78), »med kristen dogmatik aflyser (...) ragnarok«, og dette må også få konsekvenser for forståelsen af *Odins ravnegald*.

I en omtale af gådefulde passager i gudelæren – eller for nu at anvende Grundtvigs billedsprog »mere eller mindre hele Støtter i Gruset af Asalærens omstyrte Bygning« (1807: 161) – nævner Grundtvig en ukendt skikkelse i 4. strofe af *Odins ravnegald*, Alsviður. Dette navn betyder »al-vis«, og Grundtvig gengiver det med »Alvider«, hvad der dækker dets betydning, og han spørger: »Hvem er Alvider, som, naar de himmelbærende Dverges Magt forgaaer, og Verdener nedsænkes med Bulder i den gabende Afgrund, taber Noget, og det Tabte atter samler?« (1807: 162). Grundtvigs læsning af denne strofe beror på Sandvigs første oversættelse af *Odins ravnegald* fra 1783. Sandvig havde dette sted misforstået teksten, og hans oversættelse lød: »Tit den Vise / Taber noget, / Og tit det tabte / Atter samler«. Hans anden oversættelse fra 1785 er på dette sted ganske ændret: »Tit lader Alsvider dem falde ned, tit opløfter han dem igjen i Faldet«.

Man ved ikke, hvem denne Alsvider i *Odins ravnegald* er. Navnet er overleveret som benævnelse på en af de heste, der ifølge Snorres *Edda* og eddadigtet *Grimners tale* trækker solen (Lassen (udg.) 2011: 97). Der kan imidlertid ikke være tale om denne hest i konteksten, og der synes snarere at være tale om en beskrivelse af Odin, som styrer, hvem der falder i kamp, og samler de faldne hos sig i Valhal. Strofen lyder i min egen oversættelse: »ofte Alsvid / fra oven fælder, / ofte de faldne / han atter samler« (»oft Alsviður / ofan fellir, / oft of föllnum / aftur safnar«). Sandvigs gådefulde oversættelse af strofe fire skal i øvrigt ifølge Lukman (1944: 391) have inspireret Oehlenschläger til selve grundideen i »Guldhornene«, hvor han først lader »de forklarede Gamle« give hornene, hvorpå de tager dem tilbage (Oehlenschläger 1802: 76, 79 og 82). Men som Carl Roos imidlertid viste i 1951, er Oehlenschläger på dette sted inspireret af Ossian: »de forklarede Höie« og »de forklarede Gamle« er ikke »guddommelige væsener, men forfædre, der efter døden paa valen fortsætter existensen i skyernes sale« (Roos 1951: 80).

I *Om Asalæren* argumenterer Grundtvig mod den lærde, islandske Gunnar Pálssons antagelse, at *Odins ravnegald* er digtet som et indledningsdigt til *Balders drømme*, en tese, som i øvrigt B.C. Sandvig havde godtaget. Ifølge Grundtvig passer *Odins ravnegald* ind i gudelærens kronologi *efter* Balders død, og netop ikke *før*:

Aserne [troede] ved Balders Død (...) at tabe al Lykke, og hvad de gjorde, for at afværge Ulykken, skjønnnes af Vegtams Kvida. Balder nedstyrtes til Hel, og Aserne ere utrøstelige. Deres Angest og Raadvildhed skues i Hrafnagald Odins.

Da slumre Evner,
 Hænder synke,
 Af Mathed falder
 Fra hvid As Sværdet.
 Kraftig Troldoms
 Sindløshed al
 Kraft forjager
 Af oprørt Mod.

Da syntes Jolmer
 Slangen være kommet,
 Tyk af Skrække.

Aserne troe at see Ragnarokr komme, og deres eneste Haab er at faae Balder tilbage; men de skuffes (1807: 172).

Det er Sandvigs oversættelse af digtet fra 1783, som Grundtvig citerer, og den giver anledning til hans kronologiske placering af indholdet efter Balders død og før Ragnarok. Der er tale om strofe 14 og første halvdel af strofe 15.⁵ Det bør bemærkes, at disse to strofer ikke kan læses uden rettelser. Strofe 14 beskriver Iduns afmægtige og sorgfulde reaktion på gudernes spørgsmål, som hun tilsyneladende helt mangler svar på, mens strofe 15 beskriver gudernes opfattelse af hendes reaktion. Den hvide as' sværd oversatte Sandvig konkret, som et sværd tilhørende Heimdal, men der er imidlertid tale om en af det islandske skjaldesprogs mange poetiske omskrivninger med betydningen »hoved«, hvad man kan læse i Snorres håndbog for skjalde, *Edda* (jf. Lassen (udg.) 2011: 101-102). I strofe 14 har Sandvig også fejltolket originaltekstens »rýgjjar glyggvi«⁶, som betyder »troldkvindens vind« og igen er en poetisk omskrivning, denne gang for »sind« eller »tanke« (Lassen (udg.) 2011: 102). Det er straks sværere at se, hvordan Sandvig nåede frem til sin oversættelse af første halvdel af strofe

5 I rettet og normaliseret gengivelse lyder strofe 14 og første halvdel af 15: »Dofna þá dáðir, / detta hendur, / svífur of svimi / sverð áss hvíta, / rennir örvit / rýgjjar glyggvi, / sefa sveiflum / sókn gjörvallri. // Jafnt þótti Jórunn / jólnum komin / sollin sítum«. Og i min egen oversættelse: »Da sløves heltegeringer, hænder synker, sanseløshed svæver over den hvide as' sværd [=hoved] / sanseløshed flyder i troldkvindens vind [= sind], disse ting beroliger i bølger det hele sogn. / Sådan syntes guderne Jórunn [= Idun] stedt, svulmet af sorger«.

6 Dette sted har håndskrifterne henholdsvis »glygiu« eller »gylu«.

15, hvor en ellers ukendt Jolmir ser slangen, som må forstås som Midgårdsormen. Der nævnes ingen slange hverken i denne strofe eller i øvrigt noget andet sted i digtet. For at nå frem til denne oversættelse må Sandvig have læst forkert i de håndskrifter, som han havde til rådighed, for intetsteds i denne strofe optræder en skikkelse ved navn Jólmir.⁷ Hvad angår slangen, som er fremmed for det islandske digt, kan den have grundlag i navnet »Jormi« i denne strofe.⁸ Af Grundtvigs senere oversættelse i KB Fasc. 264.3 fremgår det, at han næppe heller har forstået strofens to poetiske omskrivninger. Første halvdel af strofe 14 oversætter han:

Kræfter da sløves
Hænderne synke,
Sværdet fra matte
Hvid-As falder.

Til gengæld er beskrivelsen af Iduns søvntilstand med i Grundtvigs oversættelse. I modsætning til Sandvigs oversættelse fra 1783 oversætter han også »Jólnum« rigtigt som »Guder«. Denne fejl er imidlertid rettet i Sandvigs anden oversættelse fra 1785.

I en note det samme sted i *Om Asalæren* kommenterer Grundtvig placeringen af *Odins ravnegald* i gudelærens kronologi:

At dette Digt hverken indeholder Tegnene for Balders Død, eller nogen anden Ulykke, uden Ragnarokr, synes mig klart, og det lader sig vel bevise af Digtet selv, at det handler om Asernes Tilstand umiddelbar efter Balders Død; thi at Ordene:
Seirguder skuede
Nanna sørge
I Helas Vaaning,

7 I et enkelt håndskrift, som er opbevaret i København, NKS 1870 4to, har skriveren dette sted ved en fejl skrevet »Jolminn«, hvor den rigtige læsemåde er »jólnum« (dat. plur. af »jóln«, »guder«). Det forestår at undersøge, hvilke håndskrifter Sandvig anvendte, da han oversatte eddadigtene, men det er muligt, at han havde NKS 1870 4to til sin rådighed, idet dette håndskrift sandsynligvis kom til København allerede omkring 1700 (Lassen (udg.) 2011: 32). Læsemåden dette sted kan være forlæg for navnet Jolmir hos Sandvig.

8 Dette navn er i udgaven rettet til »Jórunn«. Sandvig kan muligvis have opfattet »Jormi« som beslægtet med »Jörmungandr« (»den vældige stav«), som er et alternativt navn på Midgårdsormen. Navnet »Jormi« er ukendt, og der er sandsynligvis tale om en fejl for »Jórunn«, som digteren kan have tænkt som et alternativt navn for Idun.

maa forstaaes om Nanna, da hun foer til Hel med sin elskede Balder, synes upaatvileligt. (1807: 172)

Grundtvig citerer her hverken fra Sandvigs første eller anden oversættelse, selvom oversættelsen har reminiscenser fra dem begge. Citatet er en oversættelse af strofe 8: »Sjá sigtívar / syrgja nönnu / viggjar að véum«, med betydningen: »Sejrguder ser / Nanna [= kvinden] sørge / i hestens helligdom [= Yggdrasil]«. Den pludselige omtale af Nanna i digtet er forvirrende. I den nordiske mytologi er Nanna Balders ægtefælle, som ifølge Snorres *Edda* dør af sorg efter Balders død, og hun nævnes ellers intetsteds i *Odins ravnegaldar*. Men i denne strofe af *Odins ravnegaldar* synes Nanna at blive brugt i overensstemmelse med den islandske *ríma*-tradition som et alternativt navn for »kvinde«, i dette tilfælde Idun (Lassen (udg.) 2011: 98-99). »Vé Viggjar«, som har betydningen »hestens hjem« eller »helligdom«, er en poetisk omskrivning for Yggdrasil, verdenstræet, hvis navn betyder Yggs (dvs. Odins) hest. Sandvig giver i sin anden oversættelse »Jordens Boeliger« for »véum viggjar«, hvad Grundtvig her tolker som »Helas Vaaning«. Grundtvigs oversættelse beror på hans placering af digtets hændelser som umiddelbart efter Balders død. Navnet Nanna forstår han konkret som Balders hustru, og da hun ifølge Snorres *Edda* døde af sorg og befandt sig i Hel efter Balders død, oversættes »véum viggjar« med »Helas Vaaning«.

I decembernummeret af månedsskriftet *Ny Minerva* vendte Grundtvig sig imod denne placering af digtets handling i gudelærens kronologi, altså mellem Balders død og Ragnarok, og støttede nu i stedet Gunnar Pálssons tese om, at digtet dannede indledning til *Balders drømme*.⁹ I sin oversættelse i KB Fasc. 264.3 ændrede Grundtvig således også oversættelsen af »véum viggjar« til slet og ret »Viggars Bolig«.

Digtets datering

Lige fra den ældste kendte overlevering havde *Odins ravnegaldar* ry for at være gammelt. Der findes en omtale af digtet i et brev fra Árni Mag-

9 »Fortællingen om denne Raadspørgsel indeholder maaske Hrafnagaldur Odins, thi af flere Grunde har jeg troet mig nød til at frafalde min forhen havte Mening om dette underlige Kvæde, og derimod at antage Gunner Poulsens, saavidt denne sætter det i samme Fortalte før Baldurs Død« (1807b: fodnote 16, 318-19).

nússon, den berømte islandske håndskriftsamler og professor ved Københavns Universitet, som er dateret 18/6 1729 til Jón Halldórsson (1665-1736), provst i Hitardalur. Árni Magnússon beder om at få afskrifter, som tidligere er foretaget, af dokumenter, som han havde mistet i branden 1728. Árni Magnússon fortæller, at han havde ejet kopier af eddadigte, som er gået til grunde i branden, og at han mangler nogle digte, deriblandt *Odins ravnegalder*, som han mente fandtes i håndskrifter af eddadigte, som biskop Brynjólfur Sveinsson havde forestået.¹⁰ Dette brev kendte hverken Guðmundur Magnússon, Gunnar Pálsson eller Grundtvig. Det blev først inddraget i diskussionen af digtets alder i forbindelse med Sophus Bugges udgave af eddadigtene fra 1867.¹¹ Árni Magnússon nævner i brevet, at pastor Ólafur Jónsson (1637-1688) havde omtalt, at Brynjólfur Sveinsson skulle have ladet afskrive *Odins ravnegalder* efter et enkelt gammelt og beskidt blad, hvad der giver mulighed for, at digtet kunne stamme fra middelalderen. Godt 50 år senere argumenterede B.C. Sandvig også for digtets høje alder, hvorimod digtets første udgiver, Guðmundur Magnússon, stillede sig skeptisk til det i 1787.

I sine tidlige mytologiske arbejder anså Grundtvig, som Sandvig, digtet for ældgammelt og af samme grund af stor vigtighed. I et brev til Rasmus Nyerup dateret 6/1 1808 i Egeløkke tilskriver Grundtvig *Odins ravnegalder* lige så stor kildeværdi som *Vølvens spådom* og *Hyndlas sang*.¹²

10 Árni Magnússon skriver (i min oversættelse): »Jeg havde (som brændte) et brev fra afdøde pastor Olav (vor skolemester) angående en af disse oder (så vidt jeg husker *Odins ravnegalder*), at magister Brynjólfur havde ladet dette kvad afskrive efter et gammelt, beskidt enkelt blad, og så vidt jeg husker, stod der, at der havde manglet noget bagved, og at det kunne være gået sådan med mere af digtet. Dette står ligesom alt hen i tåge, for dokumenterne er væk«. / »Eg hafde (sem brann) bref Sal. Sra Olafs (Skola-meistara ockar) ahrærande eina af þessum odis (mig minnir Hrafnag. Odins) ad Mag. Bryniolfur hafe þá qvidu uppskrifa lated epter gömlu saurugu einstaka blade, og minnir mig þar stæde, ad þar aptan vid hefde vantad, og eins kynne um fleira geingid vera. Þetta verdur so sem allt i þoku, því documentenn eru burtu«. (Bréf Árna Magnússonar til Íslands 1729, Jón Margeirsson (udg.) 1975: 147). For en grundig diskussion af dette brev og dets implikationer for dateringen og bestemmelsen af digtets affattelsessted, se Lassen (udg.) 2011: 9-13.

11 Gísli Brynjólfsson havde gjort Bugge opmærksom på dette brev, som i *Kjöbenhavns Universitets-Journal* (4. årg. 1796: 8) var blevet trykt i en oversættelse til dansk af Skúli Thorlacius.

12 »(...) lad endog Verset i Voluspa være uægte, lad Hyndlas Udsagn være tvivlsomt som det ikke er, saa vil Man dog aldrig kunne nægte at Alfader baade nævnes og sættes over Alt i Begyndelsen af Hrafnagaldr Odinns« (Christensen og Grundtvig (udg.), 1924-26, bd 1: 13).

Og selvom Grundtvig lyder næsten desillusioneret i sin omtale af digtets uforståelighed i *Nordens Mytologi* (1808), nærer han også på dette tidspunkt tiltro til dets høje alder:

[Odins ravnegelder] er (...) saare mørkt og man maa næsten mistvivle om nogensinde at udlokke dets Betydning. Det troes i Almindelighed at være meget nyt, baade for Stilens Skyld, og fordi det mangler i de ældste Afskrifter. Dette beviser imidlertid intet, da dets Stil endnu mindre ligner den ny end den gamle, og dets tætte Sluttelse til Aserne peger ganske bestemt hen paa en ægte Hedning som Forfatter. Dog, udfindes Indholden engang, afgør vel Striden sig selv og indtil saalænge er den unyttig. Jeg vil i nærværende Arbeide slet ikke bruge det. (1808: 8)

Mens Grundtvig i *Om Asalæren* gav digtet en fremtrædende placering og lod dets beskrivelse af væsenerne i optakten fungere som motto for hele gudelæren, synes hans konstatering af digtets uforståelighed nu næsten at være opgivende, og digtet udelades helt.

Det skal bemærkes, at Sandvig og Grundtvig ikke var de eneste, som var fortalere for digtets høje alder. Også professor Finnur Magnússon (1781-1847), som oversatte digtet til dansk i 1822, argumenterede for, at *Odins ravnegelder* var gammelt. Herom vidner digtets »ældgamle Ord, samt tillige dets fragmentariske Væsen, og især dets ægte mythiske Aand samt den Omstændighed, at det kun har saare faa Hentydninger til de ellers af Eddaer eller Sagaer bekjendte Fortællinger« (Finnur Magnússon 1822: 210). Finnur Magnússon omtaler i øvrigt det besvær, som digtet har voldet tidligere oversættere, hvad Grundtvig også er inde på i den citerede passage ovenfor, men Finnur Magnússon må erkende, at han »Dog (...) ikke [vil] fortie den Sandhed at det samme Digts egentlige Oversættelse med Anmærkninger, neppe har kostet mig et Par Dages Tid i det hele« (1822: 214). Den lethed, hvormed Finnur Magnússon har kunnet oversætte og udlægge *Odins ravnegelder*, og som han forklarer ved, at han har »overskuet vore Forfædres mythiske System fra den rigtige Standpunkt« (1822: 214), har Finnur Magnússon stået ganske alene med gennem tiden.

Omkring slutningen af 1808 foretog Grundtvig den omtalte oversættelse af digtet og skrev nogle notater om digtet (KB Fasc. 264.3). Her argumenterer Grundtvig for, at digtets mange poetiske omskrivninger (jf. eksemplerne ovenfor) er tegn på, at det tilhører en yngre periode af hedenskaben, at det kan være digtet samtidig med Eyvindr Finnsson skálda-

spillirs *Hákonarmál*, som almindeligvis dateres til ca. 990, og at den samme Eyvindr kan være digteren af *Odins ravnegald*. Når man tager i betragtning, at Grundtvig daterede *Vølvens spådom* til mellem det 5. og 7. århundrede, er dette en meget ung datering.

Odins ravnegald forsvandt først ud af de tekstkritiske edda-udgaver efter Sophus Bugges udgave af eddadigtene i 1867,¹³ da han afviste dets autenticitet som middelalderdigt. Min egen undersøgelse af digtet har vist, at *Odins ravnegald* er et digt fra renæssancen, digtet af en antikvarisk interesseret digter sandsynligvis i forbindelse med den store interesse for samlinger af eddadigte fra tiden umiddelbart efter genopdagelsen af Codex Regius af eddadigtene i 1643. At *Odins ravnegald* ikke kan være meget ældre, viser blandt andet dets brug af et oprindeligt græsk ordsprog, »nótt skal nema nýræða til« ev νυκτι βουλή, lat. »in nocte consilium«), hvis udbredelse i Vesten er tæt knyttet til renæssancen og Erasmus' ordsprogssamling *Adagia*. Grundtvig giver i øvrigt en fin oversættelse af dette ordsprog: »Nat til nye / Raad skal nyttes« (KB Fasc. 264.3).

Grundtvigs brug af *Odins ravnegald* i senere mytologiske arbejder

I sin 1832-mytologi, hvor Grundtvig adskilte mytologien fra religionen, eftersom med Bødings ord »[m]ythology did not contain any religious truth but was a poetic expression of an authentic Nordic outlook on life« (2019: 16), dukker digtet op igen. Her skriver Grundtvig en kortfattet og nu munter karakteristik og tolkning af digtet efter at have omtalt de øvrige mytologiske digte. Hans beskrivelse kommer »drattende«, på samme måde som *Odins ravnegald*...

13 Bugges dom lød: »Dette Digt bør for Fremtiden udelukkes fra Samlingen af norrøne mythiske og heroiske Kvæder. (...) Forspjallsjóð (...) er et lærd Digt, forfattet i senere Tid af en Mand, som var vel bevandret, ja belæst i de gamle Kvæder og som med Tendents søgte at efterligne en længst forgangen Tids Digtning; det blev rimelig fra først af fæstet med Pen i Bog« (*Norræn fornkvæði*, Bugge (udg.) 1965 [1867]: xlvii-xlviii). Bugges afvisning af digtet var i overensstemmelse med og en understregning af en holdning, som P.A. Munch tidligere havde udtrykt i sin udgave af eddadigtene fra 1847.

ikke alene (...) kom (...) drattende, men at Forfatteren, som vilde til Veirs, drattede baglængs ned af *Krybe-Kragen*, og slog Hul i Nakken, saa han gik vel ikke fra Forstanden, men dog reent fra Texten. Han tog nemlig, omtrent som de höitrvænde Skjalde i forrige Aarhundrede, strax Munden fuld med *Alfader, Norner, Aser*, og Alt hvad trække kunde, og gjorde et Spektakel, som om *Himlen bogstavelig* skulde falde ned, men naar Man seer sig til, er det kun ham selv, der dumper, og der kommer ikke Andet ud af al den Larm, end at *Solen gaaer ganske rolig ned*, som den pleier, og *staaer op igjen* næste Morgen, som er dens daglige Vane. Naar ellers ikke det Uheld var tilstødt Forfatteren, at han over Hurlumheien havde glemmt, hvad han vilde sige, skulde vi formodenlig hört, hvorledes Aserne paa en Maade, ved Idunnas Æbler, fik Bod for Balders Död, saa de i det Mindste kunde sove rolig paa den Skræk. (1832: 171-72)

Mens man fornemmer en tung forudelse om fremtiden i Grundtvigs tidlige skrifter, viser digtet nu frem til en lysere løsning efter Balders död: *Ravnegelder*-digteren havde ganske enkelt glemmt at fortælle, at guderne ville få Iduns æbler i bod. Digtet viser ikke andet, end at sol står op, og sol går ned. Denne forståelse af digtet ser man allerede i Grundtvigs tidligere oversættelse af digtet, hvor den sidste strofe lyder:

Guder opstod
Afglands [= solen] oprandt
Nord til Niflheim
Natten søgte
Morgenhorn optog
Søn af Ulfruna
Himmelbjergs Herre
blæste i Hornet. (KB Fasc. 264.3)

Der er på sin vis grundlag for denne tolkning i digtets sidste strofe, da dets første halvdel beskriver den gryende dag. Men Heimdal blæser ikke i et »Morgenhorn«, det vil sige et horn, der varsler morgengry. Der er nemlig tale om Heimdals horn, Gjallarhornet, som han ifølge Snorres *Edda* blæser i ved begyndelsen til Ragnarok, gudernes undergang.

Den optimistiske læsning af *Odins ravnegelder* hos Grundtvig findes også i en passage i *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen* (1847: 153). Men nu er Grundtvigs tolkning af digtets indhold en anden. Grundt-

vig skriver nu, at sagnet i digtet nok er sluttet med, at Brage, som bliver tilbage hos Idun, da Heimdal og Loke drager hjem, opdager hendes æbler og vinder hendes hjerte, hvorpå de lever sammen i Brøndshøj eller Brøndby (brunnakr):

Hvorvidt der for Resten har været noget Sagn om *Brages* Oprindelse, veed vi ikke, men om *Iduns* spore vi et i *Ravnegaldet*, et Kvad, der vel er alt for luftigt og høitrvende til at give ordenlig Beskeed, men spiller dog kiendelig paa det Sagn, at *Idun* var faldet ned fra *Ygdrasil* og havde sat Aserne i stor Forskrækkelse, saa *Odin* sendte *Heimdal*, *Loke* og *Brage* afsted for at udfritte af Jomfruen hvad hun vidste om »Tidens Ophav, Alder og Ende, « men da hun tav bomstille, vendte *Heimdal* og *Loke* tilbage med uforrettet Sag og efterlod *Brage* til at passe paa hende, mens *Odin* tog Nat til nye Raad eller sov paa den Sag. Ventelig har Sagnet da sluttet med, at *Brage*, da han blev ene med *Idun*, opdagede hendes *Æbler* og vandt hendes Hjerte, saa der blev et smukt Par Folk af dem, som opslog deres Bopæl i *Brøndshøj* eller i *Brøndby* (brunnakr), hvor de siden, efter Haarfager-Skjalden *Thjodolfs* Sigende, havde deres Hjemstavn. (1847: 153)

Placeringen af Brage og Idun i de ganske umytiske omgivelser, Brøndshøj eller Brøndby, giver Grundtvigs brug i *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen* af *Odins ravnegaldet* et nok utilsigtet fjantet skær. I 1832-mytologien var *Odins ravnegaldet* reduceret til en bagatel om solnedgang og solopgang. Nu udlægges digtet nærmest som en lille komedie, der så at sige ender med pigens og sendebuddets ægteskab. Senere i samme værk sammenligner Grundtvig da også *Odins ravnegaldet* med *Hymers kvad*, en eddisk komedie, der handler om, at den stærke Thor udklæder sig som Freja og i bryllupskjole og med slør for ansigtet modvilligt drager til den giftelystne jätte Hymer, som han selvfølgelig ender med at slå for panden. Grundtvig skriver: »*Hymerskviden* (...) er en Sildefødning, surøiet, svulstigt og smagløs, omtrent som *Ravnegaldet* (...)« (1847: 193). Fra i 1807 at have læst *Odins ravnegaldet* som et skæbnetungt digt, der fremmanede gudernes »Angest og Raadvildhed« (1807: 172) ovenpå Balders død og deres dunkle forudelse om Ragnarok, anses digtet i 1847 for at være et smagløst, svulstigt og sent eddadigt. I stil med den ændrede holdning til *Odins ravnegaldet* afviser Grundtvig i det samme værk også ravnene som et visdomsgivende væsen (1847: 168). Det er dagligdags begivenheder, som ravnene plaprer løs om hjemme hos Odin:

I *Grimmersmaal* kommer nu vel to *Ravne* flyvende, som hedder *Hugin* og *Munin* (Formodning og Eftertanke), har været Verden rundt og synes meget hemmelighedsfulde, saa det falder rimeligt nok, hvad *Gylfelegen* melder, at de sætter sig *daglig* paa *Odins* Skuldre og tyller ham Ørene fulde med Alt hvad de har seet og hørt; men skøndt denne *Hverdags-Historie*, ligesom *Aviser*, ogsaa kan have sin Nytte og har paa en Maade *Livets* Fortrin, saa vilde *Odin* dog været meget at beklage, hvis han daglig skulde laant Øre til alt det *Ravnegalder*. Indholden kan vi nemlig godt forestille os, naar vi betragter et af de store Værker over den *nyeste* Historie, der er sammensat af lutter *Avis-Bundter* (...). (1847: 168)

Ravnen er devalueret, og Grundtvig introducerer samtidig en helt ny og reducerende betydning af »galder«, der som islandsk låneord på dansk ellers, som omtalt, anvendes i betydningen »tryllesang« eller »trolddom«. Den nye betydning hos Grundtvig er snarest »skvaldren«, og det er en tilsnigelse fra Grundtvigs side, der må bero på det islandske substantivs overfladiske lydighed med det danske verbum *gale*. Ravenenes evindelige plapren har ikke større værdi, end hvad der kan udledes af samtidens aviser. Et forlæg for dette kan Grundtvig i øvrigt måske have fundet i *Odins ravnegalder*, str. 10, hvor der netop står, at »Rognir« (Odin) og guderne galedede galdere« (»Rögnir og regin gölu galdur«).

Grundtvigs digteriske brug af *Odins ravnegalder*

Optrin af Norners og Asers Kamp (1811)

Lad os nu bevæge os tilbage til begyndelsen af 1800-tallets andet årti og kaste et blik på Grundtvigs mere digteriske brug af *Odins ravnegalder*. Læsedramaet *Optrin af Norners og Asers Kamp* fra 1811, som er en gen-digtning af den oldislandske tradition om vølsungeslægten (eddadigte og *Vølsungernes saga*), indledes med en efterligning af den slagfaste rytme og metrik, der kendetegner *Odins ravnegalder* (1811: 2-4). Den samme rytme anvendte også Sandvig i sin oversættelse af eddadigtene. Stroferne i *Odins ravnegalder* har alle otte linjer, med fire til fem stavelser, hvoraf to er trykstærke. Således er det også i det indledende digt i *Optrin af Norners og Asers Kamp*. Digtet begynder med nornernes tale. Den første skikkelse, som nornerne nævner, er også den første skikkelse, der nævnes

i *Odins ravnegald*, nemlig Alfader, der råder, som den øverste skikkelse. I det islandske *Odins ravnegald* »udvirker« han (»orkar«), hvad der i øvrigt i Grundtvigs håndskrevne oversættelse gengives »aarke«. Dette verbum bruger Grundtvig også i den indledende passage i *Optrin af Norners og Asers Kamp*, dog ikke om Odin, men om aserne i strofe 5.¹⁴ Det danske verbum »orke« har ifølge *Ordbog over det danske sprog* betydningen »arbejde med; især: slide, ase med«. Det islandske verbum »orka« kan derimod betyde *magte, arbejde, virke, frembringe, have noget til følge eller virkning* (jf. Fritzner 1954). Omend betydningen af de to verber på henholdsvis dansk og islandsk er forskellig, kan der ikke være tvivl om, at Toldberg har ret i sin antagelse af, at Grundtvig dette sted har tilladt *Odins ravnegald* at smitte lydligt og i øvrigt kompositorisk af på sin danske tekst. Når Grundtvig overfører verbet til aserne, er det sandsynligvis på grund af dets smallere betydning på dansk, der passer knap så godt til Alfader, der råder over alt.¹⁵

I *Optrin af Norners og Asers Kamp* gør nornerne det klart, at tursers og asers, jætters og kæmpers bedrifter falmer ligesom løvet på verdenstræet Yggdrasil. Både Alfader og nornerne står over guder og helte. Efter nornernes tale er scenen sat i Valhal, hvor Odin byder sin ravn Hugin velkommen. Deres dialog på vers er på det indholdsmæssige plan inspireret af eddadigtet *Grimners tale* (str. 20), hvor Odin nævner sine to ravne, der flyver ud over verden hver dag. I *Optrin af Norners og Asers Kamp* har Hugin set »Tiden lide / Thurser vente« (jf. mottoet for *Om Asalæren* ovenfor) og ormen vokse. Yggdrasil ældes, enden nærmer sig med andre ord. Odin spør-

14 Jævnfør Toldberg 1950: 159-160: »I Indgangen til *Optrin* er der stærke reminiscenser fra Hrg. Verbet »aarke« anvendes. Men det at »aarke« er overført fra Alfader« til aserne. Dertil er der kompositorisk inspiration fra Hrg i femte strofe: Aser sørge, Sigurd lider, Brynhild lytter, Luren tier«.

15 Også i et kvad, »Normaal hint gamle«, som Grundtvig lod trykke i teksten »Saga om Nor og hans Æt« (i *Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn*, 28. Januar 1809), lader Grundtvig sig inspirere af den første strofe i *Odins ravnegald* og bruger blandt andet denne linje: »Norner styre, / Aser orke, / Vaner vide (...)« (1809: 500; Lundgreen-Nielsen 1980: 279). Senere i *Danne-Virke* 1817 anvender han igen denne strofe fra *Odins ravnegald* i et digt, »Ragnaroke. Et dansk Æmter«, som blandt andet henter sin inspiration i den islandske novelleagtige fortælling, *Totten om Norne-Gæst*. Her lader Grundtvig henholdsvis en lysalf og Saga kvæde: »Alfader byder, / Alf en adlyder, (...) // (...) Thurserne vente / (...) Nornerne pege (...) // Alfader raader« (1817: 380-381). Rytmen er igen den samme som i *Odins ravnegald* og Sandvigs første oversættelse af denne. Strofer fra »Ragnaroke. Et dansk Æmter« genbrugte Grundtvig i 1838 i »Saga og Lysalfen« i *Nordiske Smaadigte* (1838: 161; Lundgreen-Nielsen 1980: 768; jf. også Toldberg 1950: 80, 85).

ger nu, om gudernes slægter vokser og trives på jorden, hvad Hugin kan bekræfte. Men Hugin fortæller også, at en gammel kælling, som i virkeligheden er Loke, hvisker til den onde Kong Siggejr om Signe, datter af Kong Vølsung, og at Siggejr har fået lyst til at bejle til hende. Dette ægteskab, ved vi fra den islandske *Vølsungernes saga*, fører død og ulykke med sig, så Odin sender straks Hugin af sted for at få smedet et skarpt sværd for at afværge det. (Herefter flyttes scenen til heltenes verden.)

Odins sidste replik til raven i Valhal kan illustrere, hvor tæt Grundtvig rytmisk holder sig på *Odins ravnegalder* (str. 1), her med konsekvent fire stavelser per vers, hvor første og tredje stavelse er trykstærke:

Far til Alfer!	Alföður orkar
Flyv til Ivalds	álfar skilja
Kloge Sønner!	vanir vitu
Knap er Tiden:	vísa nornir
Bed dem smedde	elur ívíþja
Sværd som bider	aldir bera
Sten som Klæde!	þreyja þursar
Knap er Tiden,	þjá valkyrjur.
Kan du ile? ¹⁶	

Den samme rytme genfinder man i øvrigt senere i H.C. Andersens skuespil *Alf sol*. Grundtvigs *Optrin af Norners og Asers Kamp* udgjorde da også en af kilderne til Andersens ungdomsværk, og den slagfaste rytme i nogle af skuespillets replikker har Andersen hentet her (Lassen 2008: 213-214).

Det er oplagt, at raven i det indledende digt i *Optrin af Norners og Asers Kamp* er inspireret af *Grimners tale*, men spørgsmålet er, om den tillige kan være inspireret af *Odins ravnegalder*. Vi møder aldrig ravnene i dette islandske digt, selvom titlen foregiver, at de spiller en rolle i det, men måske kan ravnens tilstedeværelse i *Optrin af Norners og Asers Kamp* alligevel være inspireret af dette digt. I strofe 3 hedder det i den islandske tekst, med min egen oversættelse til højre:

16 Til sammenligning – for at vise forskellen – lyder første strofe i *Vølvens spådom*, som også er digtet i versemålet fornrøislag (to verslinjer er bundet sammen ved allitteration, og der er ét hovedtryk per verslinje): »Hljóðs bið ek allar / helgar kindir, / meiri ok minni, / mögu Heimdalar; / vildo at ek, Valföðr, / vel fyrtelja / forn spjöll fira, / þau er fremst um man«. *Vølvens spådom* er ikke lige så konsekvent stavelsestællende som *Odins ravnegalder* eller Grundtvig i disse strofer.

Hverfur því hugur, hinna leitar, grunar guma grand, ef dvelur	Derfor mister han modet, han søger de andre, mænd (dværgene?) venter skade, hvis han forsinkes.
--	--

»Hugur«, som egentlig betyder tanke eller sind, kan Grundtvig muligvis have opfattet som et alternativt navn for raven »Huginn«, som ifølge eddadigtet *Grimners tale* (str. 20) er den ene af Odins to ravne. De to ravne bringer ifølge Snorres *Edda* Odin viden om verden (Faulkes (udg.) 1982: 32). Netop i kraft af navnet »Huginn« (som er afledt af »hugr« med betydningen »hu«, »tanke« eller »sind«) fremstår denne ravn som en personifikation af »tanken« eller »sindet«. Der findes nogle eksempler på alternative former af samme navn på norrønt: Óðr / Óðinn og Ullr / Ullinn, som kan betragtes som parallelle til Hugr / Huginn. At i det mindste Sandvig i sin første oversættelse læste »Hugur« som et navn på Odins ravn, ses af hans oversættelse, hvor han gengiver disse linjer med: »Bortfløi da Hugur / Andre søgend' / Folk ondt vented' / Da han dvæled'«. ¹⁷ I sin oversættelse gengiver Grundtvig »Hugur« med »Sindet«. Men vendingen *e-m hverfur hugur* betyder imidlertid, at man mister modet. Ravenen er således slet ikke til stede i strofen i det islandske digt, hvad man ellers ville vente digtets titel taget i betragtning. I Sandvigs oversættelse fra 1785 er ravenen da også bortfløjet fra denne strofe.

Dansk Ravne-Galder (1860)

Raven som Odins fugl er fast etableret i norrøn litteratur og kultur blandt andet gennem eddadigtet *Grimners tale* og alternative navne (såkaldte *heiti*) som for eksempel »Hrafnáss« (Ravnegud). I flere norrøne tekster er Odin knyttet til krig, hvad der også gælder raven via talrige poetiske omskrivninger, hvor digterkrigere omskriver det at dræbe på slagmarken som at give raven føde. I *Optrin af Norners og Asers Kamp* er raven også knyttet til Odin. Denne valens fugl med dens dystre associationer bringer os sluttelig til digtet *Dansk Ravne-Galder*, som også begynder med et indledende digt, hvori Odins ravne spiller en stor rolle. Tilbage i 1808 i *Nordens Mytologi* havde Grundtvig tolket Odins to ravne i overensstemmelse med Suhms bog om den nordiske mytologi, *Om ODIN og hedniske*

¹⁷ Ifølge Lukman fandt Oehlenschläger i denne strofe »Tanken, der søgte forgæves« (Lukman 1944: 391).

Gudelære og Gudstieneste udi Norden (1771: 66), som »Tanken« og »Hukommelsen«, og således er »Huginn« også her tanken, mens »Muninn« er hukommelsen (»muna« betyder at huske).¹⁸ I *Dansk Ravne-Galder* får digterjeget lov at flyve som Odins tredje ravn under navnet Knytling.

Ud over titlen synes *Dansk Ravne-Galder* ikke at stå i nogen særlig gæld til det islandske *Odins ravnegalder*, hverken metrisk eller indholds-mæssigt. Det er særlig den indledende del af Grundtvigs digt, der kan være inspireret af *Odins ravnegalder*, men dertil synes Grundtvig også at have været inspireret af eddadigte som *Vølvens spådom* og *Hyndlas sang*. Hvor grundstemningen i *Odins ravnegalder* er pessimistisk, knytter *Dansk Ravne-Galder* an til forståelsen af det islandske digt i 1832-myto-logien. Det er optimistisk og rummer en spådom om Danmarks lyse fremtid. Mens *Odins ravnegalder* adskiller sig fra middelalderens visionære eddadigtning ved at beskrive et i allerhøjeste grad mislykket forsøg på at fremkalde en spådom om verdens fremtid, rummer de to middelalderlige eddadigte, *Vølvens spådom* og *Hyndlas sang*, en forudsigelse af Ragnarok og en antydning af en lysere fremtid. De hedenske vølver i disse digte er bundet af deres tid, så de kan ikke se længere end til hedenskabens undergang. Men de kan se en mægtig, der kommer, som må være Kristus, selvom de intet navn har for ham. På dette punkt står disse islandske digte i utvetydig gæld til de oldkristne sibyllinske orakler.¹⁹ I denne henseende er det interessant at bemærke vølvens begrænsninger i *Dansk Ravne-Galder*, som tilmed gælder fortiden (»men hvem er Bør? / Det kunde ei Volen melde«, str. 39). Hovedbestanddelen i Grundtvigs digt er den lange beskrivelse af den lyse fremtid efter indledningsdigtet; en lignende detaljeret beskrivelse af en bedre fremtid efter Ragnarok findes intetsteds i de islandske eddadigte. Den lyse fremtid antydes kun.

Brugen af Odins ravne og tilføjelsen af den tredje ravn hos Grundtvig i dette digt er interessant. Digterjeget i *Dansk Ravne-Galder* får, som omtalt, lov at forvandles til Odins tredje ravn og flyve sammen med Hugin

18 »Det Vigtigste *Odin* har, er vel Ravnene: Hugin og Munin (Tanken og Hukommelsen); thi, som herlig valgte Symboler paa Hans Kløgt, lære de Os at kende den nøiere. De flyve hver Dag over Ormegrund, og mærkeligt [dvs. bemærkelsesværdigt] er Odins Udsagn i Grimnismal: // Om Hugin jeg spaar; / Han ei kommer tilbage, / Dog mere for Munin jeg frygter. // Intet Under; thi vel maatte *Tanken* tabe sig i Ragnarokes Nat, men *Mindet* (om Hans Id i Tids Fødsel) maatte forvisse Ham om den Undergang, *Tanken* ei kunde beskue« (1808: 167).

19 Om *Vølvens spådom* som inspireret af sibyllinske orakler og om *Hyndlas sang*, se Lassen 2011: 323-25; 329-31.

og Munin (»Jeg haver end Brug for nok en Ravn, / Og vil du den Tredje være, Da giver jeg Knytling dig til navn«, str. 20). Denne tredje ravn har ikke forlæg i norrøn litteratur og er Grundtvigs opfindelse. Grundtvigs digterjeg flyver lavt i sin sorte ravneham, men Mimer ved visdommens kilde opfordrer ham til at folde sine vinger ud i Jesu navn (»Du Vinger jo har som Odins Ravn, / saa unge har ei de Tvende, / Og breder du dem i Jesu Navn, / De bære til Verdens Ende«, str. 47), og da kan digterravn flyve til Paradis (»Jeg fløi som en Fugl til Paradis«, str. 49) og som i en drøm se ud over historien fra skabelsen og frem til Grundtvigs samtid.²⁰ Da Knytling vækkes af Mimer fra denne drøm (»End er paa min høire Kind jeg øm, / Af Slaget, som mig gav Mimer, / Jeg vaagned derved som af en Drøm, / I Panden endnu det primer«, str. 162), opfordres han til at flyve i dueskikkelse (»'See op,' sagde Mimer, 'med en Fart, / Nu spreder Fugl Phønix Vinge, / Og dersom du var af Due-Art, / Du kunde i Sky dig svinge, Og følges med ham til Paradis (...)« str. 191). Næsten som i en ovidsk metamorfose farves ravnens sorte vinger nu hvide, og som hvid due er digterjeget i stand til at følge fugl Phønix og flyve til Paradis. Man kan sige, at Grundtvig i den indledende del af *Dansk Ravne-Galder* tager den islandske tradition inden for eddadigtingens spådoms- eller visionsdigte og tilføjer endnu et kristent lag. Grundtvigs Knytlinge-ravn sukker »over Ravne-Kaar«, der binder ham til jorden (str. 192). Mens den sorte ravn, som vølverne, er bundet af sin hedenske tid, kan den hvide due – i modsætning til vølver og ravn – skue Paradis.

Den sidste del af digtet består af duens fremtidsutopi. Selvom Grundtvig fra 1832 og frem læste *Odins ravnegald* positivt som udmundende i henholdsvis solopgang eller ægteskab, har den sidste utopiske del af *Dansk Ravne-Galder* intet forlæg i *Odins ravnegald*. Men hvorfor lader Grundtvig sig pludselig på sine aldrende dage inspirere af *Odins ravnegald* til affattelsen af en kristelig fremtidsutopi? I 1952 foreslog Steen Johansen, at der måske kunne være en forbindelse mellem Grundtvigs digt og en ny oversættelse af eddadigte, heriblandt *Odins ravnegald*, der udkom 1860 ved Vilhelm Billeskov Hjort. Billeskov Hjort fulgte i sin oversættelse P.A. Munchs udgave af eddadigtene, hvor Munch ellers

20 Drømmen som varsel indgår i øvrigt også i *Odins ravnegald*.

havde afskrevet digtet som ungt.²¹ Men ikke desto mindre forsøgte Billeskov Hjort for sit publikum, »Nordens Folk«, at rehabilitere *Odins ravnegalder*: »Sangen er meget gammel, derom vidner saavel dens rene eenfoldige Digtfylde som Sproget (...)«. I Billeskov Hjorts udlægning begynder digtets handling, efter at »Livets historiske Kamp« er indtrådt. Guderne sender en delegation af sted for at udsørge »den fremsynede Gudinde, Bevidstheden om den sande Gud«, men hun svarer intet, og guderne vender hjem, og digtet udmunder ved dagry, efter at guderne har nyttet natten til at hitte nye råd. Billeskov Hjort skriver om digtets slutning:

Heltene rejser sig ved den første Solstraale, Natten flygter. Heimdal, Frelsens Forbud, farer op ad Himmelbroen. Det er Gjernings-svaret paa Nattens Overvejelser – Frelsen maa søges hinsidigen; det er det første Trin paa den lange Bane, Hedningerne maatte tilbagelægge, inden den naturlige Gudsbevidsthed blev forvandlet til den aandelige, den faldne Qvinde til den rene Mø, den Sorte til den Hvide (Billeskov Hjort 1860: 34)

I Billeskov Hjorts tolkning er *Odins ravnegalder* en poetisk beretning om de hedenske guders søgen efter og vej til frelse. Ved digtets afslutning vågner guderne til erkendelsen af, at vejen til frelse skal søges hinsides. Heimdal, af Billeskov Hjort omtalt som »Frelsens Forbud« (dvs. et forvarsel om frelsen), varsler ikke Ragnarok ved at blæse i Gjallarhornet som i det islandske digt, men drager i stedet af sted ad »Himmelbroen« for at søge de kristnes Gud, må man forstå. Ved digtets slutning griber guderne, der hidtil har besiddet en »naturlig Gudsbevidsthed«, til handling for at kunne beriges med den »aandelige« gudsbevidsthed. Jeg mener, at Johannsens hypotese er sandsynlig, at denne afslutning og nytolkning af digtet, som udkom relativt kort tid før *Dansk Ravne-Galder*, og som der i øvrigt slet ikke er belæg for i det islandske digt, kan have inspireret Grundtvig til at vende radikalt nytolkende tilbage til *Odins ravnegalder* og digte den lange kristelige utopi, som *Dansk Ravne-Galder* udmunder i.

21 »[D]et [kan] dog ikke negtes, at den største Deel af det Andet og Mere, man i Papirco-dices af Edda forefinder, har et temmeligt mistænkeligt Udseende. Dette gjælder især Grógaldr og Hrafnagaldr Óðins. (...) Disse (...) Kvad ere derfor i nærværende Udgave udeladte af de egentlige Eddadigtes Række, og kun tilføiede i Anhang« (*Den ældre Edda*, Munch (udg.) 1847: x-xi).

Afrunding

Sådan kan man postulere, at der med tiden bindes en sløjfe på Grundtvigs brug af *Odins ravnegald*. Efter at have indgået som motto for *Om Asalæren* med dets dystre stemning og forudelse om Ragnarok, opfattes digtet senere i 1832-mytologien som en lille bagatel om solopgang og solnedgang, mens det femten år senere i 1847 i *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen* læses som et fragment af en komedielig beretning med en munter udgang, der kredser om udødelighedens æbler og ægteskabet mellem skjaldeguden og vogteren af disse æbler. I samme værk afskrives digtet imidlertid samtidig som sent og svulstigt. Sluttelig vender Grundtvig tilbage til *Odins ravnegald* i 1860 i *Dansk Ravnegald*, hvor digtet inspirerer til en kristen utopi, måske inspireret af den nys udkomne danske oversættelse ved Vilhelm Billeskov Hjort. Grundtvigs alderdomsdigt er kun på et overfladisk plan inspireret af det islandske. Ved sin tilbagevenden til *Odins ravnegald* bringer han i en vis forstand atter det islandske digt til ære og værdighed, men dog ikke mere end, at den mytologiske ravn i forhold til den kristelige due fremstår begrænset og stækket.

Litteratur

Forkortelser

US I-X: Holger Begtrup (1904-1909), *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, bind 1-10, København.

Håndskrifter

Árni Magnússon-instituttet for islandske studier, Reykjavík
GKS 2365 4to

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, København
AM 424 fol

Det Kongelige Bibliotek, København
KB Fasc. 264.3
NKS 1870 4to

Harvard University Library, Harvard
MS Icel. 47

Trykte værker

- Auken, Sune (2005). *Sagas spejl: Mytologi, historie og kristendom hos N.F.S. Grundtvig*, København.
- Begtrup, Holger (udg.) (1904-1909). *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, bind 1, 5, København.
- Billeskov Hjort, Vilhelm (overs.) (1860). *Valasangen, Ravnegalderet og Viismandstalen. Eddas ægte Trillingeruner. Foryngede for Nordens Folk anbefalede til Nordens Granskeraand*, København.
- Bugge, Sophus (udg.) (1965 [1867]). *Norræn fornkvæði. Islandsk samling af folkelige oldtidsdigte om Nordens guder og heroer almindelig kaldet Sæmundar Edda hins fróða*, S.1.
- Bønding, Sophie (2019). »Praising the Pagan Gods: N.F.S. Grundtvig's Civil Religious Poetization of the Pagan Past« i *Grundtvig Studier* 2019, 7-45.
- (2020). *Visions of Unity: A Comparative Study of the Role of Pre-Christian Nordic Religion in the Formation of Denmark as a Community, the 10th and the 19th Centuries*, PhD Dissertation, Aarhus Universitet.
- Christensen, Georg og Stener Grundtvig (udg.) (1924-26). *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*, bind 1, København.
- Faulkes, Anthony (udg.) (1982). *Snorri Sturluson: Edda. Prologue and Gylfaginning*, Oxford.
- Finnur Jónsson (1930). *Ævisaga Árna Magnússonar*. Safn Fræðafjelagsins VIII, København.
- Finnur Magnússon (1822). *Den ældre Edda: En Samling af de nordiske Folks ældste Sagn og Sange ved Sæmund Sigfussön kaldet hin Frode*, bind 2, København.
- Fritzner, Johan (1954 [1883-1896]). *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Nytt uforandret optrykk av 2. udgave, Oslo.
- Gottskålk Jensson (2020). »Den Arnamagnæanske Kommissions udgave af Den Ældre Edda 1787-1828«, i *Opuscula* 18, 107-157.
- Grundtvig, N.F.S. (1807). »Om Asalæren« i *Grundtvigs Værker*, udg. Vibeke A. Pedersen, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1807b). »Om Oehlenschlägers Baldur hiin Gode« i *Grundtvigs Værker*, udg. Kim Steen Ravn, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1808). *Nordens Mytologi eller Udsigt over Eddalæren for dannede Mænd der ei selv ere Mytologer*, i *Grundtvigs Værker*, udg. Vibeke A. Pedersen, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1809). »Saga om Nor og hans Æt Med et Kvad til mit Fædreland den 28 Jan. 1809«, i *Grundtvigs Værker*, udg. Stine Holst Petersen, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1811). *Optrin af Norneres og Asers Kamp*, i *Grundtvigs Værker*, udg. Jon Tafdrup, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1817). »Ragnaroke. Et dansk Æmter«, i *Danne-Virke* 1817, i *Grundtvigs Værker*, udg. Jon Tafdrup, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).

- (1832). *Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog historisk-poetisk udviklet og oplyst*, i *Grundtvigs Værker*, udg. Ole Vind, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1838). »Saga og Lysalfen«, i *Nordiske Smaadigte*, i *Grundtvigs Værker*, udg. Kirsten Vad, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1847). *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen*, i *Grundtvigs Værker*, udg. Stine Holst Petersen, Aarhus og København (www.grundtvigsvaerker.dk).
- (1860). »Dansk Ravne-Galder«, i *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter X* [1909], udg. Holger Begtrup, 363-484.
- Guðmundur Magnússon (udg.) (1787). *Edda Sæmundar hinns fróða. Edda Rhytmica seu antiqvior, vulgo Sæmundina dicta*, København.
- Hallgrímur Scheving (udg.) (1837). *Hrafnagaldur Óðins / Forspjallsljóð, Bodsrit Bessastada skóla 1837*, Videyjar klaustri.
- Johansen, Steen (1952). *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, bind 3, København.
- Jónas Kristjánsson (2002). »Hrafnagaldur Óðins – Fornkvæði reist úr ösku«, i *Lesbók Morgunblaðsins* 27/4 2002, 4-6.
- Jón Margeirsson (udg.) (1975). »Bréf Árna Magnússonar til Íslands 1729 og fleiri skjöl hans í Ríkisskjalasafni Dana«, i *Opuscula* 5, 123-80.
- Lassen, Annette (2008). »Vølvens rap: H.C. Andersens norrøne debut«, i *Det norrøne og det nationale: Studier i brugen af Islands gamle litteratur i nationale sammenhænge i Norge, Sverige, Island, Storbritannien, Tyskland og Danmark*, Annette Lassen (red.), Reykjavík, 201-18.
- (2011). *Odin på kristent pergament: En teksthistorisk studie*, København.
- (udg.) (2011). *Hrafnagaldur Óðins (Forspjallsljóð). Edited with Introduction, Notes and Translation*, Viking Society for Northern Research Text Series XX, London.
- Lukman, N. (1944). »Vore Edda-oversættelser«, i *Gads Danske Magasin*, 387-401.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (2008). »Ragnarok-temaet i dansk litteratur«, i *Det norrøne og det nationale: Studier i brugen af Islands gamle litteratur i nationale sammenhænge i Norge, Sverige, Island, Storbritannien, Tyskland og Danmark*, Annette Lassen (red.), Reykjavík, 61-101.
- (1980). *Det handlende ord, N.F.S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819*, bind 1-2, København.
- Munch, P.A. (udg.) (1847). *Den ældre Edda: Samling af norrøne Oldkvad, indeholdende Nordens ældste Gude- og Helte-Sagn*, Christiania.
- Oehlenschläger, Adam (1802). »Guldhornen«, i *Poetiske Skrifter*, bind 1, H. Topsøe-Jensen, (udg.) (1926), København, 19-25.
- Ordbog over det Danske Sprog*, konsulteret d. 18/8 2011 på <http://ordnet.dk/ods>
- Sandvig, Bertel Christian (1783-85). *Forsøg til en Oversættelse af Sæmunds Edda*, bind 1-2, København.
- Suhm, Peter Friedrich (1771). *Om ODIN og den Hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden*, København.

Toldberg, Helge (1950). *Grundtvigs symbolverden*, København.

— (1950). »Stadier i Grundtvigs forfatterskab«. *Acta Philologica Scandinavia* XIX, 143-78.

— (1959). *Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer. Fascikel 250-277*, bind 14, København.

Når åndens herredømme over kødet mister sin magt

Om kvindelighed, kropslighed og seksualitet i Søren Kierkegaards »Forførerens Dagbog« og andre guldaldertekster

Af Sophie Wennerscheid

Ausgehend von dem im frühen 19. Jahrhundert virulenten Diskurs über Geist und Körper untersucht der Artikel, wie Kierkegaard sich mit der sich langsam verändernden Auffassung von Weiblichkeit auseinandersetzt. Besondere Bedeutung kommt dabei dem »Tagebuch des Verführers« zu. Statt diesen Text so zu lesen, dass es hier zu einer Abwertung von körperlich definierter Weiblichkeit kommt, wird argumentiert, dass es gerade diese Weiblichkeit ist, die dem Verführer Johannes zu einer Bedrohung wird. Je mehr Johannes versucht, die Grenze zwischen seiner geistig reflektierten Männlichkeit und der als formbar behaupteten Weiblichkeit der zu verführenden Cordelia aufrecht zuerhalten, desto mehr löst sich diese Grenze auf. Indem die geschlechtlich ambivalente Metaphorik des Tagebuchs herausgearbeitet wird, kann gezeigt werden, wie Kierkegaard Körperlichkeit als etwas verhandelt, das sich der Kontrolle des Geistes entzieht.

Forholdet mellem kønnene spiller en stor rolle i den danske litteratur fra første halvdel af det 19. århundrede, den såkaldte guldalderlitteratur. Også seksualitet er et af den tids centrale spørgsmål, om end ofte omtalt i en tilbageholdende tone. Nogle gange er tonen tilmed så diskret, at man som læser kun på en meget indirekte måde får at vide, at et samleje overhovedet har fundet sted. Thomasine Gyllembourgs novelle »Lille Karen« (1830) slutter fx med en scene, hvor titelfiguren Karen går »ind i sit Cabinet, hvor hendes over al Beskrivelse lyksalige Ægtemand snart fulgte efter hende«. Og i den følgende sætning, som også er den sidste i hele novellen, står der: »Næste Aars Paaskemorgen lod Hr. v. S. med stor Høitidelighed døbe sin og Karens Søn, og den lykkelige unge Moder følte fra hiint Øieblik ingen Tomhed i sit Hjem eller sit Hjerte«. (Gyllembourg 1866: 124) Lidt anderledes hvad angår følgerne, men med samme talende tavshed tegnes situationen i Kierkegaards forførelseshistorie fra *Enten – Eller* (1843). Efter at vi som læsere har fulgt Johannes Forføreren i mere end et halvt år på sin vej til at forføre den unge pige Cordelia, læser vi i den næstsidste dagbogsoptegnelse i »Forførerens Dagbog«, 24. september, at han endelig er ved at nå sit mål. Den næste dag noterer han imidlertid kun nøgternt: »Dog nu er det forbi, og jeg ønsker aldrig

mere at see hende« (SKS 2, 432). Den, som forventede en pikant scene, vil blive dybt skuffet. Ikke engang et eneste lidenskabeligt kys er der tale om. I stedet bliver vi bekræftet i vores formodning om, at Johannes er en geme fyr, der ikke bare har forbrudt sig mod en uskyldig pige, men som også har gennemført et intrigant psykologisk spil, der er gået ud på at drive Cordelia ud af sin kvindelige umiddelbarhed og op i refleksionens mandlige sfære, blot for derefter at devaluere hende ved at kvindeligge hende igen. I stedet for – som Johannes' modspiller assessor Wilhelm anbefaler – at gifte sig med Cordelia og derved at frembringe en syntese af sanselighed og åndelighed, unddrager Johannes sig og overlader kvinden til hendes fortvivlelse.¹

Det er i hvert fald den gængse fortolkning af den ulykkelige kærlighedsaffære, som en lang række litterater fra Sven Møller Kristensen (1966) til Johnny Kondrup (2019) har fremført med filologisk grundighed. Min artikel vil derimod åbne op for en anden læsning. Med afsæt i 1800-tallets seksualitetsdiskurs på den ene side og en skærpet opmærksomhed på »Forførerens Dagbog«s påfaldende kønsmetaforik på den anden side vil jeg vise, at forholdet mellem kønnene i Kierkegaards tekst er alt andet end entydigt. Derudover er det artiklens hensigt at gøre opmærksom på, at »Forførerens Dagbog« er et bidrag til det i guldalderens rejste spørgsmål om kvindens stilling i det patriarkalske samfund. Spørgsmålet var blevet aktuelt, fordi det ikke længere var en klar selvfølgelighed, at kvinden var manden underordnet på alle niveauer. Det var vistnok først med Mathilde Fibigers oprørske brevroman *Clara Raphael* fra 1851 (Fibiger 2008), at kvindespørgsmålet for alvor blev sat under debat. Men alligevel er der allerede i første halvdel af 1800-tallet noget på vej, som gør tidens mandlige tænkere urolige. Kierkegaard var én af dem.

Metodisk trækker jeg på forskellige teorier og metoder til at underbygge min læsning. For det første er det den franske idéhistoriker og post-strukturalist Michel Foucaults genealogiske metode, som ligger til grund for min læsning. Inspireret af Friedrich Nietzsches bog *Zur Genealogie der Moral* fra 1886 (Nietzsche 1999) undersøger Foucault i »Nietzsche, genealogien og historien« fra 1971 (Foucault 2015) de in- og eksklusions-

1 Denne syntese fremstiller Wilhelm i »Ægteskabets æstetiske Gyldighed« (SKS 3: 13), som sammen med to andre tekster udgør *Enten – Ellers* anden del, som kærlighedens ideal. Wilhelm argumenterer for, at den sanselige form for kærlighed og lidenskab, som findes i den romantiske kærlighed, »kan forenes med og bestaae i Ægteskabet, ja at Ægteskabet er den sande Forklarelse af hiin« (SKS 3: 38).

processer, der skaber et samfunds opfattelse af bestemte begreber, værdier og forestillinger og deres forandringer over tid, som fx forestillingen om den sunde krop. I min artikel vil jeg se nærmere på guldalderens seksualitetsbegreb og på forestillingen om kvindelighed.

Desuden gør jeg brug af en læsestrategi, der ligger i forlængelse af den form for mistænksomhedens hermeneutik, som den franske filosof Paul Ricœur har udviklet i sin bog *Freud and Philosophy* fra 1970. Med afsæt i Marx, Nietzsche og Freud som grundlæggere af en »school of suspicion«, hvor der problematiseres alt, der tages for givet, argumenterer Ricœur for tekstlæsninger, der blotlægger »the illusions and lies of consciousness« (Ricœur 1970, 32). Som litteraturvidenskabelig metode, der sigter til at læse en tekst mellem linjerne og mod hårene for at udpege dens selvmodsigelser eller skjulte sider, har denne form for hermeneutisk kritik haft stor fremgang i 1990'erne og fremefter, men er kommet i modvind i de seneste år (Felski 2011, Anker & Felski 2017). Jeg mener imidlertid, at metoden stadig har et stort potentiale, i særdeleshed hvis man kombinerer den med en mere kontekstorienteret læsning.

Den tredje teori, som har inspireret mig i mine kritiske Kierkegaard-læsninger, er den form for kropsmaterialisme, som bl.a. Donna Haraway har udviklet. Teorien går ud på at læse kroppen som en »witty agent« (Haraway 1988: 596), en slags sladrehanke, der unddrager sig den diskursive orden.

Krop- og åndsproblematikken i guldalderperioden²

I *Begrebet Angest* fra 1844 skriver Kierkegaards pseudonym Vigilius Haufniensis:

Det hele Spørgsmaal om det Sexuelles Betydning, og dets Betydning i de enkelte Sphærer, er unegtelig hidindtil ringe nok besvaret, og fremfor Alt saare sjeldent besvaret i den rette Stemning. At sige Vittigheder derom er en fattig Kunst, at advare, er ikke vanskeligt, at prædike derom saaledes, at man udelader Vanskeligheden, er ikke heller svært; men at tale ret menneskeligt derom er en Kunst (SKS 4: 371).

² Den følgende fremstilling bygger til dels på min ph.d.-afhandling, der publiceredes på tysk i 2008 (Wennerscheid 2008).

Det problem, som her tages op, at tale menneskeligt om seksualitet, er yderst relevant for forståelsen af guldalderperioden, fordi det klart og tydeligt udtrykker det afgørende problem for den tids filosofi, nemlig forholdet mellem fornuft og ånd på den ene side og drifter og krop på den anden side. Hvordan kan man skrive om mennesket, der samtidig med, at det befrier sig fra statens og kirkens formynderi, tilsyneladende regeres af sin egen krop? Hvordan skal man forholde sig til denne kropsligt betingede anfægtelse? Er det muligt at betragte sig selv som fornuftsvæsen og alligevel anse kroppen som en naturlig del af mennesket? Det er spørgsmål, der ikke bare beskæftiger Kierkegaard og hans samtidige i Danmark, men som også drøftes i de forskellige filosofiske strømninger i Europa. Filosofihistorikeren Walter Schulz har i den forbindelse opstillet den tese, at den afgørende nyskabelse i denne tids filosofi har at gøre med, at fornuft og ånd mister deres fortrinsstilling. Det er ikke længere dem, der opleves som de førende kræfter; nu er det krop og drift, der slår tonen an. Schulz pointerer, at denne detronisering af ånden »ist das bestimmende Element in der philosophischen Entwicklung des 19. Jahrhunderts« (er det afgørende element i den filosofiske udvikling i det 19. århundrede) (Schulz 1972: 369).

Kierkegaard er en del af denne forandring, da han på den ene side ligesom Hegel holder fast ved åndens primat, men på den anden side kender til det kropsligt-sanseliges magt. Talrige steder i forfatterskabet reflekterer han over en af fornuften ukontrolleret sanselighed og viser dermed, at forestillingen om det kønsneutrale borgerlige subjekt, der opstod i oplysningstiden, befinder sig i en krise.³ Mens det mandlige, autonome, med sig selv identiske subjekt tidligere blev betragtet som kønsløs bærer af viden og begrunder af moralske værdier, så fremstår det nu i stigende grad som et kropsligt, kønnet væsen.

Denne udvikling begynder med fremkomsten af en ny videnskab i slutningen af det 18. århundrede: antropologien. I stedet for fortsat at operere med Descartes' dikotomi mellem krop og ånd, bliver mennesket nu opfat-

3 Særlig tydeligt bliver det fx i essayet »De Umiddelbart Erotiske Stadier eller det Musikalsk-Erotiske« i *Enten-Eller* (SKS 2: 53), hvor der betones, at den ureflekterede forfører Don Juan kun kan betvinges af den rene ånd i skikkelse af kommandanten (SKS 2, 106). At det ikke kun er Kierkegaard, der var lydhør over for sanselighedens farlige kraft, ser vi fx også i Johan Ludvig Heibergs episke digt »De Nygifte« (Heiberg 1862), hvor den unge ægtemands begær fordobles i en anden mands begær, der symboliserer »the threatening forces without and within« (Mortensen 1997: 450).

tet som en psyko-fysisk enhed. Programmatisk erklærede Ernst Platner i sin *Anthropologie für Ärzte und Weltweise* fra 1772:

Der Mensch ist weder Körper noch Seele allein; er ist die Harmonie von beyden, und der Arzt darf sich, wie mir dünkt, eben so wenig auf jene einschränken, als der Moralist auf diese (Mennesket er hverken udelukkende krop eller udelukkende sjæl; det er harmonien af begge dele, og lægen må, tænker jeg, lige så lidt begrænse sig til førstnævnte som moralisten til sidstnævnte) (Platner 2000: 3).

Derfor kan han definere antropologien som en videnskab, hvis opgave er at betragte krop og sjæl i deres gensidige forhold.

Ligesom Platner tænker Kierkegaard sig også mennesket som en syntese af krop og sjæl, men han går ud over denne definition, idet han indfører ånden eller selvet som en tredje størrelse. I 1849 fastslår han om dette i *Sygdommen til Døden*:

Mennesket er en Synthese af Uendelighed og Endelighed, af det Tidelige og det Evige, af Frihed og Nødvendighed, kort en Synthese. En Synthese er et Forhold mellem To. Saaledes betragtet er Mennesket endnu intet Selv. [...] Forholder derimod Forholdet sig til sig selv, saa er dette Forhold det positive Tredie, og dette er Selvet (SKS 11: 129).

Dette selvforhold som åndens forhold til sig selv, som et kropslig-sjæleligt et, viser sig for Kierkegaard som et problematisk forhold, da ånden erkender forholdet mellem krop og sjæl som et antagonistisk forhold. I det skrift, hvor Kierkegaard beskæftiger sig mest intensivt med sammenhængen mellem ånd og køn, nemlig *Begrebet Angest*, hedder det pointeret om dette forhold: »Det Sexuelle er Udtrykket for hiin uhyre Modsigelse (Widerspruch), at den udødelige Aand er bestemt som *genus*. Denne Modsigelse ytrer sig som den dybe Schaam, der skjuler derover og ikke tør forstaae det« (SKS 4: 373). Til syvende og sidst er det altså mennesket som kønnet krop, der foruroliger og skræmmer. Forud for dette skrift finder man imidlertid talrige andre tekster – forelæsningsnotater, dagbogsoptegnelser, avisartikler, afhandlingen om begrebet ironi og naturligvis Kierkegaards egentlige debut: *Enten – Eller* – hvor han tænker over den sanselig-syndige krop.

Kierkegaards tidlige refleksioner over den sanselig-syndige krop

Som teologistuderende fulgte Kierkegaard i vintersemestret 1833/34 Henrik Nicolai Clausens dogmatikforelæsninger og beskæftigede sig intensivt med arvesyndens problem. Under overskriften »Om den mskelige Syndighed« noterer Kierkegaard, at hvert menneske bærer »Spor af det Ondes Magt« (SKS 19: 33) i sig. Det betyder dog ikke, at menneskets syndighed ligesom hos Augustin føres deterministisk tilbage til arvesynden, og at mennesket betragtes som ufrigt. Den protestantiske lære hævder snarere, at mennesket er svagt og skrøbeligt, men alligevel moralsk frit. Formidlingen mellem frihed og ufrighed beskriver Kierkegaard derfor ikke som en apori i tilknytning til Clausen, men som en opgave (SKS 19: 37).

Kierkegaards senere optegnelser vidner dog om en skærpet bevidsthed om vanskeligheden ved denne formidling. For hvordan opnår den enkelte indsigt i sine synder? Ofte er det et udefrakommende moralsk krav, der tvinger mennesket til først at erkende og derpå bekende sine synder. Dette krav om syndsbeholdelse beskriver den unge Kierkegaard i en fragmentarisk dagbogsoptegnelse fra 1835 som udmattende og kasterende: »Naar jeg seer paa en Mængde af enkelte Phænomener i det christelige Liv, saa forekommer det mig, at Christendommen istedetfor at skjænke dem Kraft, -- ja, at saadanne Individuer i Sammenligning med Hedningen ved Christendommen ere berøvede deres Manddom og nu forholde sig som Hesten til Hingsten« (SKS 17, 34).

Nogle årtier efter Kierkegaard radikaliserer Nietzsche denne kritik af kristendommen som en form for kastration: »Kirken bekæmper lidenskaben med fjernelse i enhver henseende: dens praksis, dens 'kur' er *kastratisme*. (...) Men at angribe lidenskaben ved dens rod vil sige at angribe livet ved dets rod: Kirkens praksis er *livsfjendtlig*« (Nietzsche 1988: 76) Hvad Nietzsche her beskriver som kastrering af lidenskaben er imidlertid ikke blot noget, som man kan beskyldte kristendommen for; det forekommer også i en ganske tilsvarende form i det tidlige 19. århundredes filosofi og litteratur. Det kommer særligt til udtryk i debatten om Friedrich Schlegels roman *Lucinde* fra 1799.

I sin romantisk fragmenterede roman præsenterer Schlegel ikke kun sit selvrefleksive program for en progressiv universalpoesi, der var hans formel for enheden af alle genrer af litteratur, kunst og filosofi (jf. *Athenaeum*-fragment: 116), men også konceptet for en passioneret, sanselig kærlighed. Selv om det for Schlegel først og fremmest drejede sig om forsvaret for en uskyldig sanselig-åndelig kærlighedssyntese, som han mente

var legemliggjort i »dem natürlichen Wesen der Frau« (kvindens naturlige væsen) (Schlegel 1962: 20), blev *Lucinde* helt frem til 1840'erne ikke blot forstået som et angreb på ægteskabets borgerlige moral, men som en regulær benægtelse af ånden.

Således kritiserede Georg Friedrich Wilhelm Hegel i sin *Retsfilosofi* fra 1821, at Schlegel anser den »sinnliche Hingebung« (sanselige hengivelse) som »Beweis der Freiheit und Innigkeit der Liebe« (bevis på kærlighedens frihed og inderlighed) (Hegel 1986: 317, note) og dermed argumenterer som en forfører. I stedet for at prise sanselighedens frie udfoldelse skal man snarere understrege det sædelige ved kærligheden, for kun således sikres »die höhere Hemmung und Zurücksetzung des bloßen Naturtriebs« (den højere hæmning og tilsidesættelse af den blotte naturdrift) (Hegel 1986: 316). Hvor naturdriften ikke tæmmes, bliver mennesket fornægtet som åndsvæsen. Sådan så hegelianeren Johann Eduard Erdmann også på det, da han i 1837 kritiserede, at forfattere som Schlegel betragter alle sædelige bestemmelser som rent spil, og at det derfor er dem fuldstændig ligegyldigt, om et kærlighedsforhold er et monogamt ægteskab eller fx »Ehe en quatre« (ægteskab en quatre) (Erdmann 1837: 86).

I sin afhandling fra 1841, *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Socrates*, henviser Kierkegaard til Erdmanns udsagn om Schlegel og understreger, at mennesket, efter at kristendommen, som det hedder, har sat ånden, ikke er et umiddelbart naturvæsen, men bestemt som ånd (SKS 1: 323-324). Men netop fordi det er bestemt som ånd og altså er bevidst om sig selv, finder Kierkegaard ikke længere nogen uskyldig sanselighed. Mennesket er fordrevet fra paradiset og har mistet Adam og Evas uskyld. For Kierkegaard betyder det imidlertid ikke, at mennesket nu skal tæmmes moralsk og gøres »saa nyttig og brugbar som noget andet Huusdyr« (SKS 1: 322). I et kort, lidenskabeligt udbrud erklærer han, at der er »et moralsk Snærperi, en Spændetrøie, hvori intet fornuftigt Menneske kan røre sig. I Guds Navn lad den briste« (SKS 1: 322). Men så får besindigheden overtaget igen og Kierkegaard advarer indtrængende imod »at ophæve al Sædelighed, ikke blot i Betydning af Skik og Brug, men al den Sædelighed, der er Aandens Gyldighed, *Aandens Herredømme over Kjødet*« (SKS 1: 325). Når jeget sætter sig ud over åndens herredømme, bliver det nemlig ifølge Kierkegaard ikke frit, men tværtimod ufrit. Det falder »ind under Kjødets og Drifternes Lov« (SKS 1: 334). Den kastrede hest bliver ikke til en vital hingst igen, men til et ubehersket vildt dyr.

Kvindens blik i spejlet som fare for mandens suverænitet

Parallelt med denne diskussion om frisættelse af sanseligheden fra moralens spændetrøje forløber en diskussion om kvindernes frigørelse. Denne diskussion er særlig interessant, da den forbinder spørgsmålet om emancipation med spørgsmålet om sammenhængen mellem viden og selvbevidsthed. Det handler om kvinden, der betragter sig selv og dermed får viden om sig selv som konkret, kropsligt væsen. Og det handler om den reflekterende kvinde, der skriver om sig selv og verden og skriftligt kommunikerer sit syn på tingene. At begge typer af selvrefleksion blev betragtet som et problem, viser en tekst af Poul Martin Møller fra 1822, der begynder med at hævde, »at det er uskjønt, ja vederstyggeligt, at et Fruentimmer er Digterinde af Profession« (Møller 1843: 318). Som forklaring henviser Møller i første omgang til kvindekroppen, der deformeres, når kvinder læser tunge bøger eller selv begynder at skrive.

Jeg vill ikke appellere til Historien, skøndt man deraf lærer, at alle Poetricer have vært aandelige Vanskabninger og Misfostre (Sapho, Mad. Dacier, Mad. Stael, Fru B.). Men det støder høilig min umiddelbare Tact for det qvindeligskønne, at see et Fruentimmer tygge paa sin Pen eller sidde med sin Foliant paa Skjødet. (Møller 1843, 319)

Derpå fremfører han det argument, at kvinder jo alligevel ikke kan skrive, da de hverken forstår sig på fortiden eller samtiden. For et historisk blik på verden kommer kvinden »slet ikke i Betragtning« (Møller 1843: 319), da dette kræver store begavelser i stil med Homer eller Shakespeare. Og kvinder duer heller ikke til at fremstille samtiden, da de »som en Følge af Livets nuværende stramme Former, ikke engang komme til at føre et saa broget Levnet, som den maa have gjort, der skal have noget Mærkeligt at skildre« (Møller 1843: 320). For kvinden, der er fastsnøret i de huslige pligters korset, er der egentlig ikke andet tilbage end at beskæftige sig med sig selv. Men hvor skal det føre hen? Møller polemiserer: »Kort sagt, hele Livet igjennem sidder hun for sit poetiske Speil og silhouetterer sine smaae Følelser, saasnart de er komne halv til Verden« (Møller 1843: 321).

Blikket i det »poetiske spejl« er imidlertid langt mere end et udtryk for kvindelig forfængelighed. Det står i modsætning til det, der med et valg-sprog fra antikken, som samtidig udtrykker oplysningstidens ambition, nemlig *Gnothi seauton*, forventes af enhver mandlig forfatter: Selverken-

delse i skriftens medium og et blik på sig selv og verden med filosofisk afstand. Men det er netop det, opstigningen »i Tankens højere Region« (Møller 1843: 314), der ifølge Møller skal formenes kvinderne.

At det ikke bare drejer sig om at læse og skrive, men at det eksplicit er den filosofiske beskæftigelse med sig selv og verden, der skal formenes kvinderne, fremgår af en anden debat. Den antændtes af Johan Ludvig Heibergs skrift *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, som han havde konciperet i 1833 som introduktion til Hegels filosofi og som skulle følges op af en forelæsningsrække. Til sidst i dette skrift gav Heiberg udtryk for sit håb om, at han ville finde interesserede tilhørere til sine forelæsninger, men ikke mindst interesserede kvindelige tilhørere, eftersom kvinder er bedst egnede »til umiddelbart at fatte Sandheden, til uforstyrret af alle endelige Bestemmelser at skue den Uendelighed, hvori de hvile, den Eenhed, hvori de bestaa« (Heiberg 1833: 53).

Et år senere reagerede Peter Engel Lind med polemisk heftighed imod Heibergs forsøg på at få kvinder til at interessere sig for filosofiske spørgsmål. Til *Kjøbenhavns flyvende Post* skrev han en artikel med titlen »Qvindens højere Oprindelse forsvaret« (Lind 1834), hvor han ironisk beskriver kvinden som den fangne Psyche, der nu endelig kan brede sine vinger ud. Denne artikel blev for Kierkegaard anledning til at skrive »Ogsaa et Forsvar for Qvindens høie Anlæg« (SKS 14: 9-10). Det interessante i den forbindelse er, at Kierkegaard nu eksplicit taler om kvinden som et kønsvæsen, der bliver farligt for manden, så snart hun bliver sig sin egen kvindelighed bevidst.

Neppe var Mennesket skabt, før vi allerede finde Eva, som Tilhører ved Slangens filosofiske Forelæsninger (...). Dette Anlæg til Spekulation, og den dermed forbundne Trang til dybere Indsigt, som allerede her viste sig, søgte man i Østerlandene at tilfredsstille; thi derfor indspærrede man Qvinder i Serailles; og naar en enkelt Vandrer har vovet sig ind i disse Helligdomme, var det vistnok alene dreven af Videbegjærlighed (SKS 14, 9).

Det påfaldende er her den gentagne sammenknytning af viden og erotik. Eva og haremsdamen er forførende, fordi de råder over en viden, som manden endnu ikke har, men dog aner. Denne anelse vækker hans begær. Han kan forføres, fordi han vil vide. Han griber ud efter den forbudte frugt og erkender, hvad kvinden allerede har erkendt før ham: At men-

nesket er nøgent, at det er et seksuelt væsen, og at det vil udleve denne seksualitet.

Kierkegaard interesserede sig dog ikke kun for den syndsteologiske dimension af emancipationsdebatten, men havde også en udpræget fornemmelse for dens sociale og magtteoretiske dimension. I sin artikel henviser han til Saint-Simonisternes kønspolitik, som han – naturligvis med tyk ironi – roser for, at den stiller kvinderne »paa aldeles lige Trin« med mændene (SKS 14: 9). Denne henvisning demonstrerer, at Kierkegaard fulgte meget nøje med i diskussionen af mænds og kvinders lighed, og at han var fuldt ud klar over den dermed forbundne fare for, at mændene kunne miste deres magt. Hvis kvinden bliver til bærer af viden, fra hvis hånd mændene modtager »Kundskabens Æble« (SKS 14: 10), så ender det, ifølge Kierkegaards spottsk-ængstelige forudsigelse, med omvendning af kønsrollerne. Kvinderne løfter sig »paa Philosophiens Vinge« fra jorden og ser med foragt ned på mændene, der bliver tilbage ved »Kjødgryderne« (SKS 14: 10).

Forskydninger af køns kategorier i »Forførerens Dagbog«

En af de mest påfaldende forskydninger af køns kategorier, der hænger sammen med erkendelsen af menneskets kønslighed og seksualitet og som sådan er behæftet med angst, men også med lyst, finder man i Kierkegaards »Forførerens Dagbog«, højdepunktet i og afslutningen på første del af *Enten – Eller*. At »Forførerens Dagbog« er en farlig tekst, bevidnes af såvel Kierkegaard selv og i de respektive forord af udgiverfiktionen Victor Eremita og af æstetikerens A. I sine dagbogsoptegnelser forsikrer Kierkegaard, at han har skrevet forførerens dagbog som en slags klosterlev og at det for ham først og fremmest drejede sig om at fremstille »Usædeligheden i den sandselige Lyst« (Pap. V B 53, 29). Forføreren skulle ikke vække erotisk interesse hos læseren, men tværtimod virke frastødende. Derfor ændrede Kierkegaard også den oprindelige titel »Erotikerens Dagbog« til »Forførerens Dagbog« (SKS K 2-3: 20; 79). Og under arbejdet med *Begrebet Angest* understreger Kierkegaard endnu engang, at dagbogen skal betragtes som et »Forarbejde til høist alvorlige og ikke just overfladiske Undersøgelser« (Pap. V B 53, 26), nemlig undersøgelser af kvindens angst. Æstetikerens A derimod, der foregiver at have fundet dagbogen i sin ven Johannes' skrivebord, hævder, at han under læsningen blev draget ind »i det Taage-Rige, i den Drømme-Verden, hvor man hvert

Øieblik bliver ræd for sin egen Skygge« (SKS 2: 299). Han taler dog ikke om kvindens angst, men om sin egen. Det samme sker for Victor Eremita, den fingerede udgiver af *Enten – Eller*. Under læsningen bliver også udgiveren »ganske underlig tilmode«. Han mener at kunne høre forførerens skygge sige, at det er uforsvarligt at offentliggøre hans papirer: »I jager jo en Angst i de kjære Pigebørn« (SKS 2: 17).

Men hvad er det helt præcist, der kunne gøre de læsende piger ængstelige? Og hvad er de mandlige figurer bange for? En omhyggelig læsning kan vise, at der er flere lag i den angst, der kommer til udtryk i »Forførerens Dagbog«. Teologisk forstået er det angsten for det sanselige, der ligestilles med synden. Desuden er det angsten for indsigten i sin egen kropslighed og angsten for ustabiliteten i de angiveligt naturlige kategorier mandlighed og kvindelighed. Og det er, når man læser teksten ud fra den mistænksomme hermeneutiks perspektiv, angsten for, at det at fortælle om erotik og forførelse frisætter noget hos både læseren og forfatteren, som det ikke var hensigten at frisætte. Denne angst opstår af indsigten i, at litteraturens sanselige virkning ikke lader sig kontrollere. Angsten er »wie ein Widergänger, ein unheimliches Gespenst, das sich nicht im trauten, im allzu trauten Heim des Geistes anketten lässt« (som en genganger, et uhyggeligt spøgelse, der ikke kan fastgøres til åndens trykke, alt for fortrolig hjem) (Kofman 1986: 15).

At det i forførerens dagbog handler om forskellige former for frisættelse, fremgår allerede af dagbogens første side. Her fortæller dagbogsskriveren Johannes om en ung pige, hvis kjole ved et uheld kommer til at hænge fast i kareten, da hun stiger af, så hun prisgives hans voyeuristiske blik. Selv om Johannes suggererer, at han rent faktisk har set denne scene med sine egne øjne, så virker den alligevel på mange måder som en fantasi. Det gør den blandt andet, fordi han væver scenen ind i en større intertekstuel ramme. Igen hører vi en både lokkende og advarende stemme:

Forsigtighed min skjønne Ubekjendte! Forsigtighed; at træde ud af en Karreet er ikke saa let en Sag, stundom et afgjørende Skridt. Jeg kunde laane Dem en Novelle af Tieck, hvoraf De vilde see, at en Dame ved at stige ned af en Hest i den Grad indviklede sig i en Forvikling, at dette Skridt blev definitivt for hele hendes Liv (SKS 2: 304).

Den nævnte novelle er Ludwig Tiecks »Das Zauberschloss«, der handler om en »vild engelsk kvindes« rædsler. Vi hører, at denne kvinde holder

af at ride og har en udtalt interesse for matematik, men til gengæld har forsømt »de sædvanlige kvindelige sysler« (Tieck 1966: 227). Hun vil heller ikke gifte sig. Grunden er, at hun i sin barndom engang læste i en anatomibog om kvindens krop og forstod, at hun var et kønsligt væsen. Det traumatiserede hende. Da hun en dag imidlertid springer af sin hest, fordi en Lord gør tilnærmelser til hende, hænger hendes nederdel fast i sadlen og hun er i sin nøgenhed udsat for mandens blik. Fortællingen ender med, at de gifter sig. Hun har tilsyneladende overvundet traumet over sin egen kønslighed.

Dagbogsskriveren går ikke nærmere ind på novellens indhold, men morer sig over følgerne af »fejltrinnet« hos kvinden, der stiger af kareten. Det er imidlertid påfaldende, at han ikke er særlig interesseret i kvindens køn, men alene i hendes fod. Det gør ham, som Gilles Deleuze har formuleret det med henblik på masochistens figur, i stand til at holde sig i »Schwebezustand des Phantasmas« (fantasmets svævetilstand) (Deleuze 1980: 187) og undgå at bekende sig til noget, der kunne bringe ham i konkret kropslig forlegenhed. I den forbindelse er det interessant, at manden som tilbeder af den kvindelige fod ganske vist underkaster sig objektet for sit begær, men alligevel bliver ved med at kontrollere begivenhederne. Det gør han ved, at han som betragter etablerer en kønsorden, hvor han er subjekt og kvinden er objekt.

At mandens blik på kvinden er et »phallischer Blick« (fallisk blik) (Irigaray 1996: 57), der seende penetrerer begærets objekt, tydeliggør Johannes, da han sammenligner sit øje, der trænger ind under kvindens slør, med en kårde. Igen advarer han pigen: »Tag Dem iagt, et saadant Blik fra neden er farligere end et gerade aus. Det er som i Fægtning; og hvilket Vaaben er dog saa skarpt, saa gjennemtrængende, i sin Bevægelse saa glimtende og derved saa skuffende som et Øie?« (SKS 2: 308). Forførerens blik gør den beskuede kvinde til et seksualobjekt. Det er beskæmmende og oprørende, hvad ingen ved bedre end forførereren: »De rødmer, Barmen bliver for fuld til at kunne udgyde sig i et Aandedrag; der er en Forbittrelse i Deres Blik, en stolt Foragt; der er en Bøn, en Taare i Deres Øie« (SKS 2: 305). Denne sammensatte sindstilstand – foragt, angst, skam – vil forførereren udvikle således, at kvinden først bliver sig sin kvindelighed bevidst og derefter hengiver sig til ham. Ligesom Hegel kritiserede Schlegels frihedsbegreb i hans roman *Lucinde*, argumenterer Johannes her som en forfører, der appellerer til kvindens frihed, men kun for at opnå, at hun mister den. Med romantisk ironi erklærer Johannes: »Imellem os To skal kun herske Frihedens eget Spil.

Hun skal være mig saa let, at jeg kan tage hende paa min Arm« (SKS 2, 349).

Når Johannes senere anvender denne strategi på Cordelias udvikling, argumenterer han for, at den er nødvendig, fordi Cordelia er et naturvæsen, som er »sig selv uforklarlig« (SKS 2: 321). Teologisk formuleret befinder hun sig i uskyldens tilstand; filosofisk formuleret kan man sige, at hun befinder sig i umiddelbarhedens tilstand. For at »befri« hende fra denne tilstand benægter Johannes i første omgang Cordelias kropslighed, idet han fremstiller sig selv som et åndsvæsen, der er helt uinteressert i kvindens krop. Så inviterer han Cordelia på en rejse »i Tankens Flugt« (SKS 2: 352) og giver hende indblik i tekster af Schiller og Bürger, der handler om tragisk kærlighed, og mener dermed at udvikle »hendes Sjæls Spændkraft« (SKS 2: 253).

For at fremme Cordelias videre erotiske udvikling beslutter Johannes sig for at forlove sig med hende, så han bedre kan digte sig ind i hende. Umiddelbart efter forlovelsen beruser han sig først i den magt, han besidder over Cordelia som forlovet, men senere i forholdet får han hende til at tro, at *hun* har en overmagt over *ham*, som han viger tilbage for. Formålet med denne manøvre er at lade Cordelia mærke sin egen styrke. Johannes gør sig forestillinger om fremtiden: »Ved hver min Bevægelse bliver hun stærkere og stærkere; Elskoven vaagner i hendes Sjæl, hun er indsat i sin Betydning som Kvinde« (SKS 2: 372). Som en sidste konsekvens af den således vakte kvindelighed provokerer Johannes Cordelia til »at gaae ud over det Almindeliges Grændse« (SKS 2: 412) og bryde forlovelsens officielle bånd. Efter at Cordelia af sig selv har hævet forlovelsen og dermed er blevet så fri, at han, som han forudså i begyndelsen, kan tage hende på armen, arrangerer Johannes et natligt stævnemøde, hvor de, sådan antydes det i dagbogsoptegnelsen, ender med at have samleje. Derefter trækker Johannes sig fra forholdet uden at tage afsked, for der er intet, erklærer han koldt, der er ham så modbydeligt som kvindetårer.

Næsten hele Kierkegaardforskningen har tilsluttet sig Johannes' blik på Cordelia, som det udtrykkes her. Cordelia bliver betragtet som offer for Johannes eksperimenter og som en kvinde, der mister sig selv, idet hun mister sin uskyld. Fordi hun er blevet sig sit køn og sin kønsdrift bevidst, ender hun »i en tilstand af fortvivlelse, uvished og ufrihed« (Koch 1992). Selv i de (få) feministiske udlægninger bliver Cordelia betragtet som »totally vulnerable to« og »totally dependent upon« Johannes (Warren Berry 1997: 36).

Derved overses imidlertid, at dagbogen også lægger op til en anden udlægning. Cordelia går nemlig ikke ud af forholdet som en falden og nedbrudt kvinde, men for det første som en kvinde, der forholder sig lige så afvisende til tanken om ægteskab, som Johannes hævder at gøre. Og for det andet som en kvinde, hvis kropslighed og åndlighed ikke mindst bliver en trussel for mandens påståede frihed og selvstændighed. Teksten gør opmærksom på denne mulighed, idet Johannes i dagbogens sidste afsnit erklærer, at der for Cordelia egentlig kun findes én redning, nemlig at hun var en mand. »Hvis jeg var en Gud«, erklærer Johannes hypotetisk, »da vilde jeg gøre for hende, hvad Neptun gjorde for en Nymphe, forvandle hende til en Mand« (SKS 2: 432).

At Johannes henviser til lige netop denne forvandlingshistorie fra Ovids *Metamorfoser*, viser sig, når man læser originalteksten, at være ret eksplosivt, da kønsforvandlingen her skildres som en ønsket forvandling efter en voldtægt. I *Metamorfosernes* tolvte bog beskrives nymfen Caenis som en kvinde, der modsætter sig enhver ægteskabelig forbindelse. Alligevel lykkes det hende ikke at undslippe Poseidons seksuelle overgreb. Som kompensation for denne forseelse tilstår Poseidon hende opfyldelsen af et ønske. Caenis tøver ikke længe og erklærer, at hun ønsker sig fri for at kunne behandles sådan resten af livet. Hun vil derfor ikke mere være kvinde. Poseidon opfylder dette ønske og forvandler Caenis til den uovervindelige kriger Caeneus (Ovid 2005).

Men dagbogens Cordelia bliver ikke mand på grund af en magisk forvandling. Tværtimod. Hun har fra begyndelsen af træk, der traditionelt bliver opfattet som mandlige. Og disse træk medfører, når vi nu igen gør brug af en læsning »mod hårene«, at hun ikke har et behov for at blive gift. På hvilken måde Cordelias kønsambivalens kommer frem, vil jeg nu vise, for derefter at rette søgelyset til en modsvarende ambivalens hos Johannes.

Næsten helt fra det første møde beskriver Johannes Cordelia som »polemisk« og »stolt« og som begavet med »Phantasi, Sjæl, Lidenskab« (SKS 2: 330, 332). Hun er i besiddelse af »en næsten drengagtig Vildskab« (SKS 2: 332) og forholder sig distanceret til kvindernes sædvanlige sladder. »Stads og Pragt behager hende ikke i den Forstand som andre unge Piger« (SKS 2: 330). Tankens flugt er fri, hun har en »Trang til det Ualmindelige« (SKS 2: 349) og hendes forbillede er Jeanne d'Arc (SKS 2: 334). Kort sagt: hun er »for heftig, for dybt bevæget til at blive lykkelig i Ægteskabet« (SKS 2: 342).

På metaforisk niveau bliver Cordelia derudover påfaldende ofte sammenlignet med falliske ting eller figurer, der tilskrives en mandlig kvalitet. Fx sammenligner Johannes Cordelia med en valkyries kraft og med Anadyomene, der stiger op af havet »fuldt erotisk rustet til Strid« (SKS 2: 412). En anden gang fremhæves der, at Cordelia sidder ved en lampe, der er »dannet i Form af en Blomst, der kraftig og fyldig skyder sig op for at bære dens Krone« (SKS 2: 377). Disse metaforer kan opfattes som henvisninger til, at Cordelia rummer et ambivalent kønspotentiale, hvad Johannes lader til at være fuldt ud klar over. »Det turde vel være muligt, at hun er raadvild om, hvad en ung Pige er. Maaskee turde hun i enkelte Øieblikke ønske, at hun ikke var Pige, men Mand« (SKS 2: 332). Johannes giver også udtryk for den mulighed, at Cordelias stolthed måske ikke kun er vendt imod hendes kedelige tilbøder Edvard, men også mod ham selv.

Efter Alt hvad jeg kan iagttage, er hun raadvild om Qvindens egentlige Betydning. Derfor var det let at reise hendes Stolthed mod Edvard. Denne Stolthed var imidlertid aldeles excentrisk, fordi hun ingen Forestilling havde om Elskov. Faaer hun denne, saa faaer hun sin sande Stolthed; men en Rest af hiin excentriske kunde let slaae sig til. Det var da tænkeligt, at hun vilde vende sig mod mig (SKS 2: 370).

Johannes kan og vil ikke tolke Cordelias ambivalente kønslighed, hendes excentricitet, som andet end udtryk for forvirring og en forkert opfattelse af kvindelig kærlighed, som hurtigst mulig skal rettes. Ud fra et feministisk eller queerteoretisk perspektiv ville det ikke desto mindre være muligt at tolke Cordelias særhed eller skævhed som tegn på, at hun afviger fra »det normale«, dvs. at hun er en kvinde eller simpelthen et menneske, der prøver ikke at handle efter den traditionelle kønsrolle og er uvillig til at gifte sig. Opfattet på den måde ville altså Cordelias modvilje mod ægteskabet ikke blot være en virkning af Johannes' forførelseskunst, men udgå fra hende selv.

Derudover er det bemærkelsesværdigt, at Johannes tilsyneladende er klar over, at Cordelias selvbevidsthed hænger sammen med selvrefleksion, og at den fremmes, når kvinder er sammen med andre kvinder. Derfor mener Johannes, at det er på sin plads så vidt muligt at forhindre kvinder i at omgås hinanden, og at det bedste ville være at genindføre »Jomfrubuur« (SKS 2: 329). Hvis unge piger nemlig begynder at reflektere over sig selv og blive interessante for sig selv for tidligt, så vil de miste

deres kvindelighed og kun være interessante for tilsvarende »umandige« (SKS 2: 329) mænd.

Men er ikke netop Johannes en sådan umandig mand? I den indledning, der forudskikkes dagbogen, hedder det, at Johannes somme tider er »lutter sandselighed« og »optræde[r] som den forførte« (SKS 2: 297). Også i brevene til Cordelia overtager han gentagne gange det svage køns rolle, for således at gøre forholdet mellem kønnene mindre hierarkisk (SKS 2: 336). Denne omvendning af kønsforholdene, der her tjener forførelsens formål, når sit højdepunkt, da Johannes definerer Cordelia som ånd, men sig selv som substans. »[J]eg er den jordiske Tyngde, der fængsler Dig til Jorden. Hvad er jeg da? Legeme, Masse, Jord, Støv og Aske – Du, min Cordelia, Du er Sjæl og Aand« (SKS 2: 394).

Fordi Johannes aktivt benytter sig af den form for omvendning af kønsattributter, kan man nok argumentere, at hans momentane kvindelighed er en del af hans forførelsesstrategi.

Imidlertid er Johannes ikke bare umandig der, hvor han *foregiver* at være umandig, men også der, hvor han egentlig ønsker at være mandig. Han hævder for eksempel, at hans stemme råder over den bedårende tales kvindeligt erotiske kvalitet, som også findes i Venus' bælte (SKS 2: 406), men må dog tilstå, at dette udgør et problem for mødet mellem kønnene. Det gør det, for så vidt som kvindens kvindelige stemme og mandens kvindelige stemme nu på uskøn vis mødes. Der opstår en *hiatus*. I fonologien betegner hiatus resultatet af to vokallyde, der forekommer i tilstødende stavelser uden intervenerende konsonant. Og det er lige præcis det, som sker »naar Manden, der skal danne den forudgaaende eller efterfølgende begrænsende Consonant, er ligesaa qvindelig« (SKS 2: 407). Desuden bliver Johannes' mandighed mod slutningen af dagbogen truet af noget, der ifølge ham normalt kun sker for troløse piger. Irriteret noterer han:

Det er besynderligt nok, jeg bemærker i denne Tid med Smerte, at jeg faaer det angivende Tegn, som Horats ønsker enhver troløs Pige – en sort Tand, tilmed en Fortand. Hvor man dog kan være overtroisk. Den Tand forstyrrer mig ordentlig, jeg kan ikke godt lide nogen Hentydning dertil, det er en svag Side, jeg har. Medens jeg ellers overalt er fuldt bevæbnet, kan her endogsaa den største Klodrian bibringe mig et Stød, som gaaer langt dybere end han troer, naar han rører ved den Tand. Jeg gjør Alt for at faae den hvid, men forgjæves (SKS 2: 414).

Johannes' svage side er hans krop. Læst ud fra et kropsmaterialistisk perspektiv kan der argumenteres, at den unddrager sig åndens herredømme og ikke lader sig kontrollere. Den eneste mulighed for at få bugt med tanden ville være at trække den ud. Men dermed ville han ikke bare, som han indrømmer, miste »Stemmens Magt« (SKS 2: 414), han ville metaforisk forstået også kastrere sig selv, dvs. berøve sig selv sin mandighed. Da han hverken kan eller vil dette, er der for ham ikke andet at gøre, end at leve med denne skamplet.

Johannes gør sig umage for at overbevise sig selv og sine læsere om, at han som forfører ikke kun har kontrol over kvinden, men også over sig selv. Tekstens ambivalente kønsmetaforik fortæller imidlertid noget andet. Ligesom Cordelias »kvindelighed« er langt fra at være så stabil og kontrollabel, som Johannes ønsker sig, er også den »mandlighed«, som han påberåber sig, ustabil. Eller rettere sagt, den bliver mere og mere ustabil, jo mere han forsøger at opretholde grænsen mellem hans aktive, åndeligt reflekterende, mandlige position og Cordelias passive, formbare, kvindelige. At drage denne grænselinje betyder ikke, at det som på den måde søges adskilt, ikke ville have kraft nok at forskyde eller endda opløse grænsen. Og i særdeleshed ikke, når objekterne, der skal adskilles, er kroppe. Hver krop er, som Donna Haraway formulerer det, en »trickster« og en »witty agent«, der på grund af dens vitale materialitet unddrager sig åndens og videnskabens kontrol. I sin indflydelsesrige artikel »Situated Knowledge« fra 1988 forklarer hun:

Like 'poems', which are sites of literary production where language too is an actor independent of intentions and authors, bodies as objects of knowledge are material-semiotic generative nodes. (...) Objects are boundary projects. But boundaries shift from within; boundaries are very tricky. What boundaries provisionally contain remains generative, productive of meanings and bodies. Siting (sighting) boundaries is a risky practice (Haraway 1988, 595).

Litteratur

- Anker, Elizabeth S. & Rita Felski (red.): *Critique and Postcritique*. Durham: Duke University Press, 2017.
- Deleuze, Gilles: »Sacher-Masoch und der Masochismus«, i: Leopold von Sacher Masoch: *Venus im Pelz*. Frankfurt a. M.: Insel, 1980, 163-278.
- Erdmann, Johann Eduard: *Vorlesungen über Glauben und Wissen*. Berlin 1837.

- Felski, Rita: »Suspicious Minds«, i: *Poetics Today* 32 (2011: 2), 215-234.
- Fibiger, Mathilde: *Clara Raphael: Tolv breve*. København: Gyldendal, 2008.
- Foucault, Michel: *Talensforfatning; Forelæsningsrapport: Viljertilviden; Nietzsche – genealogien, historien*. København: Hans Reitzel, 2015.
- Gyllembourg-Ehrensward, Thomasine: »Lille Karen« [1830], i: *Samlede skrifter af Forf. af En Hverdagshistorie*, bd. 1, København, 1866, 107-124.
- Haraway, Donna: »Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives«, i: *Feminist Studies* 14 (1988), 575-599.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: »Grundlinien der Philosophie des Rechts«, i: *Werke*, bd. 7. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1986.
- Heiberg, Johan Ludvig: *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid. Et Indbydelses-Skrift til en Række af filosofiske Forelæsninger*. København: C.A. Reitzel, 1833.
- Heiberg, Johan Ludvig: »De Nygifte«, i: *Poetiske Skrifter*, bd.10. København: C.A. Reitzel, 1862, 265-315.
- Irigaray, Luce: *Spiegel des anderen Geschlechts*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1996.
- Kierkegaard, Søren: *Søren Kierkegaards Papirer*, bd. I-XI, 3. P.A. Heiberg, V. Kuhr & E. Torsting (red.). København: Gyldendal, 1909-1948.
- Kierkegaard, Søren: *Søren Kierkegaards Skrifter*. (red.) N. J. Cappelørn, J. Garff, J. Kondrup, A. McKinnon & F. Hauberg Mortensen. København: Gads, 1997ff.
- Koch, Carl Henrik: *Kierkegaard og »Det Interessante«: en studie i en æstetisk kategori*. København: C.A. Reitzel, 1992.
- Kofman, Sara: *Melancholie der Kunst*. Wien: Edition Passagen, 1986.
- Kondrup, Johnny: *Bjergtaget: illusion og forførelse fra Søren Kierkegaard til Karen Blixen*. Skive: Forlaget Wunderbuch, 2019.
- Kristensen, Sven Møller: *Den dobbelte Eros: studier i den danske romantik*. København: Gyldendal, 1966.
- Lind, Peter Engel: »Qvindens høiere Oprindelse forsvaret«, i: *Kjøbenhavns flyvende Post* (1834: 33).
- Mortensen, Klaus P.: »The Demons of Self- Reflection: Kierkegaard and Danish Romanticism«, i: *Kierkegaard Studies. Yearbook 1997*. Berlin / New York: de Gruyter, 1997, 442-459.
- Møller, Poul Martin: »Qvindeligthed«, i: *Efterladte Skrifter*, bd. 3. København: C.A. Reitzel, 1843, 314-321.
- Nietzsche, Friedrich: *Jenseits von Gut und Böse / Zur Genealogie der Moral*, i: Giorgio Colli & Mazzino Montinari (red.): *Kritische Studienausgabe*, bd. 5. Berlin / New York: de Gruyter, 1999.
- Nietzsche, Friedrich: *Der Fall Wagner / Götzendämmerung / Der Antichrist / Ecce homo*, i: Giorgio Colli & Mazzino Montinari (red.): *Kritische Studienausgabe*, bd. 6. Berlin / New York: de Gruyter, 1999.
- Ovid: *Metamorfoser*. Gistrup: Klassikerforeningen, 2005.
- Platner, Ernst: *Anthropologie für Ärzte und Weltweise*. Hildesheim: Weidmann, 2000.
- Ricœur, Paul: *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven, CT: Yale University Press, 1970.

- Schlegel, Friedrich: *Lucinde*, i: Ernst Behler (red.): *Kritische-Friedrich-Schlegel-Ausgabe*, bd. 5. Paderborn: Schöningh, 1962, 1-92.
- Schulz, Walter: *Philosophie in der veränderten Welt*. Pfullingen: Neske, 1972.
- Tieck, Ludwig: »Das Zauberschloss«, i: *Schriften*, bd. 21. Berlin / New York: De Gruyter, 1966.
- Warren Berry, Wanda: »The Heterosexual Imagination and Aesthetic Existence in Kierkegaard's Either/Or, Part I«, i: Céline Léon & Sylvia Walsh (red): *Feminist Interpretations of Søren Kierkegaard*. Pennsylvania: University Press, 1997, 25-49.
- Wennerscheid, Sophie: *Das Begehren nach der Wunde. Religion und Erotik im Schreiben Kierkegaards*. Berlin: Matthes & Seitz, 2008.

Kropsmodernismen genbesøgt

En nymaterialistisk revurdering af firserpoesien hos

Henrik S. Holck og Pia Tafdrup

Af Ida Theilgaard og Tobias Skiveren

Danish literary histories often depict the 80ies as a period in which questions of corporeality moved to the foreground of the poetics of its poets. Dubbing this move »corporeal modernism« (»kropsmodernisme«), scholars have explained this new agenda as an attempt to reclaim stability in late modernity, an era in which all grand narratives have allegedly collapsed, and the world of new media increasingly fragments perceptions of reality. This article argues that such explanations fail to recognize that a significant amount of poetry from the 80ies does not view the body as the subject's existential and ontological foundation, but perceives it, rather, as a fluctuating materiality that merges the human with a more-than-human world. The article takes Pia Tafdrup's *Intetfang* (1982) and Henrik S. Holck's *Vi må være som alt* (1978) as symptomatic examples of this trend and characterizes their more-than-human bodies as watery flesh and cosmological skin respectively. Ultimately, the aim of the article is to problematize established constructions of »corporeal modernism« and stake out some of the ways in which the literary history of Danish poetry in the 80ies could be re-written.

Firserpoesien er ofte blevet kaldt blå, skrevet, som den er, i skæret fra neonrør og fjernsynsskærmenes flimren i storbynattens »blå rum« (Thomsen 1996: 122). Den er også blevet kaldt sort, drevet frem af »sorte romantikere« (Jerslev og Svendsen 1981), der i punkrytmernes ekkoer vandrede ned ad sidegaderne for at sætte drømmene og nattens engle fri i et oprør mod samfundets normer og modernitetens høje tempo (Blaksteen 1991: 32-33, Barlyng 2007: 394-400). Men er disse karakteristikker nu også de eneste rigtige udlægninger af firserpoesiens farvelære? Den blå farve er selvfølgelig blå som neonlys, men er den ikke også blå som havets dybder og himlens vidder? Den sorte farve er rigtignok sort som punkens pessimisme, men er den ikke også sort som materiens muld eller den evolutionshistorie, der fortaber sig i biologiens fortidige mørke? Ser man nærmere efter, kommer der flere nuancer i firserpoesien til syne, og måske er spektret faktisk mere farverigt, end vi i første omgang troede. For er den ikke også grøn? Grøn som græsset på fjeldene, som tangskov og fiskeskæl? Denne artikel er et forsøg på at kaste nyt lys over firserpoesiens palet.

Et nærliggende sted at starte et sådant projekt er naturligvis litteraturhistoriernes forskellige karakteristikker af 80'erne som litterær periode. Slår man op i dem, vil man højst sandsynligt høre om en gruppe cen-

trallyriske digtere, der gjorde op med halvfjerdsernes realistiske, erfaringsbaserede bekendelseslyrik ved at vende tilbage til en mere æstetisk bevidst tradition, som trækker lige så meget på modernismen som på punken (Larsen 1997: 16 og 22; Bladbjerg 2007: 11).¹ Rytmen, klangene og symbolikken kom tilbage i centrum (Barlyng 2007: 391; Larsen 1997: 22), og de temaer, der vandt indpas, behandlede med stor højtidelighed livet i modernitetens tumultariske verden af teknologi og beton (Barlyng 2007: 397; Skyum-Nielsen 1986: 66).

De fleste, der har arbejdet med perioden, har dertil også bemærket, at kroppen spiller en helt afgørende rolle i dens tekster. Benedikte F. Rostbøll beskriver kroppen som »en central kategori i firserdigtningen« (Rostbøll 2008: 222), mens Peter Stein Larsen udpeger den som »en markant størrelse« (Larsen 1997: 20). Begge følger i fodsporene fra Erik Skyum-Nielsen, der i en toneangivende omtale fra 1986 døbte denne generation af digtere »kropsmodernister« (Skyum-Nielsen 1986: 66), og siden da er kombinationen af kropsmotivet og et modernistisk formsprog blevet betragtet som et af de væsentligste kendetegn ved periodens poesi.²

Leder man efter uddybende forklaringer på, hvad den modernistiske interesse i kroppen mere specifikt går ud på, tilbyder receptionen ofte en karakteristik, der udlægger kroppen som et eksistentielt fikspunkt i en omskiftelig senmoderne virkelighed. Kroppen omtales hos Marianne Barlyng som »det eneste faste forankringspunkt« i en verden, hvor »tempo og vækst, mediefilmer og informationsstøj ikke mindst i de store byer gjorde identiteten til en skrøbelig størrelse« (Barlyng 2007: 398-397), og i Rostbølls version lyder det med stærkt beslægtede vendinger, at kroppen i disse tekster opfattes som »den sidste referent« efter de store fortællingers sammenbrud (Rostbøll 2008: 224). »Når alle værdier er afskrevet, er man henvist til sin egen krop som det eneste virkelige,« (Jensen og Hejlskov Larsen 1988: 262) står der tilsvarende i en indflydelsesrig indføring i dansk litteraturhistorie, mens Neal Ashley Conrad skriver, at 80'ernes

1 I den forbindelse kan man notere, at den berømte diskussion i TV-programmet *Bazar* fra 1984, hvor navnlig Michael Strunge langer ud efter »70'er-forfatterne« Lola Baidel og Kristen Bjørnkjær, tydeligvis har præget eftertidens litteraturhistoriske portrætter af firserpoesien.

2 På trods af den originale omtales forholdsvis korte omfang har Skyum-Nielsens nydannelse haft stor gennemslagskraft, også selvom denne kritiker senere har udlagt begrebet som »misvisende« ud fra den ret principielle betragtning, at »al moderne lyrik er kropslig, eftersom et digt uden krop er som musik uden pauser« (Skyum-Nielsen 2004: 26).

digtere »demonstrerer en poetisk bevægelse indad og tilbage gennem det kropslige rum«, fordi de har svært ved at overskue meningstabet i »eklekticismens tid« (Ashley Conrad 1989: 29). Formuleringerne er mange, men logikken er i det store hele den samme: I mødet med de nye omskiftelige omgivelser rettes blikket mod eksistensens mest elementære fundament: den krop, hvorfra verden åbner sig. På den måde ender fortællingen om kropsmodernismen jævnlige som en fortælling om kroppen som det individuelle subjekts ufravigelige base. Kroppen løber ingen steder, og man kan ikke løbe fra den.

Denne artikel argumenterer for, at sådanne udlægninger af firserpoesien overser, at dele af kropsmodernismen faktisk *ikke* opfatter kroppen som subjektets stabile hjemsted.³ Ser man efter, vil man nemlig opdage, at en række af periodens digtsamlinger omvendt behandler kroppen som en udflydende materialitet, der på dunkle og svært gennemskuelige måder forbinder mennesket med dets mere-end-menneskelige miljø.⁴ I sin undersøgelse af kroppens natur opdager flere firserdigtere, at skellene mellem individ og miljø, det menneskelige og det ikke-menneskelige, »mig« og kosmos ikke er så rigide, som vi normalt går og tror. I stedet vokser en alternativ kropsontologi ud af disse digtsamlingers epifaniske erfaringer af på forskellige måder at være forbundet med det Store Udenfor. Det er med andre ord ikke kun kroppen som et fast forankringspunkt i modernitetens urbane miljø, der karakteriserer firserpoesien, men også kroppen som en del af en ukontrollerbar og omskiftelig materialitet, som overskrider det menneskelige individ.

I det følgende vil vi forsøge at demonstrere denne pointe ved at karakterisere egenarten af kroppene i to digtsamlinger fra perioden. Det drejer sig om Henrik S. Holcks *Vi må være som alt* (1978) og Pia Tafdrups *Intetfang* (1982).⁵ Omdrejningspunktet for begge disse bøger er kroppe, som går i ét med den verden, de er kommet af, men kropsopløsningen udfolder sig ikke desto mindre på ret forskellige måder. Hvor Holck frem-

3 Artiklen er blevet til med støtte fra Danmarks Frie Forskningsfond (9055-00034B). Vi takker Martin Rohr Gregersen, Stefan Kjerkegaard, Peter Stein Larsen og en hjælpsom fagfællebedømmer for grundig feedback og brugbare referencer.

4 Ansatser til en sådan karakteristik kan findes i enkelte artikler, som nu og da kort berører Tafdrups og Strunges natursyn (se Lærkesen 1999, 357-360, Stein Larsen 2018: 71-74 og Nexø 2008: 94-96). Denne artikel er et forsøg på at følge disse ansatser til dørs i en bredere diskussion af firserpoesiens kropsmodernisme.

5 Andre relevante udgivelser kunne være Michael Strunges *Nigger 1* (1982) og *Nigger 2* (1983) eller Bo Green Jensens *Requiem & messe* (1981).

skriver, hvad vi vil kalde en *dermavitalistisk* vision, som ophøjer huden til et ontologisk livsprincip, tilbyder Tafdrup en art *hydrofænomenologi*, der bygger på ekstatiske erfaringer af som krop af vand at diffundere ud i lige så vandede universer. Undervejs trækker artiklen på de nymaterialistiske teoridannelser, der inden for de seneste år har vundet indpas i human- og samfundsvidenskaberne, og som generelt er leveringsdygtige i begreber og tankefigurer, som kan hjælpe os med at gentænke sprog, bevidsthed og ikke mindst *krop* på mindre antropocentriske måder.⁶ På den baggrund reflekterer artiklen afslutningsvis over de litteraturhistoriografiske forhold, der muligvis kan stå bag udgrænsningen af firserpoesiens udflydende kroppe, ved at beskrive Søren Ulrik Thomsens poetologiske dominans i dét, vi foreslår at kalde *kropsmodernismekonstruktionen*. Målet er i sidste ende at nuancere den eksisterende litteraturhistoriske udlægning af en central isme i dansk litteratur.

6 I slutningen af 00'erne slog nymaterialismen igennem i human- og samfundsvidenskaberne som en decideret akademisk trend (se f.eks. Sheldon 2016: ix) med markante udgivelser som Jane Bennetts *Vibrant Matter* (2010) og Karen Barads *Meeting the Universe Halfway* (2007) samt antologierne *Material Feminisms* (2007) og *New Materialisms* (2010). Fælles for disse udgivelser er en begrebslig innovation, der supplerer vores fintfølede vokabular for sproglige, semiotiske og diskursive fænomener med terminologier, som i højere grad formår at få greb om verdens materielle, biologiske og kødelige dimensioner, ikke mindst disse dimensioners selvstændige »agens«. I dansk litteraturvidenskab har studier inspireret af nymaterialismen særligt undersøgt samtidslitteraturens interesse i krop (se f.eks. Bencke 2014, Gregersen & Skiveren 2016, Krarup 2017 og Skiveren 2020) og miljø & klima (Thomsen 2018, Gregersen & Skiveren 2015, 2016, Gregersen 2016, Andersen 2020). Dertil kommer enkelte arbejder om natursynet hos H.C. Andersen (Thomsen 2019). Hvad angår den nymaterialistiske sammensmeltning af det enkelte legeme og dets mere-end-menneskelige miljø, er denne artikel særligt inspireret af iagttagelser i Martin Gregersens »Transmaterialitet. Et økokritisk blik på ny dansk litteratur« (2016) og bygger generelt videre på Tobias Skiverens *Kødets Poiesis. Kropumulige kroppe i ny dansk litteratur* (2020). Nogle vil måske opfatte studier som disse, der klart og tydeligt lader en teoretisk indfaldsvinkel farve læsningen af litteraturen, som en slags overgreb mod værkerne, og det kan der selvfølgelig være noget om. Samtidig må man huske på, at ingen litteraturanalyse er ateoretisk. Selv de mest »umiddelbare« analyser består af begreber, og begreber har, som bekendt, altid et bagkatalog af ontologiske og epistemologiske antagelser, som præger den måde, man har mulighed for at karakterisere en tekst. At fremhæve en bestemt teoridannelse som indfaldsvinkel er derfor også en måde at vise, at man er bevidst om, hvilke antagelser der ligger til grund for ens studie.

Holcks dermavitalisme: Huden må være som alt

Bliver man bedt om at tænke på en firserdigter, vil de fleste af os højst sandsynligt tænke på Søren Ulrik Thomsen, Michael Strunge eller Pia Tafdrup (eller alle tre). At dømme ud fra litteraturhistoriernes fordeling af spaltepladsen er det i hvert fald i hovedreglen denne triade, der løber med de længste karakteristikker. Perioden byder imidlertid også på mange andre betydelige digtere, og én af dem er Henrik S. Holck. Debutdigtsamlingen *Vi må være som alt* (1978) var – sammen med Strunges og F.P. Jacobs tidlige bøger – med til at tegne det første billede af den nye generation (Skyum-Nielsen 1986: 65), og midt i firserne roste Søren Ulrik Thomsen Holck som »en af landets bedste lyrikere« (Thomsen 1985: 15). At Holck efterfølgende er faldet helt ud af vores firserkanon, kan på den baggrund virke mærkeligt, og alligevel er forsvindingsnummeret måske ikke så overraskende, for Holcks poesi passer ikke særlig godt ind i de historier, som vi i dag har for vane at fortælle om periodens digtning. Nok er kropsmotivet et afgørende element i bogens poetiske univers, og nok er teksterne karakteriseret ved en suggestiv og visionær stil, som med deres utopiske længsel og metaforrige særsprog kan kvalificeres som modernistiske.⁷ Men den modernistiske interesse i kroppen handler *ikke* om at finde en uforanderlig og stabil base for det individuelle subjekt.⁸ Tværtom udvider Holck kropsbegrebet i en vitalistisk vision, hvor verden selv opfattes i kroppens billede som en verden af *hud*.

For en første betragtning kan et sådant verdenssyn lyde forholdsvis kontraintuitivt, og det er da umiddelbart heller ikke alle, der synes at have fanget pointen. I samlingens åbningsdigt hører vi om en gruppe ignorante mennesker, der står »som marmorsøjler« i klitterne på kanten mellem land og hav, »endnu håbende og endnu ventende« med »armene strakt ud mod havet og skyerne«. Det er mennesker, som er »forstenede i deres livstro«, størknet i »et evigt billede«, og som »rækker stenarmene mod livet« (Holck 1978: 9). Som statiske marmorsøjler er deres legemer altså umiddelbart lige så urokkelige som deres syn på verden, men så sker der noget. Det liv, de før rakte ud efter, forskyder sig pludselig, og hvad der

7 Vi trækker her på Peter Stein Larsens parameterbaserede definition af modernistisk poesi (Stein Larsen 1997: 23-32).

8 En anden grund kunne være, at Holck, som Søren Ulrik Thomsen noterer, efter sin debut angiveligt selv mistede troen på kunsten og poesien og efterfølgende gjorde en karriere ud af at spille rindalistisk »klov« (Ulrik Thomsen 1985: 15-16).

tidligere blev ved med at undslippe deres søgende greb, vælter nu – som her i digtet »Begyndelsen« – ud af deres egne struber:

menneskene blev helt stille
da de anede dagens kendsgerning

omsluttedes af en mur af tavshed
da livet pludselig stønnede og dampede

ud af deres munde (ibid.: 18)

Det livsbegreb, Holck trækker på her, er langt fra hverdags sprogets. Det henviser ikke til tidsrummet mellem et individs fødsel og dets død, men lægger sig i forlængelse af vitalismens særlige terminologi,⁹ der har trådt tilbage til 1800-tallets Arthur Schopenhauer, men som i de senere år er blevet genoplivet i en deleuziansk-spinoziansk udgave under overskriften »nymaterialisme« (se f.eks. Bennett 2010, Grosz 2011 og Alaimo 2010). I denne tradition forskydes livsbegrebet fra et eksistentielt til et filosofisk register og henviser først og fremmest til en kosmologisk kraft, der sætter skub i alle former for handling i verden: dyrenes mægejagt, planternes blomstring, selv jordens tektoniske ryk. Som ontologisk princip er vitalismens liv immanent, fordi det ikke hører til i et hinsides, men det er samtidig transcendent, fordi det enkelte individ har svært ved for alvor at erkende det. Vi kan – som Holcks forstenede mennesker – måske nok række ud efter livet, men som alle andre ontologiske principper – »tingen i sig selv« eller »Gud«, for den sags skyld – smutter det gerne hinsides vores fatteevne, i det øjeblik vi forsøger at forstå det.

Det bemærkelsesværdige ved vitalismens forestilling om livet er imidlertid, at selvom det som begreb er revet løs fra den traditionelle definition af livet som *menneskelivet*, henviser det ikke *kun* til en livskraft, der folder sig ud uden for mennesket, i »naturen« om man vil. Som krop er mennesket nemlig også et stykke »natur« og bebos på den måde af et liv, som paradoksalt nok er *mere-end-menneskeligt*. I vitalistisk forstand er livet der-

9 Som filosofi har vitalismen en længere virkningshistorie i dansk litteratur og kulturliv. Den vinder særligt indpas i starten af 1900-tallet, hvor den præger en stribe kanoniserede forfattere som Jeppe Aakjær, Thøger Larsen og Johannes V. Jensen (Dam 2010). Men dens indflydelse løber også som latent tendens op igennem det 20. århundredes litteraturhistorie, herunder i Holcks firserpoesi, for måske i dag at få en decideret opblomstring med toneangivende samtidsforfattere som eksempelvis Olga Ravn, Harald Voetmann og Theis Ørntoft.

for heller ikke mit; det er mig, der tilhører livet. Det er også grunden til, at livet i Holcks vision om eksistensens fundament eller »begyndelse«, som titlen lød, kan overrumple mennesket indefra. Som en fremmed kraft, der bruser op fra kødets dybder, sætter livet sin vilje igennem og dominerer vores hele eksistens, selv de dele af den vi normalt opfatter som kernesymbolet på menneskets exceptionalisme.¹⁰ Når livet stønner og damper ud af kroppenes struber, er det ikke længere talen eller sproget, der kendetegner os som væsner, men vores afmægtige forhold til det vitalistiske verdensalt, vi er en del af, og det er netop erfaringen af dén »kendsgerning«, der efterlader Holcks mennesker tavse. For idet livets vilje strømmer igennem kroppene, opløses menneskenes forstenede billeder af dem selv, og i stedet åbnes der for et helt nyt blik på deres forhold til den verden, de lever i:

øjeblikke
 hvor vi føler vor eksistens
 mærker blodets kropsrejse
 og åbner øjnene mod denne anden
 verden (ibid.: 56)

Det er som kroppe, at menneskene er i kontakt med verdens mange livskræfter, og det er derfor også igennem kroppen, at disse kræfter kan erkendes. Logikken findes overalt i vitalistisk filosofi,¹¹ men Holck tilføjer et tredje led, der cementerer hans rolle som en anomali i de herskende udlægninger af firserpoesiens kroppe: Verden må nemlig ikke alene erkendes igennem kroppen; den må også erkendes *som* krop – eller *hud*, for at være mere præcis. I Holcks poesi hører vi gang på gang om bjergenes »hudbløde lys« (ibid.: 44) og om »træernes revnede hud« (ibid.: 39). Vi hører om himlens »solunivers/ spændt som hud over træerne« (ibid.: 33) såvel som om materiens »jordansigt« (ibid.: 45), der gør muld og menneske til ét: »hud af jord og jord af hud« (ibid.: 29). Holcks vitalisme er i den forstand en dermavitalisme: Huden må være som alt. Og indsigten

10 Med "menneskets exceptionalisme" sigter vi her til den (særligt vestlige) forestilling, at mennesket – qua dets bevidsthed, sprog og videnskab – er et helt særligt væsen, der hæver sig over naturen (se også Öhman 2009). I idehistorisk henseende er sprogsynet i René Descartes *Meditationes de Prima Philosophia* (1647) en indflydelsesrig kilde til denne opfattelse (se f.eks. Descartes 1964: 42).

11 Kroppen som kongevejen til livsviljen er en af hovedpointerne i Schopenhauers *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1818), men den findes også i nymaterialismen, eksempelvis i Mayra Rivera *Poetics of the Flesh* (2015).

indfinder sig, idét menneskene løfter blikket fra sig selv og retter det mod deres omgivelser, hvor de selv samme dampende livskræfter, der foldede sig ud i deres kroppe, også vælter ud af græsset:

der skal så lidt til
se det bøjer sig med os
græsset i sydende damp med himlen
hudens ånde med en underlig lethed
så lidt så meget (ibid.: 17)

Huden opfattes ofte som den grænse, der samler og inddæmmer kroppen, adskiller dens kød fra omgivelserne og i sidste ende konstituerer subjektet som subjekt (se f.eks. Rösing 2005). Men i Holcks visionære naturpoesi opdager menneskene, at huden også kan betragtes som mere-end-menneskelig. Når græssets sydende damp står op fra plænen på samme måde som »hudens ånde«, indser menneskene, at også planter har kroppe, der omkranses af et væv, som tillader dem at respirere og transpirere: Vi – både menneskene og planterne – er alle en del af den samme mere-end-menneskelige materie.

Nogle ville muligvis indvende her, at sådanne beskrivelser er udtryk for en navlepillede antropocentrisme, for så vidt som Holck i princippet besjæler og dermed antropomorferer græsset ved at projicere menneskelige kvaliteter over på en planteverden, som netop *ikke* er menneskelig,¹² og den indvending er selvfølgelig helt legitim: I princippet er der hverken kroppe eller natur i Holcks digte. Der er sprog og retorik. »Det er i ordene,« som Svend Erik Larsen formulerer det i en karakteristik af Holcks poesi (se Larsen 1985: 54-68).¹³ Alligevel, må man sige, er det sprog og retorik, som alt andet lige *forsøger* at tilnærme sig materiens mere-end-

12 Denne type kritik er velkendt i økokritikken (se f.eks. Thomsen 2013: 96).

13 Pointen udlægges i en læsning af et digt, som Holck udgav i *Hvedekorn* få år efter sin debut. Svend Erik Larsen omtaler her i få præcise vendinger den opløsning af forholdet mellem krop og omverden, som også denne tekst byder på, men udlægger den ikke desto mindre som sekundær tematik, som må vige for sprogets og retorikkens tvetydige og selvforskydende gentagelser (Larsen 1985: 64-68). Artiklen henviser aldrig til poststrukturalismen, men den teoretiske indflydelse på dens begrebsbrug, iagttagelser og fokuspunkter er markant. Skifter man imidlertid disse ud med nymaterialismens kerneindsigter, får man, som nærværende artikel forsøger at vise, mulighed for at opnormere kropsopløsningens rolle i Holcks poesi.

menneskelige vitalitet.¹⁴ På det punkt er digtene på linje med den bevidst »naive« tiltro til antropomorfiseringsgrebet, som Bennett advokerer for i sin tonegivende bog *Vibrant Matter* (2010), der genfortolker og radikaliserer den vitalistiske tænkning hos Henri Bergson, Hans Dreisch og ikke mindst Gilles Deleuze. Antropomorfiseringer, lyder pointen her, gør ikke altid det ikke-menneskelige menneskeligt for at spejle menneskets egne kvababelser. Nogle gange er målet at vise, at det menneskelige og det ikke-menneskelige ikke er så forskelligt endda. Vil man have bedre fornemmelse for livet som en iboende egenskab i materialiteten, skriver Bennett, kan en nænsom brug af antropomorfiseringer også åbne for en ny erkendelse af de mange ligheder, der vitterligt findes mellem os mennesker og de forskellige former for materialitet, vi omgives af, ja, selv *er* (Bennett 2010: 99).¹⁵ Det samme gælder for Holck: Ved at beskrive græssets væv som »hud« forsøger disse digte at formulere en poetisk vision, hvor menneskenes kroppe står i et skæbnefællesskab med vegetabile kroppe (se også Bennett 2018 [2013]).¹⁶ Som hudbærende væsener, viser de, deler vi som mennesker kropsmaterielle struktureligheder med den planteverden, vi normalt oplever som helt og aldeles anderledes end os selv. Huden bliver i et sådant perspektiv ikke dét, der konstituerer det individuelle subjekts grænse, men dét, der opløser den.

Holcks dermavitalisme handler altså om, at det menneskelige liv og det vegetabile liv indgår i et kropsmorfologisk fællesskab. Men den handler også om mere end det. Bogens interesse i huden angår nemlig ikke kun planterne, men også, som i eksemplerne ovenfor, den uorganiske materie, både den tætte og tunge, der folder sig ud i jordbunden, og den æteriske, vi kender fra rummet. På den måde får dermavitalismen ontologisk rækkevidde: Ikke kun planteverdenen, men verden *som sådan* må opfattes i hudens billede. Digtet »Der er alting under« præsenterer pointen sådan her:

14 En poetisk pendant fra samme periode (men som næppe kvalificerer som kropsmoder-nist) er Eske K. Mathiesen (se Skiveren & Gregersen 2015: 33-38).

15 For en mere dybdegående diskussion af nymaterialismens forhold til antropomorfi-sering se Tobias Skiverens »Fictionality in New Materialism: (Re)Inventing Matter« (2020).

16 Med »vegetabile kroppe« og »vegetabilt liv« henviser Bennett her til de former for vital materialitet, der folder sig ud i planteverden, og som ofte på forskellige måder resone-rer med menneskekroppenes materialitet i en slags »ontoSympati«. Hendes primære eksempel på sådanne resonanser er samklangserfaringerne i Henry Thoreaus klassiker *Walden* (1854).

bladenes lufthuller
blåskyernes lynende svæv
hudens safte og dufte
overhud
underhud

der er alting under
og enden vil aldrig findes
altid og aldrig færdig
der er bladenes iltoptagelse
universets uendelige legeme
og blåskyerne i flængede solsprøjt
hudens safte og dufte
overhud
underhud

det er vedvarende
det er fortsættende
alt findes og der er alting bag
vore øjne
universets evige tåger
bjergenes stenliv
og vore hudbølger
overhud
underhud

og der er alting under (ibid.: 41)

I en repeterende og messende diktion, der også er karakteristisk for samlingen som helhed, udfolder Holck sin kosmologiske vision om »universets uendelige legeme«. Her er stort og småt foldet ind i hinanden i evige lag af overhud og underhud, der binder himlens væv (»blåskyernes lynende svæv«), planternes væv (»bladenes lufthuller«)¹⁷ og menneskenes væv (»hudens safte og dufte«) sammen i gensidige udvekslinger af vand og luft (»bladenes iltoptagelse«, »safte og dufte«, »evige tåger« etc.). I dette univers har vi ikke at gøre med ontologisk distinkte kategorier af

17 Lufthullerne henviser her til den specifikke vævsstruktur, igennem hvilken blade optager kuldioxid og udskiller ilt og vand (Murphy et al. 2018: 110).

ting, men et væld af dynamiske relationer, der altid er vedvarende, altid er fortsættende, aldrig færdige, og hvor verdensaltet bliver ved med at udfolde sig i et svimlende mise en abyme på den anden side af den næste hudfold. Huden har nemlig »utallige berøringspunkter«, som det lyder i et senere digt, »hvor lag på lag kan afdækkes og glide ind i det kontinuerlige sekund« (ibid.: 46). I den forstand er der milevidt til den traditionelle udlægning af kropsmo- dernismens krop som individets faste forankringspunkt. I Holcks dermavitalisme bliver legemet omvendt en vej til at forstå den udflydende og fluktuerende vitale materie, som verden består af, og det er den indsigt (og dens økoetiske implikationer), Holck vil have de ignorante og forstenede mennesker fra åbningsdigtet (læs: os selv) til at indse. »Allerede da de *stod* op / var der åbnet vej til alt og gennem alt,« som det lyder i samlingens sidste tekst:

det var noget helt nyt
og de behøvede ikke længere at spejle sig i regnen

for at tro på
at de var der og altid skulle være (ibid.: 59)

Hydrofænomenologi: Tafdrups våde intetfang

Kroppen hos Holck manifesterer sig altså som et ontologisk princip, der udvider huden fra det individuelle menneske og gør det til et træk ved verden som sådan. Beslægtede kropsopløsninger finder man hos den anden og langt mere kanoniserede digter fra perioden, det her skal dreje sig om, nemlig Pia Tafdrup – om end interessen forskyder sig en smule. Hvor Holck præsenterede stort anlagte visioner, som i abstrakte og symbolske rum talte på vegne af hele den menneskelige civilisation (jf. den tilbagevendende abstraktion »menneskene«), tager Tafdrup udgangspunkt i en række bestemte fænomenologiske tilstande, som åbner for ekstatiske erfaringer af kroppen som en krop af vand. Holcks vitalisme var en dermavitalisme; Tafdrups fænomenologi er en hydrofænomenologi. Digt- samlingen *Intetfang* er blot ét eksempel, og det er den, det skal handle om her.

Projektet i *Intetfang* kan beskrives som et poetisk forsøg på at indfange en bestemt erfaringsmodus. Bogens tekster er først og fremmest stemningstekster, der beskriver en særlig form for ekstase, hvor jeget åbner

sig op, glider ud og diffunderer ind i en verden, der er større end jeget selv. Det er også grunden til, at samlingen, som andre også har bemærket (se f.eks. Kemp 2010: 194), låner sin titel fra den danske filosof Ludvig Feilberg, for hvem »intetfang« henviser til erfaringer af uselvskhed, der ledsages af en art dennesidig transcendererfaring, en immanent uendelighedsfølelse, om man vil (Feilberg 1918 [1896]: 234). Hvad Tafdrups poesi viser, er imidlertid, at sådanne tilstande ikke blot, som Feilberg hævdede, tilhører »den sjælelige verden« (ibid.: 235), men først og fremmest manifesterer sig som en erfaringsmodus, der går igennem kroppen. Eller kortere: Når jeget går i ét med verden, er det fordi legemet gør. Det kan lyde sådan her:

Finder hjem
uanset landet
uanset luften
uanset havet
finder hjem til kroppen
uanset årstiden
genfinder en tilstand
under mørket
genfinder alle vegne mørket
der udvisker
grænserne mellem landet
og luften
og havet
genfinder overalt veje
der fører til kroppen
finder tilbage altid
som til det man ikke forstår (Tafdrup 1982: 62)

For en umiddelbar betragtning er det nærliggende at opfatte digtets trang til at »finde hjem til kroppen« som udtryk for en eksistentiel søgen efter et urokkeligt fundament (se f.eks. Frandsen-Roeger 1991: 420). Men digtets krop er ikke et fast referencepunkt. Tværtimod. Den er uforståelig. Vender man sig mod kroppen, vender man sig, med digtets egen formulering, mod »det man ikke forstår«. Er kroppen subjektets hjemsted, er den altså ikke et gennemskueligt og klart afgrænset et af slagsen, men tager snarere form som et dunkelt transitsted for mørke kræfter, der udvisker grænserne mellem individ og

landskab: mellem luften, havet, landet og det enkelte legeme, uanset hvor og hvem man er. I den forstand fremskriver Tafdrup her, hvad man måske også kunne kalde en art *dividuationsproces*. Det handler ikke om som individ at træde ud af verdens kød, men om at forsvinde tilbage i dets uigennemskuelige sammenfiltringer. Det er også grunden til, at digtets syntaks er præget af ellipser fremfor et eksplicit lyrisk jeg («Finder hjem», »genfinder alle vegne«, »finder tilbage«). Når subjektet forsøger at finde hjem til kroppen, forsvinder det i materiens mørke.

At Tafdrup løbende vender tilbage til ordet »mørke« i sin beskrivelse af denne erfaring, er imidlertid ikke tilfældigt. Som visuel metafor henviser mørket til de mange relationer, som knytter kroppen til verden, men som subjektet ikke desto mindre har svært ved at gennemskue. På den måde bliver Tafdrups mørke i kantiansk forstand et *noumenon*, et begreb for det, der principielt ikke kan begribes. Ikke desto mindre er det netop det, *Intetfang* forsøger: at hjælpe os med at begribe de ellers svært begribelige kropslige sammenvævninger, der folder kødet ind i verden. »Hun skriver om kroppen for at forløse og reformulere det ordløse« (Kemp 2010: 192), som Susanne Kemp noterer *en passant* i sin karakteristik af forfatterskabet. Ved at fremskrive intense erfaringer af intetfangets subjektopløsning forsøger disse digte at kaste lys over et mørke, som principielt ikke kan belyses.

Centralt i denne bestræbelse står *vandet* som motiv. Tafdrups tekster gennemstrømmes af havbunde og bølger, væsker og safter, dug og damp. Et digt hylder fugten på skimlede vinduer som et kosmisk nøglepunkt, der i aprilsolens hvidglødende synsindtryk får forgrund og baggrund, stjerner og syrenblomster til at »glide i ét« (40). Et andet bruger den hypersanselige fortæring af en appelsin til at fremskrive en transkropslig vision, hvor saften i frugtens indre materie glider sammen med menneskekroppens fysiologi:

Griber kniven
 fra bordets blanke kakler
 frugten fra skålen
 solen fra himlen
 truer saften
 med sølvskarpe æg
 ridser en linje
 i den gloende kind

og borer
neglene
i den gule hud
krænger skallen op
og lugter kødet
slikker saften af armen
trækker funkende dråber op med læberne
fra den drivende appelsin
slubrende monolog i eftermiddagslyset
lukker den op i halve måner
indtager den båd for båd (Tafdrup 1982: 39)

Til hverdag opfatter de fleste af os appelsiner som passive og afgrænsede objekter, vi uden nærmere omtanke kan fortære efter forgodtbefindende. Men i Tafdrups barbariske nærsansninger, der antropomorficerer appelsinen ved at give dens saft et liv, der kan »trues«, og dens skal et ansigt, der kan udtrykke følelser (»gloende kind«), åbnes der i og for sig for en art mere-end-menneskelig empati. For når det kommer til stykket – lyder det i et ekko af Holcks dermavitalisme – er appelsinens og menneskets krop ikke så forskellige endda. Vi omkranses begge af en hud, der afskærmer os fra omverdenens trusler, og skærer man hul på den, glider vores våde kød ud og ind i verdens kød, hvor det optages af andre former for liv. I den forstand handler Tafdrups digt ikke blot om spisning – endsige om erotik,¹⁸ sådan som det nogle gange tolkes (Larsen 2000: 309) – men også om at vores kroppe lever med eksistensvilkår, som de deler med planterne (såvel som med andre dyr), netop fordi vi alle indgår i en fælles materiesump, hvor den ene eksistensforms dekomposition hænger intimt sammen med den andens rekomposition.

I *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology* (2017) understreger Astrida Neimanis tilsvarende, at menneskets indfældethed i mere-end-menneskelige økologier af materielle strømme indebærer en kropslig sårbarhed såvel som en kropslig generøsitet: Vores våde miljø kan både skabe grobund for vores livsudfoldelse og tage den fra os. Når vi til hverdag nu og da glemmer menneskekroppens dobbeltsidige relation til dens omgivelser, skyldes det, skriver Neimanis, at vi er blevet opfostret i en

18 På dette punkt adskiller teksten sig også fra dets litteraturhistoriske forlæg, Emil Aarestrups »En middag« fra *Digte* (1838).

antropocentrisk kultur, der med humanismen som ideologisk udgangspunkt har lært os at skelne skarpt mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige for på den måde at kunne ophøje os selv som exceptionelle væsener. Neimanis tilbyder en anden antropologi: Mennesket som fisk. Eller som post-fisk, mere præcist. I et evolutionært perspektiv er mennesket et havdyr, der har forladt sit naturlige habitat og udviklet lunger for at kunne optage ilt (selv når man er over vandet!), men som ikke desto mindre stadig er dybt afhængigt af havets væsker, der via cykliske processer af damp og regn (og appelsinsaft, for den sags skyld) endnu gennemstrømmer det. Neimanis minder os om, at vores oprindelse i et præ-humant oceanisk liv stadig præger os, ja, at vi som kroppe i dag fortsat bærer spor fra vores vandede fylogese: Vi er kroppe af vand, fordi havet er vores biologiske op-hav. Samme *memento oecania* finder man hos Tafdrup:

Ind i din armhule
 hvisker jeg:
 der er en fisk i min krop
 som giver ekko af fortid
 når den svømmer i plasmagrønne farver
 hemmeligt som en u-båd
 en mørk skygge i øjet (Tafdrup 1982: 31)

Digtet stammer fra anden sektion i *Intetfang*, hvor en stribe tekster beskriver de intense indtryk fra et erotisk møde mellem et lyrisk jeg og et tiltalt du. Bemærkelsesværdigt i denne sammenhæng er, at dette møde, som man kan se, samtidig indbefatter en suggestiv kobling af erotikkens og havets liv. Stønnenes rytmiske åndedrag lyder »som hårde bølgeslag« (ibid.: 25), mens sæden smager af »grøn grøn tangskov« (ibid.: 25). Og i dette virvar af våde drømme dykker det lyriske jeg – med sine egne ord – ned »på bunden af min krop / hvor alt er fugtige sange« (ibid.: 81), for til læserens overraskelse at opdage, at et hengemt havdyr bebor hendes kød: Jeget mærker »en fisk i min krop/ som giver ekko af fortid«. Samlejets våde udvekslinger udløser med andre ord biologiske resonanser fra et præ-humant ophav, som ligger arkiveret i hendes kød, og åbner på den måde for ekstatiske erfaringer af at smelte sammen med, ikke bare den Anden, der befinder sig foran hende, men også det Andet, som findes i hende selv. Derfor ville det også være forkert at betragte Tafdrups fiskemotiv som en simpel metafor eller sammenligning. Jeget er ikke *ligesom* en fisk. Hun

er en fisk.¹⁹ Og af samme grund overskrider digtets erfaringsmodus også gængse tids- og rumlige rammer, for så vidt som den fænomenologiske forankring af kroppen i et klart »her« og »nu« umiddelbart bryder sammen. I kroppens nutid svømmer fisken i blodets plasma, der er lige så »plasmagrønt« som havbundens forhistoriske tangskove. Fisken befinder sig både i kroppen og i urhavet, ligesom både fisken og urhavet er en del af kroppens blod.²⁰

Alt dette mærker jeget, men der er ikke tale om en selvindlysende sandhed. Indsigten manifesterer sig snarere som dunkel åbning, der i intetfangets antydningssvise fornemmelser og sansninger giver jeget en følelse af som krop at være inkarneret i et trans-materielt flow.²¹ Fisken viser sig netop kun *indirekte*, som et »ekko« eller, med digtets sidste formulering, som »en mørk skygge i øjet«. Jegets vandede fortid er med andre ord alene nærværende som et fravær; den manifesterer sig som et biologisk spor, et kropsmaterielt *indeks*, for nu at låne en grundkategori fra semiotikken. I den forstand fremskriver *Intetfang* rigtignok transkropslige sansninger, som kan give læseren en fornemmelse af, at individ og miljø hænger tæt sammen. Men dens hydrofænomenologi vil altid kun delvist kunne kaste lys over kødets våde mørke.

Litteraturhistoriografisk afslutningsreplik

Ovenstående læsninger af Holck og Tafdrup har vist, at flere af firserpoesiens udgivelser er karakteriserede ved, at deres kroppe hele tiden er i gang med at gå *ud* af form, snarere end ved at være et formgivende referencepunkt

19 Denne udlægning afviger således også fra mere traditionelle læsninger af disse digte, som når Stein Larsen – der ellers ofte har blik for Tafdrups fylogeneser (se f.eks. Stein Larsen 1997: 110 og 113) – forklarer de vandede naturmotiver i denne del af *Intetfang* som metaforik, der skal få samlejet til at fremstå som »en vild, uhæmmet, oprindelig menneskelig aktivitet« (Larsen 2000: 309). I vores optik handler tekstens våde motivverden ikke om at spejle den menneskelige erotik. Det er omvendt: I erotikkens intetfang oplever mennesket en forbindelse til en mere-end-menneskelig virkelighed.

20 Beslægtede naturerotiske ekstaseerfaringer findes også i den nye orientering mod kroppen, som særligt siden 10'erne har fundet sted i dansk samtidslitteratur (Skiveren 2020: 130-135).

21 »Transmaterialitet« er Martin Gregersens økokritiske begreb, den idé, at materialiteten altid overskrider sig selv ved konstant at forbinde sig med alverdens andre eksistenser og fænomener, menneskelige såvel som ikke-menneskelige (Gregersen 2016: 10-11).

i senmoderniteten. De filtrer konstant sammen med de vitale naturkræfter, vi til hverdag tror os hævet over, og de forbinder sig på svært gennemskuelige måder med de vandede miljøer, de udspringer af. Der er tale om poetiske forsøg på at formulere visioner, der vender den moderne civilisation ryggen og genplacerer mennesket i en større verden af mere end-menneskelig materialitet. På den måde indskriver bøgerne sig også i en længere litterær strømning, hvor beskrivelser af kroppens indfiltrering i dens omgivelser kan betragtes som en økopolitisk gestus, for så vidt mennesket her bliver en del af den »natur«, det gerne vil adskille sig fra (se Gregersen 2016).

Det er imidlertid oplagt at spørge, hvorfor disse poetiske udforskninger af kroppen kun i sparsom grad har været belyst i de herskende karakteristika af firserdigtningen som periode. Eller spurgt anderledes: Hvorfor udlægges kroppen i »kropsmodernismen« først og fremmest som et fast forankringspunkt? Ét svar handler muligvis om, at de teoretiske strømninger, der satte dagsordenen i og omkring firserne – Anthony Giddens og Jean-François Lyotards begreber om senmodernitet og de store fortællingers sammenbrud står stærkt i kropsmodernismens karakteristika – udelader fænomener, som i dag er rykket i forgrunden af litteraturvidenskaben med allehånde økokritiske, posthumanistiske og nymaterialistiske vendinger (se også Skiveren 2020: 21-47). At vores teoretiske interessefelter udvikler sig historisk og i den bevægelse åbner og lukker vores intellektuelle sensibilitet, er naturligvis helt legitimt, ja, vel nærmest uundgåeligt. Men udeladelsen drejer sig, som vi nu skal se, også om den måde, hvorpå de herskende litteraturhistoriske kategoriseringsværktøjer nogle gange kommer i stand.

I kølvandet på de senere års debat om »modernismekonstruktionen« er det blevet en velkendt litteraturhistoriografisk kendsgerning, at litteraturhistoriske kategoriseringer altid er konstruktioner. De opstår ud af historisk specifikke interesser og normer og ekskluderer mindst lige så meget, som de inkluderer.²² Generationsskel, strømninger, gennembrud, perioder

22 Debatten om modernismekonstruktionen havde to lejre. På den ene side stod Kolding-skolen, der med foregangsmænd og -kvinder som Anne-Marie Mai, Anne Borup og Jon Helt Haarder argumenterede for, at modernismen som begreb ikke reelt henviste til en klart afgrænset litterær periode, skole eller strømning, men i praksis blev brugt som et fleksibelt plus-ord for den litteratur, som tilfældigvis faldt i litteraturkritikernes og -forskernes smag (se f.eks. Mai 1998, Borup 2000 og Haarder 2000). På den anden side stod Aalborg-skolen med skikkelser som Peter Stein Larsen, Anker Gemzøe og Louise Mønster, der omvendt hævdede, at modernismen var en værdifuld term til at beskrive en række helt og aldeles toneangivende strømninger i nordisk litteratur (se f.eks. Larsen 2003 og Mønster 2009). Snarere end en decideret enighed mellem de to fløje blev udfaldet af diskussionen nok mest en fornyet interesse i disciplinen litteraturhistoriografi og i forlængelse heraf en række eksperimenter med alternative former for litteraturhistorieskrivning, der gjorde op med forestillingen om »hovedsporet«.

osv. leverer således ikke blot neutrale billeder af objektive tilstande, men indebærer altid valg og fravalg, der ikke altid er repræsentative for det litterære felts kompleksitet. »Litterære bevægelser«, skriver Mads Rosendahl Thomsen i sit kanonstudie, »er en generalisering som er særdeles virksom, uden at konstruktionen nødvendigvis er særlig præcis i forhold til den kompleksitet som det samtidige felt besad« (Thomsen 2003: 30). I nogle fløje af modernismedebatten har man på baggrund af sådanne indsigter forsøgt helt at give slip på de overordnede kategoriseringsbegreber for i stedet at blive bedre i stand til at respektere litteraturens egne nuancer. Koldingsskolens gamle slogan »Ud af modernismen – ind i litteraturen« er i denne forbindelse sigende (Borup 2000).²³ Så langt er det nok ikke nødvendigt at gå her, for i sidste ende er »kropsmodernismen« alt andet lige et litteraturhistorisk redskab, der kan være nyttigt, hvis man vil danne sig et overblik over centrale interesser i nyere litteraturhistorie. Men dét betyder vel at mærke ikke, at vi ikke skal være kritiske over for sådanne termer og forsøge at revidere dem, når vi opdager, at der er noget, der ikke stemmer.²⁴

Retter man på den baggrund blikket mod de litteraturhistoriske udlægninger af »kropsmodernismen«, kan man hæfte sig ved, at de historier, der ofte fortælles her, først og fremmest har én protagonist: Søren Ulrik Thomsen. Dette forfatterskab er nærmest obligatorisk i overflyvninger af perioden,²⁵ og i nogle af dem hyldes det ligefrem for »at løfte refleksionsniveauet betragteligt, for den generation han tilhører« (Fibiger & Lütken 2014: 425). Med sine markante poetikker er Thomsen da rigtignok også den firserdigter, der mest udtalt sætter ord på sine forestillinger om poesiens natur. Det gælder ikke mindst refleksionerne i *Mit lys brænder* (1985), der i litteraturhistorierne gerne citeres og refereres indgående for dens idé om »kroppen som paradigmet på form« (Thomsen 1985: 49). At kroppen er paradigmet på form, betyder hos Thomsen, at poesiens former må spejle kroppens, og kender man bare lidt til de æstetiske idealer bag Thomsens forfatterskab, der generelt er præget af et »fast værkbegreb« (Stein Larsen 2009: 71-76), vil det heller ikke overraske, at Thomsen først

23 Slogannet er undertitlen på Anne Borups fabelagtige artikel »Den danske modernismekonstruktion. Ud af modernismen – ind i litteraturen« (2000), der ridser projektet op. For en omvendning af slogannet se Martin Gregersen og Tobias Skiverens »'Surrealisme': En relancering af et prosabegreb« (2012).

24 Her er artiklen på linje med projektet i Anders Juhl Rasmussens *Arenamodernisme. En position i dansk litteratur* (2012).

25 Omvendt udelades eksempelvis Tafdrup nu og da (se f.eks. Stidsen 2015)

og fremmest oplever kroppens form som forholdsvis stabil. »Alt, hvad jeg erfarer,« lyder det her, »kan (...) ligge på et meget lille sted, nemlig det mest vidunderlige: At 'jeg' er identisk med dén krop, der tidsligt bestandig befinder sig: Nu, rumligt altid forankret: Her« (Ulrik Thomsen 1985: 22). Thomsens udgangspunkt er med andre ord en erfaring af kroppen som en fænomenologisk konstant, der er kendetegnet ved en rumlig og tidslig pålidelighed, og det samme gælder følgelig også de mange litteraturhistoriske 80'er-karakteristikker, vi berørte indledningsvis, som ofte giver Thomsen lang taletid.²⁶ Faktisk er Thomsens dagsorden så indflydelsesrig i sekundærlitteraturen,²⁷ at hans kropskonception nu og da eksplicit formuleres som repræsentativ for hele generationen. I sin ellers prægnante læsning af Strunges *Nigger 1* (1982) skriver Tue Andersen Nexø:

Strunge (...) forskyder et af firsernes kendteste dikta, Søren Ulrik Thomsens erklæring om, at 'kroppen er paradigmet på form.' For hvor Thomsen – og den øvrige firserdigting – lod kroppen være individuel, eksistentiel og, ja, selvcentreret, så er kroppen og skriften i *Nigger 1* ekstatisk og udflydende, bærer af en kosmisk energi. På én gang naturkraft, livskraft og en stadig kratten i skriften (Nexø 2008: 99-100).

Karakteristikken af kroppene i *Nigger 1* er ganske vist rammende og i og for sig, som Nexø skriver, endnu et eksempel på, at kropsmodernis-

26 Disse karakteristikker mimer i øvrigt også udlægningen i Søren Ulrik Thomsens senere refleksioner i »Farvel til det blå rum« (1990), der gendrages i poetikken *En dans på gloser* (1996). »Da venstrefløjens palads af forestillinger om subjektet faldt sammen, stod kun kroppen tilbage« (Ulrik Thomsen 1996: 124), erindrer Thomsen her og fortsætter med at pointere, at det ikke mindst var denne erkendelse, der gjorde, at firserpoesien »talte sig ned på kroppens niveau (som var det sidste, der kunne betvivles, medmindre man sank ind i psykosen)« (ibid.: 120). Firsernes »hypostasering af kroppen« fortolkes her igen som en søgen efter »sidstereferenten«, der i sidste ende er et forsøg på at finde ind til eksistensens grund, til »eksistentialerne« eller – paradoksalt nok – »sjælen«, som det lyder i Thomsens karakteristiske blanding af Heideggeriansk filosofi og kristendom (ibid.: 122-125).

27 Beslægtede dynamikker gør sig gældende i de øvrige nordiske lande. Hadle Oftedal Andersens behandling af den norske 80'er-digting i *Kropsmodernisme* (2005) trækker ikke bare eksplicit på Thomsens idéer, men udlægger også dette litteraturhistoriske begreb i vendinger, der minder stærkt om den danske reception. Kropsmodernismen, lyder det her med et citat af Zygmunt Bauman, er et symptom på den postmoderne tilstand, hvor kroppen er »blitt det siste vern og tilfluktssted for kontinuitet og varighet« (Andersen 2005: 8).

mens kroppe ikke altid er faste. Men at udlægge Thomsens dikta som dækkende for »den øvrige firserdigtning« fremstår i kølvandet på læsningerne i denne artikel som en tilsnigelse af de mere larmende. Tafdrups og Holcks udforskninger af kroppen er måske nok »eksistentielle«, men de er næppe decideret »individuelle« eller »selvcentrerede«.

Når både Strunge, Tafdrup og Holck på den baggrund kan fremstå som anomalier i firserpoesiens »kropsmodernisme«, må man imidlertid spørge, om det måske ikke er den gængse litteraturhistoriske udlægning af termen, den er gal med, snarere end digterne. Udgangspunktet for denne artikel har været at forfølge denne tanke og se, hvad der sker, hvis man forsøger at skrive historien om kropsmodernismen uden at ophøje Thomsen til periodens primære repræsentant, og som vi har set, har en sådan øvelse givet anledning til at tegne et anderledes billede af periodens kropsinteresse. For når Holck og Tafdrup (og Strunge) vender sig mod kroppen, finder de ikke altid den sidste referent.²⁸ Til gengæld opdager de i kroppens indre nogle vidtstrakte landskaber, der strækker sig ud mod tider og steder, som det enkelte menneske normalt ikke forbinder sig selv med: havbundenes mørkeblå liv og græsmarkernes grønne hud. Næste gang litteraturhistorierne skal skrives, lyder opfordringen herfra, må vi sørge for også at få fremhævet disse nuancer i firserpoesiens portræt.

Litteratur

- Aarestrup, Emil: *Digte*, København, C. A. Reitzels Forlag, opr. 1838
- Alaimo, Stacy og Susan Hekman (red.): *Material Feminisms*, Bloomington og Indianapolis 2008, Indiana University Press
- Alaimo, Stacy: *Bodily Natures. Science, Environment, and the Material Self*, Bloomington and Indianapolis 2010, Indiana University Press
- Andersen, Hadle Oftedal: *Kropsmodernisme, upubliceret doktorafhandling*, Helsinki 2005, Helsingfors Universitet
- Andersen, Iben Engelhardt: »Utopisk slægtskab i udryddelsens tid«, *K&K*, nr. 129, 2020
- Barad, Karen: *Meeting the Universe Halfway*, Durham 2007, Duke University Press

28 Med vendingen »den sidste referent« kan man her hæfte sig ved, at selv terminologien mellem Søren Ulrik Thomsens poetologiske skrifter og den litteraturhistoriske udlægning af kropsmodernismen sammenfalder 1:1 (se f.eks. Thomsen 1996: 124 og Barlyng 2007: 398-397).

- Barlyng, Marianne: »Firserlyrikken« i: Mortensen, Klaus P. og Schack, May (red.): *Dansk litteraturs historie. 1960-2000*, bd. 5, København 2007, Gyldendal
- Borup, Anne: »Den danske modernismekonstruktion. Ud af modernismen – ind i litteraturen«, *Kritik*, nr. 147, 2000
- Bencke, Iben: »Kroppen er noget andet. Posthumanisme og cyborghjerter hos Ursula Andkjær Olsen«, *Kritik*, nr. 211, 2014
- Bennett, Jane: *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*, Durham & London 2010, Duke University Press
- Bennett, Jane: »Vegetabil liv og ontoSympati«, på dansk ved Henrik Torjusen, København 2018 [2013], Laboratoriet for Æstetik og Økologi
- Bladbjerg, Eva: *Nigger fra Hvidovre – en bog om Michael Strunge og 80'erne*. Frederiksberg 2008, Dan sklærerforeningens forlag.
- Blaksteen, Vibeke: *Væbnet med ordenes vinger. En bog om Michael Strunge hans tid og hans forfatterskab*, København 1991, Gyldendal.
- Conrad, Neal Ashley: »Men digterne har vendt ryggen til. Om 80'ernes individuelle poesi«, *Kritik*, nr. 87, 1989
- Coole, Diana & Samantha Frost (red.): *New Materialisms. Ontology, Agency, and Politics*, Durham & London 2010, Duke University Press
- Dam, Anders Ehlers: *Den vitalistiske strømning i dansk litteratur omkring år 1900*, Aarhus 2010, Aarhus Universitetsforlag
- Descartes, René: *Philosophical Essays*, Indianapolis 1964, Bobbs-Merrill
- Feilberg, Ludvig: »Om Ligeløb og Kredsnng i Sjælelivet. Bidrag til en Aandelig Sundhedslære«, i *Samlede skrifter*, København og Kristiania 1918 [1896], Gyldendal
- Frandsen-Roeger, Irene: »Strukturer, temaer og billedsprog i Pia Tafdrups digtsamlinger 1981-1988«, Kurt Braumüller og Mogens Brøndsted (red.): *Deutsche-Nordische Begegnungen*, Odense 1991, Odense University Press
- Gregersen, Martin: »Transmaterialitet. Et økokritisk blik på ny dansk litteratur«, *Spring*, nr. 39, 2016
- Gregersen, Martin og Tobias Skiveren: »'Surrealisme'. En relancering af et probesagreb«, *Synsvinkler*, nr. 45, 2012
- Gregersen, Martin og Tobias Skiveren: *Eske K. Mathiesen*, København 2015, Arena
- Gregersen, Martin og Tobias Skiveren: *Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*, Odense 2016, Syddansk Universitetsforlag
- Grosz, Elizabeth: *Becoming Undone. Darwinian Reflections on Life, Politics, and Art*, Durham 2011, Duke University Press
- Haarder, Jon Helt: »Villy og Sørensen. Skitse til genlæsning af et forfatterskab«, *Kritik* nr. 143, 2000
- Holck, Henrik S.: *Vi må være som alt*, København 1978, Borgen
- Jensen, Bo Green: *Requiem & messe*, København 1981, Borgen
- Jensen, Keld B. og Steffen Hejlsov Larsen: *Dansk litteratur fra runder til graffiti*, Herning 1988, Systime

- Jensen, Søren E. og Stefan Lamhauge Hansen: *Thomsen som vi kender ham*, København & Valby 2006, Vindrose/Fønix
- Jerslev, Anne og Erik Svendsen: »En ny digtergeneration. Sort romantik«, *Politisk revy*, nr. 407, 1981
- Kemp, Susanne: *Appeller. Æstetik i det 20. århundredes danske lyrik*, Odense 2010, Syddansk Universitetsforlag
- Krarup, Eva Magelund: »(Ny)materielle fusioner. Om krops- og kærlighedsfremstillinger hos Amalie Smith, Bjørn Rasmussen og Josefine Klougart«, *Passage*, nr. 77, 2017
- Larsen, Svend Erik: »Det er i orden: Det er i ordene«, *Den Blå Port*, nr. 2, 1985
- Larsen, Peter Stein: *Digtets krystal*, København 1997, Borgen
- Larsen, Peter Stein: »Pia Tafdrup«, i Anne-Marie Mai (red.): *Danske digtere i det 20. århundrede*. Bind III, 4. udgave, København 2000, Gads Forlag
- Larsen, Peter Stein (red.): *Modernismens historie*, København 2003, Akademisk
- Larsen, Peter Stein: *Drømme og dialoger. To poetiske traditioner omkring 2000*, Odense, Syddansk Universitet, 2009
- Larsen, Peter Stein: *Lyriske linjer. Fem tendenser i nyere nordisk digtning*, Hellerup 2018, Forlaget Spring
- Lærkesen, Ivar: »Mellem skovsøer og spejlglasfacader. Natursyn i nyere dansk digtning«, i Ivar Lærkesen (red.): *Naturhistorier. Naturoppfatning, menneskesyn og poetikk i skandinavisk litteratur*, Oslo 1999, Cappelen Akademisk Forlag
- Mai, Anne-Marie: »The Thrill of It All: Modernismen som mangearmet blæksprutte«, *Kritik*, nr. 135, 1998
- Murphy, Angus et al.: *Plant Physiology and Development*, 6. udgave. New York og Oxford 2018, Oxford University Press
- Mønster, Louise: *Nedbrydningens opbyggelighed: Litterære historier i det 20. århundredes nordiske modernistiske lyrik*, Aalborg 2009, Aalborg Universitetsforlag
- Nexø, Tue Andersen: »'Mit nøgne hjerte fuld af livskraft'« i: Mai, Anne-Marie og Aabenhus, Jørgen (red.): *En bog om Michael Strunge*, København 2008, Borgen
- Niemanis, Astrida: *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology*, New York & London 2017, Bloomsbury
- Rasmussen, Anders Juhl: *Arenamodernisme. En position i dansk litteratur*, København 2012, Gyldendal
- Rivera, Mayra: *Poetics of the Flesh*, Durham 2015, Duke University Press
- Rostbøll, Benedikte F.: *Skrevet med blod. Kroppens retorik hos Edith Södergran med et perspektiv til den danske 1980'er- og 1990'erdigtning*, Hellerup 2008, Forlaget Spring
- Rösing, Lillian Munk: *Kønnets katekismus*, København 2005, Roskilde Universitetsforlag
- Schopenhauer, Arthur: *Verden som vilje og forestilling, på dansk ved Søren R. Fauth*, København 2006 [2018], Gyldendal

- Skiveren, Tobias: *Kødets Poiesis. Kropumulige kroppe i ny dansk litteratur*, Hellerup 2020, Forlaget Spring
- Skiveren, Tobias: »Fictionality in New Materialism: (Re)Inventing Matter«, *Theory, Culture & Society*, 2020 (e-publication forud for den trykte version: <https://doi.org/10.1177/0263276420967408>)
- Stidsen, Marianne: *Den ny mimesis*, bd. 2, København 2015, U Press
- Skyum-Nielsen, Erik: *Med luft imellem. En håndbog i lyrik*, Viborg 1986, Dansk lærerforeningen.
- Skyum-Nielsen, Erik: »Firserlyrikere«, i *Dansk litteraturhistorie 1978 – 2003. Fra jeghimmel til verdensvrimmel*, Aarhus 2004, Systime
- Strunge, Michael: *Nigger 1 eller Mit nøgne hjerte*, København 1982, Borgen
- Strunge, Michael: *Nigger 2 eller Mit nøgne hjerte*, København 1983, Borgen
- Tafdrup, Pia: *Intetfang*, København 1982, Borgen
- Thomsen, Mads Rosendal: *Kanoniske konstellationer. Om litteraturhistorie, kanonstudier og 1920'ernes litteratur*, Odense 2003, Syddansk Universitetsforlag
- Thomsen, Søren Ulrik: *Mit lys brænder. Omrids af en ny poetik*, København 1985, Vindrose
- Thomsen, Søren Ulrik: *En dans på gloser*, København, 1996, Vindrose
- Thomsen, Torsten Bøgh: »Grøn æstetik og mørk økologi«, *Kritik*, nr. 207, 2013
- Thomsen, Torsten Bøgh: »Overflade og dybde i Theis Ørntofts Solar«, *Spring*, nr. 43, 2018
- Thomsen, Torsten Bøgh: *Skyggepunkter. Menneske, natur og materialitet i H.C. Andersens forfatterskab*, Hellerup 2019, Forlaget Spring
- Öhman, Marie: »Från humanism til posthumanism«, *Litteratur och språk*, nr. 5, 2009

Anmeldelser

Ebba Hjorth (ledende redaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie. Bd. 3. Bøjning og bygning. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019. 436 sider. ISBN: 978-87-7184-164-0. Vejl. pris: 399,95 kr.

Med udgivelsen af bind 3, *Bøjning og bygning*, er første halvdel af det imponerende værk *Dansk Sproghistorie* afsluttet. Bindet beskriver primært sproget som et morfologisk og syntaktisk system der ændrer sig over tid, og som varierer alt efter sprogbrugerens geografiske, sociale, etniske og aldersmæssige tilhørsforhold. På grund af den omfattende brug af sprogvidenskabelig terminologi kan man sige at bind 3 især henvender sig til specialister på området.

Bindet er inddelt i fire store kapitler omhandlende morfologi (kapitel 10), syntaks (kapitel 11), dialekter (kapitel 12) og sociolekter (kapitel 13) fra runetiden frem til i dag. De to første kapitler følger den generelle sproglige udvikling på det grammatiske felt, mens de to sidste kapitler med en bredere pensel skildrer forskellige former for sproglig variation. Ud over udtaleforhold og grammatik inddrages også ordforråd og ortografi som del af de sproglige varietetets særtræk. Opdelingen af bindet i to kapitler om alment sproglige træk og to kapitler om variationsproglige træk kunne godt afstedkomme metodiske problemer. Umiddelbart lægger denne inddeling op til en klar afgrænsning mellem normeret og ikke-normeret sprogbrug. Dette er imidlertid ikke tilfældet; fremstillingen af de mere generelle linjer er åben for variation og paralleludviklinger, og omvendt er fremstillingen af varietetene orienteret mod de alternative normer som findes uden for den egentlige normering. Balancen er i det store og hele opnået. Ikke desto mindre giver det et skævt billede af virkeligheden når betegnelsen standardsprog anvendes om det sprog der beskrives i de to første kapitler (7). Derved foregives det at det moderne standardsprog, der først rigtigt etableredes i løbet af 1800-tallet, skulle kunne føres helt tilbage til vikingetiden. Ud over denne detalje er der flere uoverensstemmelser imellem bindets afsnit som forstyrrer helhedsindtrykket. Generelt udviser forfatterne præcision og stort overblik, men enkelte steder sløres billedet. Dette skyldes forfatternes forskellige metodiske tilgange samt en indforstået og til tider divergerende brug af fagterminologi. Nedenfor gennemgås både kvaliteter og kritikpunkter med nedslag forskellige steder i bindet.

Behandlingen af runetidens morfologi er overladt Michael Lerche Nielsen og Marie Stoklund der begge er anerkendte specialister på dette felt. Runetidens sprog er et komplekst anliggende som bygger på et sparsomt kildegrundlag. De forhåndenværende kilder udnyttes fuldt ud til at give en flot og detaljeret gennemgang af runetidens bøjningsforhold. Det skal dog bemærkes at diateseforholdenes kompleksitet og udviklingshistorie savner nærmere uddybning. I afsnittet nævnes de tre diateseformer aktiv, medium (også kaldet mediopassiv) og passiv som en del af de germanske sprogs verbalsystem (14). Med udgangspunkt i dette system og uden nærmere uddybning følger beskrivelsen af runesprogets konjugationer. Hvorfor denne praksis er uheldig, vil der blive argumenteret for i det følgende. Medium/mediopassiv er en diateseform der udtrykker subjektets påvirkning af sig selv. Formen er overleveret i gotisk, men i urnordisk findes den tilsyneladende kun som fossil. Det eneste urnordiske eksempel er formen *haita* 'jeg hedder/kaldes' (Kragehul-spydskaft, dateret til perioden 470-490) i 1. person singularis af reduplikations verbet **haitan*. Med kun ét belæg fra det forhåndenværende kildemateriale er det problematisk at betegne medium/mediopassiv som en eksisterende bøjningskategori. Som erstatning for denne diateseform opstod i nordisk en ny refleksiv bøjningskategori gennem enklise mellem verbet og et efterfølgende refleksivt pronomen: Således blev *hun kalder sig* til *hun kaldes* (15). Man kunne for så vidt godt forsvare at bruge betegnelsen medium/mediopassiv om de nye refleksive verbalformer med endelsen *-s*, men i så fald burde det tydeligt fremgå at der sproghistorisk er tale om to forskellige bøjningskategorier. Det er uklart for læseren hvad der egentlig menes med denne diateseform, og forvirringen forstærkes af de forskellige forfatteres anvendelse af kategorien. Mens Michael Lerche Nielsen og Marie Stoklund som ovenfor nævnt opererer med de tre diateseformer aktiv, medium og passiv, anvender Britta Olrik Frederiksen i det følgende afsnit betegnelserne aktiv og mediopassiv om de to diateseformer i gammeldansk (41). I afsnit 12.5 om dialekternes bøjningssystem henvises endvidere til aktiv, passiv og medial form (281-283). Andre eksempler på manglende fælles terminologi bindets afsnit imellem er en vekslen mellem betegnelserne perfektum participium (f.eks. 284) og præteritum participium (f.eks. 99) samt helsætning/ledsætning (afsnit 11.1 og 12.6), hovedsætning/ledsætning (afsnit 13.5) og hovedsætning/bisætning (afsnit 11.2). I en sammenhængende fremstilling af det danske sprogs historie burde der være én gennemgående terminologisk praksis med klart defineret betydningsindhold.

Yderligere et element der forstyrrer helhedsindtrykket, er de forskellige metoderiske tilgange der præger nærværende bind. Hermed er der i særlig grad lagt op til en nærmere diskussion af kapitel 10 som helhed. I modsætning til de øvrige kapitler er dette kapitel, der omhandler morfologi, skrevet af flere personer med for-

skellige metodiske tilgange og med hver sit princip for opbygningen af afsnittene. De efterfølgende kapitler om syntaks, dialekter og sociolekter er derimod i det store og hele skrevet af enkeltpersoner, dog med enkelte bidrag fra andre forskere. Det giver en markant forskel i fremstillingernes sammenhængskraft; kapitlerne om syntaks, dialekter og sociolekter er alle bygget over samlende og konsekvente dispositioner, mens morfologikapitlet i høj grad savner den røde tråd.

Problemet i morfologikapitlet er at forfatterne har forskellige tilgange til stoffet, og at afsnittene derfor ikke har samme struktur. I behandlingen af gammeldansk i afsnit 10.2 anlægger Britta Olrik Frederiksen en traditionel grammatisk linje og gennemgår forminventaret ud fra en sådan systematik. Her mærker man i høj grad eksistensen af Johs. Brøndum-Nielsens (1928-1973) gammeldanske grammatik som målestok for hvordan stoffet skal præsenteres. Dette betyder at nye bøjningsformer samt nye anvendelser af allerede eksisterende bøjningsformer blot registreres uden at blive forklaret som en del af et nyt velfungerende sprogsystem. F.eks. beskrives det på side 53 hvordan nominativ kan overtage den oblikke forms funktion og vice versa. Her kunne man med fordel have inddraget Eva Skafte Jensens (2011) og mit eget (2018) forsøg på funktionelt at forklare sådanne sprogbrugsændringer som semantisk og pragmatisk motiverede. En anden indvending går på anvendelsen af eksempelmateriale. For det første savnes der flere konkrete eksempler fra gammeldanske tekster; for det andet er de fleste eksempler anført uden kildehenvisning. Hanne Ruus har haft den lidt utaknemmelige opgave at beskrive morfologien i ældre nydansk uden at kunne støtte sig til videnskabelige forarbejder. Opgaven løses i det store og hele klart og elegant med en gennemgang af forminventaret i et udvalg af periodens kilder. Med intentionen om at give læseren det store forkromede overblik gås der imidlertid lidt for let henover visse områder. Eksempelvis konstateres det på side 81 uden videre at det gamle genussystem bestående af maskulinum, femininum og neutrum allerede er helt forsvundet til fordel for det todelte system med utrum og neutrum. Ganske kort bemærkes det derefter at der findes »spor af ældre genus ved pronominal henvisning med *han* og *hun* til gamle maskulinums- og femininumsord« (81). Helt så enkelt kan billedet imidlertid ikke skitseres. Som jeg har vist (2019), fremgår det af den pronominal henvisningspraksis i tekster fra 1500- og 1600-tallet at der i overgangsperioden mellem de to ovennævnte genussystemer eksisterede et firedelt system hvor utrum anvendtes på lige fod med maskulinum og femininum. Endelig gennemgår Henrik Galberg Jacobsen de morfologiske forhold i skriftsproget efter år 1700. Igen vælges der en ny tilgang til stoffet; denne gang bygger beskrivelsen nemlig ikke på primærkilder, men i stedet på sproghistoriske fremstillinger, ordbøger og samtidige grammatikker. Da specielt grammatikker har en tendens til at foreskrive frem for at beskrive, giver denne fremgangsmåde et noget

mere usikkert billede af den sprogbrug der faktisk herskede i samtiden. Grammatikkernes meget forskellige fremstillinger af brugen af konjunktiv i yngre nydansk er et godt eksempel på hvor lidt man kan regne med sådanne ovenfrakommende sproglige regelsæt (98). En undersøgelse af den faktiske sprogbrug i forskellige tekster havde været at foretrække, men det havde naturligvis været en meget mere omfattende opgave. Med Henrik Galberg Jacobsens indgående kendskab til perioden og omhyggelige omgang med stoffet må man sige at det alligevel lykkes for ham at levere en overbevisende samtidsskildring på de præmisser der sættes op.

Som følge af de netop nævnte metodiske forskelle kommer billedet af morfologien til at fremstå temmelig flimrende uanset de enkelte afsnits uomtvistelige kvaliteter. Det havde været godt at se en samlet behandling af morfologiens historie. For moderne dansk morfologi er det kendetegnende at der på den ene side findes et ret kompliceret verbalsystem med forholdsvis få kategorier, men med en ganske anseelig mængde bøjningsendelser. På den anden side står et nominalsystem som af runetidens bøjningskategorier udover genitiv, hvis grammatisk status er omdiskuteret, kun har bevaret numerus, og hvor de fleste af bøjningsformerne har ændret både indhold og udtryk. Mens kasuskategorien er gået tabt, er der til gengæld fremkommet en ny kategori i form af bestemthed. Denne udvikling munder ud i et helt nyt system som ikke længere kan kaldes flekterende; det er snarere agglutinerende af natur sådan som det er blevet foreslået af f.eks. Erik Hansen og Lars Heltoft (2011: 221-223). Endelig er pronominalbøjningen blevet noget forenklet, og mange former har fået nye funktioner. Fremstillingen af den morfologiske udvikling i kapitel 10 kommer i småbidder, og det store billede, som her kun er forsøgt skitseret meget groft, kommer ikke rigtigt frem.

I kapitel 11 får man til gengæld svar på nogle af de spørgsmål man sidder tilbage med efter at have læst det foregående kapitel om morfologien. I forbindelse med Sebastian Møller Baks omhyggelige og meget præcise fremstilling af runetidens syntaks skal blot én detalje fremhæves. Hvorvidt det ældste runesprog havde sluttillet verbum, kan der argumenteres for og imod, og for en forståelse af de germanske sprogs position i den generelle udvikling af indoeuropæisk er spørgsmålet afgørende. Med de relativt få kilder der står til rådighed, fremlægges den relevante evidens overskueligt og koncist, og der perspektiveres fint til den almene litteratur om og diskussion af problemet. Efter dette indledende afsnit leverer Lars Heltoft under medvirken af Marita Akhøj Nielsen en samlet analyse af udviklingen fra de ældste middeldanske kilder frem til i dag. Her sammenkædes morfologiske og syntaktiske ændringer med udgangspunkt i et funktionelt sprogsyn der følger de samme analytiske parametre som Erik Hansen og Lars Heltoft anvender i *Grammatik over det Danske Sprog* (2011). Ved hjælp af denne metode forklares det bl.a. hvordan to forskellige bøjningsformer af et substantiv

med efterhængt bestemt artikel kan illustrere overgangen fra et ældre til et yngre syntaktisk system (154). I ældre middelskånsk bøjedes både substantivet og artiklen i genitiv, jf. *forrædhar-a*[GEN]-*n*[BEST.ART]-*s*[GEN] ‘forræderens’. Efterhånden ændredes denne praksis sådan at man i yngre middelskånsk udelukkende tilføjede en genitivendelse efter den samlede nominalhelhed, jf. *forrædhar-in*[BEST.ART]-*s*[GEN]. Denne udvikling hænger sammen med overgangen til et nyt artikelsystem. Indtil slutningen af 1200-tallet fandtes der i dansk ikke nogen ubestemt artikel, og den bestemte artikel blev kun sparsomt brugt. Således hedder det i første kapitel af Skånske Lov i håndskriftet B 69 fra ca. 1350: *FAR. Man kunu* ‘får mand kone’. I en moderne dansk oversættelse ville man derimod ikke kunne undlade at indsætte to ubestemte artikler: *Hvis en mand får en kone*. Fordi artikler i nominalhelheder som *en mand* og *manden* tidligere ikke var obligatoriske, markeredes kasusformen på selve substantivet. Men efter at artiklen eller et andet bestemmerled, f.eks. et possessivt eller demonstrativt pronomen som *sin* og *denne*, var blevet en fast del af nominalhelheden, sådan som det også er tilfældet i dag (179-180), kunne man nøjes med at markere kasus ét sted i den samlede helhed. Således fremstilles den syntaktiske udvikling som én lang sammenhængende proces fra det ene til det andet velfungerende system. I modsætning hertil kan man under læsningen af kapitel 10 få indtryk af at forskellige morfologiske udviklinger som f.eks. kasussystemets gradvise forenkling (53) førte til perioder med sproglig forvirring og mangel på systematik.

Omdrejningspunktet for kapitel 12 er dialekterne. Her behandles det stof som er indsamlet i forbindelse med de store folkemålsundersøgelser i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Dette stof er for størstedelens vedkommende indsamlet blandt ældre talende bosiddende i landbrugsområderne uden for byerne. I indledningen gør Karen Margrethe Pedersen opmærksom på stoffets muligheder og begrænsninger. Fordi man under indsamlingsarbejdet fortrinsvis opsøgte informanter med den ældst mulige folkelige sprogbrug, er bydialekterne stort set ikke repræsenteret i materialet. Mulighederne i stoffet ligger til gengæld lige for. Gennem optegnelser, spørgelisteundersøgelser og lydoptagelser af forskellig art har man kunnet fastholde en lang række af alternative versioner af dansk, nogle gange stærkt arkaiske, andre gange præget af interessante og gennemgribende fornyelser. Også for en nærmere karakteristik af sproget i dag er alle disse mikrovariationsforhold af meget stor betydning. Kommende generationer af sprogforskere vil utvivlsomt kunne drage nytte af kapitlets fine præsentation af stoffet med henblik på at trænge længere ind i mikrovariationen i dansk.

Kapitlet indledes med Lars Brinks gennemgang af udtaleforholdene i hoveddialekterne. Her opridses de vigtigste træk som derefter sættes ind i en lydhistorisk kontekst. Generelt er der tale om en solid præsentation og analyse af det fore-

liggende materiale som gør det muligt at se de forskellige dialekters fælles- og særtræk i en større sammenhæng. Visse emner berøres imidlertid meget overfladisk hvilket resulterer i upræcise eller mangelfulde formuleringer. Et eksempel herpå finder man i forbindelse med omtalen af infortissvækkelsens udbredelse og fuldbyrdelse. På side 236 bemærkes det over få linjer hvordan infortissvækkelsen bevæger sig fra jysk over ømålene og frem til skånsk hvor den afsluttes omkring 1240. At infortissvækkelsen skulle være gennemført i skånsk allerede i første halvdel af 1200-tallet, stemmer langt fra overens med den sproglige tilstand i velkendte kilder som Skånske Lov i håndskriftet B 69 fra ca. 1350 og Sjælens Trøst i de to håndskrifter C 529 og A 109 fra ca. 1425. Både inden for kasus-, verbal- og bestemthedsbøjningen finder man adskillige eksempler på brugen af fuldvokaliske bøjningsmorfer. For en nærmere beskrivelse og analyse af kasusmorfologiens struktur og funktion i disse håndskrifter, se Eva Skafte Jensens (2011) og mit eget (2018) bidrag til forskningen.

I det næste afsnit udfolder Viggo Sørensen ordforrådet i dialekterne. Her behandles problemerne vedrørende kontinuitet og fornyelse samt overgang til standardsprog udførligt og med anskuelige eksempler. Gennem en sammenstilling af sprog, kultur og samfund forklares det hvorfor netop ordforrådet var den første del af dialekternes særpræg der måtte vige – enten til fordel for rigsdanske modsvarigheder eller uden nogen form for erstatning:

I takt med at tidligere tiders hjemmeproduktion af fx kød, mælk, øl og arbejdsredskaber veg for andelsvirksomhed eller indkøb fra en hurtigt voksende industri, blev en mængde gamle dialektbetegnelser overflødige. Kun bryggeriarbejderen havde fremover brug for betegnelser knyttet specielt til bryggeprocessen, og det blev med fagets udvikling en overregional fagterminologi; tilsvarende i mange andre produktionssammenhænge (265).

I de nye regionale varianter af standardsproget er det kun særligt ladede dialektord som *træls* og *bøvl* der har overlevet fordi de er uden paralleller i rigsdansk (266). Fremstillingen viser med klar tydelighed at der er tale om en anerkendt specialist på området.

Den væsentligste del af dialektkapitlet er viet behandlingen af det grammatiske stof: orddannelse, morfologi og syntaks. Alle afsnittene er skrevet af Karen Margrethe Pedersen som giver læseren en brillant og fascinerende rundtur gennem stoffet. Især morfologiafsnittet skal fremhæves; her præsenteres de forskellige dialekters formverden i sammenligning med forholdene i rigsdansk, og løbende trækkes der tråde tilbage til gammeldansk. Som eksempel herpå kan nævnes beskrivelsen af genussystemets udvikling. Mens Bornholm, de afståede landsdele

øst for Øresund, Øerne (undtagen Ærø) samt Vendsyssel og Djursland har bevaret det gamle system med tre genera, er størstedelen af Jylland gået fra tre til to genera ligesom i rigsdansk. I Vestjylland fungerer det todelte system dog anderledes end i rigsdansk på den måde at tællelige substantiver er utrum, mens utællelige substantiver er neutrum. På side 298 giver Karen Margrethe Pedersen en plausibel forklaring på overgangen til det rigsdanske tokønssystem som fandt sted i løbet af 1500-tallet. Fordi København på daværende tidspunkt var beboet af både sjællændere, skåninge og nedertysktalende, opstod der en livlig sprogkontakt og dermed også sprogblending. Ligesom sjællandsk og skånsk havde nedertysk tre genera, men ved den ubestemte artikel, talordet *en* samt visse possessive pronomener kunne der være sammenfald mellem maskulinum og femininum. Disse formers lydige lighed med de danske femininumsformer kan have medført en tilsyneladende overrepræsentation af den feminine genuskategori der på denne måde har fortrængt den maskuline. For en mere detaljeret gennemgang, se Karen Margrethe Pedersens (1999) grundige analyse. På den måde fremstilles sammenhænge og kontinuitet meget overbevisende. Der kan dog rejses en indvending mod brugen af termen infiks om *-n-* og *-r-* i f.eks. *blegne* og *dalre* (274-275). Disse affikser står mellem roden og infinitivendelsen, og de er ikke inkorporeret i selve roden sådan som et infiks per definition altid er. Der er således i begge tilfælde tale om et suffiks efterfulgt af infinitivendelsen *-e*.

Det sidste kapitel i bind 3 introducerer til sociolingvistisk variation i dansk. Her er det Inge Lise Pedersen der alene gennemgår sprogsystemet fra udtale over ordforråd til morfologi og syntaks. I en lang og flot introduktion leverer hun et godt overblik over udviklingen inden for sproglig variation fra vikingetiden frem til i dag for så vidt som det er muligt at sige noget derom ud fra det forhåndenværende kildemateriale. Meget overbevisende forbindes de forskellige tidsaldres samfundsforhold med forskellige variationsformer eller mangel på samme. Således beskrives det hvordan skrive- og læsefærdighed i tidlig middelalder kun var gejstligheden beskåret og fra omkring år 1200 også adelen. Efter overgangen fra runer til latinske bogstaver var det latin der dominerede skriftsproget. Det er uvist om denne forskel mellem de øverste samfundslag og resten af befolkningen har ført til talesprogsvariation (348). Først efter standsamfundets indførelse omkring år 1400 kan der dokumenteres en entydigt socialt betinget sproglig variation. Mens adelen, gejstligheden og byens borgere var flersprogede i forskelligt omfang, talte bønderne udelukkende deres egen dialekt. Der opstod på denne måde en stor forskel mellem land og by, og formentlig kunne man også høre en vis variation mellem de forskellige stænder inde i byerne (350). Af afgørende betydning for den videre udvikling er det at København allerede i 1500-tallet etablerer sig som sprogligt normcenter. Et ty-

deligt eksempel herpå er den ovenfor omtalte overgang fra et tredelt til et todelt genussystem som på dette tidspunkt udbreder sig i skriftsproget (350). Bestræbelserne på en sproglig uniformering fortsatte frem til midten af 1800-tallet hvor standardsproget for alvor kan betegnes som en realitet (352). Dette medførte et endnu skarpere skel mellem landbefolkningens lavt rangerende dialekter på den ene side og adelens og de velhavende borgeres fornemme sprog på den anden side. I købstæderne og særligt i København kommer de tilflyttede bønders sprog således til at afspejle deres placering nederst i hierarkiet (352). Som eksempel nævnes hvordan perfektum participiumsændelsen *-en*, der i flere vest- og østjyske dialekter forekommer ved stærke verber, udvikler sig til et af flere lavsociale træk hos arbejderklassen i Århus, Odder og Vinderup (389). Den socialt betingede talesprogsvariation fortsætter efter industrialismens frembrud med klare forskelle mellem arbejder- og middelklasse som i hovedstaden udmønter sig i de to sociolekter lav- og højkøbenhavnsk (354-355). I det postindustrielle samfund mindskes de klassebetingede sprogforskelle til fordel for en ny form for variation mellem såkaldte stilgrupper der f.eks. inddeler sprogbrugerne i seje og pæne typer (367). Som følge af den øgede indvandring opstår der derudover flere etnisk relaterede varieteter (368-369). Om den sproglige variations udvikling i Danmark kan det meget overordnet siges at man fra middelalderen og frem til det postindustrielle samfund har bevæget sig fra en blanding mellem stilrelateret og socialt betinget variation med hensyn til både udtale, bøjning og syntaks til en fortrinsvis stilbetinget variation der på udtryksiden stort set er begrænset til udtaleforhold. Når det nævnes at sammenblandingen af verberne *ligge* og *lægge* i moderne dansk udelukkende kommer til udtryk i den fælles udtale [ˈlegə] der skyldes en generel tendens til lydglukning af *æ* til *e* (394), er det imidlertid ikke korrekt; som underviser på Aarhus Universitet kan undertegnede konstatere at infinitiv-, præsens- og participiumsformerne *ligge* og *lægge*, *ligger* og *lægger* resp. *ligget* og *lagt* forveksles både på skrift og i tale blandt yngre sprogbrugere. Dette til trods for at der hos de fleste sprogbrugere uden problemer skelnes mellem præteritumsformerne *lå* og *lagde*. En sådan mindre detalje rokker dog ikke ved at Inge Lise Pedersen som den ubestridte ekspert på området leverer en både overskuelig, dybdegående og sammenhængende fremstilling af de danske sociolekter. På elegant vis sammenkobler hun den sociolektale variation med både den dialektale udvikling og mere generelle tendenser inden for udtale, ordforråd, morfologi og syntaks. Selv om bind 3 ikke afsluttes med et sammenfattende kapitel, sidder man takket være Inge Lise Pedersens bidrag alligevel tilbage med et godt overblik over forbindelsen mellem generelle udviklinger inden for sprogsystemet og forskellige former for sproglig variation.

Overordnet for hele bind 3 gælder det at der med hensyn til formalia på visse områder mangler fælles fodslag. Der er ikke konsensus om hvordan eksempler skal opstilles, glosseres og/eller oversættes samt kildefæstes. I nogle afsnit er længere eksempler integreret i brødteksten, de efterfølges af en oversættelse uden glossering, og kildeangivelsen er i mange tilfælde udeladt. Det vil sige at man ikke umiddelbart kan gå til den relevante kilde for at undersøge eksemplet nærmere i en større kontekst. Andre steder står eksemplerne adskilt fra den øvrige tekst og opstillet nummereret i punktform med tilhørende glossering, oversættelse og tydelig kildeangivelse inkl. sidehenvi sning. Nogle læsere opfatter måske en udeblivende kildehenvi sning som et mindre afsavn, men for en sprogforsker er det af afgørende betydning at kunne se en bøjningsform eller en syntaktisk konstruktion i en genre- og emnemæssig kontekst. Som antyd et ovenfor mangler der i flere tilfælde desuden henvi sninger til relevant sekundærlitteratur. Det lader til at omfanget af sekundærlitterære referencer bevidst er blevet holdt på et minimum for at undgå for mange forstyrrelser under læsningen. Da nærværende bind i høj grad henvender sig til andre sprogforskere som ønsker at gå dybere ned i stoffet for eventuelt at kunne nå frem til nye resultater, er denne praksis uheldig. Til sidst skal den righoldige brug af illustrationer kommenteres. I mange tilfælde suppleres teksten med velanbragte håndskriftfotografier, dialektkort og bøjningsskemaer. I andre tilfælde virker illustrationerne imidlertid mere eller mindre vilkårligt placeret som var de blevet indsat blot for illustrationens skyld. Et eksempel finder man på side 254 hvor forsiden af et sønderjysk julehæfte fra 1946 optager halvdelen af pladsen uden at have nogen indholdsmæssig forbindelse til brødtekstens emne, nemlig udtaleforholdene i de danske dialekter. Det forekommer desuden at uddybende figurforklaringer mangler, f.eks. på side 14 og side 242.

Sammenligner man *Dansk Sproghistorie* som helhed med værkets forgænger, Peter Skautrups *Det danske Sprogs Historie* (1944-1970), springer det tydeligt i øjnene at førstnævnte mangler den ubrudte kontinuitet som Peter Skautrup opbygger fra først til sidst. Selv om man med den nye sproghistorie således kan få fornemmelsen af snarere at læse en antologi med forskellige artikelbidrag end en monografi skrevet af flere forfattere, er det en stor fordel at det hele vejen igennem er særligt udvalgte eksperter der udtaler sig inden for afgrænsede områder.

Den samlede konklusion er at nærværende bind udgør et afgørende bidrag til beskrivelsen og forståelsen af det danske sprogs historie med mange vigtige detaljer og opdateret viden. Samtidig med at der introduceres overskueligt tilkompliceret stof, gives der mange steder ansatser til væsentlige forskningsopgaver. Afslutningsvis skal forfatterne roses for inddragelsen af talrige eksempler fra et bredt udvalg af kilder som på autentisk vis kan illustrere sprogets udvikling og variation. For filologiske ildsjæle som undertegnede er kilderne det afgørende fun-

dament og udgangspunkt for alle former for sprogforskning; først kommer sprogbrugen, derefter sprogteorien.

- Brøndum-Nielsen, Johs. (1928-1973): *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*. Bd. 1-8. København: J.H. Schultz & Akademisk Forlag.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*. Bd. 1-3. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jensen, Eva Skaftø (2011): *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Pedersen, Karen Margrethe (1999): »Genusforenklingen i københavnsk«. *Danske Folkemål* 41: 79-105.
- Petersen, Kathrine Thisted (2018): *Udviklingen af inkorporation fra gammeldansk til moderne dansk – fra umarkerede kasusformer til markeret artikelløshed og enhedstryk*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Kathrine Thisted (2019): »Menneske – han, hun, den eller det? Genusforenkling og genusændring fra gammeldansk til moderne dansk med sideblik til svensk«. *Danske Studier* 2019: 5-41.
- Skautrup, Peter (1944-1970): *Det danske Sprogs Historie*. Bd. 1-5. København: Gyldendal.

Kathrine Thisted Petersen

Ebba Hjorth (ledende redaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk Sproghistorie. Bd. 4. Dansk i brug. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2020. 416 sider. ISBN: 978 87 7184 165 7. Vejl. pris: 399,95 kr.

Det hidtil seneste bind i Aarhus Universitetsforlag og Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs store 6 binds sproghistorie, bd. 4, behandler sproget i brug. Mens de hidtidige bind har gjort rede for forskningsmetoder og (i videste forstand) grammatiske ressourcer i sprogets historie, skal dette bind dække den brug som sprogbrugerne i allerbredeste forstand har gjort af sproget siden begyndelsen af middelalderen. Det er et kæmpemæssigt terræn der skal skridtes af, og det kan ikke lade sig gøre uden meget store generaliseringer og meget forkromede overblik. Her er mange komplekse faktorer i spil, frem for noget sociologiske og stilistiske problemer, men også historiske og litteraturhistoriske spørgsmål. Det er et bind med mange fornemme enkeltbidrag, men – i modsætning til de tidligere bind – også med nogle påfaldende skævheder og inkonsekvenser. Mange af teksterne vil

formentlig blive standardtekster i undervisningen i bestemte domæner og genrer i mange år frem, andre vil bestemt ikke.

Dispositionen af bindet ser umiddelbart fortrinlig ud. Bindets fire afsnit betegnes »Lov, bibel og salmer«, »Viser, sange og ordsprog«, »Sprog og medier« og »Dannelse og uddannelse«; med disse områder skulle man synes at centrale sider af sprogbrugerens tilværelse er dækket af. Rækkefølgen i bindet er lidt sær; afsnittet om dannelse og generelle læsefærdigheder havde nok alt iberegnet været den mest naturlige optakt til bindet. Men det er nok en anke som kun en anmelder vil komme med. Den normale bruger af bogen, der opsøger sine særlige interessefelter, vil næppe have noget problem med det. Alligevel er dispositionen heller ikke inden for afsnittene ganske heldig; under de enkelte overskrifter optræder der stof som ikke er særlig godt relateret, hverken til konteksten eller til temaet for afsnittet. Det forekommer f.eks. ret diskutabelt med placeringen af privatbrevene under »Dannelse og uddannelse«; privatbrevenes funktion er helt klart fortsat af de sociale medier, og de havde nok bedre kunnet behandles i sammenhæng. Formentlig havde forfatterne af de to afsnit, brevene og de sociale medier, også kunnet lære en hel del af hinanden. Lighederne mellem brevgrenen og de sociale medier med hensyn til indholdsdisposition, stilistisk bredde og social funktion er en del større end fremstillingerne får frem som de nu står.

I et bogprojekt med 87 forfattere er det vanskeligt at undgå ujævnheder mellem fremstillingerne, og det er måske ikke engang rimeligt at anmelderen tager på veje over det. Alligevel springer det i øjnene at f.eks. de to afsnit om juridisk sprog i hele deres anlæg er så forskellige som de er. Britta Olrik Frederiksen åbner bindet med en omhyggelig filologisk redegørelse for lovsproget før år 1700. Det er et velgennemforsket område, og Olrik Frederiksen får kondenseret de vigtigste formalsproglige og pragmatiske træk ved denne særlige teksttype på en forbilledlig måde. Her savnes intet. Fortsættelsen af dette afsnit er så et afsnit om lovsproget efter 1700; det er skrevet af en jurist, Per Andersen, ikke af en filolog, og det mærkes ved at teksten snarere er et overordnet ræsonnement over forholdet mellem loven og dens brugere end en egentlig beskrivelse af lovsproget i perioden. Det er en dybt interessant tekst, hvis lovfilosofiske aspekter jeg finder meget fængslende. Men det er svært at komme ud over at denne tekst ræsonnerer over et aspekt af lovsproget som vi næppe har kilder til for den ældre periode, samtidig med at den tætsproglige analyse ikke rigtig kommer i gang nogen steder. Det er som om den lidt vilkårlige inddeling i perioder før og efter 1700 bliver fulgt op i en ikke helt heldig ændring af fokus i fremstillingen. Jeg havde gerne hørt hvad Per Andersen kunne fortælle om lovsprog og brugere før 1700, ligesom Britta Olrik Frederiksens kølige og skarpe filologi ganske sikkert også kunne have givet interessante resultater for det nyere lovsprogs vedkommende.

Lovsproget deler sektion med det religiøse sprog. Redaktionen har næppe ønsket at de to domæner skulle fremtræde som sammenflettede, og der er heller ikke nogen reelle sproglige overlap der kunne fremmane en sammenkobling af loven og religionen – en sammenkobling som mange reflekterende teologer af i dag gerne ville have sig frabedt på det bestemteste. Bodil Ejrnæs, der var en af de drivende kræfter bag oversættelsen af Biblen fra 1992, giver en grundig indføring i dansk bibelsprog fra reformationen og frem. I et kort tilbageblik får vi en rammende karakteristik af den vigtigste førreformatoriske dansksprogede bibeltekst, *Gammeldansk Bibel* (Thott 8, 2), og derefter diskuteres udviklingen i bibeloversættelserne med en god balance mellem nærsproglige forhold og andre oversættelseshensyn som f.eks. de teologiske traditioner. Der bliver givet gode synoptiske sammenstillinger der gør det muligt at danne sig et umiddelbart indtryk af de forskellige oversættelsers dyder og udyder, ligesom de teologiske forhold omkring oversættelserne også bliver indreflekteret på en yderst instruktiv måde.

Det efterfølgende afsnit om salmer af Marita Akhøj Nielsen er et af de mest mindeværdige afsnit i sproghistorien, en omhyggelig og meget præcist karakteriserende introduktion til den danske salmesangs genremæssige og sproglige træk. Med få, men prægnante ord placeres de forskellige stationer på genrens vej gennem kirke- og litteraturhistorien, samtidig med at den sproglige side bliver illustreret klart og tydeligt. Det kan næppe gøres bedre.

Salmesangen danner en passende overgang til det næste afsnit, nemlig »Viser, sange og ordsprog«. Hvor lov og bibel er domæner som i høj grad har haft offentlighedens borende blik i nakken (og stadig har), er ordsprog og sange et frit område. Her har folk som flest kunnet samle deres erfaringer af den ene eller den anden art uden at statsmagten har kunnet kigge for meget med.

Sektionen indledes med Dorthe Dunckers redegørelse for folkevisesproget. Der er tale om et nyttigt og meget stofrigt afsnit, der giver en velpointeret gennemgang af forhold vedrørende sproglige træk, ordvalg, faste kombinationer og viseoverlevering. Adskillige andre interessante sprogbrugsproblemer omkring folkevisen bliver ikke berørt, men f.eks. visernes forhold til det mundtlige (det formulæriske) og det narratologiske er fortrinligt behandlet andre steder, f.eks. i Sigurd Kværndrups statelige *Den østnordiske ballade* (Kværndrup 2006). Et kernepunkt i Dorthe Dunckers fremstilling er Agnes Agerschous liste over karakteristiske træk ved genren (Agerschou 1942); denne liste har Dorthe Duncker selv benyttet til en grundigere kvantitativ undersøgelse, og resultaterne heraf udgør et kernestykke i Sproghistoriens fremstilling af visernes sprog. Men lige så interessant dette stilistiske punkt er, lige så ærgerligt er det at listen ikke diskuteres grundigere. Agerschous egen intention var at finde nogle sproglige træk af stor ælde der kunne

trække linjer tilbage gennem middelalderen og bekræfte den stærke attrå efter genrens middelalderlige oprindelse. Men denne diskussion bliver kun taget meget sporadisk op hos Dorthe Duncker, og det kommer til at hænge og svæve i luften om de stilistiske træk virkelig beviser traditionens alder, eller hvordan de nu bedst skal forstås.

Mens folkevisen i høj grad er et sluttet korpus, defineret af Svend Grundtvig og de senere udgiveres fornemmelse af hvad der havde sin plads i *Danmarks gamle Folkeviser*, er emnet for næste afsnit, »Højskolesangen«, et langt mere åbent korpus med et meget mere diffust selskab af forældre, nemlig den til enhver tid regerende redaktion af *Højskolesangbogen*. Mange sange har været kaldet til at stå i denne sangbog gennem årene, og mange har efter en runde eller to igen forladt scenen. Som sangbog har den haft en enestående gennemslagskraft og i sine mange inkarnationer været i stand til at stå som det centrale repertoiregrundlag for dansk folkelig sang overhovedet i lange tider. Hvor der tidligere også fandtes mere specifikke sangbøger for forskellige grupperinger, f.eks. »Medicinersangbogen« for lægestuderende, har *Højskolesangbogen* formået at skaffe sig et enestående monopol på den alvorlige sang i Danmark. Randområderne er overladt til Politikens forskellige bind af »Lystige viser« og mere ydmyge udgivelser. Nanna Damsholt præsenterer bogens historie og dens redaktionelle principper udmærket og i høj grad loyalt. Bogens mangeartede skærings- og brudflader integreres med en venlig gestus; bogen har kunnet appellere til befolkningen bredest på tværs af alle sociale skel, og Damsholts fremstilling præsenterer denne pointe tydeligt, men uden i øvrigt at stille skarpt på brudfladerne. Bogens dominerende status i mange forskellige sociale sammenhænge dokumenteres med fragmenter af mange forskellige slags brugssituationer. Den gåde der bliver stående efter endt læsning, er hvordan højskolesangen og *Højskolesangbogen* kunne erhverve en så nationalt-ikonisk status, hvordan den på én gang formår at være alles og ingens – en pointe der understreges i disse måneder hvor den seneste redaktions inklusion af en dansksproget ramadansang og udeladelsen af en Shu-Bi-Dua-sang formår at mobilisere adskillige debattører fra mange fløje.

Mens mandatet for afsnittet om Højskolesangbogen i virkeligheden var ret snævert, er der anderledes frit rum omkring emnet »Lejlighedssange og festsange«, som Ebbe Preisler tager sig af. Preislers specielle kompetenceområder er de mere eller mindre hjemmelavede folkelige festsange, og det emne behandles også illustrativt og med vid og indsigt. Derudover inddrager afsnittet en lang række andre digt- og sangtyper tilbage til barokperioden. Her inddrages både folkelige smådevers, bryllupsdigte og mere polerede spydigheder; alt sammen udmærket, men ofte også i en uformidlet og flygtig form. Det er f.eks. ret utilfredsstillende at vi kun får det første af H.H. Nordrups to grove spottedigte om de to officerer der

sidder på et værtshus og prøver at skrive vers; det er digt nr. to der viser Nordrups djævleblændte mesterskab i genren. Det generelle billede som afsnittet leverer, kan ikke undgå at blive lidt flimrende når man skal omkring et så stort stof, og kohærensens svigter tit. Det havde givet afsnittet en klarere form hvis de forskellige beslægtede genrer var blevet gjort tydeligere, ligesom diverse svinkeærinder måske kunne have været udeladt.

I forbifarten tillader jeg mig at notere to flygtigheder i dette afsnit. 1) På side 165 hedder det at Anders Bording fra 1658 til 1666 »ernærede som modvillig teolog« indtil han blev hentet til hoffet for at skrive *Den danske Mercurius*. Men ud over den korte periode som rektor i Slangerup 1662 havde Bording tilsyneladende ingen embeder og levede udelukkende (og formentlig temmelig ufedt) af at skrive lejlighedsvers. 2) På samme side hedder det at melodien til Kingos *Vågn op og slå på dine strenge* »angiveligt« startede sit liv undertitlen *Amanda, darf man dich wohl küssen*. Det er skam den pure sandhed; Nils Schjørring giver oplysningen i melodibindet (bd. VII) til den store Kingo-edition (1939-1974), og forlægget kan findes hos Adam Krieger, sml. Heuss 1905 side 155. Men Kingos oprindelige melodi er blot ikke den der bruges i kirken i dag; her bruges en nyere melodi der kan spores til Hamborg o. 1690, sml. Glahn 1994. Kingos København kendte den oprindelige melodi under Kriegers originale titel; i hvert fald bruger teologen Ths. Ihre Kriegers titel da han i begyndelsen af 1680'erne i København nedskriver københavnerorganisten Johann Lorentz' version af melodien, sml. Lundgren 1960. Måske var det lige lovlig anstrengende, selv for den ret karske nordiske barok, at synge Kingos glade morgenbudskab på en melodi der ellers hviskede at pigerne mener ja når de siger nej. Mon ikke det lille »angiveligt« kommer af at de to melodier ikke holdes ude fra hinanden?

Merete Korvenius Jørgensens afsnit om ordsprog er til gengæld dejligt præcist, både i den sproglige beskrivelse af genren og i redegørelsen for genrens historie. Her er der ingen slinger i valsen, og de forskellige beslægtede genrer henvises til et nyttigt skema på side 188.

Afsnittet om *Sprog og medier* består af to afsnit, et om »Aviser, radio og tv« af Ib Poulsen, og et om »E-mail, sms, chat og sociale medier« af Ditte Laursen og Marianne Rathje. Man kan diskutere visdommen i denne organisation der reelt bundet i hvad vi i dagligdags forstand opfatter som 'medier'. Men samtale og skrift er jo også medier; sådan er vi bare ikke vant til at tænke på dem i forhold til det teknisk prægede mediebillede der er vores normale standard. Bruger vi i stedet et autoritetsbegreb, bliver billedet et andet. Det første afsnit handler om informative tekster gennem tiden, skrevet med en eller anden grad af institutionsbåret faglig autoritet, mens det andet afsnit handler om tanke- og meningsudveksling mellem personer der primært har deres personelle ikkefaglige autoritet. Alene

autoritetsaspektet er nok til at drive en stærk kile ind mellem de to afsnit, men den slags krakilerier plager nok mest den der læser bogen som helhed.

Den faglige standard i de to afsnit er i hvert fald absolut i orden. De er meget komprimerede, hvilket i høj grad ligger i konteksten; begge kunne formentlig uden vanskeligheder have fyldt det dobbelte uden at skulle beskæftige sig med småting. Men de vigtigste aspekter af begge slags sprogbrug kommer med, sådan at man har et ordentligt skelet at gå ud fra hvis man skal arbejde sig videre ned i stoffet.

Jeg vil tillade mig at pege på en enkelt uheldig bemærkning i afsnittet om e-mail mv. I et afsnit betitlet *Interaktion* bemærker forfatterne: »E-mailen har måske nok lighedstræk med et traditionelt brev, men samtidig er der dele, som kun rigtigt kan forstås i sammenhæng med den tidligere e-mail, som der svares på«. (238). Man skal ikke have læst mange breve fra en god gammeldags brevsamling for at konstatere at denne intertekstuelle sammenfletning gør sig gældende i mindst samme grad når der skrives på brevpapir.

Bogens sidste afsnit, *Dannelse og uddannelse*, samler også en række temaer som kunne have været behandlet i ganske andre sammenhænge. Aksen i afsnittet er spørgsmålet om skriftsprogets udbredelse, og i den forbindelse er skolens danskfag naturligvis centralt. De to første afsnit behandler læse- og skrivefærdighed før og efter år 1800. Det første emne er i særdeles kyndige hænder hos Charlotte Appel, det andet er mindst lige så vel varetaget af Vibeke Sandersen. Det er begge to betydningsfulde og stofrige afsnit der leverer en omhyggelig argumentation for deres vurderinger på basis af et materiale som man uden overdrivelse må kalde vanskeligt. I begge er koblingen mellem literacy og socioøkonomiske forhold velbelyst.

Umiddelbart skulle man synes at afsnittet om breve og brevbøger, der er betroet Vibeke Sandersen, burde høre til i denne kontekst; en væsentlig del af det empiriske materiale er dog det samme som ved literacy-undersøgelserne. Alligevel vil jeg insistere på at den generelle undersøgelse af en kognitiv færdighed, er noget ganske andet end en specifik genres anvendelse og udbredelse. Vibeke Sandersen er det naturlige valg til at skildre brevenes sproghistorie i dansk, og hun leverer en udmærket og meget kompetent fremstilling, som dog synes at have fået nogle uskønne skader i den endelige redaktionelle behandling (se nedenfor). Afsnittet har i det hele taget et præg af at være kortet svært ned; f.eks. er der ikke mere end en halv spalte til brevgrenen efter år 1900, og det rækker hverken til det ene eller det andet.

Det efterfølgende afsnit om danskfaget i skolen gennemgår de juridiske og pædagogiske rammer omkring faget; hvad effekten af anstrengelserne så udmøntede sig i, helt konkret, må man indirekte aflæse af andre afsnit. Fremstillingen er som

sådan absolut i orden og brugbar, men det havde været fint hvis der havde været noget mere om hvad eleverne konkret blev beskæftiget med i skolerne, og hvilke mål skolen faktisk fik opfyldt. Men her spørger jeg muligvis til noget forskning som ikke er lavet endnu.

Det lange afsnit om Normer og normering af Henrik Galberg Jacobsen berører et stort og vigtigt felt, men samtidig er det et afsnit hvor der lurer mange problemer omkring begrebslig afklaring. Normer kan leveres og udøves af mange slags instanser i samfundet, som Peder Skyum-Nielsen engang med stor ret hævdede (Skyum-Nielsen 1979). Groft sagt findes der en officiel normering, nedfældet i anvisninger om retskrivningsnormer, men tillige en række normgivende instanser med varierende grad af opbakning fra myndigheder og officielle instanser. I afsnittets begyndelse får vi netop denne meget brede definition af normering som jeg her skitserer; men jeg tror at det havde støttet overblikket over afsnittet hvis der havde været et kort konkretiserende overblik over hvilke instansers normering af hvilke sproglige felter afsnittet ville tage op. I stedet behandles normeringsproblemerne i relation til specifikke sprogvidenskabelige felter: ordforråd og ortografi, hvorefter afsnittet afrundes af nogle overvejelser om standardsprogets generelle forhold og sprogpolitik. Det er på papiret en fortrinlig disposition, men dens problem er at normgiverens sociologiske position bliver underspillet. Ordforrådsnormeringer er som hovedregel private instansers forsøg på at påvirke medborgernes ordvalg, og den sociologiske gennemslagskraft i normeringen er derfor i virkeligheden yderst begrænset, grundlæggende afhængig af normgiverens autoritet og sprogbrugernes generelle vilje til at ændre på deres sproglige vaner. Over for det står den normerende kraft som skolesystemet har på ortografien. Her slutter landets autoriteter en ganske anderledes tæt falanks omkring normeringens principper og konsekvensen i dens gennemførelse. Jeg render her åbne døre ind hos Henrik Galberg Jacobsen, der i sin disputats *Ret og skrift* (Jacobsen 2010) skelner klart mellem offentlige og private normer for stavning; jeg tror blot at dette skel også havde kunnet bruges i denne sammenhæng til at gøre forholdene klare. Endelig er drivkraften i dannelsen af standardsproget og fluktuationen i hvad der i praksis opfattes som standardsprogligt, igen et komplekst billede, afhængigt af meget uensartede sociologiske faktorer. Når den sociologiske kraft bag normeringerne ikke sættes i fokus, er det også svært at undgå at billedet af hvad normering er og hvordan normering virker ind i sproget, kommer til at flimre lidt.

I det allersidste afsnit i bogen leverer Anne Holmen et kort, men præcist billede af dansk som andetsprog, både de officielle rammer for indlæringen, forskningshistorien og tilegnelsessituationerne.

Hvis jeg skal prøve at summere op hvor tilfreds jeg er med dette bind, må jeg indledningsvis bemærke at det virker som om den redaktionelle standard ikke helt

er hvad den var i de allerførste bind. I dem var der mange krydshenvisninger til senere bind i bogserien, men i dette bind er der oplagte steder der ikke udnyttes. F.eks. nævner Bodil Ejrnæs på side 88 fjernelsen af verbers og prædikativers pluralisformer uden at der henvises til andre relevante afsnit, f.eks. morfologi- eller normeringsafsnittet. Ligeledes diskuterer Ib Poulsen i sit afsnit avisernes overgang fra gotisk skrift til antikva; her mangler en henvisning til det relevante sted i bind 1 hvor denne overgang er beskrevet. På tilsvarende måde kunne nogle af de mundtlige træk i talt nyhedsformidling også have været relateret til beskrivelsen af den syntaktiske udvikling i bind 3. I afsnittet om breve og brevbøger henviser Vibeke Sandersen til forbedringen af skoleundervisningen i forbindelse med landboreformerne, men også her uden en krydshenvisning til afsnittet om danskfagets udvikling. I det samme afsnit er der flere henvisninger til et afsnit om stilen i Niels Heldvads brevbog fra 1625 (f.eks. 315), men et sådant afsnit finder man ikke side 312, hvor det burde have været. På side 312 er der også en henvisning til en behandling længere fremme af begrebet 'smuk stil', en behandling jeg ikke kan finde. Noget tyder på at den redaktionelle behandling af brevaafsnittet ikke har været helt godt koordineret.

Illustrationsdelen af bogværket er et kapitel for sig. I mange afsnit er illustrationerne fremragende pædagogiske hjælpemidler i forbindelse med fremstillingen; det gælder også i virkelig mange afsnit af bd. 4. I visse afsnit, hvor anledningen til at placere et billede ikke er særlig velmotiveret, er der dog også blevet sat billeder ind, som i visse tilfælde synes temmelig irrelevante for fremstillingen. I bind 4 er hele side 237 blevet brugt på en versionering af *Moby Dick* i emoji'er; her har jeg virkelig svært ved at se hvad relevansen er. Billedredaktionen leverer også en eklatant svipser på side 58, hvor Karl Skyttes replik er udeladt i reproduktionen; da pointen ligger i formuleringen, vil jeg gerne supplere den hér: »Jeg skal gøre tingets medlemmer opmærksom på, at det for nærværende er tilladt de medlemmer, som ikke har deltaget i udvalgsarbejdet vedrørende senest fremsatte lovforslag, at fremføre en kort, mundtlig kommentar uden forud indhentet tilladelse, den ifølge forretningsordenens paragraf 73, stk. 18 benævnte 'kvikke replik'«. Mindre svipsere ser man f.eks. på side 265, hvor der er indsat en rød ramme i et håndskrift på en sådan måde at centrale dele af citatet er blevet ulæselige. I det hele taget er de røde rammer der skal udpege centrale dele af faksimilerede ældre tekster, ikke altid anbragt med den mest følsomme hånd.

Det er nok på sin plads at opsummere. Der er meget fremragende og meget nyttige afsnit i dette bind af sproghistorien, tekster der nok skal blive brugt efter formålet som start- og orienteringspunkter for videre ekskursioner ind i stoffet, såvel for forskere som for studerende. Redaktionen har haft held til at samle in-

teressante bidrag sammen, og nysgerrigheden spænder vidt. F.eks. er afsnittet om nyere juridisk sprogbrug måske ikke direkte en filologisk behandling af emnet, men på sine egne præmisser et værdifuldt og meget inciterende stykke læsning om forholdet mellem jura, magthavere og civilsamfund i den moderne verden. Men der er også svagheder, både i enkelte afsnit som ikke lever op til standarden, og i den redaktionelle behandling af teksterne.

Agerschou, Agnes 1942: »Oprindelige Træk i dansk Folkevisesprog«. *Sprog og kultur* bd. 12, 65-74

Glahn, Henrik 1994: *Registrant over salmemelodier i Danmark : 1569-1973*. København s.n.

Heuss, Alfred (red.): *Arien von Adam Krieger, Denkmäler deutscher Tonkunst* bd. XIX s. 155, Leipzig: Breitkopf u. Härtel 1905.

Jacobsen, Henrik Galberg 2010: *Ret og skrift: officiel dansk retskrivning 1739-2005*. 1-2. Odense: Syddansk Universitetsforlag

Kværndrup, Sigurd 2006: *Den østnordiske ballade*. København: Museum Tusulanums Forlag

Lundgren, Bo (udg.) 1960: *Johann Lorentz: Klavierwerke*. Lund.

Skyum-Nielsen, Peder 1979: »Et overblik over de instanser som (i Danmark) udfører sproglig normering« *Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 12: Sprognormer i Norden*. København: Akademisk Forlag, 136-154

Henrik Jørgensen

Jürg Glauser, Pernille Hermann, Stephen A. Mitchell (red.): Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches. Bd. 1 og 2. Berlin/Boston: de Gruyter, 2018. 900 sider. ISBN: 9783110440201. Vejl. pris: 1190 kr.

Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies indeholder hundrede artikler fra forskellige faggrene med studier, der på forskellige måder kan knyttes til *memory studies*. I 1980'erne kom der fornyet kraft i *memory studies* inden for humanistiske discipliner og samfundsvidenskab, og i senere tid har man i forskningen talt om et decideret *memory boom*, hvad håndbogens redaktører omtaler, og som håndbogen også selv er et udtryk for. *Memory studies* er et i bund og grund interdisciplinært fagområde, der kombinerer indfaldsvinkler og metoder fra bl.a. antropologi, litteraturvidenskab, historie, filosofi, sociologi og psykologi. Dette afspejler håndbogen, hvis undertitel da også er *Interdisciplinary Approaches*. Forskningsretningen går tilbage til den franske sociolog Maurice Halbwachs på-

visning af, at erindringer afhænger af sociale strukturer, et opgør med bl.a. Freuds individualiserede tilgang til erindringen. Inden for det norrøne område har imidlertid Aleida og Jan Assmanns begreb og teori om *cultural memory* særlig haft betydning, hvad der ses i flere af bidragene til *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies*. Håndbogen giver på den ene side et idérigt og inspirerende indblik i denne forskningsretning, og på den anden side giver den en status på forskningen i dette felt inden for det norrøne område. Om end håndbogens titel lover studier i det nordiske område, er feltet, der dækkes, i praksis først og fremmest norrønt.

Håndbogen falder i to bind. Første bind, som er næsten fem gange så tykt som andet bind, er inddelt i to dele: »Part 1: Disciplines, Traditions and Perspectives«, og »Part 2: Case Studies«. Bogen indledes med et forord af Guðrún Nordal, hvorefter følger en indledning (»Pre-Modern Nordic Memory Studies: An Introduction«), hvor redaktørerne, Jürg Glauser, Pernille Hermann og Stephen A. Mitchell, blandt andet gør rede for forskningsfeltet og giver anvisninger til brugen af bogen. Første binds første del tilvejebringer en oversigt over forskningen i førmoderne nordiske erindringsstudier inden for kultur og kommunikation (herunder retorik, filosofi og teologi, religionsvidenskab, mytologi, folkloristik, performance studier, oralitet og *oral theory*), materiel kultur (herunder arkæologi, arkitektur i sen jernalder, arkitektur i middelalderen og museologi), filologi (jura, lingvistik og filologi, runologi) og endelig æstetik og kommunikation (litteraturvidenskab, *trauma studies*, *media studies*, *spatial studies*, oversættelsesvidenskab og visuel kultur). Herefter følger et afsnit med titlen »Constructing the Past«, hvor der er bidrag inden for historie, middelalderlatin, og *environmental humanities*, hvorefter der følger et afsnit om »Neighbouring Disciplines« (hvad der her vil sige angelsaksisk, keltisk og samisk) og til sidst »In-Dialogue« (som har bidrag om beslægtede emner som receptionsstudier, populærkultur og samtidig populærkultur). Den første del af bogens kapitel om middelalderlatin af Aidan Conti er egentlig et bidrag om tidlig nordisk historiografi på latin. Conti redegør her for, hvilke argumenter nordiske middelalderforfattere anvender for nødvendigheden af at bevare kulturens erindring om fortiden. Både Sven Aggesen (*Brevis Historia Regum Dacie*), Saxo (*Gesta Danorum*), Theodoricus Monachus (*Historia de antiquitate regum Norwagiesium*) og den anonyme forfatter af *Historia Norwegie* understreger, ifølge Conti, risikoen for, at fortiden skal blive glemt. Intet folkefærd er så uciviliseret, at de ikke har bevaret noget minde om fortiden, skriver Theodoricus Monachus, mens både Sven Aggesen og Saxo skriver, at de har måttet sukke ved tanken om andre folks bøger om fortiden, mens sådanne manglede i Danmark. De fire værker er også fælles om deres løfte om sand tale og pålidelig oplysning om fortiden.

Selvom runeinskriftioner sjældent inkluderer specifikke ord for erindring eller for så vidt omtaler erindringens vigtighed, kommer erindringsaspektet ikke desto mindre lige så tydeligt til udtryk i runematerialet, eftersom netop en stor del af de overleverede inskriftioner findes på det, vi omtaler som *mindesmærker*, sten rejst til minde om personer, hvad Mats Malm i sit bidrag om runologi minder om. Vikingetidens runesten er således i bund og grund udtryk for et ønske om at bevare en erindring om fortiden, ligesom middelalderens historiske værker. Men der er imidlertid den forskel, at runestenene vel at mærke ikke forholder sig til en eksisterende kollektiv erindring, men netop deltager i skabelsen af denne, som Malm påpeger (s. 219).

Bogens anden del er opdelt i i alt ti afsnit: Tre afsnit under titlen »Media« (»Mediality«, »Visual Modes« og »Narrating the Past«), to afsnit under titlen »Space« (»Nature« og »Landscape«), to under titlen »Action« (»Using Specialist Knowledge« og »Performing Commemoration«), mens de tre sidste afsnit er rubriceret under titlen »Power« (»Designing Beginnings«, »National Memories« og »Envisioning the Northern Past«). Denne del af håndbogen dækker en særdeles bred vifte af emner: Stephen Mitchell skriver om Odins ravne, Lukas Rösli om håndskrifter, Karl G. Johansson om tekstudgivelse, Torfi Tulinius om traumer, Carolyne Larrington om følelser, Mathias Nordvig om natur og mytologi og Rudolf Simek om kartografi. Der er artikler om gravhøje, skjalde, kenninger, ritualer, gavekultur, om *Heimskringla* i Norge og meget, meget mere – blandt andet også om N.F.S. Grundtvig. Ofte fokuserer studier i Grundtvigs brug af middelalderens tekster på disses identitetsskabende islæt, og de kategoriseres hyppigt som receptionsstudier eller middelalderisme, men i denne sammenhæng og med begrebsapparat fra *memory studies* udlægger Sophie Bønding den kulturelle/historiske dannelse – eller det indre Dane-Virke mod fremmed påvirkning – som Grundtvig gennem brugen af oldtidens og middelalderens hjemlige tekster ønskede at skabe, som et forsøg på at forme befolkningens kulturelle erindring (s. 783). Bøndings case-studie handler specifikt om Grundtvigs *Brage-Snak* (1844) med særlig fokus på myter som udtryk for de »highest thoughts, which are rooted in the past but essential to the present«. Eller i et erindringskulturelt perspektiv og med Jan Assmanns ord anskues myter som »foundational history that is narrated in order to illuminate the present from the standpoint of its origins«. Men gennem fremhævelsen af fortiden kan myten også fungere i en kritik af samtiden, noteres det (s. 784), og dette sporer Bønding hos Grundtvig, for hvem myter var »et bevis på den manglende sammenhæng mellem fortid og nutid«, selvom den nordiske mytologi samtidig netop kan tilvejebringe en forbindelse til fortiden; med Assmanns terminologi er myterne »connective memory« (ibid.).

For visse emner i håndbogen er erindringsstudier en ny tilgang, det er endnu uopdyrket land. Blandt andet skriver Lena Rohrbach om *material philology*, et område, hvor erindringsstudier hidtil fortrinsvis har dannet en implicit baggrund for studier af berømte håndskrifter som Flateyjarbók, Hauksbók og Möðruvalabók. I sit bidrag peger hun på et enkelt prakseologisk pionerstudie af Agnes S. Arnórsdóttir med fokus på bevaring af håndskrifter, valg og fravalg i bevaringen af tekster, som udtryk for en brug af fortiden som en fælles erindring, og understreger at denne optik, håndskrifterne som en materialisering af erindringsrelaterede processer, kan være et frugtbart mødested for materialfilologi og *memory studies*. I denne forbindelse vil det også, påpeger hun, være interessant at undersøge palimpsester og ødelæggelse af håndskrifter. I et andet kapitel, »Miracles«, anskuer Svanhildur Óskarsdóttir elementer omkring Sankt Cecilias kult som kulturel erindring og argumenterer overbevisende for, hvordan denne sandsynligvis er blevet reciperet i sammenhæng med *Laxdølnes saga* og Gudrun Usviversdatters families kristne tro i årene omkring overgangen til kristendom. I den følgende artikel, »Hagiography«, fokuserer Ásdís Egilsdóttir på erindringens billedsprog og metaforer; hun omtaler blandt andet en prædiken i den islandske *Homiliebog* til indvielse af en kirke, hvor dele af bygningen anvendes som støtte for erindring og som et redskab til religiøs instruktion. Billedet af en bygning anvendes ifølge Ásdís Egilsdóttir ofte i førmoderne mnemoniske praksisser, hvad der også gælder bier og bistader:

A common metaphor for study and stored information is that of a bee collecting nectar with which she makes honey to pack her *cella* or the *thesaurus* with wisdom. *Cella* means storeroom, but *cellae* are also small rooms or huts for people, as in monastic use. The compartments made by bees for their honey were also called *cellae* (s. 440).

Pernille Hermann skriver i sit bidrag »Mnemonic Methods« om mnemoniske metoder og fremhæver, hvordan for eksempel personerne i en skildring af et bryllup i *Njals saga* er knyttet til specifikke steder. Sagaskriverens afsluttende kommentar om, at »der ikke foreligger oplysninger om, hvordan de øvrige gæster var placeret« indikerer ifølge Hermann, at den spatiale organisering er et nøgleelement for erindringen (s. 668). På samme måde viser *Egils saga* også en interesse for folks placering, hvad der i øvrigt ligeledes er tilfældet i en beskrivelse af Asgård i Snorres *Edda*. I kapitlet »Orality« skriver Gísli Sigurðsson også om forskellige mnemoniske teknikker, som mennesker i en mundtlig kultur har kunnet gøre brug af for eksempel igennem tilknytningen af narrativer til fysiske steder, ligesom genealogier har kunnet tilvejebringe en fornemmelse for tid og kro-

nologi. Han understreger, at hvis man antager, at middelalderens skrevne tekster eksisterer på en baggrund af mundtlige beretninger og poetiske traditioner, som minder om det, der er overleveret på skrift, så var affattelsen af middelalderens tekster en helt anderledes kreativ proces end den, vi kender fra vores egen kulturs skriftlige produkter (s. 393). Gisli Sigurðsson understreger endelig den varians, som den mundtlige kultur er præget af – en varians, der også er gældende for håndskriftkulturen: »What is transmitted orally can (...) both be ancient and modern, Christian and Pagan, at the same time and not necessarily one or the other« (s. 394).

Værkets andet bind er en kompilation af kilder: runeinskriftioner, billeder og tekststykker både på originalsproget og med oversættelse til gavn for de læsere, der ønsker at stifte bekendtskab med passager af relevans for *memory studies*. Heriblandt gives et uddrag af fortalen til Saxos *Danmarkshistorie*. Den latinske tekst citeres fra Olrik og Ræders udgave fra 1931, mens oversættelsen er fra 1905, af Oliver Elton med noter af Frederick York Powell. Det er for denne anmelder uforståeligt, at man ikke har anvendt Karsten Friis-Jensens udgave fra 2005, hvor der emenderes langt varsommere, end det er tilfældet i Olrik og Ræders udgave, idet de gik ud fra, at Pariser-udgaven af Saxos værk var fyldt med fejl, hvad Friis-Jensen senere igennem grundige studier påviste ikke var tilfældet. Karsten Friis-Jensens udgave er udkommet i 2015 i serien Oxford Medieval Texts med oversættelse af Peter Fisher. Hvorfor Peter Fishers nye engelske oversættelse ikke er anvendt, er ligeledes uforståeligt.

I andet bind præsenteres teksterne, hvorfra uddragene stammer, kort. For eksempel oplyses det om *Strengleikar*, at »The main manuscript is dated to the middle of the thirteenth century«, men det er upræcist. Hovedhåndskriftet, som i øvrigt er delt i to (størstedelen ligger i Uppsala i Delegardieska samlingen, DG 4-7, mens et fragment ligger i København i Den Arnamagnæanske Samling, AM 666 b 4to), dateres til ca. 1270, hvad et både nemt og hurtigt opslag i *Ordbog over det norrøne prosasprogs* ressourcer på nettet fortæller (www.onp.ku.dk). Om *Yngvars saga víðförla*'s håndskriftforhold eller alder siges derimod ingenting, og passagen fra denne saga citeres fra Guðni Jónssons populære udgave, som heller intet oplyser om forlæg for udgaven. Og det samme gælder andre sagaer, hvoraf nogle findes i flere end en redaktion (fx *Gautreks saga*). I sit bidrag i håndbogens første bind, påpeger Karl G. Johansson ellers det indlysende rigtige, at når »an edition is a constructed memory from our own time, it is clear that whatever evidence it provides of medieval memory must be carefully excavated by the scholar« (s. 432). For at imødekomme brugere af bogen havde det været ønskværdigt konsekvent at give grundoplysninger om teksterne, deres overlevering og den valgte udgave. Bag udgivne tekster ligger jo, som bekendt, udgiverens valg af tekst og metode,

og eftersom håndskriftoverleverede tekster som hovedregel udviser stor varians, havde disse oplysninger været værdifulde for enhver forsker og lægmand.

Håndbogen fungerer som en fortrinlig indføring i *memory studies*, men dens største fordel er nok alligevel de mange case-studier, der giver indblik i mangfoldige måder, hvorpå man kan applicere *memory studies*-tilgange til lige så mange emner inden for førmoderne nordisk kultur og deres reception. Dette er en frugtbar optik. Om end mange bidrag tager udgangspunkt i norrøn kultur, kan denne forskningsoptik i sagens natur overføres til andre sprogområder. Men samtidig bliver de mange studier på en vis måde håndbogens akilleshæl. De enkelte bidrag er ofte af nødvendighed – dvs. pladshensyn – særdeles korte, og i stedet for at udstikke spændende perspektiver for fremtidig forskning, havde det indimellem været ønskværdigt at dykke ned i og udfolde flere af disse, end tilfældet er. Der er dog næppe tvivl om, at håndbogen vil få den ønskede virkning: Med de mange bidrag demonstreres det til fulde, at begreber hentet fra *memory studies* er gode at tænke med, og dette, sammen med de mange fremtidige forskningsmuligheder, der udpeges, vil næsten med sikkerhed afstedkomme et yderligere *boom* i erindringsforskning inden for det før-moderne nordiske område.

Annette Lassen

Keld Zeruneith: Da de tog land. Historie, drømme og digtning i sagatidens Island. Gyldendal, 2021. 384 sider. ISBN: 9788702303858. Vejl. pris: 399,95 kr.

Det kan virke lige lovlig beskedent, når Keld Zeruneith i optakten til sin bog om islandsk litteratur i middelalderen betegner dens indhold som »essays«. De fem hovedafsnit lader sig ganske vist læse hver for sig, men de er organiseret til en sammenhængende helhed og tager ubesværet hinanden ved hånden i kraft af elegant kædekomposition. Mere dækkende ville det nok være at tale om fem tæt forbundne afhandlinger af læservenligt formidlende tilsnit, men bygget på grundige studier af sagalitteraturen, skjaldedigtningen og den tidligste islandske historieskrivning, og holdt sammen i ønsket om såvel overblik som dybdeindsigt.

Værket har klogt fået overtitlen *Da de tog land*, fordi Zeruneith til stadighed betoner det islandske samfunds status af indvandrer- og nybyggerkultur. Han er sig basalt bevidst, hvilken betydning det for sagatidens og middelalderens islændinge havde, hen over forholdsvis få generationer, at kunne skue tilbage på deres

fællesskabs oprindelse og deres egen slægts tilblivelse. Erindringens stolthed danner endnu den dag i dag et væsenstræk ved islandsk selvforståelse: Folk KAN simpelt hen stadig ikke glemme erfaringen af at ankomme til dette øde og forholdsvis barske land, hvor der, som det er blevet sagt, ikke er dag om vinteren og ikke nat om sommeren, og sammen i løbet af fem-seks årtier opbygge et samfund af frie bønder uden en central konge eller fyrste.

Forfatterens hovedambition har udtrykkeligt ikke været at give en udtømmende skildring af islandsk historie i fristatstiden eller en opdateret redegørelse for sagerne og deres receptionshistorie, men dog, så vidt muligt, »at yde en bevidsthedshistorisk forståelse af dette enestående stofområde, idet de forskellige indfaldsvinkler har en repræsentativitet, der under ét danner en historisk ramme fra opdagelsen af Island frem til fristatens ophør« (s. 16).

Med udtrykket »forskellige indfaldsvinkler« sigter Zeruneith stofmæssigt til de tre ovenfor nævnte genrer, altså sagalitteraturen, skjaldedigtningen og den tidligste islandske historieskrivning; men vi skal samtidig forstå, at én enkelt faglig tilgang ikke har været tilstrækkelig. Bogen kombinerer flere optikker, nemlig ud over den litteraturvidenskabeligt funderede tekstanalyse (nykritisk nærlæsning) også myteanalyse, dybdepsykologisk drømmeanalyse og mentalitets- og bevidsthedshistoriske blik på tværs hen over det omfattende materiale.

Ligesom i forgængerne *Træhesten. Fra Odysseus til Sokrates* (2002) og bogen om *Bjovulfovadet, De sidste tider. Hedenskab, heroisme, kristendom* (2017) vil forfatteren beskrive bevidsthedshistoriens store, centrale skred, de forandringer i tænke måde og mentalitet, der stadig gennemsyrrer hele den vestlige verdens samfundstænkning, filosofi og digtning, for nu at citere forlagets højtidelige, men i grunden dækkende bagsideformulering. Islandsk middelalderlitteratur illustrerer dels overgangen fra mundtlig kultur til skriftkultur, dels hedenskabets undergang og kristendommens sejr, da Tor måtte vige for Hvide Krist; men på det indre værdimæssige plan sker der samtidig det, at selvhævdelse og magt som idealer viger for næstekærlighed og barmhjertighed.

Overordnet metodisk set kan værketets bestræbelse kategoriseres som fundamentalt hermeneutisk, forstået på den måde, at forfatteren søger at nærme sin forståelseshorisont til den bevidsthed, der ligger som teksternes udtalte, men forudsatte viden. Han forsøger fortolkningsmæssigt at »udligne afstanden mellem før og nu« (s. 15).

Heri ligner han i det grundlæggende islændingesagaernes skrivere eller forfattere, som var kristne, for manges vedkommende formentlig også munke, men som så tilbage på den hedenske tid – ikke for at fordømme deres forfædre og -mødre, men for så vidt muligt at forstå disse indefra og efter bedste evne vise dem hæder, hvortil man så benyttede kirkens redskaber og teorier. Forfædrene

omdannedes i vid udstrækning til såkaldte »ædle hedninge«: Man foretrak på den ene side at fortie hedenskaben i Island eller på den anden side at beskrive den efter eksisterende kristne beskrivelser af hedenskab og magi. Zeruneith fastholder gang på gang denne intrikate dobbeltposition, f.eks. når der om sagaernes drømmebeskrivelser står, at de medierer en hedensk skæbnetro med en kristen forsynstanke (s. 206), eller når det betones, at selv om den hedenske religiøsitet beskrives ud fra en kristen tidsalder, er det nu svært at forestille sig, at sagaernes ofte præcise omtaler af f.eks. indviet jord, brugen af hellige højsædestøtter i forbindelse med det at finde land, edsaflæggelse, godernes anvendelse af alterring, offerblod osv. skulle være fri fantasi (s. 47). Sagafortællerne respekterede nemlig den fortid, som de mentalitetsmæssigt var i færd med at fjerne sig fra. På lignende vis tilgår Zeruneith islandsk middelalderlitteratur, ikke som et støvet kulturhistorisk museum, men som en række artikulationer af kvalificeret indsigt, hvad angår selve dette at være menneske. Karakteristisk bliver i den forbindelse hans almene formuleringer af fællesmenneskelig viden, som at poesi næres af fantasien, og at drømme får strømføring fra kilder i det ubevidste (s. 19).

Bogens første hovedafsnit HISTORIEN dækker fristatstiden, de henved 400 år fra opdagelsen af og udflytningen til Island frem til fristatens fald, da øen i 1262/64 kom under den norske konge. Andet afsnit TROEN samler sig om hedensskabet og foldes ud om trosskiftet i år 1000. Overgangen skildres udefra, gennem den historiske overlevering, men den »sjælelige forvandling«, som kristendommen indebar, tolkes indefra gennem den kristne skjaldedigtning, heriblandt ædle digte struktureret som hyldester til fyrster, ligesom i vikingetiden, men reelt jo henvendt til – Frelseren. Kontinuiteten viser sig her i, at skjaldenes anrøbelse af inspirationskraften sådan set er den samme på begge sider af det store bevidsthedsmæssige skred (s. 69f).

Med sit tredje hovedafsnit SKJALDSKAB foretager Keld Zeruneith den fagligt nyskabende operation at skildre Snorres lære om digtekunsten, i hans *Edda*, tæt forbundet med den undergenre af sagaer, der har en digter som centralfigur, altså beretningerne om Kormak, Halfred Vanrådeskjald, Tormod Kulbrynsskjald og Gunløg Slangetunge. Forfatteren udnytter her den dybe sagkundskab om digtere og deres ofte komplekse psykologi, som han erhvervede sig gennem sine studier af Emil Aarestrup (*Den frigjorte*, 1981), Johannes Ewald (*Soldigteren*, 1985) og Sophus Clausen (*Fra klodens værksted*, 1992). Kærlighedstabet, siges det nemlig, fører ikke hos skjaldene til selvrefleksion over deres egen skyld i miseren, for digterne er fælles om at forfølge to svært forenelige lidenskaber, erosdriften og udrejsebehovet for at vinde digttery og rigdom. Ved at forfølge deres eget higende væsen mister de ikke alene deres elskede, men skaber også en livsvarig ulykke for disse kvinder selv. »Deres virkelige livsdrift ligger i skæbnen som skjalde og den tilhørende uafhængige iden-

titet, ja selve den erotiske tabssituation forstærker kun deres skjaldedekald, idet tabet sublimeres i længselspoesi« (s. 200). Ordet »sublimeres« markerer her, hvor nemt forfatteren i skjaldenes tilfælde har ved at udligne afstanden mellem før og nu.

Betegner afsnittet om skjalde et højdepunkt af fortolkningsmæssig indlevelse, vokser intensiteten bemærkelsesværdigt nok yderligere i den følgende, fjerde, sektion SAGADRØMME, en original og fagligt selvstændig gennemgang af drømme og deres funktion, først og fremmest i en lang række islændingesagaer, men også i kongesagaer fra *Heimskringla* og i samtidsskildringen *Sturlunge saga*. Zeruneith bidrager her med et næsten totalt udtømmende drømmekatalog og formår derudover med forbilledlig analytisk sans at indkredse drømmenes særlige stilling i den enkelte sagas særlige kontekst. Sagadrømmene er, skriver han, interessante »ved i modsætning til en episk fortællings konkrete lovbundethed at være præget af en vild billeddannelse, grænsende til det surreale« og ved at manifestere en helt egen logik (s. 205). Fortællerne giver i deres drømmebeskrivelser los for en fri fantasibilledlige fortætninger. Men samtidig tjener drømmevirket en væsentlig æstetisk hensigt. For gennem drømmene kan sagafortællerne anticipere kommende hændelser uden selv at skulle fortælle om dem, ligesom drømmesekvenserne midlertidigt kan suspendere genrens forbud mod introspektive sjæleskildringer:

Ved at lade de handlendes egne drømme formidle spændingsfyldte foregribelser af dramatiske begivenheder kan fortælleren selv begrænse sin alvidenhed og derved stadig være i pagt med sagastilen. Sådan profiterer fortællerne i episk forstand af drømmelivets alternative virkelighed (s. 237)

Det er glimrende set og ovenikøbet fremragende sammenfattet.

Knap så nyskabende som skjaldeafsnittet og drømmeafsnittet fremtræder værkets sidste afsnit, SAGAFOLK, hvor Keld Zeruneith samvittighedsfuldt og med udfoldelse af stor tekstanalytisk evne gennemgår og fortolker syv kernetekster, som samtidig er hans personlige favoritter, nemlig først *Egils saga* og dernæst tre sagaer med det fælles hovedtema »Hovmod står for fald«. Afslutningsvis får man grundige læsninger af *Gisles saga*, *Laksdølnes saga* og *Njals saga*, sidstnævnte med stadig fremhævelse af spændingen mellem handlingsstoffets hedenske univers og sagafortællernes nye, kristne livshorisont. Som læser er man, hedder det, ikke i tvivl om, at skriverne søger at formidle det givne sagastof sandt og loyalt, men sagaerne er, når alt kommer til alt, skrevet af kristne. »Det kan ikke undre, at de kristne fortællere har haft et andet livsideal end det, der kommer til udfoldelse i sagaernes hævde- og drabskultur«. Dog, fortsættes der så også: »Sagaerne mister ikke af grund autenticitet, men opnår deres storhed ved, at skriverne har forstået at fastholde sagastoffet i dets prægnante episke form« (s. 344).

Man bemærker i en konkluderende passage som denne, hvor magtpåliggende det for Zeruneith har været at holde sig på lang afstand af tidligere tiders ofte ophedede kontroverser omkring mundtlig over for skriftlig overlevering eller debatten om, hvorvidt sagaerne bør betragtes som tidlige forsøg på historieskrivning eller snarere som middelalderlig fiktionsproduktion. Han taler på samme tid og i samme afsnit om *fortællere* og om *skrivere*, og han prøver på én gang at betragte stoffet som en art kollektiv slægtserindring OG som et kunstnerisk bearbejdet materiale. Herved bliver han i stand til at skrive sagaernes skikkelser frem og op som de mesterlige verdenslitterære frembringelser, de jo er. Man kan måske sige, at han med sin åbne forestilling om poetisk sandhedsfremstilling skaber en art fred omkring forståelsen af sagalitteraturen i og med, at han på én gang kan rumme sin forestilling om original æstetisk skaben og sin tillid til, at fortællerne eller skriversne taler sandt, når de siger, at deres fremstilling baserer sig på kundskabsrige personers informationer, med andre ord på en lang oral overlevering knyttet dels til slægten, dels til egnen og stedet.

Anmeldelsen kommenterede indledningsvis overtittlen *Da de tog land* som et sigende vidnesbyrd om Keld Zeruneiths forståelse for stoltheden og selvbevidstheden bag islændingenenes litterære bedrifter. Hvad undertitlen angår, markerer *Historie, drømme og digtning i sagatidens Island* en – faghistorisk typisk – forskydning fra relativistisk betoning af *nedskrivningsprocessen* (fra midten af det 12. og til første del af det 14. århundrede) til en understregning af, hvor nærliggende *handlingstiden*, her kaldt sagatiden, må have følt hos dem, der skrev. Uden at det udtales direkte, markerer Zeruneiths bog implicit en forsigtigt kritisk position set i forhold til især Thomas Bredsdorffs *Kaos og kærlighed. En studie i islændingesagaers livsbillede* (1971, 2. udg. 1995). Nærmere beslægtet er *Da de tog land* da også med Preben Meulengracht Sørensens disputats *Fortælling og ære. Studier i islændingesagaerne* (1993) og især Annette Lassens to bøger *Odin på kristent pergament. En teksthistorisk studie* (2011) og *Islændingesagaernes verden* (2017).

Dog, Zeruneith fremtræder helt og holdent og vældig smukt som – sig selv, når han om den tidligste tekst på det norrøne sprog, Are Torgilssøns *Islændingebog*, skriver, at forfatteren dér gør sig selv til »hoved og bevidsthed« for sagaverdens store legeme, og at Ares opstilling af årstal – nemlig 870 for landets bebyggelse, år 1000 for kristendommens skelsættende indførelse og 1120 for afslutning på en månecyklus – vidner om en »guddommelig aritmetik« (s. 56). *Hoved og bevidsthed* minder os om, at forfatteren var lyriker, før han blev litteraturforsker, og *guddommelig aritmetik* er såmænd et skjult citat fra et interview med Sophus Claussen.

Sven-Göran Malmgren og Birgitta Agazzi: Bertil Molde. Språkvårdare och folkbildare (Lärda i Sverige) Stockholm: Bokförlaget Langenskiöld 2020. 300 sider. ISBN: 9789188439727. Vejl. pris: 199 kr.

Ulf Teleman: Nordister och nordistik i Lund – från 1860 till 1930-tal. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 73), Lund: Lunds Universitet 2015. 201 sider. ISBN: 9789187833267. Vejl. pris: 258 kr.

To relativt nyudkomne bøger fra Sverige stiller det spørgsmål hvordan man i dag kan skrive en biografi om en fagperson. Jeg udtrykker mig med vilje lidt vagt om den biograferede, men det kan på forhånd fastslås at de har ét eller andet claim to fame inden for videnskaben. Ellers bliver de ikke løftet frem i nutidens skarpe lys og gjort til genstand for indgående omtale. De kan ikke bare være lærde, det er der så mange der er. Og jo længere bagud i tiden vi kommer, jo flere glemte personer kan man finde frem. Der må være en grund mere.

Agazzi og Malmgren har skrevet en biografi om Bertil Molde fra fødsel til død. Den dokumenterer alt hvad man på nogen måde kan ville vide om personen Molde. Og hvem var han så? Bertil Molde (1919-1995) var i mange år sekretær for det svenske sprognavn og som sådan en utrættelig igangsætter og i det hele taget en stor entreprenør. Baggrunden for at der skal skrives en biografi om ham, er, som det fremgår af undertitlen, hans indsats inden for det der på svensk hedder språkvård. Det er i øvrigt nok karakteristisk at vi på dansk ville foretrække termen 'sprogplanlægning' som har helt andre konnotationer end 'sprogkultivering', eller 'sprogpleje' som ordbogen på nettet foreslog som oversættelse af språkvård. Men ellers er indsatsen yderst genkendelig. Molde kæmpede en sej kamp i offentligheden for sproglig tolerance og havde et funktionalistisk sprogsyn. Jeg kommer tilbage til begge dele.

Moldes baggrund er derimod ukarakteristisk: Han skrev svensk disputats om Kilderne til Chr. IIIs bibel (1949), dvs. et dansk emne. Han skrev den mens han var svensk lektor i Aarhus (1945-50) og havde derfor mulighed for at diskutere arbejdet med den derværende professor i dansk Peter Skautrup (1896-1982) som i et interview med bl.a. denne anmeldelses forfatter om sin sproghistorie nævnte, at netop bibelsproget ville han gerne have gjort mere ud af. Det kontroversielle ved Moldes disputats var åbenbart at han i et lille afsnit til sidst argumenterede for at der også havde været inspiration til den danske oversættelse fra Gustav Vasas bibel. Skautrups argumentation herimod gennemgås i detaljer i bogen (s. 94ff).

Moldes tid i Aarhus var meget vellykket; bl.a. inspirerede han miljøet på det unge universitet til at skabe en afdeling af Folkeuniversitetet, en virksomhed han

havde været med til at profilere i Stockholm med udgangspunkt i de studerende ved universitetet der. Efter en periode på Svenska Akademiens Ordbok i Lund og et mellemspill i forlagsverdenen, begge dele gav Molde værdifulde erfaringer, endte han i sin livsstilling som 'sekretær' (men i realiteten leder) på det der blev til det svenske sprognævn. Moldes indsats her var mangesidig og omfattede bl.a. talrige indslag i radioen og undervisning på universitetet, men naturligvis altså også opbygning og konsolidering af et efterhånden stærkt ekspanderende nævn. I Moldes tid fik nævnet en central stilling i den svenske offentlighed i kraft af at han 'var' nævnet og at han var allestedsnærværende og hyperaktivt sørgede for at nævnet fik alt relevant til høring.

Der er en række genkommende temaer i Moldes indsats: Han var nordist (eller måske rettere skandinavist) og fik æren for at kæmpe et nordisk sprogsekretariat til verden (som dog blev ofret på en snæversynet effektivitets alter i 1996, se s. 238ff og Agazzi m.fl. 2014), og han var så længe han levede, sjælen i de nordiske møder for sprognævnene og deres ansatte. Han havde i øvrigt lige så længe et særlig ømt hjerte for det danske og producerede den dansk-svenske ordbog (sammen med Ferlov), endnu et værk som skyldtes Lis Jacobsens initiativ.

En svensk specialitet som bredte sig til også Danmark, var det særlige klarspråksinitiativ (s. 227ff). Udgangspunktet var et samarbejde mellem en embedsmand og Molde for at få reformeret det juridiske fagsprog så lovtekster og andre tekster henvendt til offentligheden blev læsbare og forståelige. Måske har Molde haft sin største virkning her.

Ulf Teleman har skrevet en anden slags bog, et kollektivt portræt af de professorer som sad i lærestolen i nordisk i Lund i den første periode hvor der var nordistik dvs. fra 1860 til ca. 1930. Det var historismens storhedstid, men i virkeligheden fortsatte historismen med at dominere helt til 1960'erne. Man kan dermed se beskrivelsen som et totalportræt af en periode med Kuhnsk normalvidenskab, måske den sidste periode hvis ikke man regner den chomskyanske normalvidenskab med fordi den ikke var helt så enerådende i academia. I normalvidenskabelige perioder diskuterer man ikke teori. Det savner Teleman i de gennemgåede værker, og han tilføjer det så i diskussionerne om professorernes forskning i bogens anden del. I første del tegner Teleman derimod, på basis af læsning af nekrologer, artikler fra Svensk Biografisk Leksikon og efterladte dokumenter, et portræt af professorerne som typer. Han lægger her vægt på det der er ens for dem, måske endda så ens at de i et vist omfang bliver til en og kun en bestemt type: Den type der hader dri-stige hypoteser, men elsker materialesamlinger og akribi. Det bliver så til en slags portræt af universitetet i Lunds nordister (med korte, måske for korte, udblik til Uppsalas anderledes livlige personligheder).

Universitetet i Lund er tæt på Danmark og burde derfor i princippet kunne sammenlignes med Københavns Universitet. Men det er som universitet en helt anden slags end noget dansk universitet. Forholdet mellem Lund og Malmø er så nogenlunde som mellem Oxbridge og London: Malmø er industri- og havnebyen, den centrale bydannelse i Skåne-regionen; Lund er derimod en dedikeret universitetsby, en by hvor alt drejer sig om universitetet. I København er universitetet ikke (længere) en stat i staten. Også derfor er det særlig lærerigt for en dansker at læse om disse eneherskere som afløser hinanden som en kongerække. De havde ganske anderledes indflydelse i deres omgivelser end de danske professorer i København. Selv Johannes Brøndum-Nielsen som ganske vist er senere end Axel Kock, men som på mange måder minder mest om ham i den danske forskningshistorie måtte jo fra 1946 have Paul Diderichsen ved siden af sig som repræsentant for strukturalismen og – ikke mindst – for en tilgang til nydansk grammatik som var relevant for gymnasieskolen.

Selv om Molde måske ikke er så kendt i Danmark, så vil hans navn stadig vække genklang hos ældre nordister som inkarnationen af tolerance i sprogpolitisk henseende. Derimod tvivler jeg på om andre end specialister blandt de danske fagfæller kender andre af de biograferede i Telemans bog end Axel Kock (1851-1935), og det er da heller ikke til at overse at han er stjernen blandt de fem biograferede og den der har stimuleret Telemans mest. Det er ikke tilfældigt. Kock har mere end nogen anden skabt den fortælling om epokerne i den nordiske sproghistorie som har modstået alle konkurrerende fortolkninger lige siden 1916, og det til trods for at bl.a. Jørgen Rischel i sit bidrag til Bandle et al. 2002 fremhæver de mange usandsynligheder i historien.

På forhånd måtte man kunne opstille nogle krav til en biografi af en videnskabsperson:

Nyt stof. Givet at adgangskriteriet er at vi ved en hel del om personen i forvejen, må det være et krav at biografien bringer enten nyt stof eller sætter kendt stof sammen så et ny perspektiv fremkommer.

Perspektivering. Der må være en overordnet ide med biografien: Ehrenrettung dvs. æresoprejsning for de fordømte eller forglemte, eller det modsatte: defamering, dvs. en posthum nedvurdering af en ellers velanset person, er kun yderpunkterne. At redde fra forglemmelse eller at dele sol og vind lige, f.eks. med hensyn til prioritet, kan være andre begrundelser.

Kontekstualisering. Vi vil gerne have sat indsatsen ind i en større (national, international/ faghistorisk, idehistorisk eller lign.) sammenhæng.

Vurdering. Der må være en slags vurdering. I den henseende ligner biografien en anmeldelse. Vi forventer at forfatterne har en grund til at beskæftige sig med genstanden – beundring eller afsky er igen kun yderpunkterne.

Vurderet på disse parametre kommer de to bøger forskelligt ud. Malmgren og Agazzi har tydeligvis et varmt og nært forhold til deres objekt. Agazzi har været ansat under Molde på Sprognævnet mens Malmgren har været ansat på Svenska Akademiens Ordlista som Molde var ansat på i nogle formative år. De to personer er solidariske med ansættelsesstedet og nyder at forklare hvordan man laver et ordbogsopslag og hvad et sprognavn lavede i Moldes tid. Det giver et medsyn og en medvind til den biograferede, men også en vis mangel på kritisk vurdering selv hvor man som nutidig læser kunne forvente det. Samtidig er der en påfaldende mangel på kontekstualisering og sammenligning i anden henseende end med Erik Wellander. Det kunne ellers have været meget interessant at sammenligne Molde med danskerne Erik Hansen eller Lindegård Hjorth, to forskere der begge havde med sprogpolitik at gøre. Det kunne også have været interessant at se på forskellen mellem Vinje og Molde for nu at gå til Norge (hvorfra Bertils familie jo må være kommet engang med det efternavn). Men det må blive emnet for en komparativ nordisk sprogpolitikhistorie engang.

Baggrunden for at Molde får sin biografi lige nu, er formentlig at tidspunktet er det gunstigst mulige: Der er gode muligheder for at dokumentere Moldes liv i kraft af adgang til private og offentlige arkiver (og de er smukt udnyttet og udførligt dokumenteret hele vejen), men også stadig signifikante personer fra hans liv som kan huske ham og give deres indtryk. Oftest meget positive indtryk. Det kan jeg tale med om for jeg nåede lige at træffe elegantieren Molde i et hvidt jakkesæt af uformel hør og iført både charme, ironi og paraply.

Moldes indsats som folkeoplyser tager som nævnt udgangspunkt i et konsistent syn på sprogplanlægning: Den må være videnskabeligt baseret, den retter sig mod sprogbrugen (og kun meget sjældent sprogsystemet), og den tilsigter størst mulig gensidig forståelse. Det er det forfatterne på s. 258 og Ulf Teleman i Teleman 2003: 25f kalder et funktionalistisk perspektiv. Det forbindes hos Teleman med modernismen, og industrialiseringen spiller givetvis også en rolle med dens appel til videnskab i form af teknologi. Hertil lægger Teleman så et aspekt som Molde nærmest inkarnerer: professionalisering og institutionalisering. Man kan fra nu af leve af at være språkvårdare, og Molde bliver personligt netop det, den professionelle medieautoritet med en institution i ryggen.

Her savner denne læser en perspektivering i biografien. Molde understreger i sine programmerklæringer flere gange (s. 260f) at sprogkultivering må ske på stabil sprogvidenskabelig grund. Videnskaben ses i Moldes univers som værdifri, men faktisk er det ikke sikkert at der altid var videnskab der kunne begrunde Moldes syn på hvad der er effektiv kommunikation. Eller for at sige det på en anden måde: Hvis verbalsubstantiver skal undgås, hvorfor har vi dem så? Hvis passiv ikke bør

bruges, hvorfor er der så overhovedet den mulighed i systemet? (Se for en uddybende diskussion Løj og Wille 1985).

Modsætningen kommer op til overfladen to steder i bogen. Det første er modsætningen mellem Moldes syn på tilsyneladende kønsneutrale benævnelser som 'talesman' hvor han på s. 178 helt afviser 'taleskvinna': Han skriver »Vad gör vi då med 'taleskvinnan'? Det ordet kan vi gärna glömma!« (*Svenska Dagbladet* 30/7 1990). Men i 1976 havde den samme forfatter afvist at fortsætte med at udelukke halvdelen af befolkningen som de intenderede modtagere for lovtækster ved at anvende 'han' også om kvinder. Det er det der i længden har ført til en ændring af sprogsystemet i svensk ved indførelsen af 'hän' som kønsneutralt pronomen, en svensk enegang som har vakt international opmærksomhed (se Emma Renströms forskning og Marie Gustafsson-Sandéns videreførsel heraf). Hvorfor er det andet lige så utænkeligt at fortsætte med, som det første er at indføre? Er der videnskabeligt belæg for denne holdning?

Det andet sted er et citat fra Moldes konsekvens af et funktionalistisk effektivitetshensyn: »dialektala språkdrag som försvarar förståelsen bör portförbjudas i radion« (Molde i *Vetandets värld*, 11.3. 1990 (bogen s. 171)). Hvilke dialekttræk gør det og hvilke gør ikke? Det får vi ikke at vide. I stedet kommenterer forfatterne:

»Det bör dock understrykas, att Molde aldrig nedvärderade skånskan som sådan utan bedömde alla dialekter och idiolekter (enskilda individers språk) utifrån deras tydlighet« (s. 171). Tydelighed fremstår her som et jokerbegreb som går på tværs af gruppe og individ. Det giver ingen mening. På forhånd skulle man kunne nøjes med at anføre at individer kan tale mere eller mindre distinkt og at det kan tillæres at tale så distinkt at man kan lukkes ind gennem porten til radioen. Når det ikke står sådan, skyldes det at Molde som så mange andre forveksler distinkthed som stiltræk med lydssystemet i dialekterne som efter dette synspunkt skulle kunne rangeres efter distinkthed. Hvordan det kan gøres, er et ømt punkt og berøres ikke i teksten. Hvad værre er, det berøres slet ikke noget sted i teksten at hele begrebet om kommunikationseffektivitet for at være operationelt videnskabeligt måtte skulle formuleres som sprogpsykologisk forskningspraksis. Det blev det ikke og derfor kunne alle råd blive råd der var baseret på autoritet, men en autoritet som i Moldes tilfælde var hentet fra et helt andet område nemlig sproghistorien.

Her ømmer forfatterne sig lidt: Først henviser de i afsnittet om Moldes indsats i radio og dagblade til at Moldes yndlingsargument var historisk. Kunne han vise at en konstruktion havde været der i ældre svensk, så var det et godt argument for at godkende den i nutidssvensk (s. 174). Men s. 259 anføres det så efter en intern henvisning netop til Olle Josephsons påpegning af det historiske yndlingsargument at »Han hade ibland också svårt att acceptera att vissa ord eller

ordbetydelser blivit föråldrade«. At noget kan blive forældet burde vel være et ret stærkt argument imod at anvende sproghistorien som bevisførelse i diskussioner om nutidens sprog.

Bogen er smagfuldt sat op, den har et traditionelt præg på alle områder helt til det sorte bånd som man kan markere læsningsfremgangen med, og der er kun trykfejl i de danske citater hvor ordet 'mig' har givet problemer (det er blevet til 'meg').

Er denne biografi et nyt bud på hvordan genren videnskabsbiografi kan se ud? Nej, det er den ikke; den har tværtimod alle de dyder som den traditionelle biografi har haft: Det er her man i fremtiden vil finde alt hvad man gerne vil have dokumentfast og tidsfæstet hvad angår Bertil Moldes indsats og baggrund. Men fornyelse er der ikke tale om. Vi får ingen dialog med den biograferede, ingen kritisk stillingtagen til hans argumenter; tages der side i biografien, så vælges altid Moldes. Det er dybt sympatisk, også fordi der er meget at beundre ved det Molde bidrog med, men man savner dybde i portrættet. De dunklere farver er udeladt, og vi kommer kun i nærheden af dem når Molde velformuleret klager over ikke at være placeret på første plads til det professorat han havde søgt.

Anderledes er det med Telemans bog, helt anderledes. Her diskuteres på baggrund af et beundringsværdigt overblik over den nordiske filologi og den svenske sproghistories mange aspekter hvor meget der stadig er værdifuldt i de lundensiske koryfæers indsats. Ganske vist er vurderingerne nænsomme og ofte udtrykt konjunktivisk som at 'det ville have været interessant hvis', men der er set på indsatsen ovenfra og fra en eftertid der har sat store spørgsmålstejn ved netop forenklingerne i historismens praksis: Det at man har et så naivt billede af forholdet mellem lyd og skrift, det at man har et alt for stærkt analogibegreb (Kock), det at man er for hurtig til at oprette f.eks. ellers uhjemlede personnavne (Hellquist) og først og sidst at man i praksis isolerer sin forskningsgenstand: Historisterne indførte faktisk sprogvidenskabens autonomi længe før strukturalisterne satte det på fanen som kamptegn. Indimellem er der ligefrem kuriøse indslag: Om Hellquist får vi at vide at han kunne finde på at analysere søers navne ud fra kort sådan at det der så ud som en spade oppefra skulle have givet søen navn (s. 148). Oh hvilken enfold: navngiverne kunne jo ikke flyve!

En særlig fornøjelse er det at Axel Kock sættes ind i den samlede forskningshistorie inden for epokeoptegningen i sproghistorien hvor linjen til Hesselman og Riad tegnes, men hvor Telemans selv nok hælder mere til Gun Widmarks store problematisering ud fra dialektgeografi. For Wisén, Söderwall, Hellquist og Olson (med kun ét s) er der tale om gennemgange som giver masser af input til den der

er interesseret i historisk nordistik. Et sted udbryder den selv så grundigt nordisk orienterede Telemans ligefrem:

Det som förvånar är att så många inblandade forskare, som i studieplan efter studieplan betonade vikten av att ämnet heter nordiska språk, bara en passant nämnar besläktade fenomen i danska och norska fornspråk och dialekter. Utblickarna till andra nordiska språk och dialekter är få och man saknar ett övergripande perspektiv på förändringen, inte bara i olika formklasser utan kanske framför allt i andra nordiska dialekter och riksspråk (s. 175).

Også på denne måde kan den righoldige diskussion af alle de centrale sproghistoriske emner i svensk og nordisk måske anspore en og anden ny forsker til at tage problemer op til netop denne bredere diskussion: Hvad med at begynde med apokopen og moratælling af stavelsestyper i alle de ældste nordiske tekster sammenlignet med dialektevidensen?

Som faghistorie er Telemans bog beslægtet med den store universitetshistorie som blev udgivet af Københavns Universitet for at fejre 500-års jubilæet i 1979, men også med den serie af foredrag hvormed Selskab for Nordisk Filologi har fejret sig selv i en ubrudt række: Først i rækken var titlen Fra Rask til Wimmer (som blev efterfulgt af Det danske Sprogs udforskning og Forskningsprofiler). Disse titler adskiller sig fra Telemans bog ved at være skrevet af flere forskere. Viggo Brøndal skriver f.eks. om Edwin Jessen og det er en klar æresoprejsning mens Poul Andersens artikel om Rask mest overrasker ved at bringe nyt om hans dialektforskning. Louis Hjelmslev var den første der læste alt hvad Rask havde skrevet og efterladt, og det gav ham et unikt indblik i strukturen i Rasks oeuvre. Det gik da op for ham at Rask snarere var almenlingvistisk typolog (som han selv var) end historisk sprogforsker. Der var simpelthen for meget der ikke passede til det billede af Rask som Holger Pedersen og P.E. Müller med stor omhu havde opbygget.

N.M. Petersens Raskbiografi i det tredje bind af Rasks *Samlede Afhandlinger* er et storværk og rummer enestående oplysninger, også oplysninger som nu ikke længere kan verificeres, men den er skrevet fra den beundrende vens vinkel og uden den afstand der måtte skulle til nu. Der løber igennem bogen en stor smerte over den måde Rask blev behandlet på (og der er en særlig melankoli for Petersen i at han selv (NMP) faktisk fik det professorat og den sikrede stilling som Rask skulle have haft og som Rask efterstræbte hele livet – og som Rask faktisk også egnede sig langt bedre til end NMP). Derfor det medsyn og den konsekvente stillingtagen for Rask i enhver strid som først Paul Diderichsen kunne gøre op med. Diderichsen undervurderede til gengæld Rask, men beundrede Hjelmslev

grænseløst. Det gav ham en særlig baggrund for at skrive lige om Rask som var Hjelmsevs erklærede forfader, så én måde at læse Diderichsens koldsindige Rask-bog (Diderichsen 1960) på er at det er et fademord hvor Rask bliver reduceret til det uundgåelige produkt af fremragende læreres og traditionens inspiration. Diderichsen kan faktisk ikke få øje på Rasks originalitet hvilket er meget mærkeligt.

Der er ingen grund til at skjule at trods en smuk Ehrenrettung af Emil Olsson fordi han mestrede den problemfokuserede afhandling (i modsætning til de andre biograferede) så er Telemans fine bog egentlig om Axel Kock. Wisén og Söderwall står som optakten, Hellquist og Olson som efterslættet, men klimaks er uomtvisteligt Axel Kock. Og her er den store fordel at Kock er generationen før Telemans egne lærere. Det giver netop den afstand, men samtidig den indforståethed med miljøet som er dette afsnits særlige styrke. Først her samler bogen sig til at blive en diskuterende levnedsopgørelse hvor vi ser sammenhængsstyrke, men også undladessynder. Måske varmer Ulf Teleman op til en egentlig diskuterende Kock-biografi? Det vil i så fald blive endnu en bedrift blandt Ulf Telemans allerede utallige.

Som bidrag til at forny biografi-genren er bogen god at lære af. Man kan beundre den biograferede (det gør Agazzi og Malmgren nok med Molde); man kan spejle sig i den biograferede (det ville til en vis grad have været tilfældet med den Rask-biografi Louis Hjelmsevs ville have skrevet); man kan irritere sig på den biograferede (det gælder i et vist omfang Paul Diderichsens behandling af samme Rasmus Rask og nogle af professorerne i Telemans bog) og man kan forsøgsvis holde den biograferede ud i strakt arm så de emotionelle udslag ikke bliver så store som så (det sker forbilledligt i omtalen af Kock hos Teleman). Det er det sidste der giver mest til eftertiden. Det er her biografien kan vokse ind i samtiden ved at bringe et nuanceret budskab fra fortiden.

Agazzi, Birgitta, Grünbaum, Catharina, Hauge, Rikke och Reuter, Mikael 2014: *Guldtavlorna i gräset. Nordiskt språksamarbete, historik och framåtblick*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen. <https://www.sprakochfolkminnen.se/download/18.41318b8514835190952928/1529494369354/Guldtavlorna%20r%C3%A4ttad%20version.pdf>

Diderichsen, Paul 1960: *Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie*. (Historisk-Filosofiske Meddelelser 38: 2). København: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab. https://www.royalacademy.dk/Publications/Low/638_Diderichsen,%20Paul.pdf

Løj, Mogens og Wille, Niels Erik 1985: »Kan vi undvære passiv? eller: Kan passiv virkelig undværes? En undersøgelse af passivformernes grammatik, stilistik og pragmatik«. *NyS 15*: 5-42.

- Molde, Bertil 1949: *Källorna till Christian III:s bibel 1550*. Lund: Gleerup og København: Rosenkilde og Bagger.
- Rischel, Jørgen 2002: »The Contribution of Scandinavian Neogrammarians«. Bandle et al. (eds.): *The Nordic Languages*, Vol 1: 133-147, Haag: Mouton De Gruyter.
- Teleman, Ulf 2003: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. (Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden, 87). Stockholm: Norstedts Ordbok.

Frans Gregersen

Henrik Horstbøll, Ulrik Langen og Frederik Stjernfelt: Grov Konfækt. Tre vilde år med trykkefrihed, 1770-73. Gyldendal, 2020. 1080 sider. ISBN: 9788702297676. Vejl. pris: 1.345 kr.

På selveste jubileumsdagen 14. september 2020 ble to gedigne, illustrerte bind om trykkefrihetstiden i Danmark-Norge publisert, under tittelen *Grov Konfækt. Tre vilde år med trykkefrihed – 1770-73*. At det skulle gå 250 år før denne perioden ble gjenstand for en omfattende og helhetlig behandling i historiografien, er nesten utrolig. Vi snakker tross alt om verdens første og antagelig eneste periode med ubetinget, lovfestet trykkefrihet. Der spottende eller kritiske ytringer om Kongen, hoffet, politikken eller Gud og den lutherske religion, injurier og spådommer, plutselig kunne gå ustraffet hen i eneveldet. Og som resulterte i en eksplosjon av nye (oftest anonyme) skribenter, trykksaker og offentlige disputer av ymse slag, i et område som må karakteriseres som opplysningens nordlige periferi. Inntil festen ble avsluttet med ny lovgivning, riktignok uten den gamle forhåndssensuren, høsten 1773.

Mangelen på forskningsmessig interesse for denne bokstavelig talt eksepsjonelle perioden og dens tekster, er et eget studium verd. Hva kan årsakene være? Den omstridte rollen og det vedvarende dårlige ryktet til trykkefrihetens hovedarkitekt, Struensee, og det ambivalente forholdet til dens resultater, hører antagelig med til bildet. I de mange diskusjonene om trykkefrihet og ikke minst »trykkefrækhet« i Danmark og Norge mot slutten av 1700-tallet, sto perioden ikke akkurat fram i noe forbilledlig lys, tvert imot. Trykkefrihet kunne nok være et ideal, men trykkefrihetstiden måtte ikke gjentas. Da trykkefrihet ble nedfelt i den norske, selvstendige grunnlovens §100 i 1814, var det med en lang rekke eksplisitte begrensninger og forbehold. Også dagens lovbeskyttede ytringsfrihet har forbehold og begrensninger (heldigvis, vil mange si). Men trykkefriheten som ble offentliggjort som et kongelig reskript 14. september 1770, var altså »uindskrænket«.

Første gang trykkefriheten ble gitt en samlet og selvstendig historisk behandling var i Edvard Holms lille avhandling *Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedens Historie* fra 1885, der han framhevet fenomenets unike, historiske status. Likevel presenterte han trykkefriheten som resultat av det overflatiske hastverksarbeidet som var typisk for Struensee, og han fokuserte på hvordan friheten ble tilbudt et umodent folk, »som kun i ringe Grad havde Forudsætningerne for at kunne følge den paa en heldig Maade«. »Det er et sandt Taalmodighedsarbejde at gjennemlæse den store Luxdorpske Samling på Kongens Bibliothek i 45 Bind«, skrev Holm (29), og refererte med det til embedsmannen Bolle Willum Luxdorps private, fortløpende innsamling av »trykkefrihetsskrifter« fra oktober 1770 til november 1773, som han fikk innbundet i 47 bind. Skriftenes innhold var brokete og stilen var »sædvanlig sjusket og kjedsommelig«, til tider »latterlig højtidelig og skabagtig« (32). Til tross for at trykkefriheten satte viktige temaer som økonomisk politikk, statsform, bøndernes frihet og det norske spørsmålet på en offentlig dagsorden, så var dens konsekvens først og fremst at den »ikke blot gav Udueligheden, men ogsaa de onde Lidenskaber det frieste Spillerom« (35).

Nesten hundre år etter Holm, sto dommen ved lag. *Grov Konføkt* siterer selv historikeren Harald Jørgensen som i 1970 hevdet at »en uhyggelig stor del« av trykkefrihetsskriftene var fullstendig uten verdi (GK I, 16). Riktignok skjedde det noe mot slutten av 1900-tallet, da Morten Møller så den offentlighetshistoriske betydningen av trykkefriheten og den norske tekstforskeren Kjell Lars Berge begynte å undersøke de nye tekstnormene som den uforbeholdne trykkefriheten utløste i Danmark-Norge. Henrik Horstbøll og John Christian Laursen skrev dessuten eksperimentet inn i et større internasjonal yringsfrihetshistorie. Men i den norske historikerens Øystein Rians omfattende gjennomgangen av *Sensuren i Danmark-Norge: Vilåarene for offentlige ytringer 1536-1814* fra 2014, der man kanskje skulle vente å finne et historisk fokus på trykkefriheten, er det igjen en generell dom over tekstene og perioden som får dominere. Her er det imidlertid ikke skribentenes umodenhet og ytringenes lave litterære kvaliteter som er problemet. Det er mangelen på radikal systemkritikk som gjør at Rian kan avfeie trykkefriheten som en overflatisk krusning i historien om eneveldets ensretting og undertrykkelse av livredde undersåtter.

Hva er det så de tre forfatterne av *Grov Konføkt*, Henrik Horstbøll (bokhistoriker, Lunds universitet), Ulrik Langen (historiker, Københavns Universitet) og Frederik Stjernfelt (litteraturviter, Aalborg Universitet København), har fått ut av denne periodens nedvurderte tekstmasse? To års arbeid med støtte fra Carlsbergfondet har resultert i to store, tiltalende, illustrerte bind på til sammen over 1000 sider. I tillegg er alle de rundt 1000 trykkefrihetsskriftene i »Luxdorps samling af Trykkefrihedens skrifter 1770-1773« gjort tilgjengelige online i søkbar form (i

tillegg til faksimile) via Det Kgl. Biblioteks tekstportal (kb.dk). Dette er i seg selv en viktig konsekvens av prosjektet, fordi det senker terskelen for videre studier og forskning. Luxdorph-samlingen danner også rammen og grunnlaget for *Grov Konfækt*. Hvordan nærmer boken seg dette materialet, og trykkefriheten som historisk fenomen?

Generelt anlegger verket et bok- og offentlighetshistorisk perspektiv, som ikke minst Henrik Horstbøll selv har utviklet i sine mange arbeider om det dansk-norske 1700-tallet. Det har også gitt rom for en internasjonal kontekstualisering av trykkefrihetens idéhistorie, og flere inngående presentasjoner av Struensees rolle og den politiske konteksten i trykkefrihetens ulike faser. I tillegg inneholder verket et svært interessant blikk på trykkefrihetstidens administrative, sosiale og urbane topografi, med fokus på København, i de første kapitlene av bind to. Men hovedvekten legges på trykkefrihetens tekster og sentrale skribenter, som virkelig tas på alvor og analyseres inngående, på egne premisser.

Det er ikke en enkel kronologisk framstilling som møter leserne av *Grov Konfækt*. Kapittelstrukturen er komplisert, med vekslinger mellom innblikk og utblikk, mellom detaljrike nærlesninger og større kontekstualiseringer, mellom fokus på debatter, aktører, betingelser og konsekvenser. Alt i alt får denne flerdimensjonale strukturen fram trykkefrihetens egen kompleksitet og dynamikk. Det kan nok oppleves som vanskelig å lese som et samlet narrativ. Samtidig gir kapiteltitler nok informasjon til at det er relativt lett å navigere på kryss og tvers i verket, for de som uansett måtte foretrekke en ikke-lineær lese måte.

Første bind tar for seg de viktigste politiske rammene, debattene, tekstene og aktørene fra trykkefrihetens første år. Noen av dem følges til etter Struensees fall og trykkefrihetens avslutning. Vi møter noen mer kjente og en lang rekke ukjente stemmer og tekster. Eksperimenteringen med skribentroller og fiktive forfatterpersonaer, ulike sjangere, stilarter og ikke minst dialogiske former er et slående trekk ved det hele. »Fejdene« framstår som et strukturerende prinsipp i den offentligheten som ble skapt.

Startskuddet i slutten av oktober 1770 var av det praktiske slaget, med bryggeren Christian Bagges klage over maktmisbruk hos bryggerlaugets oldermann. Den lille pamfletten, som skulle bli trykkefrihetens kanskje mest karakteristiske sjanger, utløste en hel liten offentlig »bryggerifejde«. Men kort etter starter Philopatreias-debatten, som vi kan følge gjennom flere kapitler i *Grov Konfækt*. Den ble igangsatt av en av de norskfødte skribentene i København, Jacob Christian Bie. Hans pseudonyme *Philopatreias Trende Anmærkninger 1. Om de dyre Tider og Handelens Svagthed. 2. Om Rettergang. 3. Om Geistlighedens Indkomster*, utgitt i slutten av november 1770, avstedkom en lang rekke anmeldelser, motsvar, angrep og satiriske avleggere, ført i pennen av både kjente og ukjente skribenter

og pseudonymer, inkludert den konservative statsmannen Ove Guldberg, som senere skulle bli sentral i Struensees fall og avslutningen av trykkefriheten. Bie selv bidro under diverse forkledninger med å holde debatten varm. Som tittelen på hans første pamflett forteller, satte Bie følsomme temaer som økonomisk politikk, rettsvesen og presters lønninger på trykkefrihetens dagsorden. Denne debatten, som totalt kom til å omfatte 70-80 publikasjoner, ble til en nærmest selvgående organisme som levde videre etter kuppet mot Struensee og lenge etter at opphavsmannen Bie hadde trukket seg ut.

Debatter om konkrete økonomiske og politiske temaer skulle det imidlertid bli flere av, blant annet om bøndernes frihet og ikke minst om det statlige tallotteriet. De avslører alle hvordan politiske og økonomiske spørsmål sjelden kunne skilles fra moralisering (og sjikane). Maktmisbruk, egeninteresse og snylteri sto mot patriotiske dyder, som for øvrig var en slags universalreferanse for både radikale og mer konservative aktører. Patriotisme var skribentenes felles legitimeringsgrunnlag. Noen av trykkefrihetsdebattene kunne ha mer opplysningsfilosofisk tilsnitt, slik som Von Schmettaus historisk-kritiske Bibel-forståelse, andre kunne handle om enkelthendelser og -personer, spådommer og overnaturlige fenomener. *Grov Konfækt* gir et detaljert innblikk i store og små stridstemaer. Samtidig får første bind godt fram dynamikken i den »hastige selvorganiseringen af offentligheden som sådan« (GK I: 219). Selv om en usedvanlig leken og debattglad aktør som Bie framstår som en sentral og selvbevisst drivkraft i trykkefrihetens første fase, var han ikke alene om å bidra aktivt i forhandlingen av de nye tekstnormene i perioden, som Kjell Lars Berge ville kalt det. Refleksiviteten var åpenbart sterk blant alle aktørene, og bevisstheten om det eksepsjonelle i den nye situasjonen nedfelte seg i en rekke prosjekter blant trykkefrihetsskribentene for å registrere og vurdere det som strømmet ut fra trykkpressene. Trykkefriheten selv var et tema som ganske raskt ble bragt til torgs under det plutselige fraværet av både før- og ettersensur.

Den anerkjente historikeren Peter Frederik Suhm ble en viktig, om enn ambivalent, bidragsyter til debatter om trykkefrihetens gleder og misbruk både under og etter trykkefrihetsperioden. Litt overraskende løftes han i *Grov Konfækt* fram som en av de mest produktive, og også politisk radikale, aktørene i den nye trykkefrihetsoffentligheten. Riktignok ikke like produktiv som adskillig mer folkelige og stilistisk utfordrende skribenttyper som Martin Brun og Josias Bynch, som i motsetning til Suhm (men i likhet med J.C. Bie) hadde trykkefriheten som livsgrunnlag. Kommersielle interesser var en viktig motor. På hver sine måter hadde Brun og Bynch, respektløst og grovt moralisert over hyklerske prester, elendige professorer, ulærte embedsmenn (»skobørsterne«), snobbete oppkomlinger, overfladiske motedamer, falske fritenkere og andre upatriotiske snyltere, før de etter kuppet endte i en durabelig tekstlig kappestrid med hverandre, der de fra hvert sitt

tidsskrift forsøkte å overgå hverandre i religiøs fromhet! Dynamikken i trykkefrihetens offentlighet var aldri forutsigbar.

Det andre bindet av *Grov Konfækt* innledes med kapitler som tegner et bilde av trykkefrihetens sosiale og fysiske forankring i København. Den viser seg på flere måter, ikke minst gjennom tekstenes speiling av og kommentarer til helt konkrete københavnske forhold, som i kritikken av administrasjons- og embedsstrukturen, angrep på enkeltpersoner, diskusjoner av praktiske urbane utfordringer som kalde vintre, kjøttpriser, renhold, prostitusjon, fyll og groteske forskjeller mellom luksus og fattigdom. Men det handler også om den nye offentlighetens urbane topografi. »I en vis forstand skapte byen Trykkefriheden, ligesom Trykkefriheden skapte byen«, skriver forfatterne (GK II: 49). Selv om te- og kaffehusselskap kunne dukke moteriktig opp også i de københavnske trykkefrihetsskriftene, er det vertshusene, brennevinen og ølkulturen som var viktigste sosiale ramme for trykkefrihetsskriftene, og også et tilbakevendende tema i dem. Trykkefriheten ga levebrød til mennesker av ulike sosiale lag i byen. Denne sosiale differensieringen, preger også den offentligheten trykkefriheten ga opphav til. Det var en mangfoldig offentlighet, og *Grov Konfækt* demonstrerer hvordan denne mangfoldigheten også kan avleses rent geografisk. Ulike sjangre, temaer, diskusjoner, trykkerier, bokbindere, utsalgssteder og ikke minst lesergrupper var konsentrert i forskjellige deler av byen. Adressekontoret til Hans Holck på Amagertorv fungerte likevel som et slags trykkefrihetens sentrum, et fysisk og sosialt utgangspunkt for en lang rekke aktiviteter av publisistisk og praktisk art. Herfra kom *Adresseavisen* som var trykkefrihetens avis og *Magazin for patriotiske Skribentere*, hvis erklærte formål var å være arena for den nye trykkefriheten.

Kapitlet »Grove Folk skal have grov Konfækt«, et sitat fra et av de anonyme skriftene mot Struensee sommeren 1771 som også har gitt navn til hele verket, innleder den siste store bolken. Her skildres nemlig den nye fasen i trykkefriheten som innledes sommeren 1771 og som faller sammen med et alvorlig stemnings-skifte, som gjaldt denne offentlighetens egen arkitekt, Struensee. »Horeridebatten« kretset rundt hans person, som opphav til lempelsene i sedelighetslovgivningen, til åpningen av Kongens Have som arena for løsaktig atferd, og som mulig opphav til dronningens graviditet med sitt andre barn. Kongens psykiske sykdom ble et offentlig tema. Struensee reagerte mot stadig grovere angrep mot hoffet, ham selv og dronningen ved å innskrenke trykkefriheten i oktober 1771. Det nye kravet var at forfatter eller boktrykker skulle fremgå av alle skrifter, og det ga en viss disiplinerende effekt. Men i kulissene startet forberedelsene til det som skulle føre til kuppet mot Struensee 17. januar året etter. »Gjæringen« lot seg ikke stoppe.

Kuppet i januar, den påfølgende brutale »udfeielsesfesten«, landsforvisningen av dronningen og hennes datter samt fengslingen og de offentlige henrettelsene av

Struensee og hans medarbeider Brandt i slutten av april 1771, ga naturlig nok opphav til et vell av nye tekster og også nye journalistiske former. Som i Aften-Posten fra Adressekontoret, der ulike spalter presenterte henholdsvis rykter, reportasje og kommentar knyttet til den informasjonen som sirkulerte. Ville rykter, de groveste skildringer og bekymringer for informasjonens sannhetsgehalt eksisterte side om side i trykkefrihetsoffentligheten, som nådde sitt kvantitative toppunkt denne vinteren. Glede over Struensees fall dominerte, og det nye regimet lyktes i å få fremstående teologer til å argumentere for at det var Gud som gjennom kuppet hadde grepet direkte inn mot de diabolske maktrane. Slike argumenter fikk innpass blant trykkefrihetsskribentene, som ikke kunne unngå »Kapløbet mod den rigtige side«, som det heter i *Grov Konfækt* (GK II: 233).

Samtidig spredte det seg også en frykt for hvilke konsekvenser kuppet kunne få for selve trykkefriheten. Flere som også sto makten nær ønsket å bevare den. Men gjennom ulike rettsaker og signaler som skapte usikkerhet om trykkefrihetens grenser under det nye styret, ble trykkefrihetseksperimentet gradvis kvalt, uten offentlig debatt. Formelt sett var det over i november 1773, da det nye regimet også lyktes i å forme et bilde av trykkefriheten som et djevelens splittende verk som endelig var blitt nedkjempet.

Tobindsverket om trykkefrihetens tre ville år ender, som seg hør og bør, i en liten diskusjon om offentlighetsbegrepet. Habermas' berømte idealtipe avvises naturligvis, til fordel for en forståelse av offentlighet som et resultat av praksis. Offentlighet er noe som blir til og endrer seg gjennom de ytringene og kommunikasjonsformene som faktisk produseres innenfor skiftende mulighetsbetingelser. Og som det også har fremgått av bokens ulike kapitler, dreier dette seg ikke om ett enhetlig eller privilegert offentlig rom, verken fysisk eller imaginært, men mangfoldige manifesteringer av konkrete praksiser som involverte både aktører, materialitet og rom. »Offentlighed er noget, der sker, noget der gjøres, når der for eksempel responderes på et udsagn ved at indgå i en række aktiviteter og tage konkrete praktiske muligheder i anvendelse« (GK II: 417), skriver forfatterne.

Dette er et offentlighetsbegrep som jeg har stor sans for, og som gir mening etter nesten 1000 siders gjennomgang av skobørstefeider, tallotteridiskusjoner, »kendisporno« og »shitstormer«. Å skulle lete etter noe som minner om en borgerlig offentlighetsmodell eller et deliberativt demokrati her, er bortkastet tid. Det åpne og dynamiske offentlighetsbegrepet i *Grov Konfækt* fungerer godt også fordi det fremhever refleksivitet som en viktig del av offentlighetspraksis. Det vil si den fortløpende refleksjonen og diskusjonen som både skribenter og lesere fører omkring sin egen, og andres, ytringspraksis, om hva offentligheten er og bør være. Samtidig forklarer det hvorfor dette offentlighetskapitlet aldri

kunne plasseres først i verket, eller fungere som et analytisk premiss for den historiske gjennomgangen. Et fenomen som er hva det blir, fungerer ikke så godt som analytisk kategori. Om dette er en svakhet, noe jeg selv ikke nødvendigvis tenker at det er i et verk som dette, så kompenseres den uansett med en nesten insisterende empirisk detaljrikdom og formidlingskraft, som er trykkefrihetsperioden verdig.

Det er selvsagt dimensjoner ved trykkefriheten som mangler i *Grov Konfækt*. Forfatterne nevner selv innledningsvis enkelte store debatter som de ikke har gått inn på, for eksempel den om et universitet i Norge (GK I: 19). De har også eksplisitt konsentrert seg om trykkefrihetens hovedstad, København. I siste kapittel nevnes så vidt at der

også [er] trykkefrihedsskrifter fra Norge – Bergen, Trondhjem, Christiania; – fra den danske provins – Aalborg, Odense, Viborg, Sorø; fra hertugdømmene – Altona, Slesvig, Flensborg (se kort i kap. 5 og 20), men i antal publicerede skrifter er København dominerende.

Det er utvilsomt riktig, men samtidig er forholdet mellom trykkefrihetens sentrum og periferi et interessant og viktig tema. Hvordan preget trykkefriheten informasjonsstrømmene i riket? Var trykkefrihetsskriftene i periferien like eksperimenterende og utfordrende? Hadde de samme grad av tilknytning til lokale, urbane forhold? Første bind av *Norsk presses historie* (2010) gir noen indikasjoner for Norges del. La oss håpe på mer systematisk forskning på hva trykkefriheten gjorde med byer som Aalborg, Flensborg og Bergen!

Likevel. *Grov Konfækt* lykkes virkelig i å vise frem det disse tre ville årene i dansk-norsk historie hadde å by på av tenkelige og utenkelige utsagn, utvekslinger og språklige krumspring. Med sitt bottom-up perspektiv får verket frem både mangfoldet og mønstrene i den selvorganiserende offentligheten som trykkefriheten skapte. Uten å måle denne offentligheten om mot verken litterære kvalitetskriterier, begreper som »offentlig opinion« eller idealet en rasjonell, deliberativ, borgerlig offentlighet som kunne fungere som en samlet motmakt mot en undertrykkende stat. Likevel demonstrerer det betydning av trykkefrihetsperioden, som unikt intellektuelt, politisk og litterært eksperiment, gjennom detaljerte nærlesninger, analyser, grafer og ikke minst illustrasjoner. Tobindsverket er rikt illustrert blant annet med tresnitt og kopperstikk fra det 47. foliobindet i Luxdorfs samling (for øvrig det eneste bindet som ikke er online). Og bildetekstene er fyldig og pedagogiske. Grafisk og materielt er verket en fest.

Hvis 4,5 kilo *Grov Konfækt* finner veien til flere enn 1700-tallsspesialistenes kaffebord, har det likevel først og fremst med innholdet å gjøre. For det er altså

ikke tilfældig at den første grundige behandlingen av trykkefriheten kommer akkurat nå. Det er ikke bare forbundet med utviklingen innenfor offentlighetshistoriografien, der vekten på praksis, aktører og kommunikasjonskretsløp er blitt viktigere enn formelle strukturer og idealtyper. Det har naturligvis også å gjøre med vår egen tids medierevolusjon, med alle dens nyvinninger, utprøvinger, motreaksjoner og ikke minst dilemmaer knyttet til yringsfrihetens muligheter og grenser. Offentlighetsmodeller må tenkes på nytt i vår tid. Det gjør trykkefrihetens tre ville år gjenkjennelige og relevante for oss, 250 år etter.

Ellen Krefling

Kirsten Dreyer: Kamma Rahbek og livet på Bakkehuset. Syddansk Universitetsforlag, 2018. 458 sider. ISBN: 9788740831306. Vejl. pris: 325 kr.

Lone Krogsholm: Dristig som en mand. Renna Hauchs kvindeoprør. Storyhouse, 2019. 278 sider. ISBN: 9788711904367. Vejl. pris: 249,95 kr.

To markante kvinder i dansk kulturhistorie, Kamma Rahbek og Renna Hauch, har fået hver deres nye biografiske fortælling. Begge udgivelser er grundigt researchet med et stort materiale af erindringer, breve, samtidshistorie og fotos, der tilsammen tegner to overlappende tidsafsnit af en dansk 1800-talskultur. I bogen om Kamma Rahbek er vi med i de første tre årtier, også kaldet Guldalderen i dansk kunst og litteratur. Omkring Renna Hauch følger vi et længere stræk fra 1830-årene frem til 1890'erne og Det moderne gennembrud. Kirsten Dreyer supplerer og udvider kanon om Guldalderen i dialog med den velvoksne litteratur, som findes om Kamma Rahbek og Bakkehuset, Lone Krogsholm sammensætter en mosaik af personhistorie og tidsdebat ud af det stof om Renna Hauch, hun har trukket frem af arkivet.

Men selv om portrætterne af (for kortheds skyld) Kamma og Renna viser vidt forskellige kvinder, Renna er født 1811 og mere end en generation yngre end Kamma, der er født 1775, og selv om deres historier spænder over en dramatisk udvikling i europæisk historie fra Napoleonskrige og romantisk poesi til borgerlig forfatning og debat om demokrati, køn og konventioner, så er det også interessant, jeg havde nær sagt hyggeligt, at opdage fællestræk og kendte skikkelser på tværs af epokerne. På personplanet ser vi begge kvinder reagere på en karakteristisk måde mod den selskabelige norm og konvention, der omgiver dem. Kirsten

Dreyer fremhæver Kammas skræk for al 'affektation' og opstyltethed i manerer og relationer i det hele taget. Kamma bekendte sig til et naturlighedskodeks, som hun delte med sin mand, oplysningsmanden Knud Lyne Rahbek, og med tidsaldrens rousseauisme. En sådan arv fra Rousseau er også mærkbar hos Renna Hauch i et af de træk, Lone Krogsholm fremhæver i portrættet af hende, nemlig hendes konstante afvisning af, hvad hun opfattede som unaturlighed, hykleri og facader i det sociale liv, som fx kunne få hende til at vende om på fortovet for at undgå mødet med en af 'selskabet' (Johanne Louise Heiberg i sommerbyen Hellebæk). Egentlig var de begge, Kamma og Renna, mere forbundne med et naturlighedsideal, der stammede fra 1700-tallet end med den type romantisk natursværmeri, som prægede deres samtid og det miljø, de selv færdedes i. Kamma samlede, som vi ved, gennem 1810'erne og 20'erne hele rækken af romantiske håb, talenter og stjerner omkring sig til soiréer i Bakkehuset, hvoriblandt ikke mindst hendes svoger, den unge Adam Oehlenschläger, som hun kaldte Adagio, og med forskellig tilknytning senere, Johan Ludvig Heiberg, B.S. Ingemann, Grundtvig, Baggesen, H.C. Andersen, Poul Martin Møller. Og Renna på sin side var jo gift med den måske mest inkarnerede danske romantiker af dem alle, Carsten Hauch, som måske nu er gledet i baggrunden i litteraturhistorien, men som skrev drama, romaner og stærk poesi om stjernerne og verdensrummet («Pleiaderne ved Midnat» 1861). Hans tidlige virksomhed i prædarwinistisk naturvidenskab og naturlære stiller ham i en interessant position til datidens litterære miljø. Lone Krogsholm giver ham dog ikke mange rehabiliteringschancer, han er i hendes fremstilling set via sin 21 år yngre kones overbærende blik på hans praktiske kejtethed og via døtrenes fortælling om stemningen i det børnerige hjem, når døren til hans studereværelse var lukket med besked om at »Fader digter!«. Man kan spørge sig, om der lå en modstandsytring i det, når Kamma og Renna så stærkt hævdede naturligheden, sanddruheden og uforstiltheden som deres ideal, en modstand mod at falde på plads i de foreskrevne kvinderoller med deres krav om at behage og være tilpas. De var begge meget mere kammeratkvinder end fruere og musere i forhold til de mænd, de omgikkes.

Der var også reale bindeled mellem de to kvinders verdener, som mere end noget andet viser, hvor begrænset og indspist det kulturelle miljø var i Danmark omkring 1820. Alle kendte alle. I hvert fald anderledes sammenlignet med det 21. århundredes hurtige og fragmenterede offentlighed af journalistik, forskning, globale medier, og hvor kunst ikke har samme centrale rolle. Kamma og Renna mødtes ganske vist ikke fysisk, så vidt vi ved, men det *kunne* de have gjort. Oehlenschlägerfamilien var bindeleddet. Den helt unge Renna var veninde med Oehlenschlägers datter Lotte, og det var hos Oehlenschlägers, hun i en alder af atten traf husvennen Carsten Hauch og hurtigt derefter blev gift og bosat som

digterkone i Sorø. Renna fastholdt et langt venskab med Oehlenschlägers kone Christiane, som på sin side var Kammas yngre og tæt forbundne søster. Kamma døde imidlertid i 1829, det vil sige næsten samtidigt med at den unge Renna var blevet introduceret hos Oehlenschlägers. Hvilket alt sammen rigtignok mest er interessant som en privathistorisk detalje. Men læst på tværs af de to kvindelivsberetninger, viser det noget om, hvor tæt familiesystemer og embeds- og karrieresystemer var vævet sammen i datidens borgerlige liv. Således er det også slående at se den tråd, der går fra Knud Lyne Rahbek (Kammas mand), via Oehlenschläger til Carsten Hauch (Rennas mand). De afløste hinanden i det samme professorembede i Æstetik ved Københavns Universitet, oprettet til Rahbek i 1790, overtaget af Oehlenschläger i 1810 og derefter af Hauch i 1851. Rahbek og Hauch sad begge en periode i direktionen for Det Kongelige Teater. Særligt Krogsholms beretning, der har karakter af en mangelaget familiehistorie omkring hovedpersonen Renna, giver indsigt i familien som netværk og infrastruktur under karriere, udnævnelser og honette ambitioner. Det meste af bogen skildrer Rennas mange gøremål og virksomme støtte til husholdning og familieliv hos de otte børn og efterhånden 24 børnebørn i alle aldre. Man følger hendes fortsatte engagement med at give praktisk hjælp og opdrage de unge efter de Rousseau-inspirerede sundheds- og dannelsesidealer, der var hendes ledetråd. I øvrigt er både hendes og ægtemandens brevnøtater om de små børn meget indtagende, og stoffet formidler et signalement af en familiekultur hos dette ledende samfundslag, som ellers meget sjældent bliver synlig i historiske fremstillinger. Ej heller i de gængse biografier om store mænd, hvis offentlige meritter er grunden til at de skrives. Men flettet ind i billedet af Rennas dagligdags opgaver ser man også hendes kontrol med at få sønnerne sikret i embede og pigerne gift ind på rette trin af samfundspyramiden. Blandt sønner og svigersønner var en præst ved slotskirken i Hillerød, en rektor på Roskilde Katedralskole og en biskop for Sjælland. Men så var der også den af Renna meget afholdte svigersøn, en ateist og fritænker, der endte med at hænge sig. Man kan sige at Krogsholm her på en interessant måde får dokumenteret det respektable borgerskab fra dets uofficielle inderside, sådan som den udgøres af de små glæder, håb og sejre plus det, der ikke skal tales om. Det er på den baggrund, at portrættet af Renna Hauch og hele den lange film om hendes liv kommunikerer vellykket og får vist hende som den ener hun var, ukonventionel, handlekraftig, stridbar, ubestikkelig i små og store sager. Derom vidner også hendes lange forbindelse med Georg Brandes. Det var et venskab båret af respekt på begge sider og af det fælles engagement i en kamp for social ligestilling i et Danmark, som Renna med årene fandt mere og mere bornert og især præget af kristent hykleri. Hun deltog på skiftende afstand i det nystiftede Dansk Kvindesamfund, og hun meldte sig ind i Louis Pios socialistiske parti. I

Hellebæk hvor hun og børnebørnene ferierede om sommeren blev hun anset for en original af de mere mondæne feriegæster, her i citat fra en baronesse Dahlerup:

Carsten Hauchs enke boede nær mig i Hellebæk. Hendes Ydre var en træet Sliders, men hun var som hele sin Slægt klog og interessant. Hun bar gerne sit Haar udslagent og tog hvær Dag en Svømmetur, efter Folks Udsagn lige til Kullen. Ofte spadserede hun uden Strømper og Sko, men med en stor Rygsæk over Skuldrene ud i Bondelandet, her købte hun Fødevarer til sin store gæstfri Husholdning.

Da kraften til at være »dristig som en mand«, som hendes mand beundrende havde sagt, efterhånden begyndte at svigte, blev hendes kompromisløshed sat på prøve. Hun blev afhængig af børnenes goodwill. Hun tog sit eget liv i en alder af 85 år. Det efterlader vel et spørgsmål, som Krogholm ikke rigtig besvarer, om hvorvidt denne beslutning var en frihedshandling af samme format som hendes kompromisløse liv, eller noget mere tragisk, også set i historisk kønsrolleperspektiv.

Kamma Rahbek var måske nok i højere grad muse som værtinde for de mange kvikke hoveder og kulturelle aktører, der gæstede hendes berømte tebord i Bakkehuset. Men ikke en af de behagesyge. Dreyer fortæller historierne om hendes forhold til kendte personer i kredsen, som er fortalt før, men her dokumenteres bredt gennem brevvekslingerne og historiske oplysninger om lidt af hvert, havebrug, datidens lægemidler, indkøbslister og husholdningsregnskaber m.m.

Kammas forhold til historikeren m.m. Christian Molbech har tiltrukket forudgående skribenter og udlægninger. Var Kamma søsterlig samtalepartner, moderlig opdragerske eller netop Muse, måske mere? Dreyer breder brevvekslingen ud, men uden at rollespillet, de sjælelige dynamikker og den indbyrdes kontrakt mellem de to sættes på formel, hvilket kan føles lidt skuffende. Hentydningen til de tos spejling i epokens berømte dannelsesroman Goethes *Wilhelm Meister* er relevant, og materialet synes at summe af potentiale for videregående studier i den borgerlige psykes dannelse og seksuelle prægning i Danmark anno 1820. Slående at læse hvordan disse to mennesker, der begge var aktører i tidens ledende samfundslag, målrettet istandsatte et konfessionelt arrangement via brevskrivningen, et sted mellem psykoanalyse *avant la lettre*, skriftestol og diskursiv øvelse. Øvelse i hvad? »I en meningsfuld brevveksling«, noterer Kamma, »kan *alt*, hvad der vedkommer brevskriveren, interessere modtageren«. Med andre ord, en øvelse i at læse hinanden, at kunne navigere i forhold til de andre subjekter, tværs gennem konventioner og det borgerlige projekts ikke altid tydelige spilleregler. Interessant at tænke over, hvordan Kamma i sine breve »skriver sig selv«, også som en øvelse på tværs af kønsrollens spilleregler.

Vi ser hende i den svære rolle som reservemor og opdragerske for den 11-årige Johan Ludvig Heiberg, efter at hans far P.A. Heiberg, som var nær ven af huset, i 1799 var blevet landsforvist på grund af sine republikanske sympatier. Det at optage et barn hos sig var dengang ikke så sjældent, ofte den eneste løsning ved dødsfald inden for familien, men i dette tilfælde var der ikke familieband, og relationen mellem Rahbeks og Johan Ludvig var kompliceret af hans mors, Thomasine Gyllembourgs skilsmisse fra faderen og hendes nye ægteskab med den svenske baron Gyllembourg. Kammars forsøg som plejemor var, set på længere afstand, forårsaget af statspolitik og spændingerne i Europas historie, som på denne måde havde gjort et barn forældreløst og siden betroet det i hendes hænder. Så det er ikke så underligt at opgaven var svær. Det sidste illustreres godt via breve, billetter og Knud Lynes erindringer, men det kunne være interessant at bore mere i den politiske dimension af dette personforhold. De første årtier af 1800-tallet var dybt politiserede med censur og sindelagskontrol som følge af Danmarks placering i stormagtsspillet under den franske revolution og Napoleonskrigene. Hvordan påvirkede de politiske ideer hos Rahbekerne det barn, som politiske ideer havde gjort forældreløst og dernæst betroet i deres hænder?

Den europæiske samtidshistorie griber ind i begge de biograferede kvinders historie. Det mærkes tydeligst i Krogholms bog om Renna Hauch i skildringen af hendes tilknytning til Georg Brandes og hendes deltagelse i tidens sociale spørgsmål, kvindernes og arbejdernes kamp for ligestilling. Mindre i Dreyers bog, til trods for at Kamma Rahbek blev personligt berørt af både statspolitik, ved venen P.A. Heibergs landsforvisning og af Napoleonskrigenes virkning i Danmark. Ved englændernes bombardement af København i 1807 måtte hun evakueres, da faderens bryggergård blev ramt og brændte ned til grunden. Det er det kvindelige engagement, dannelsesperspektivet, opdragelsen, ståstedet i familie og venskabskreds, der bredes ud i bøgerne med meget stof og velindstrøede detaljer. Forbindelsen udadtil til den større europæiske historie og tidens tendenser er antydnet som løse ender, der giver lyst til at spørge videre. Blot som eksempel, hvad ville et gennemsyn af Knud Rahbeks artikler om storpolitik i hans mange tidsskrifter eller hans virke i foreninger, teater og selskaber, bibringe portrættet af Kamma Rahbek? De talte sammen, hun var en kammeratkvinde. Hvordan ville det forbinde hende og andre i kredsen omkring Bakkehuset med tidens rørelser? – Frem for alt, vi bliver inspireret til at spørge videre og søge efter tendenser ud fra disse to bøgers fremlæggelse af interessant personhistorisk research.

Flemming Behrendt: Livsrusen. En bog om Henrik Pontoppidan. Gads Forlag, 2019. 712 sider. ISBN: 978-87-12-05869-4. Vejl. pris: 399,95 kr.

Flemming Behrendt (født 1939) er formentlig det nulevende menneske i Danmark, og dermed i verden, der ved mest om Henrik Pontoppidan. I 1967 blev han cand.mag. fra Københavns Universitet med et speciale om »genetisk-tekstkritiske studier« i Pontoppidans forfatterskab. Derefter fik han en lang karriere uden for forskningen som journalist og redaktør, som spillefilmskonsulent ved Det Danske Filminstitut, som informationschef i Dansk Flygtningehjælp med meget mere. I årene 1996-98 havde jeg selv fornøjelsen af at arbejde sammen med Flemming Behrendt, da jeg var redaktør for *Berlingske Tidendes* lørdagssektion *Eksistens*, der skrev om filosofi, religion og livstydning; Behrendt var medarbejder ved sektionen på halv tid og skrev fra Paris, hvor han boede.

Efter sin pensionering ved årtusindskiftet vendte Behrendt tilbage til Pontoppidan. Han grundlagde Pontoppidan Selskabet i 2000 og netstedet www.henrikpontoppidan.dk i 2002. Og så tog han fat på at skrive sin store bog om Henrik Pontoppidan. Det tog sin tid, den lod til at svulme op undervejs, nogle har måske i perioder betragtet den som et »evighedsprojekt« eller ligefrem afskrevet den som en bog, der aldrig ville blive, men i 2019 landede *Livsrusen* med sine 707 meget tæt beskrevne sider på anmeldernes borde. I forordet beskriver han den selv som papirsiden af en triangel, der som sine andre sider har netstedet med dets mange kilder og en studieudgave af biografien i e-bogsform, der rummer endnu mere stof, flere kommentarer og noter end papirudgaven. Et mastodontisk projekt er dermed afsluttet.

Flemming Behrendts livsbane med Pontoppidan er fascinerende. Det er som om, han træder ud af det lange og brogede arbejdsliv, ser sig lidt omkring og derefter siger »Nå, hvor var det vi kom fra? Pontoppidan!« Selv fremstiller han det som om det skete lidt mere tilfældigt. Han hørte, at Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ville genudgive *Det forjættede Land*; han ville gerne stå for udgivelsen for at tjene lidt penge i sit otium og sendte dem sit speciale. De havde dog givet opgaven til en anden, men han fik i stedet lov til at udgive Pontoppidans små romaner (1999, 2004, 2011). Og så voksede ambitionen om at skrive den store bog. Han har selv i et interview med *Kristeligt Dagblad* 13. september 2019 formuleret bestræbelsen som at gøre det »som ingen tidligere Pontoppidan-forsker havde formået« – at skrive en bog, der udfordrede Pontoppidans eget selvbillede.

Jeg står selvfølgelig på skuldrene af alle Pontoppidan-forskerne før mig. Jeg har også arvet flere af deres arkiver, så jeg, som en kolibri kan, har kunnet hæve mig over mine forgængeres ørneflugt, men min egen familie

har undertiden tvivlet på, om jeg nogensinde blev færdig med den bog, så det er rart at have fuldendt projektet.

Livsrusen er en mareridtsopgave for en dagbladsanmelder. Vi – jeg taler af mange års erfaring – kan ikke lide alt for store bøger, for vi skal på grund af avisens deadline læse dem meget hurtigere, end vi bryder os om, samtidig med at vi skal passe vore øvrige gøremål. En frustration over arbejdsvilkåret kan let forskyde sig til en irritation over bogen: den er alt for lang, den er uredigeret, den kunne med fordel have været 300 sider kortere osv. Og hvis bogen er lang, er det bedst, at den er »uhyre velskrevet«, at den er fortalt, så den suger én igennem sig, at man læser (og er) i flow. Det er ikke så godt, hvis bogen er meget rig på stof og detaljer, for selv om man nok får lov at skrive langt i avisen om en stor bog, er det begrænset, hvor meget man kan nå at behandle, og så bliver man som anmelder ærgerlig over den overfladiskhed, man er tvunget ud i. For man ved jo godt, at forfatteren sidder et sted derude, forventningsfuld, her hvor dommen over så mange års arbejde skal falde.

Alle dagbladsanmelderne sprællede i dette net, da det gjaldt *Livsrusen*. De havde ikke tid, de havde ikke plads, de vidste nok heller ikke så meget om emnet som forfatteren. Med forskellige vægtninger endte de derfor alle på et dobbelt votum: bogen er uafviselig, det er den ultimative biografi om Henrik Pontoppidan, den vil aldrig blive overgået i nuancer og detaljer. Men den er samtidig utrolig majsommelig at læse, den er mere »letters« end »life«, den forspilder chancen for at blive en folkebog, den bliver mest en ophobning af stof, en materialesamling, en mosaik, Behrendt fortæller ikke, eller han gør det alt for lidt, han fortolker heller ikke, han kommer ikke med egne holdninger, i hvert fald gør han det alt for lidt.

Men hvis anmelderne har ret, hvorfor i alverden har Behrendt så skrevet bogen på den måde? En oplagt forklaring kunne være, at den har været så mange år undervejs, og at han har gennemset så mange kilder og oparbejdet så meget stof, at han simpelthen har mistet grebet om materialet. Eller også har han trodsigt nægtet at acceptere den tilskæring og formgivning, som det ville indebære at forvandle materialet til en bog og dermed også spilde det stof, der ikke kunne komme med. Det kunne dog være kommet med over i e-bogsudgaven, som allerede nu rummer 500 sider mere end papirbogen. Spørgsmålet er, om det kan være andre og mere principielle grunde til, at bogen ser ud, som den gør.

Jeg vil her forudskikke, at jeg finder nogle af dagbladsanmeldernes indvendinger, frustrationer og irritationer berettigede nok. Andre har med ovennævnte læsebetingelser og måske også skæve genreforventninger at gøre. Er *Livsrusen* overhovedet at betragte som en Henrik Pontoppidan-biografi?

Det fremgik af en samtale med lektor Jon Helt Haarder på Syddansk Universitet 11. november 2019, at Behrendt egentlig ikke selv ville kalde sin bog for en biografi, men han havde i visse situationer set sig nødet af forlaget. Flere af dagbladsanmelderne omtaler den også som en biografi, selv om den på omslaget betegnes som en bog og på følgesedlen som et portræt. Men hvad er så forskellen på biografi og bog?

Livsrusen er virkelig ikke en psykologiserende bog og i den forstand er det definitivt ikke en biografi. Man diskuterer ofte, om biografen fatter meget stor sympati for eller – i den evige jagt på sit eget væsen, den gåde man altid er for sig selv – spejler sig i den biograferede, om der bliver »blandet blod« på en eller anden uheldig og uigennemskuelig måde. Det er der ingen fare for her. Behrendt skriver meget distanceret og »objektivt«. Hvis det ikke var, fordi det lød for underligt og også er lettere overdrevet, kunne man sige, at han skriver om Henrik Pontoppidan, som om han ikke var et menneske, men mere et naturfænomen, f.eks. en bjergkæde, som han kortlægger og beskriver uden at antropomorfinere sin genstand på nogen måde.

Det er utvivlsomt et bevidst valg. Da Behrendt kender Pontoppidan bedre end de fleste, ved han også, hvor svær han er at indkredse: som privatperson, som psykologisk type, som holdningsmenneske, som menneske i det hele taget. Han unddrager sig, selv om det bedømt på hans barndom og ungdom i Randers, hvor han strejfede rundt i byen, blev en naturlig leder i elevforeningen *Valhal* og var en førende kavalier til danseballerne, bestemt ikke virkede som om, det var denne form for skyhed, der blev lagt op til. Sker der noget afgørende, da han bliver forfatter? Opdager han, at han må trække mere på sine indre ressourcer og ikke fortabe sig alt for meget i omverdenen og i udadvendt virksomhed? Måske. Men Behrendt strækker sig meget sjældent fortolkende ind over Pontoppidans »urørlighedszone«, som Løgstrup ville have kaldt det. Der er noget næsten usamtidigt over Behrendts kølige distance, så sandt som vi lever i en tid, hvor vi gerne vil »helt ind i sindet«.

Fremstår Henrik Pontoppidan som et sympatisk menneske i *Livsrusen*? Behrendt udtaler sig selvfølgelig ikke direkte om den ting. Nogle af de få bevarede udsagn fra den første hustru, Marie, og fra den anden hustru, Antoinette, rummer en udpræget ømhed – »Han har nu alligevel ikke været så trollet, som mange har troet og ynket mig for«, skriver Antoinette i et brev (525) – der fortæller os, at han ikke kan have været en helt skidt karl. Men han gør sandt at sige et tvetydigt indtryk. Han kan virke forfængelig i en meget dyb forstand, som når han i sine selvbiografier retrospektivt tilrettelægger sin egen livsbane, og han kan også livet igennem virke svingende eller direkte illoyal over for mennesker, han møder. Men sagen er nok, at han kæmpede for at bevare sin uafhængighed; andres ønske om

tætte sociale relationer kan jo dække over andet end en spontan følelse af sympati og sjælens samstemmighed, måske vil de selv bekræftes eller have én med i en klub, og det var sikkert fornuftigt nok at holde offentlige åndskæmper som Brandes og Bjørnson ud i armslængde.

Som Lasse Horne Kjældgaard meget præcist skrev i sin anmeldelse i *Politiken* 21. september 2019:

Henrik Pontoppidans egen styrke og selvstændighed får man et stærkt indtryk af igennem Behrendts grundige gennemgang af hans omgang med Brandes-brødrene og bevægelsen omkring Det moderne gennembrud. Ubesværet og uskadt bevæger Pontoppidan sig ind og ud ad dette kraftfelt, hvor der ellers var enorme ødipale energier på spil. Andre store forfattere – som Johannes Jørgensen, Holger Drachmann og Karl Gjellerup – fik brandsår på sjælen, først som glødende tilhængere af bevægelsen omkring Det moderne gennembrud og senere som mindst lige så glødende modstandere. Det gjorde Pontoppidan ikke. Det var han både for ironisk og individualistisk anlagt til.

At Pontoppidan så også retrospektivt i skildringen af sit liv i sine selvbiografier søgte at foregive en uafhængighed, hvor den endnu ikke forelå, er mere ejendommeligt. Trahimur (*Vi føres*), sagde han med henvisning til et angiveligt opdigtet valgsprog hos Augustin. Men selv ville han alligevel ikke fremstå som ført af tilfældigheder og vekslende påvirkninger. Han ville på en måde helst slet ikke »ses« af andre. Der er i den forbindelse noget tragisk i petit format over hans død; den yngre forfatterkollega Knud Sønderby har set den ensomme og hvidhårede olding gennem et vindue og fortæller om det i et avisinterview (659), og det tapper tilsyneladende Pontoppidan for hans sidste livslyst at blive udleveret på denne måde, selv om man vel kunne synes, at der ikke var noget skamfuldt over at blive en gammel mand.

Det har været kritiseret, at Behrendt gør så meget ud af dels Pontoppidans mange økonomiske mellemværender med diverse forlag, dels redegør så fyldigt for receptionen af værkerne dengang, de udkom. Er det af nød? Fordi han nu en gang kun vil skrive om det, han kan kildebasere? Det tjener imidlertid også som en affortryllelse af kategorierne »forfatter« og »forfatterskab«. Man kan let, ikke mindst i en forfatter(skabs)biografi, komme til at idealisere og heroisere forfatteren, han kæmper med både sig selv, Gud, Fanden og Verdensaltet, han løser Orions lænker, han er prototypen, den første blandt ligemænd, på alle de processer, der har med individualisering, selvrealisering og dannelse at gøre, han er på en eller anden måde ikke af denne verden. Men ud over sygdom og familiære trakas-

serier er der nok ikke noget, der mere probat end økonomi og forlagsforhold kan minde os om, at forfatteren er en ganske almindelig dødelig, der skal opretholde livet og navigere på et marked, hvor han skal sælge sig selv og falbyde sine varer. Det er fascinerende at se, hvordan en så stor og kanoniseret forfatter som Henrik Pontoppidan næsten kun kunne klare dagen og vejen ved fiksfakserier. Det stærke fokus på datidens reception tjener et lignende formål: vi følger forfatterskabet forfra, vi ser det i døgnets rejsestald og ikke i den form for idéhimmel, som den kanoniske værklister ofte kan ligne.

Som holdningsmenneske er Pontoppidan interessant. Han kan periodevis og på enkeltområder have meget stærke holdninger, til f.eks. forsvarssagen og det sønderjyske, til provisorieårene og til landarbejdernes forhold, til kristendommen og til kirken og dens mænd. Men han er ikke konsekvent og konsistent livet igennem. Han er heller ikke en konverteringernes mand, der efter en omvendelse pisker sit tidligere jeg ubønhørligt. Han er ikke for fastholdere, som en senere forfatter sagde om sig selv. Ville han gerne være venner med alle og altid give den sidste ærede taler ret? Nej, der er ikke noget, der tyder på menneskefrygt eller behagesyge. Han vægrede sig som nævnt ved at komme under stærke individers indflydelse. Måske er det denne vægring, der kommer til udtryk i hans temmelig ondskabsfulde skildringer af førerskikkelserne, en færgeoverfart med Brandes, en foredragsoplevelse af Bjørnson.

Behrendt forsøger ikke at trænge ind i gåden Pontoppidan. En væsentlig bestræbelse i *Livsrusen* er at demaskere forfatterens egne selvbiografier og vise, at de i en vis forstand er lige så meget fiktionsværker som de store romaner. Bl.a. argumenteres der overbevisende for, at ungdommens rejse til Schweiz og den mytologiske bestigning af bjerget Faulhorn på forskellig vis er fortegnet og dramatiseret i diverse versioner. Jeg tror, at ambitionen om afsløring er afgørende for bogens ikke-psykologiske karakter. Når anliggendet er at afsløre en bestemt type fortælling, kan det virke forvorpent og utidigt at erstatte den med en anden, måske også forsimplet, fortælling. De problematiske selvbiografier skal ikke erstattes af en problematisk biografi, men af en bog alene baseret på det, vi med sikkerhed og sandsynlighed kan vide, bl.a. gennem de talrige brevkilder.

Når man følger Behrendts analyser af selvbiografierne, ser man, hvordan Pontoppidans uafhængighedstrang kommer til udtryk i diverse retoucheringer og omredigeringer af de faktiske forhold i fortiden. Han var hele tiden sig selv, også da han var undervejs til sig selv! Der er en egen poetisk konsekvens i, at den ven, der i ungdommen har størst indflydelse på ham, Schaff, er en opdigtet figur (som det har været kendt længe), reelt Pontoppidan selv som ældre, der optræder i den rolle, der dyrkes i aviser og dameblade, som den der formår at gå tilbage i tiden og give nogle velvalgte råd til sit yngre selv.

Jeg er personligt lidt i tvivl om, hvor moralsk fordømmende man skal være over for denne type redigering i egen fortid. En del af det er måske mindre intentionelt og mindre kalkuleret, end man skulle tro. Forfattere og andre tænksomme personer vil altid være i gang med at grunde over og »processere« deres egen fortid, og visse efterrationaliseringer kan umærkeligt sætte sig igennem, også før erindringer bliver fæstnet på papir. Behrendt er da heller ikke ude på at fordømme. Han vil blot gøre op med traditionen for at betragte Pontoppidans selvbiografier som autoritative sandheder, der så i næste ombæring kan udgøre biografiske fortolkningsnøgler til værket. Som flere anmeldere har bemærket, er det f.eks. en af bogens fortjenester at vise, hvor langt Pontoppidans egne familieomstændigheder var fra de belastende og konfliktfyldte forhold, vi møder hos Per Sidenius i *Lykke-Per*.

Det er fristende at sige, at Pontoppidan først og sidst var romanforfatter. Hans journalistik og kommentarer er ikke så interessante, og som Behrendt bemærker, rykkede det først for alvor i hans reportagestof, når det kom ind i det litterære værksted. Måske er det ligefrem sådan, at hvor ganske mange forfattere er skribenter, der så også skriver romaner (som kritikeren James Wood har sagt om Flaubert), er det omvendt med Pontoppidan. Han interesserer sig for fiktive verdener, for karakterer og for alt det, der hører romaner til. Og så er han nogle gange også bare skribent for at få brød på bordet, men det interesserer ham ikke for alvor. Ved en forfatter som Martin A. Hansen kan man nogle gange få den fornemmelse, at han næsten hellere ville skrive dagbøger og breve end fiktion. For det var nu en gang så djævelsk brydsomt at skrive det sidste, selv om han beklager sig særdeles meget, måske symptomalt (skammen ved overspringshandlingerne!) over det første. Pontoppidan beklager sig nu også meget i de mange breve, Behrendt citerer fra.

Arbejdet går alt for langsomt, der er meget sygdom, han fejler både det ene og det andet. Behrendt antyder sine steder, at det måske er skaberi og røgslør med alt den sygdom. Måske vil Pontoppidan – det er min udlægning – ikke afsløre hvor let det rent faktisk er for ham at skrive, fordi der selvfølgelig altid kan være brug for at købe sig tid, hvis man har lovet sig bort til flere sider eller været lidt for optimistisk, når man solgte en idé.

»Om du lod mig være Digter, Folkets Præst«, skrev Martin A. Hansen som yngre til Vorherre i sin dagbog. Med det mente han givetvis, at han så forfattergerningen som en mulig vækkende og folkeopdragende bestræbelse. Pontoppidan blev ikke præst selv om han var ud af en vældig præsteslægt, men Behrendt skriver i sin prolog (10), at »Danmark blev hans sogn«. Det skal ikke forstås på den måde, at Pontoppidan alligevel blev en slags forkynder, måske tværtimod. Tilføjelsen lyder nemlig: »Med præstens selvfølgelighed gik han ind og ud af alle miljøer i hele landet«. Romanforfatteren er som præsten ikke helt af denne verden.

Han er som en fremmed og kan derfor færdes alle steder. Som en journalist eller en sporhund på jagt efter historier. Alt er i en vis forstand materiale for ham.

Det, der f.eks. interesserer Pontoppidan ved kristendommen, er måske ikke så meget at være imod den eller at have en hemmelig sympati for den. Det er radikaliteten i den, der interesserer ham. Han er som en Kierkegaard, hvis man forestiller sig en Kierkegaard, der ikke selv har en »interesse« i kristendommen. At noget så radikalt som evangeliet kan blive establishment, at hykleriet altid ligger på spring, eller virkelighedsforvanskningen eller muligheden for radikaliserings. Det er derfor en misforståelse at lede efter hans eget bud på kristendommen eller hans egen jakobskamp. Det samme gælder de politiske lidenskaber, den sociale reformkamp, ægteskab og kærlighed, de personlige relationer. Alt er materiale til brug eller undersøgelse. Romanforfatteren med hans indbyggede refleksive og ironiske overblik vil altid vinde over holdningsmennesket. Det er selvsagt også det, der betinger det berømte »tvesyn«. At Pontoppidan på den måde er »ingen« som en anden Odysseus eller altid optræder under maske er baggrunden, tror jeg, for Behrendts fremstillingsmæssige askese, hvad hans personlighed angår.

Behrendt er dog ikke helt konsekvent i sin reservation. Nogle gange lader han en bemærkning falde, en vurdering, en tolkning. Der er noget koket over det, som om han vil sige til den sultende og tørstende læser: Jeg har alt det, du så gerne vil have, men du får kun lige lov til se en flig af det. Eller som Rasmus Vangshardt sagde med en fin formulering i sin anmeldelse i *Kristeligt Dagblad* 11. september 2019: »Når Behrendt er bedst, bruger han sin beherskelse af det omfattende stof til at fortælle historie i et domsfældende, men let tråd. Det er underspillet alvidenhed med en snert af ironisk fornemmelse for det skæbnesvangre«.

Det kan sine steder irritere, at Behrendt bliver stående i kulissen og ikke tager blot et enkelt lille skridt ind på scenen. På side 523 får vi f.eks. at vide, at Vilhelm Andersens bog om Pontoppidan fra 1917 med sit fokus på kroniken »Ørneflugt« og sin introduktion af begrebet »tvesyn« »for næsten altid [blev] bestemmende for almenhedens opfattelse af Pontoppidan«. Aner man at Behrendt beklager dette forhold? Måske. Vi får ikke mere at vide. Mere grelt er det, at han på side 354 skriver om *Mimoser* og *Spøgelser*, to tidlige romaner, at »Pontoppidan havde i disse to bøger taget af hovedstolen, og derfor måtte de konfiskeres, bortvises fra forfatterskabet og glemmes«. WTF, som de unge siger. Selve hovedstolen! Det er et voldsomt udsagn med store biografiske og/eller fortolkningsmæssige implikationer, men dem holder Behrendt for sig selv.

Når Pontoppidans søn Steffen på side 617 efter en kilde (Harry Søiberg) citeres for udsagnet »Far har haft mange Piger«, indlader Behrendt sig ikke på at fortolke eller spekulere over udsagnet. Det er ikke, fordi jeg er voldsomt nysgerrig efter slibrigheder, men i betragtning af, at Pontoppidan har skrevet så meget

om spændingsfeltet mellem ægteskab og kærlighed og i flere tekster skånselsløst hudfletter en forceret idyl i det »lykkelige« ægteskab, i f.eks. »Naar Vildgæssene trækker forbi« og for fuld udblæsning i *Den kongelige Gæst*, ville det ikke være uvelkomment at høre, hvordan Behrendt forstår sønnens udsagn: Tror han, at Pontoppidan havde realiserede affærer og kærlighedsforhold uden for ægteskabet med Antoinette, eller var der tale om mere uskyldige relationer, hvor forfatteren nød opmærksomheden fra de yngre beundrerinder, som Behrendt beretter om på de efterfølgende sider? Var Pontoppidan selv uden for idyllen som plaget samvittighed, eller stod han inden for havelågen som den stoisk trofaste, men alvorligt fristede ægtemand?

Andetsteds undrer man sig over, hvor langt Behrendt pludselig går i fri spekulation, som når han formoder på s. 643-44, at det måske egentlig var Pontoppidans første hustru Marie, der udså sig ham og ikke omvendt, som det fortælles i selvbiografierne, og at han måske som lillebror har været erstatning for sin storebror, forstanderen, som Marie meget vel som højskolepige kan have været betaget af, men han var jo gift!

Det er spændende og underholdende, men hvorfor slår Behrendt sig løs lige her og ikke hvad angår »Fars mange Piger« eller så mange andre steder?

Et andet hjertesuk fra anmelderen er, at det kan være svært at bruge *Livsrusen* som det opslagsværk, den ellers lægger op til at kunne være gennem sin utrolige stofmængde. Som den amerikanske litteraturforsker David Perkins har sagt om det at skrive litteraturhistorie, står man ofte i et genremæssigt valg mellem fortælling og leksikon: fortællingen sikrer sammenhængen, men med store omkostninger på grund af selektion og narrativ konstruktion; leksikonformen sikrer overblik og stofdybde, men parcelleret ud i enkelte opslag og dermed på bekostning af fornemmelsen af forbindelser, sammenhæng, flow. *Livsrusen* sætter sig mellem de to stole; den er fortælling, fordi den er opbygget kronologisk, men den er samtidig leksikal i sin stofmængde og sin fortællende-fortolkningsmæssige askese. Her ville det have hjulpet med et værkregister og måske også en pointering af kronologien i indholdsfortegnelsen. Det kan afhjælpes ved at inddrage e-bogsudgaven, hvor man kan bruge søgefunktionen som et de facto værkregister, men de, der lader sig nøje med den fysiske bog, kunne godt have været hjulpet lidt mere på vej.

Et tredje problem er de omkostninger, Behrendts kildebaserede, kronologiske fremgangsmåde får for fremstillingsformen. Når han f.eks. skriver om ungdommens rejse til Schweiz, skriver han det, der kan kildebaseres ud fra de samtidige kilder. Pontoppidans fortegnelser og versioneringer af rejsen må vi vente adskillige hundrede sider på, fordi de først falder i senere skrifter og i selvbiografien. Det samme gælder mødet med den første hustru, Marie. Det forspilder naturligvis

nogle muligheder for pointering, når »sandhed« og »digtning«, hvad bestemte episoder angår, nærmest står i hver sin ende af den enorme fremstilling.

Trods disse forbehold er *Livsrusen* en kæmpestor og imponerende bedrift. Her kan man virkelig følge Pontoppidan, år for år, værk for værk, bekendtskab for bekendtskab, vel at mærke ud fra hvad der kan kildebaseres. Men den er krævende. Man kan ikke sætte sig hen i en lænestol med den og tænke: Nu kan jeg endelig få noget at vide om ham Pontoppidan og hans bøger, som jeg aldrig har fået læst. Der skal arbejdes. Jeg ved ikke om man kan kalde bogen »indforstået«, som en anmelder gjorde, men den forudsætter, at man enten har et vist kendskab til forfattereskabet eller i hvert fald en meget stor nysgerrighed og appetit på det. Og så skal man tage sig god tid, fordi bogen ikke indbyder til læseflow. Jeg foreslår 10, 20 eller 30 sider om dagen, som man nu har tid og ork til. Man skal glæde sig over stofmængden og detaljedybden, over fornemmelsen af at følge livet-levet-forfra og ikke genopløjet i erindringer, over den nøgterne affortryllelse af forfatterhvervet, over den psykologiske og fortolkningsmæssige askese, der giver læseren plads til at tænke og vurdere selv, fordi man ikke her skal bindes forskelligt på armet eller se på, at der skrives dækningsløse checks ud.

Er det en bog eller en materialesamling? Underholdning eller arbejde? *Livsrusen* forener denne lidt ufrugtbare modsætning ved at være en arbejdsbog. Selv har jeg taget mange siders notater til *Livsrusen*, og jeg glæder mig til at genbesøge dem og yde dem større retfærdighed, end man kan i en anmeldelse. Et seriøst fremtidigt arbejde med Pontoppidans liv og værk må nødvendigvis basere sig på denne bog, og e-bogen og netstedet, hele triangelen.

Nogle gange siges det om kristendommen, at man gennem afmytologiseringen skal fjerne den falske forargelse, så den sande kan træde frem. I tilfældet *Livsrusen* vil Flemming Behrendt fjerne den falske fortryllelse, så den sande fortryllelse kan træde frem. Den sande fortryllelse ved Henrik Pontoppidan ligger ikke i Personen, i Livet, i Forfatteren som en heroisk skikkelse. Den ligger i værket, i kunsten. Og Behrendt ruller livets store sten til side for os, så vi ubekymrede og fordomsfrie kan træde ind og se på værket i dens egen ret. På lidt paradoksalt vis er der derfor en stærk antibiografisk impuls i denne meget omfattende biografi, nej nu forglemmer jeg mig, det er jo slet ikke en biografi.

Nils Gunder Hansen

Benedikte F. Rostbøll (udg.): *Karen Blixens afrikanske farm. En brevsamling 1913-31. Bd. 1-2 Gyldendal 2018. 434 sider og 402 sider. ISBN: 9788702176117. Vejl. pris: 499,95 kr.*

Der er skrevet mange bøger om Karen Blixens forfatterskab, og hendes liv har også været belyst og analyseret, ikke mindst gennem hendes breve – hvor der til dato har været tre udgivelser på dansk. I 2018 kom den seneste, Benedikte F. Rostbølls *Karen Blixens afrikanske farm. En brevsamling 1913-31*.

Behøver vi endnu en udgivelse af breve til, fra eller om Karen Blixen?

Ja, det gør vi! Først og fremmest hvis man som biografisk interesseret ønsker et mere fuldstændigt billede af forfatterens økonomiske og praktiske kamp for farmen, og dermed hendes forsøg på at skabe og opretholde sin frihed i de 19 år, hvor hun boede i det daværende Britisk Østafrika. Men også hvis man vil vide hvordan familieaktieselskabet Karen Coffee Co. Ltd. – det var kaffefarmens officielle navn – blev drevet og især finansieret. Fra Danmark.

Den form for viden har ikke været tilgængelig i tidligere udgivelser af forfatterens breve.

I den første fra 1978, Frans Lassons *Breve fra Afrika 1914-1931*, var mange breve simpelthen udeladt, mens andre var kraftigt beskåret. Årsagen blev opgivet til at være den særlige omgangsform og -tone der var i kredsen omkring familierne Dinesen og Westenholz, med et frisprog udgiveren dengang mente var for privat til offentliggørelse. I 2013 kom den næste udgave af Blixen-breve, Marianne Juhl og Marianne Wirenfeldt Asmussens *Karen Blixen i Afrika. En brevsamling 1914-31*, men her manglede andre breve, nemlig hele korrespondancen med Aage Westenholz, Karen Blixens morbror, som organiserede finansieringen og som formand forhandlede beslutningerne i familieaktieselskabet, der skulle være det nygifte Blixen-pars økonomiske livsgrundlag. Man fik i 2013 ikke adgang til Westenholz' privatarkiv, og interesserede måtte derfor henvises til de uddrag af otte af hans breve, der var trykt i en bog fra 1982, der dog havde et helt andet mål end at afdække økonomi – Anders Westenholz' *Kraftens horn. Myte og virkelighed i Karen Blixens liv*.

Efter Juhls og Asmussens firebinds-udgivelse, hvor man først og fremmest kunne læse breve skrevet af Blixen i rollen som *storyteller*, mente Westenholz-familien, at tiden var inde til at høre Aage Westenholz egen stemme. Privatarkivet fra årene 1913-31 med omkring 300 breve, blev derfor åbnet for litteraten Benedikte F. Rostbøll og erhvervshistorikeren Per Boje.

Familien Westenholz' motiv har tydeligvis været, at man ved at frigive brevene bedre kunne få belyst spørgsmål som økonomi, ejerforhold og drift af kaffefarmen – og derved også imødegå det udsagn, der var blevet en slags sandhed om Karen Blixens år i Afrika, fortællerjegets indledningsreplik i erindringsværket *Den afri-*

kanske Farm (1937): »Jeg havde en Farm i Afrika, ved Foden af Bjerget Ngong«. Her forties det, at der var en – for de fleste ukendt – mandlig hovedperson bag hendes fortælling fra Afrika.

2018-udgivelsen består af to bind på i alt 846 sider. I bind I optrykkes brevene kronologisk, heraf er ca. halvdelen Karen Blixen og Aage Westenholz' breve til hinanden, mens resten af bogen udgøres af Westenholz' korrespondance med hendes mand, Bror von Blixen-Finecke, de første syv år *managing director* for Karen Coffee Co. Ltd., breve til og fra Blixens mor, Ingeborg Dinesen, samt en længere korrespondance med Thomas Dinesen, der tilbragte to år i Østafrika hos sin søster. Der er desuden breve udvekslet med andre familiemedlemmer eller personer, der enten var aktionærer eller havde med farmens drift eller økonomi at gøre. Bind I indledes med et 19 sider langt forord af Benedikte F. Rostbøll.

I bind II får vi først 100 siders noter til brevene, heri endnu en gang alle Bror Blixens breve, nu oversat til dansk. Derpå følger Aage Westenholz' kulturhistorisk interessante rejsedagbog fra hans 4-måneders besøg på farmen i 1921, og til sidst professor Per Bojes afhandling om Karen Coffee Co. Ltd.'s historie – der begynder foråret 1913, hvor Bror Blixen rejser til British East Africa for at finde og købe en farm, og slutter med tvangsauktionen i 1932, efter at Westenholz havde trukket sig tilbage som formand.

I bind I's forord præsenteres vi for litteraten Rostbølls bud på, hvad der kan læses frem af de optrykte breve – dog primært af korrespondancen mellem Karen Blixen og Aage Westenholz. Brevene mellem dem er både formelle breve og ven-skabsbreve, nogle gange godt blandet sammen, som når Aage Westenholz et par steder har svært ved at finde balancen mellem at være niecens finansielle rådgiver (og arbejdsgiver), og hendes »hengivne Onkel«. Det må selvfølgelig ses i lyset af brevskrivernes familierelation og fælles familiehistorie, men Blixen er bedst til at håndtere dobbeltheden. Hun virker kort sagt mere kontrolleret, eller som Rostbøll skriver, mere velovervejet i sin brug af retoriske virkemidler; der er således færre litterære referencer og essaylignende indslag i hendes breve, end man ellers møder hos hende. Hendes taktik i brevvekslingen synes formet af, at farmens overlevelse kom før alt andet, og at Aage Westenholz' moralske, praktiske og økonomiske støtte til familieaktieselskabet var vigtig og for enhver pris måtte bevares.

Vi får også at vide, at Karen Blixen altid bakker op om sin mands til tider ret vidtgående dispositioner – selv da han i 1920 pantsætter hendes møbler, for hvad der ville svare til 200.000 nutidskroner for at kunne betale et tvivlsomt lån, kritiserer den loyale hustru ham ikke.

Det kan dog undre, at Rostbøll kun omtaler resten af brevene – den omfattende korrespondance med Bror Blixen, med Thomas Dinesen, Ingeborg Dinesen og

mange andre, dvs. over halvdelen af bind I – som et »supplement«. Man aner her en konflikt knyttet til udgivelsen: mellem rettighedshaverne til Westenholz' arkiv, der kan have sat som betingelse, at alle dokumenter til fortællingen om økonomi og drift af kaffefarmen blev fremlagt, og litteraturhistorikeren, der interesserede sig mere for relationen mellem den berømte forfatter og hendes »hengivne Onkel«.

Hvis man ønsker en nøgle til dette forhold, skal man begynde med forordet. Hvis man interesserer sig mere for de driftsmæssige, juridiske og finansielle forhold, skal man begynde med bind II med Per Bojes virksomhedshistorie. Hvis man interesserer sig for livet i Østafrika i 1920'erne og den lange rejse derned, skal man begynde med Westenholz' velskrevne rejsedagbog. Hvis man bare beslutter sig til at læse brevene fra a til z, bliver man godt underholdt – men også hurtigt afledt eller distraheret.

Det skyldes, at det er breve, vi læser. Andre menneskers breve. Vi kigger med i, hvad der kun er tænkt og skrevet af én person i en henvendelse til én anden person; vi er dybest set i gang med at bryde den grundlovsbestemte brevhemmelighed.

Det er en almindelig reaktion at føle sig som voyeur, når man læser brevudgivelser, men der er mere på færde her. Selvom denne udgivelses breve nok må kaldes formelle breve, altså en slags forretningsbreve, hvor der fortrinsvis rapporteres om forsøg på lån, om transport af tømmer, salg af okser, indkøb af kaffeplanter og den manglende regn, er der også helt andre historier på færde, der i deres egen ret kræver at blive hørt, læst, foldet ud.

Her skal først og fremmest peges på Westenholz og Bror Blixens korrespondance, hvor et drama af shakespeareanske dimensioner ligger på lur mellem talkolonner, formaliteter og svenske underdanigheder. Men brevene mellem Westenholz og hans søster Ingeborg Dinesen, og mellem Westenholz og Thomas Dinesen har også stof til flere interessante historier.

Der er altså risiko for at disse ufortalte fortællinger flytter ind og fjerner læserens opmærksomhed fra det, der angiveligt har været Rostbølls hovederinde – nemlig relationen mellem Karen Blixen og Aage Westenholz. Men vælger man alligevel at koncentrere sig om disse breve, skal de først trækkes manuelt ud af bind I, dvs. man skal med særdeles vågne øjne blade sig gennem alle 441 sider. Her savnes noget så enkelt som et register over brevene.

Karen Blixen og Aage Westenholz var som nævnt niece og onkel, selvom han også var (eller blev) hendes arbejdsgiver. Der var en aldersforskel på 26 år mellem brevskriverne, men forholdet mellem dem var, eller havde ikke mindst tidligere været, ualmindelig godt og varmt. Onkel Aage, der det meste af Blixens barndom boede, arbejdede (og skabte sin formue) ved plantagedrift i Fjernøsten, fik først selv børn ret sent og knyttede sig derfor især til sin søsters døtre, og særlig til Tanne, som hun blev kaldt. Hun havde som niårig mistet sin højtelskede far, Wilhelm Dinesen,

og Aage Westenholz blev både fadererstatning og yndlingsonkel, selvom de kun sås, når han var hjemme på *long leave* hvert andet eller tredje år. Med alle sine spændende fortællinger om livet på Malaccahalvøen og i Siam, har han givet udgjort en slags frirum fra »Tantevældet«, som hun selv kaldte det, i hendes egen familie. Man ser det ikke mindst på familiefotos, hvor det næsten altid er Tanne og onkel Aage, der har blikkontakt eller står tæt sammen. Det foto, der er sat på omslaget af bind I, er også ganske sigende; det viser en tolvårig Tanne en sommerdag på mormoderens Folehavegaard, hun peger med en pistol på Aage Westenholz, der til gengæld sigter på hende med et pusterør til forgiftede pile. Søster, mormor og tante ser uanfægtede eller smilende til, det er en leg, det her, som de to måske har leget mange gange tidligere. Det ligner nu også en duel, som Benedikte Rostbøll skriver i sit forord.

Det er ikke nogen dårlig tilgang til den korrespondance, som niece og onkel skabte sammen over næsten 19 år, ikke mindst når man læser sig frem til, at den vitterlig også indeholdt magtdemonstrationer og styrkeprøver. Dem giver Rostbøll eksempler på i sit forord, men hendes argumentation havde stået stærkere, hvis hun havde suppleret med nogle overvejelser om den skriftvirkelighed, der var de to korrespondenters – herunder om brevet som teksttype, om brevskrivningens psykologi og ikke mindst om hvad en brevveksling i begyndelsen af det tyvende århundrede havde for betingelser.

Her savnes kort sagt nogle genreovervejelser, for et brev er altid mere end oplysninger og fakta; det er en tekst, der kan iscenesættes og formes æstetisk efter sin hensigt, og det kan analyseres på lige fod med andre tekster. Det er med stil og sprog som redskaber, der skrives breve, og der kan både tiggens og bedes, leges og spøges, overtales og forføres i breve. Også i breve, der på overfladen handler om en kaffefarms drift og økonomi, og om praktiske forhold og fremtidsplaner – den charmerende Bror Blixens kommunikation med Westenholz er således kongeeleksemplet i denne udgivelse.

Men Karen Blixen kan også være med. Hun er, hvad der jo ikke kan komme som en overraskelse, allerede her en mester i at bruge sprog og sætte stil, så der umærkeligt fremkommer undertekster, som spiller med. Når onkel og niece duellerer, er det niecen, der gør det mest elegant.

Meget tyder på, at Aage Westenholz også oplevede den sproglige og stilistiske overlegenhed, og så det som en forskydning af styrkeforholdet i brevvekslingen. Således skriver han 8. december 1921 til nevøen Thomas Dinesen: »Tanne har større Evne end nogen af os, hun er klogere end baade Du og jeg og Nicholson – for klog er hun os, og kører med os«.

Blixen har utvivlsomt også selv været bevidst om styrkeforholdet, og måderne man kunne rykke om på det. For nok er det »din hengivne Tanne« og »din hengivne Onkel« der skriver til hinanden, men deres relation var i realiteten besty-

relsesformanden og den ansatte. Eller som det formuleres af tante Mary Bess Westenholz bag på et foto af dem begge fra Blixens besøg i Danmark 1915-16: »Slave og Slavefoged«.

Forholdet – og brevvekslingen – handler derfor også om penge og om magt. Og Blixen, der i økonomisk forstand er underhunden her, afprøver magtforholdet på flere knap så elegante måder. Bl.a. ved i en periode at undlade at svare på Westenholz' breve; hun holder ham hen. Det er at bøje en af de grundlæggende regler i en brevveksling, at man svarer på den andens breve, indtil andet er aftalt. Den tidsforskydning, der som udgangspunkt er indbygget i genren (før e-mails og anden form for elektronisk kommunikation) – at det, der er her og nu for afsenderen, er dér og dengang når modtageren læser det, noget, der kan bidrage til den intense og intime måde, en korrespondance kan udvikle sig på, fordi man ved, ens brev må læses i samme ånd – det bliver her brugt som magtmiddel.

Hvis onkel Aage som stilist fremstår som taber i brevduellen med sin niece, så får han til gengæld revanche i sin rejsedagbog. Det er her vi lærer ham at kende som menneske, fx som en fysisk stærk 60-årig, der næsten daglig cykler til Nairobi, 18 km frem og tilbage, ad mudrede og hullede veje, men også som en herre med en vis, tør humor og en enorm arbejdssevne. Og med en klar holdning til hvordan kan vil hjælpe sin søsters datter, bl.a. ved at lægge afstand til hendes mand, der »nu for Alvor synes at skulle arresteres og erklæres Bankerot, men det er ikke anderledes sørgeligt, end naar man skal have en Tand ud efter en lang Tandpine. Det maa have en Ende med hans nuværende Liv«. (Fra rejsedagbogen 17. juni 1921).

Hans skildring af rejsen ned gennem Europa med tog og de første dage på skibet, der sejlede ham fra Marseille til Mombasa er uforlignelig kulturhistorie – blot ærgerligt at udgiverne har klippet 3 uger af sørejsen ud, fordi det »ikke er relevant for historien om Karen Coffee Co. Ltd. og relationen mellem Aage Westenholz og Karen Blixen«. Her skulle Westenholz ellers lige til at pumpe sine medrejsende om forholdene i British East Africa og i Nairobi og omegn!

Han kan ikke løbe fra sine mange år som privilegeret hvid mand og overklasse i Fjernøsten. Han bryder sig ikke om afrikanerne og deres farve, »den synes mig ikke saa ægte som f. Eks. Siameserens og andre rigtige Indfødtes« og han frygter, at den sorte farve kan smitte af, hvis man kommer for tæt på ...

Men Aage Westenholz er samtidig en ægte rejsende, nysgerrig, åben og modig, hans naturbeskrivelser fra safarier i Kikuyuområdet og rundt om og op på knytnevbjergene Ngong Hills, hvorfra man kan se det snedækkede Kilimanjaro, er virkelig klasse og fik denne læser til at udbryde – ja! sådan var det! – og til at længes tilbage til sine syv år i samme del af landet.

Peer E. Sørensen: Modernismens ansigter. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019. 452 sider. ISBN: 978-87-7184-963-9. Vejl. pris: 399,95 kr.

På forsiden af Peer E. Sørensens seneste bog, *Modernismens ansigter*, ses en af den tyske surrealistiske kunstner Max Ernsts særegne værker. Det er baseret på et billede, som fotografen Man Ray havde taget af ham i Paris. Det sort-hvide portræt blev i 1935 omformet af Max Ernst, ved at han med vilje ødelagde glaspladenegativet og efterfølgende klistrede glasstykkerne sammen igen med tape. Herpå skrev han med lille skrift en invitation til en udstilling med hans værker i et parisisk galleri. I fremkaldelsen af billedet opstod nu, gennem det, man i dag ville kalde en appropriation af Man Rays oprindelige fotografi, et selvportræt af Max Ernst, hvor selvet i fotomontagens fragmenter fremstår som opløst. Dette billede, der er påklæbet bogens flotte sorte shirtingindbinding – under titel og forfatternavn i diskret sølvskrift – illustrerer flere af bogens pointer: Modernismens jeg er decentreret, og dets brudflader er urene og fulde af kunst og påskrifter, og hvad angår selve kunstværket, så udspringer det af anden kunst, samtidig med at det fremstår som en autonom frembringelse. Bogens titel, der korresponderer med det splintrede portræt på forsiden, er dobbelt: Den peger på interessen for de eksistentielle erfaringer, der ligger til grund for de modernistiske værker, og samtidig understreges den mangesidethed, modernismebegrebet ifølge forfatteren må og skal forstås ud fra.

Peer E. Sørensen, der er emeriteret professor i nordisk litteratur ved Aarhus Universitet, hører til blandt bogskriverne inden for danskfaget. Hen over det sidste halvt hundrede år har han i en lang række monografier leveret nye læsninger af den litterære kanon – kronologisk strækkende sig fra barokkens digtning over, Laurence Sterne, Johannes Ewald og H.C. Andersen til den tidlige modernisme omkring år 1900 med værker om Herman Bang, Johannes Jørgensen, Sophus Claussen og Knut Hamsun og nu altså den klassiske europæiske modernisme. Hans udgivelser er generelt set kendetegnet ved en litteraturhistorisk (og i begyndelsen af karrieren litteratursociologisk) interesse i at forstå den oplevelse af tiden og af tilværelsen, der kommer til udtryk i værkerne, kombineret med en æstetisk sensibilitet i forhold til den litterære form. Det har resulteret i originale nylæsninger af de kendte forfatterskaber. Ofte fejes det meste af den eksisterende forskning med stor selvbevidsthed af bordet, idet der eklektisk – og man kan vel godt sige: elitært – refereres til enkelte filosofiske og litteraturkritiske valgslægtskaber som den unge Georg Lukács, Walter Benjamin og Theodor W. Adorno. Det er teoretisk funderet litteraturlæsning, men sjældent med teoretiske eller filosofiske udredninger eller omfattende inddragelse af teori. I stedet består metoden i close reading af litterære tekster kombineret med litteraturhistoriske og idéhistoriske panoramaer.

Modernismens ansigter kan karakteriseres som et stort essay. Der introduceres tværæstetisk til en lang række navne og værker inden for både litteratur, kunst og musik, og problemstillinger i tidens forskellige strømninger og bevægelser formidles og diskuteres. Det sker altid ud fra omfattende belæsthed. Tilgangen er undersøgende og spørgende, og der er kapitler, der ikke ender med en konklusion, men med åbne spørgsmål. Denne essayistiske metode giver et intellektuelt engageret udtryk og virker mere overbevisende end firkantede facitter. Der er ingen noter i bogen, og der er ingen henvisninger ved citater, men heldigvis er der både et navne- og et værkregister. Man finder også en omfattende bibliografi, der ikke opregner litteratur, der er citeret i afhandlingen, men som er en liste over værker om modernisme. Sprogligt set er stilen klar og præget af korte sætninger. Bogen er meget læsbar og aldrig kedelig. Man er intellektuelt stimuleret hele vejen igennem. Det føles som en luksus, at den er skrevet på dansk. Stedvise idiosynkratiske udfald og politisk-polemiske markeringer og talesprogs vendinger giver, positivt formuleret, bogen en personlig tone, men der vil nok også være læsere, som vil bryde sig mindre om sådanne steder. Det er en smagssag. T.S. Eliot omtales som »anglo-katolsk i hovedet« og Wassilij Kandinskij er »det abstrakte maleris godfater« (begge citater: 95).

Bogen undersøger i en række kapitler eksempler på mellemkrigstidens klassiske europæiske modernisme gennem et æstetisk-tematisk filter. Kapiteltitlerne er brede og kan samle ret forskelligartede aspekter under sig: »Tingenes uorden«, »Kompleksitet«, »Brud«, »Kontinuitet«, »Identitet«, »Galskab«, »Det vidunderlige«, »Objektet«, »Autonomi«. Inddelingen er med andre ord ikke foretaget ud fra forskellige strømninger (surrealisme, ekspressionisme etc.) eller forfatterskaber, og de forskellige forfattere og kunstnere omtales på tværs af landegrænser og kapitelgrænser. Der findes i kapitlerne et væld af mikroanalyser af forskellige værker, men færre længere, dybdegående tekstanalyser. Det kan man indimellem godt savne lidt i dette i øvrigt fascinerende katalog over modernistiske temaer og udtryksformer. Der er ikke tale om historieskrivning i den forstand, at en kronologi eller en kausalitet fremskrives. I stedet ønsker forfatteren gennem den lange serie af »eksemplariske øjeblikke i modernismens tid« (9) at nærme sig den moderne grunderfaring af kontingens og meningsløshed og denne erfarings aftryk i formen. I forordet argumenterer Peer E. Sørensen så at sige modernistisk for sin metode: »At analysere fra flere synsvinkler er nødvendigt dér, hvor hierarkier og orden har mistet bindende kraft« (9). Således nærer han heller ikke nogen illusioner om forkromet systematik: »Jeg har ikke bestræbt mig på at placere stoffet i omfattende synteser. Dem har jeg ingen tillid til«. I stedet er bogen »en montage af sonderinger« i modernismens erfaringer af modernitet (9).

Der løber to tekstuelle spor i bogen: brødteksten, hvor der berettes om modernistisk litteratur, musik og kunst og om mellemkrigstidens historiske og eksistentielle situation, og mere end hundrede flot trykte illustrationer af kunstværker med tilhørende lange billedtekster – ofte hele opslag med billedet på den ene side og billedtekst på den anden side. I disse billedtekster finder man kondenserede næranalyser af værkerne. Denne metode med sideløbende næranalyser af kunst har Peer E. Sørensen også udfoldet i andre bøger, således i hans og Eira Storsteins *Den barokke tekst* (1999) og i *Hamsuns sultekunstner* (2016). Jeg finder metoden overordentlig vellykket. Jeg vil ikke sige, at billedsporet med billedtekster ligefrem underminerer det primært litteraturhistoriske spor i brødteksten, men i mine øjne overgår det konkret-partikulære i analyserne til enhver tid det mere generaliserende spor, hvor det nødvendigvis af og til er velkendt stof, der hvirvles op. Peer E. Sørensens analyser af de enkelte værker er ikke kun pædagogiske anskueliggørelser, men de har, synes jeg, en elementær overbevisningskraft. De mange illustrationer bidrager endvidere til en afvekslende og spraglet og smuk bog.

Forfatteren kommer omkring et væld af navne i *Modernismens ansigter*. Ezra Pound, T.S. Eliot, James Joyce, Thomas Mann, Virginia Woolf, Franz Kafka, Wassily Kandinsky, Pablo Picasso, Marcel Duchamp, Arnold Schönberg, Igor Stravinsky og mange andre behandles. Grundlæggende set skelnes der i bogen ikke mellem modernisme og avantgardisme. Dadaisme og futurisme er her en del af modernismen. Surrealismen er meget vigtig i bogen, ja, i lange stræk er den faktisk en undersøgelse af surrealismen. Adskillige kapitler handler næsten udelukkende om surrealistisk kunst og litteratur. Det er også især her, man finder lidt længere analyser, for eksempel af André Bretons *Nadja* (1928). En helt central rolle i bogen spiller den tyske surrealist Max Ernst med sine gådefulde kollager og grafiske romaner. De mange illustrationer og billedanalyser af hans værker er uhyre givende. Den modernistiske forløber Arthur Rimbaud står i bogen som en protosurrealistisk helt, hvis sprog helt er frigjort af romantik og metafysik. Fremstillingen af surrealismen er særdeles interessant læsning. For eksempel kapitlet om surrealisternes kernebegreb *le merveilleux* (det vidunderlige) – den tilfældige poesi i den moderne storbyverden – er båret af en fascination af stoffet, der smitter læseren.

Om surrealisternes skriver Peer E. Sørensen, at de med deres irrationalisme og voldsfantasier ganske vist delte ophav med en forfatter som den i mellemkrigstiden højreradikale tyske forfatter Ernst Jünger, men han finder også en mere positiv side af deres idealer: »De var antirationalister og derfor åbne for tidens voldsretorik, men de var samtidig antinationalister og antimilitarister, og de insisterede på den enkeltes frigørelse. De ville et flydende, kærlighedsrigt og kreativt samfund i stedet for det, der var, et samvær, de selv havde svært ved at praktisere. De nærrede

ikke foragt for ånden. (...) De blev heller ikke forført af fløjenes politiske partier, som de forholdt sig ambivalent og ofte kritisk til« (268). Her kunne man måske være kommet ind på den debat, der i Frankrig blev igangsat af kunsthistorikeren Jean Clairs bog *Du surrealisme considéré dans ses rapports au totalitarisme et aux tables tournantes* (2003) om surrealisternes betænkelige forhold til totalitarisme. Det ville, for mig at se, være meningsløst at diskvalificere de kunstneriske frembringelser hos surrealisterne eller mange af de øvrige forfattere og kunstnere, der i mellemkrigstiden var i berøring med de vidt udbredte totalitære idékomplekser. Det er da også vigtigt for Peer E. Sørensen at understrege, at antimodernitet og modernisme ikke udelukker hinanden, men at de modernistiske forfattere og kunstnere tværtimod ofte var modstandere af den moderne verden og drømte sig ud af den. Med bogens sidste sætning: »Modernisme er ikke modernitetens apogetiske udtryk, men dens ambivalente æstetiske kategori« (426). Det er en figur, der gentages mange gange i bogen. Af samme årsag er det lidt ærgerligt, at netop Jünger affærdiges som krigsforherliger, og at hans *Das abenteuerliche Herz* (1929/1938), et af de vigtigste surrealistisk-modernistiske værker i europæisk mellemkrigslitteratur, ikke nævnes i *Modernismens ansigter*. Men overordnet set er der i bogen en meget produktiv bevidsthed om, at den modernistiske kunst i mange tilfælde havde forbindelseslinjer til totalitaristiske eller antimoderne politiske forestillinger, og at dette aspekt må inddrages i forståelsen af modernismen, samtidig med at den ses som en »æstetisk kategori«.

I forlængelse af dette ligger også spørgsmålet om nyklassicisme, der for mange af modernisterne var en del af deres udvikling. Kunstnere som Pablo Picasso og Fernand Léger vendte efter 1. Verdenskrig tilbage til en klassisk, figurativ kunst i kombination med græcitetetsdyrkelse. Fragmentering og eksperiment blev forladt. Som et janushoved er sprængt form og klassisk form hos mange to sider af samme sag. Orden ligger ikke kun før modernismen, men også efter den. Et eksempel på nyere interesse for denne figur er en stor udstilling med fokus på blandt andet Picasso, Léger, Giorgio de Chirico, futuristerne og en arkitekt som Ludwig Mies van der Rohe, der blev vist på Guggenheim i New York i 2010-2011: *Chaos and Classicism: Art in France, Italy, and Germany, 1918-1936*.¹ De regenerative og genopbyggende kræfter, som rigtigt nok i flere tilfælde fik totalitære udløb, er i den forstand nogle gange en integreret del af modernismen eller et resultat af den og ikke bare noget, den gør op med. Eller tager jeg fejl? Ét er, at modernismen bryder med overleverede former, men hvad sker der, når modernismen bliver anti-

1 Se også det tilhørende katalog: Kenneth E. Silver (red.): *Chaos and Classicism. Art in France, Italy, and Germany, 1918-1936*. New York 2010.

modernistisk? Når den så at sige vender sig imod sig selv og søger form og orden på den anden side af fragmentering og formbrud?

Peer E. Sørensen bog skriver sig ind i andre – europæiske – diskussioner end de mange danske diskussioner om mere eller mindre forsinket modernisme i andedammen fra Torben Brostrøm over Kolding-skolen og videre frem. Bagved ligger klassikere som Hugo Friedrichs *Die Struktur der modernen Lyrik* (1956) og Hans Magnus Enzensbergers *Museum der modernen Poesie* (1960), som diskuteres kritisk, men både teksten og litteraturlisten vidner om helt opdateret kendskab til de nyeste diskussioner. Der er noget befriende ved det europæiske perspektiv, synes jeg. Men lidt diskussion af den danske kontekst kunne nu også have været interessant. Studerer man listen over modernismeforskning, er flertallet af danske bidrag til modernismediskussionen fraværende. Heller ikke Annegret Heitmanns glimrende diskussion af moderne-begrebet i forbindelse med den skandinaviske litteratur i overgangen fra det nittende til det tyvende århundrede i Jürg Glausers *Skandinavische Literaturgeschichte* (Stuttgart/Weimar, 2. oplag. 2016) figurerer på litteraturlisten.

Man får masser af interessant viden og indsigt i de mange behandlede navne, og Peer E. Sørensen er, som det fremgår af forordet, selvfølgelig bevidst om, at han kun kommer ind på et udsnit af mellemkrigstidens modernister. Men man spørger selvfølgelig sig selv: Hvem er ikke med? For der er ingen tvivl om, at udvalget er selektivt. Jan Rosiek nævner i et bidrag om litterær modernisme følgende navne som »de vigtigste tyske, angelsaksiske og franske koryfæer« inden for den litterære modernisme: Rainer Maria Rilke, Franz Kafka, Thomas Mann, Robert Musil, W.B. Yeats, Ezra Pound, T.S. Eliot, James Joyce, William Faulkner, Ernest Hemingway, Wallace Stevens, Paul Valéry og Marcel Proust.² Man kan selvfølgelig altid diskutere en sådan modernistisk kanon, men det kan konstateres, at Peer E. Sørensen i sin modernismebog hverken behandler Rilke, Yeats, Faulkner, Hemingway, Stevens, Valéry eller Proust. De fleste af disse navne figurerer ikke i navneregistret. Det kan til dels forklares ved, at fokus ligger på europæisk modernisme. Det er dog ikke forklaringen på fraværet af skandinaviske forfattere og kunstnere. For eksempel Herman Bang, Sophus Claussen, Gustaf Munch-Petersen og Ivan Malinovski omtales. Men hvor er den tidlige modernist Johannes V. Jensen? August Strindberg spiller ingen rolle. Den (finlands)svenske modernisme er fraværende. Gunnar Björling er ikke nævnt. De symbolistiske modernister Edvard Munch og J.F. Willumsen, som havde rødder i fin de siècle-årene, men endnu var aktive i mellemkrigstiden, er fraværende. Ole Sarvigs lyrik og hans modernisme-

2 Jan Rosiek: *Andre spor. Studier i moderne dansk lyrik*. Hellerup 2003, s. 15.

diskussioner, som ganske vist ligger efter 2. Verdenskrigs udbrud, er ikke nævnt i bogen (ej heller hans filosofiske inspirationskilde José Ortega y Gasset). Jeg nævner det blot for at pege på, at det, trods det enorme materiale, naturligt nok, er et udvalg af modernister og modernistiske strømninger, der behandles i bogen.

Der er tale om en ret klassisk fremstilling af mellemkrigstidens modernisme. Man kunne godt kalde den eurocentrisk, uden at det skal forstås som noget i sig selv negativt. Det eurocentriske fokus gør, at blikket ikke vendes ud mod globale modernismeformer. En diskuterende inddragelse af geografisk perifere modernismer kunne ikke desto mindre også have været interessant. Den ofte postkoloniale modernisme i Latinamerika, Afrika, Asien og andre områder har fyldt meget i nyere modernismeforskning. Som Andreas Huyssen skriver i »Geographies of Modernism in a Globalizing World«, så kan der føjes en række steder og kulturer til den klassiske modernismes centre i de europæiske og amerikanske storbyer, hvilket åbner for andre udmøntninger af modernismens grundantagelser i anderledes sammenhænge i andre verdensdele.³ Men igen: *Modernismens ansigter* handler om den klassiske europæiske modernisme, så man kan ikke forvente en behandling af global modernisme.

Om et billede af en forsamling af surrealistister skriver Peer E. Sørensen: »De mange kvinder, der selv lavede kunst, og som spillede en stor kreativ og inspirerende rolle i miljøet, er ikke til stede, og de fik aldrig den plads, der tilkom dem«. (248). Det er nu ikke noget, Sørensen selv som sådan råder bod på i sin bog, hvor fokus overordnet ligger på de kanoniserede mænd (selvom der også skrives glimrende om kvindelige kunstnere som Meret Oppenheim og Claude Cahun). En kvindelig surrealistisk fotograf som Dora Maar, som der var en stor udstilling med på Tate Modern i London i 2020, ville have passet perfekt ind i bogen.

Disse valg ændrer ikke ved, at det er et kæmpemæssigt materiale, man præsenteres for i denne imponerende bog. Når man, som undertegnede, har kendt Peer E. Sørensen som underviser og vejleder, ved man, at hans litteraturhistoriske arbejde er oppebåret af faglig lidenskab, æstetisk sans og et højt ambitionsniveau. Det gælder også i dette hans seneste opus. Mange års læsning og oparbejdet viden formidles her på en måde, der sætter tankerne i gang hos en og giver fornyet appetit på alt det, man endnu har til gode i det tyvende århundredes æstetiske skatkammer. Under læsningen af bogen kan man ikke lade være med at finde og lytte til musikstykker af Schönberg, Ravel og Stravinskij på YouTube, google malerier og bestille diverse litterære værker hjem fra biblioteket. Det kan godt være, at Peer E.

3 Andreas Huyssen: »Geographies of Modernism in a Globalizing World«, i: *New German Critique. An Interdisciplinary Journal of German Studies*, årg. 34, nr. 1, vinter 2007, s. 189-207

Sørensen ender sin bog med at erklære modernismen for en afsluttet epoke. Men det er i så fald et utrolig flot og værdigt mindesmærke, han har sat den. Og hvem ved? Måske er modernismen kun skindød. I hvert fald virker gensynet i *Modernismens ansigter* med den enorme energi i modernismen og dens mod til at modstå falsk meningsopbygning forfriskende.

Anders Ehlers Dam

Anders Ehlers Dam (red.): Den stumme myte. Nedslag i efterkrigstidens kulturkritik. Aarhus Universitetsforlag, 2020. 314 sider. ISBN: 978 87 7184 717 8. Vejl. pris: 350 kr.

Første del af denne anmeldelse er den præsenterende og anerkendende. Anden del er den diskuterende og anfægtende. Præmissen for det følgende er, at vi har at gøre med en spændende og velskrevet antologi, der har et veldefineret fokus. Som titlen angiver kredser bogens bidrag om 1940'ernes og ikke mindst 1950'ernes forskellige kulturkritiske stemmer, og der var som bekendt flere af slagsen. Et oplagt sted at søge er i tidsskriftet *Heretica*, og man kan med god ret sige, at Anders Ehlers Dams antologi ligner et rehabiliteringsskrift for et tidsskrift, der i forvejen er sikret en plads i dansk litteraturhistorie, men som vedvarende har været debatteret. Når tidsånden er marxistisk-materialistisk, er udlægningen af *Heretica* kritisk-skeptisk. Det gælder således for 'den grønne litteraturhistorie', in casu bind otte om *Velfærdsstat og kulturkritik 1945-80* (1985). Når tidsånden er mere imødekommende over for en metafysisk-religiøst funderet kulturkritik, vendes vurderingen 180 grader. Det er tydeligvis en sådan positiv revurdering, der er ærinde i *Den stumme myte*.

Redaktøren har samlet lidt af et dansk og tysk *dreamteam* – og således solidt forankret i faglig viden, får man dels en bred præsentation af dele af efterkrigstidens kulturelle rørelser, dels via de konkrete nedslag i enkelte forfatterskaber en fornemmelse af hvor dybt kulturskepsissen stak. Og den stak dybt. Barbara Beßlich skriver om, hvordan kulturkritiske rørelser er markante omkring århundredskiftet, fx hos Rainer Marie Rilke og Stefan George, og i nye varianter dukker op hos Thomas Mann og Oswald Spengler. Sidstnævnte dukker også op i andre bidrag, hvorfor det, apropos den høje repræsentation af tyske forskere, skal pointeres, at den kulturelle horisont, der oprulles i *Den stumme myte*, ikke er nationalt afgrænset til trods for fokuseringen på *Heretica*. Det styrker selvsagt bogens

argumentatoriske pondus. Der trækkes således eksplicit på en særlig germansk kulturkritisk tradition med hovednavne som Georg Bollenbeck (*Eine Geschichte der Kulturkritik. Von Rousseau bis Günther Anders*, 2007) og Ralf Konersmann (*Kulturkritik*, 2008). Flot sagt er det denne tyske kulturkritiske tradition, som udgør det ideologisk-historiske fundament for de nylæsninger, vi finder i størstedelen af *Den stumme myte*.

En anden vigtig teoretisk inspirationskilde er såmænd Søren Kierkegaard, der er omdrejningspunktet for Hjørdis Becker-Lindenthals redegørelse for, hvordan vi kan se filosofiens kulturkritik i den danske efterkrigstids krisediskurs manifest med filosofiske, teologiske og litterære motiver. Anders Ehlers Dam skriver om den tidlige Thorkild Bjørnvigs essayistik og digtning, som matcher med den kulturkritiske strømning, mens Lars Christiansen leverer et entusiastisk forsvar for Vilhelm Grønbech. Samme apologetiske position har Jan Rosiek indtaget i sin nuancerede diskussion af Ole Sarvigs genremæssigt mere brogede forfatterskab, end man hidtil har været tilbøjelig til at tage med i overvejelserne over Sarvigs virke. Det gælder således det portræt, som Erik Skyum-Nielsen gav i Anne-Marie Mais *Danske digtere i det 20. århundrede*, bind II (2001). Hvad Jan Rosiek tilsyneladende ikke har opdaget i sin research er, at der allerede samme år stod at læse en korrektion af Skyum-Nielsens udlægning i *Kritik* nr. 154 under titlen »Sarvig som vehikel for 60er-modernismen – en glemt historie«. Marianne Stidsen gennemfører en genuin rehabilitering af Bjørn Poulsen, og hun har vitterlig ret i, at eftertiden ikke i tilstrækkeligt omfang har været opmærksom på, hvor god en tekstlæser Poulsen var. Det kan man forvise sig om ved fx at orientere sig i den lille tætte samling konsulentudtalelser Gyldendal udsendte i 1979 under titlen Bjørn Poulsen: *Litterære bedømmelser*, som Stidsen da også refererer til.

Sophie Wenerscheid skriver om »Mirakeltro som kulturkritik«, og overskriften dækker over en sammenlignende analyse af Kaj Munks *Ordet* (1925/1932) og Carl Th. Dreyers filmatisering (1955) – med skyldig inddragelse af Søren Kierkegaards filosofi, så hovedgrebet i analysen er mindre en tværetetisk tilgang, end den er baseret på eksistentielle aspekter. Wenerscheids tilgang er ikke filmvidenskabelig, ret skal være ret, men jeg savner alligevel, når ærindet dog er en sammenligning, referencer til flere centrale værker om Dreyer. Det gælder hjemlige Edvin Kaus *Dreyers filmkunst* (1989) og ikke mindst David Bordwells *The Films of Carl Th. Dreyer* (1981). En af de førende Dreyer-forskere, Casper Tybjerg, optræder heller ikke på litteraturlisten. Det er ikke usandsynligt, at *Den stumme myte* har haft en længere produktionshistorie, og dog synes jeg at det er synd, at den genrelæsning af Munks drama, som man kan læse i Anker Gemzøe og Mogens Pahuus' *Kaj Munks digtning og livssyn* (2019), ikke er medreflekteret hos

Wennerscheid. En af de fine pointer hos Gemzø og Pahuus er den tekstlige tøven hos Munk, og helt tilbage i 2007 publicerede Gemzø faktisk en analyse af hybrid-dramaet med titlen »Tvesyn og tøven i Kaj Munks Ordet« i *Munkiana* nr. 37, så alternative analyser har været tilgængelige, hvorfor der har været en mulighed for at sammenholde den kulturkritiske eksistentielle tilgang med en rigt facetteret genrettilgang, der i øvrigt også inkluderer en intertekstuel inspireret afdækning af betydningsmønstre i Munks drama.

Klaus Müller Wille er afvigeren i antologien i og med, at han analyserer maleren Asger Jorns værker i årene 1945-53, men han trækker i lighed med andre på den tyske kulturkritiske tradition. Titlen på antologien er i øvrigt hentet fra Jorn, der i starten af 1950'erne lavede billedserien *Af den stumme myte*. Willes velargumenterede synspunkt er, at Jorn emfatisk ville betone de billedlige fremstillingerens egenverdi, hvilket betød at der netop ikke var tale om at illustrere allerede eksisterende mytiske fortællinger. Kunstneren skabte en ny myte, hvilket i sig selv er lidt af et paradoks, hvis man opfatter en myte som en urfortælling, en fortolkning der rummer en transhistorisk sandhed. Men paradokset opløses, fordi Jorn i vid udstrækning i sine skrifter om de visuelle arbejder trækker på såvel argumentationsmønstre, vi finder hos Vilhelm Grønbech, som nostalgisk marxisme, der sværmede for et socialistisk ursamfund, en utopisk enhed anno dazumal.

De to mest metodisk afvigende i antologien er Nils Gunder Hansen, der skriver om Karen Blixens egensindige kulturkritik, og Peer E. Sørensen som meget overbevisende sætter Ivan Malinovski ind i en historisk ramme – store dele af kapitlet kan man genfinde i Peer E. Sørensens autoritative *Modernismens ansigter* (2019).

Det slamlende og bærende fortolkningsgreb for flere af bidragene finder man hos Konersmann, der skelner mellem to former for normativ kulturkritik, nemlig henholdsvis en restitativ og post-restitativ. Begge er modernitetskritiske, men hvor den første forestiller sig, at man kan genetablere tidligere tiders tabte enhedskultur, en guldalder hvor det mytiske, religiøse og åndfulde stadig havde magt som agt, gælder det om den postrestitutive kritik, at den er refleksiv og vidende om det umulige i, at fortidens mytisk forankrede kan genopstå som en historisk realitet. Den ene ser historien som reversibel, den anden som irreversibel. Den restitutive kulturkritik nærer en historiefilosofisk drøm om en genuin oprindelsesmodel (paradis-konnotationerne ligger næsten lige for), hvor den postrestitutive i Jan Rosiek udlægning er en afart af det postmoderne, fordi dens repræsentanter (Nietzsche, Baudelaire fx) bruger regressionen som »en Spielform, et spil eller en leg« (137).

Med disse nuanceforskelle in mente sammenskriver Anders Ehlers Dam det fælles for den tyske kulturkritik, der

handler om et fravær af det egentlige i kulturen. Kulturen diagnosticeres som en forfaldshistorie, hvor symptomerne på forfaldet kritiseres og udpeges – om kodeordene så er fremmedgørelse, nivellering, rationalisering, massegørelse, bureaukratisering, affortryllelse, videnskabeliggørelse, teknificering, markedsgørelse, fragmentering, specialisering, atomisering eller tab af tro, det hellige eller det mytiske – men altså med ønsket om fornyelse eller regeneration (15).

Det er dette vidtrækkende synderegister, som på en og samme gang udgør fundamentet for kulturkritikken og dens afmægtige afsæt.

Helt tilbage i 1964 i artiklen »Apocalyptic and Integrated Intellectuals: Mass Communication and theories of mass culture« (blandt andet trykt i essaysamlingen *Apocalyptic postponed*, 1995) lancerede Umberto Eco en differentiering mellem to slags intellektuelle, nemlig den apokalyptiske og integrerede intellektuelle. Den sidste var blevet en del af kulturindustrien og den universitære verden, mens den første var intellektuelle, der var kommet på kant med tiden. De foragtede populærkulturen og så forfaldssymptomer overalt. Man kan roligt sige, at Ecos apokalyptiske intellektuelle genfindes i de forfatterskaber, *Den stumme myte* omhandler, ligesom Dams forfaldsliste matcher med den apokalyptiske intellektuelles seismografisk følsomme ubehag ved moderniteten. Men i modsætning til den apokalyptiske intellektuelle opererer Anders Ehlers Dam og størsteparten af antologiens bidragydere med en revitaliseret adventholdning, et håb om at det er muligt at afværge kulturens definitive fald. For uanset hvilken variant man hælder til – den restitutive eller postrestitutive – er der konsensus om, at tiden nok er mærket af et udbredt kulturforfald, men der følger et (potentielt) omslag med, fordi kulturkritikerne, som det fremgik af ovenstående citat fra Dam, også forestiller sig, at en form for genopstandelse og at en reetablering af fortidens bedre værdier er mulig ('regeneration'). Den potentielle forvandling ligger i den postrestitutive kulturkritik og i håbet om en omvendning af de herskende værdier via en besindelse på det mytiske, åndfulde og religiøse. Den restitutive kulturkritik synes nostalgisk, den postrestitutive er reflektiv.

Fælles for de forfattere, antologien forholder sig til, er dermed, at de på den ene side utvetydigt harcelerer over efterkrigstidens moralske og politiske tilstande, men at de på den anden side tror, at værdikampen stadig kan vindes. Antologiens bidragydere synes om ikke direkte at spejle sig i de analyserede forfattere så dog at dele ønsket om en værdimæssig rehabilitering. I modsætning til Umberto Eco's apokalyptiske intellektuelle, der kun øjner det katastrofiske.

En af vejene til indfrielsen af håbet går via troen: Poul Erik Tøjner, Joakim Garff og Isak Winkel Holm fremlæste i 1990'erne den æstetiske ironiker Søren

Kierkegaard (fx i henholdsvis *Kierkegaards æstetik* (1995), *Den Søvnløse. Kierkegaard læst æstetisk/biografisk* (1995) og *Tanken i billedet. Søren Kierkegaards poetik* (1998)), hvorimod den Kierkegaard vi møder i *Den stumme myte* snarere er i familie med den udlægning, vi møder i *Tidehverv* og omegn. Den egentlige målestok for den enkelte er Gud, og som det lyder med et citat: »uden et gudsforhold forkvakles de menneskelige forhold« (89). Det skrev Ole Wivel i 1962, og den 'kendsgerning' står (igen) til troende. Fortidens (dekonstruktive) indsigter bliver ikke arvet i 2020; den pointe gælder også for denne bog, der på mange måder slår et slag for traditionernes kulturelle betydning.

Flere gange under læsningen af *Den stumme myte* slog det mig, at forskningsfelter gerne har det med at slå en ring om egne aktiviteter og dermed gå glip af indsigter fra andre inspirerende forskere. Konkret tænker jeg på den kendsgerning, at man allerede i 2001 kan finde en nuanceret fortolkning af fortidsvendte kulturkritikformer, der har afgørende fællestræk med den restitutive og postrestitutive kulturkritik, nemlig hos eksilrusseren, litteraten Svetlana Boym. Hendes *The Future of Nostalgia* (2001) er baseret på en skelnen mellem restorativ og reflektiv nostalgi. Ergo bliver kulturkritik erstattet af nostalgi. Accentforskydningen er afgørende. I mine øjne er Boym's kategorisering klargørende, for det handler akkurat om, at den kulturkritik, som *Den stumme myte* kolporterer, basalt set er nostalgisk, hvilket ikke betyder at den er irrelevant eller malplaceret. Den er blot ikke så præcis, som jeg kunne ønske mig.

Boym's overordnede bestemmelse af nostalgi lyder:

Nostalgia (from *nostos* – return home, and *algia* – longing) is a longing for a home that no longer exists or has never existed. Nostalgia is a sentiment of loss and displacement, but it is also a romance with one's own fantasy. Nostalgic love can only survive in a long-distance relationship. A cinematic image of nostalgia is a double exposure, or a superimposition of two images – of home and abroad, past and present, dream and everyday life (Boym: xiii).

Således fremstår nostalgien som en historisk genereret forsvarsmekanisme »in a time of accelerated rhythms of life and historical upheavals« (xiv). Den symptomatiske længsel efter en tabt fortid har to manifestationsformer ifølge Boym:

Restorative nostalgia stresses *nostos* and attempts a transhistorical reconstruction of the lost home. Reflective nostalgia thrives in *algia*, the longing itself, and delays the homecoming – wistfully, ironically, desperately. Restorative nostalgia does not think of itself as nostalgia, but rather as truth and tradition. Reflective nostalgia dwells on the ambivalence of human longing and belonging and

does not shy away from the contradictions of modernity. Restorative nostalgia protects the absolute truth, while reflective nostalgia calls it into doubt (xviii).

Forskellen mellem de to er afgørende; at benægte en historisk realitet, at finde tilbage til det tabte hjem, er ikke det samme som at bygge en kulturkritik på historiens ruiner og at være plaget af smertefulde længsler. Den første insisterer på at kunne ophæve den fremmedgørelse, der skaber de restorative længsler, mens den reflektive nostalgi forsøger at holde fremmedgørelsen fra livet ved at insistere på andre værdier end de dominerende. Den reflektive nostalgi har klare fællestræk med Konersmans postrestitutive kulturkritik.

De fleste af bidragyderne til *Den stumme myte* abonnerer på den reflektive nostalgi. Derfor bliver der flere steder talt om, at kulturen har lidt et tab. Anders Ehlers Dam skriver fx i indledningen: »Man kan tilegne sig traditionen, herunder den kristne tradition, men selve det meningsgivende deri, den levende myte, er forstummet« (13). Den levende myte er død, kunne man sige med et paradoks. Endnu en kardinalformulering fra Dam i præciseringen af den centrale tanke: »I den kulturkritiske diskurs kritiseres tiden og dens kultur i et historisk perspektiv, idet et forfald menes at have fundet sted« (14). Jeg bemærker brugen af passiv, samtidig med at jeg vil efterlyse en nærmere bestemmelse af, hvornår den kultur og de idéer, som er basis i *Den stumme myte*, var en historisk realitet. Hvis forfaldet var udtalt i 1950'erne, på hvilket tidspunkt var kulturen omvendt på sit højeste? Hvorfra skal faldhøjden måles? Hvis man seriøst taler om et kulturelt forfald, må der nødvendigvis være en art guldalder, der fungerer som målestok. Kunne 1890'ernes sjælelige gennembrud fx være et bud? Jeg spørger ikke polemisk, men anfægtet.

Tager vi listen af uheldsvangre samfundsmæssige fænomener, der dukker op i forskellige bidrag, har jeg svært ved at øjne en præcisering. Rosiek skriver, at Bollenbeck udmærker sig ved have en koncis sammenfatning: »rationalisering og sekularisering, kommercialisering og uddifferentiering, individuering og objektivisering« (136). Sammenholder man med Dams katalog over samfundsmæssige krisetræk, tager man næppe fejl ved at sige, at den promoverede kulturkritik er udtalt oplysningskritisk. Dam henviser kursorisk til Adorno og Horkheimers bog *Oplysningens kritik*, men i mine øjne adskiller den sig radikalt fra den nyere tyske kulturkritik, fordi de to pointerer, at det er kapitalismens forvaltning af oplysningens idéer, der har forvandlet oplysningen til en myte. Der er adresse på Adorno og Horkheimers kritik, der både har blik for det aktuelle og det potentielle: »Det drejer sig ikke om at konservere fortiden, men om at opfylde fortidens håb« (Adorno og Horkheimer: *Oplysningens dialektik* 1944/1972, s. 13).

Heroverfor præsenteres vi i *Den stumme myte* for en sideordning af en lang række samfundsmæssige fænomener, der alle er affødt af moderniteten og dermed i mine øjne er afledt af en moderniseret efterkrigstidskapitalisme. De bredere samfundsmæssige omstændigheder bliver der ikke brugt meget energi på at reflektere over (modsat fx i en periodemæssigt beslægtet antologi som Nils Gunder Hansen og Rasmus Mariagers *Der truer os i tiden. Velfærds- og koldkrigstænkning i 1950'ernes danske kulturdebat*, 2013). Det noterer jeg ikke nødvendigvis som en kritik af *Den stumme myte*. Den analytiske tilgang tilstræber at holde afstand til det samfundsvidenskabelige og fokusere på det kulturelt-æstetiske, vist så. Problemet er blot, at kulturkritikken just har et negativt afsæt i ydre omstændigheder og modernitetens affortryllende karakter. Hos Adorno og Horkheimer har oplysningen et uforløst potentiale, mens den snarere er den idé, der afstedkommer kulturens forfald i den nye aftapning. Forskellen er essentiel.

Georg Bollenbeck taler i *Eine Geschichte der Kulturkritik* om en »meta-politisk totalkonstruktion« (20), og det giver god mening i forhold til det brede synderregister i *Den stumme myte*. Går man til kilden selv, bliver det spekulative ikke mindre udtalt: »Die kulturkritische Denkhaltung befördert keine systematische Ordnung, terminologische Genauigkeit und empirische Validität. Sie ist kognitiv und normativ ausgerichtet« (Bollenbeck: 19). Således er både manglende evidens og begrebslig præcision nærmest et adelsmærke. Er det også præmissen for *Den stumme myte*?

Jeg hævder ikke, at man skal kræve klare (politiske) svar på den kulturkritik, som er indlejret i fiktionslitteraturen, tværtimod. Men hvad med essays? De fleste af de forfattere, antologien analyserer, er markante essayister, og det er i høj grad den genre, der reflekteres over i antologien. Et essay er hverken fri digtning eller en videnskabelig genre, men det gode gamle essay løfter det personlige ind i det almene. Selv om essayet har sine friheder, er det dog en genre, der med basis i et ræsonnerende jeg har et mellemværende med den sociale realitet. Er den empiriske validitet imidlertid diskutabel, har man et problem.

Det kan forklare, hvorfor der flere steder i antologien fremføres forsvar for essayistik, der svæver i de højere luftlag – men hvor retorikken får forrang på bekostning af argumenter, og hvor normative betragtninger vinder over andre hensyn. Flere bidragydere er således ambivalente i fremstillingen. Lars Christiansen skriver om Grønbech, at han er »lovlig snakkesalig, måske endda messende og forkyndende, men altid nærværende« (103). Fornemmelsen for den skrivende vejer åbenbart tungere end et tvivlsomt indhold. Giver et imaginært nærvær *carte blanche* til hvad som helst? Hvad er de politiske implikationer af det argument? Christiansen anfører en beslægtet ambivalens om Grønbechs evne til at gøre hi-

historien levende: »Dette åbner selvsagt for både anakronismer og idiosynkrasier, men det må man tage med i købet, når man læser Grønbech, for stilen og metoden er manden selv, og enhver må så gøre op med sig selv, hvor problematisk det er« (103). Der er frit valg, alligevel synes Grønbech at vinde.

Barbara Beßlich er tilsvarende tvetydig i sin omgang med Oswald Spenglers vidtløftigheder. De kategoriseres som en »spekulativ historieteori«, der skjuler »argumentatoriske svagheder med litterære skrivemåder« (41), ligesom kulturhistorikerens fremstilling hverken er videnskab eller kunst, »men provokerende som hybridtekst« (41). Det påfaldende er, at vi her får et æstetisk-formelt forsvarsargument, der bringer mindelser om dekonstruktionen; forskellen er blot, at det formelle her er et vehikel for den metafysiske meningsøgning, som der sympatiseres med i *Den stumme myte*. Med distance hedder det:

Med stor selvfølelse formåede Spengler med sine apodiktiske sentenser at give læseren indtryk af at få del i en eksklusiv indsigt i verden; og af denne erkendelse udviklede han tilsyneladende uomgængelige direktiver, der ikke levnedede plads til alternative handlingsmuligheder. Generelt ironiforladt, af og til i højtravende profetstil, mobiliserer Spengler sine læsere og kræver en ubetinget, heroisk beslutsomhed – til hvad, står ikke altid klart (40-41).

Jeg har svært ved at være uenig, men på den anden side noterer Beßlich, at Spengler udmærker sig ved at besidde »den kolde sagligheds patos« (40), og konkluderende lyder det, at Spengler med andre beslægtede kulturkritikere markerer »en afgørende krise- og tærskeltid; og ud af denne krisebevidsthed udvikler der sig ofte, via den katastrofale diagnose, en utopisk kraft og en spekulativ energi« (41). Det utopiske og energifyldte tæller på plussiden og opvejer det faktum, at Spenglers kulturhistoriske vue er baseret på det, vi i dag vil karakterisere som meget lidt valide, naturaliserende analogislutninger. Hybridtekst eller ej, men fikionaliserede essays skal også måles på, hvor forankrede i virkeligheden de er. Oswald Spenglers kampskrift kan man læse på to måder: Enten som et symptom på de samfundsmæssige og kulturelle kriser, der fulgte med den første verdenskrig og efterfølgende turbulens, eller som en mere eller mindre forbilledlig transhistorisk revitalisering af det metafysiske.

Efter mine begreber er svagheden i *Den stumme myte*, at flere af bidragyderne sympatiserer så meget med de kunstneriske stemmer, der analyseres, at der følger en tendens til at være florumvunden i omgangen med fikionaliserede essays, der er mere retoriske end de er retvisende. *All in* for forfaldstanken og nostalgi på højniveau. Forsvar vinder på bekostning af kritik. Det er set før i kritikhistorien.

Jeg har kun fundet en meningsforstyrrende korrekturføj i denne læseværdige antologi. På side 60 lister Anders Ehlers Dam nogle modsætningspar hos Speng-

ler, og her står der blandt andet »i ligningens sted analogien«, men på den næste side hedder det »lignelse/analogi«. Begge kan næppe være korrekte.

Erik Svendsen

Thomas Bredsdorff: Litteraturen giver form til en følelse 1960-2019. Essays om liv, forskning og digtning. Redigeret af Marianne Stidsen. Lindhardt og Ringhof, 2019. 560 sider. ISBN: 9788711914069. Vejl. pris: 299,95 kr.

Engang redigerede jeg en bog med artikler af en nær ven – en fødselsdagsoverraskelse. Efter overrækkelsen mødte jeg Benny Andersen ved buffeten, hvor han forundret-underfundigt bemærkede, at det måtte være underligt at få udgivet en bog, man ikke vidste, man havde skrevet.

Situationen er anderledes her. Forfatteren har angiveligt (nemlig ifølge det redaktionelle forord) blåstemplet arrangementet. Talen er om et bredt udvalg af, hvad Thomas Bredsdorff, professor i nordisk litteratur ved Københavns Universitet 1978-2004 og gennem snart 60 år kritiker ved *Politiken*, i årenes løb har offentliggjort i artikelform. Et gedigent tilskud til en i forvejen gedigen bogrække, 560 sider med 45 tematisk ordnede artikler. Ét sted, i et langt og tungt og berømt ungdomsarbejde om litteraturteoriens mulighed for at søge berigelse hos den variant af moderne sprogforskning, som hedder glossematikken, er der »forkortet en smule af hensyn til balancen i bindet«. Liden tue kan som bekendt vælte stort læs, en fare, som dog her ikke virker overhængende.¹ Andre steder finder man formuleringer, der vidner om en for slavisk troskab mod den oprindelige ordlyd. Enkelte redaktionelt tilføjede noter kunne i øvrigt have været læseren til nytte.

Udbyttet af den forkortede teoriartikel er i øvrigt trods den dygtige og nøjeregnende argumentation *Geschrei* snarere end *Wolle*, hvad der bringer mig på den kæterske tanke, at bogen måske kunne have været delt i tre, jf. undertitlen. Artiklerne i sektionen »Liv«, hvor en nyskrevet statusopgørelse med den sympatiske titel »Humanist til sidst« er sat forrest, udgør reelt en rodebunke. En 1974-artikel om et besøg i Hanoi er i afsnittet af uransagelige grunde adskilt fra en gensynsartikel fra 2017. En slags anmeldelse af bogen *Den danske Lods* skal vist mest minde om, at Bredsdorff har deltaget i kapsejladserne Sjælland Rundt. Der er også et por-

1 Det drejer sig om afsnittet »Forholdet til forgængere« (*Kritik*, nr. 3, 1967, s. 55-58).

træt af gymnasiedansklæreren hr. Mortensen, hvis »hemmelighed« forbliver uafklaret, samt en pristale til Eugenio Barba, lederen af Odin Teatret i Holstebro, da han i 2000 fik Sonningprisen. Et andet sted, i sektionen »Forfattere«, figurerer en festskrifthilsen til Per Olov Enquist, som har været Bredsdorffs tennispartner, og om hvem han har skrevet en bog. Artiklen kunne have stået her, i »Liv«-sektionen.

Med en vis nysgerrighed læser man endelig i denne sektion et foredrag om »Kunsten at ældes«. Man vil jo gerne ældes med ynde, opleve en »sund aldring«. Bredsdorff tilsigter at bidrage til den psykologiske erkendelsesteori. Med Aristoteles' og Swifts harske oldingeforagt som bagtæppe registrerer han et omslag i 1900-tallets anden halvdel, hvor man begyndte at se positivt på gamle og udvikle en gerontologisk ideologi mod aldersdiskriminationen. Nu er spørgsmålet, om alderdomsfornægtelsen er den bedste aldringsmåde. Jung peger på, at man skal »følges med livet«, ellers stivner man, bliver »træagtig«. »Ikke at kunne ældes er lige så komisk som ikke at ville blive voksen«. Endnu en psykoanalytiker, Erik Erikson, inddrages, nu på finurlig vis, idet han har analyseret Ingmar Bergmans film *Smultronstället*, hvilket åbner for et indreblik på den ældre, som subjekt, altså. Filmens påstand er, »at der endnu udestår en opgave for den meget gamle mand«, professor Borg: at forsone og tilgive. Pointen i Eriksons tanker om alderdom er, at de efterspørger opgaver i fremtiden, modsat især Freuds, der søger årsager i fortiden (og egentlig mener, at eventuelle skader er irreparable hos ældre). Bredsdorff hidkalder til slut Kierkegaards kendte udsagn om, at livet må forstås baglæns, men leves forlæns, intentionelt. Så hvor nyt budskabet er, kan måske diskuteres – hvilket imidlertid ikke rækker ved dets væsentlighed.

Bindet kunne tillige have omfattet artiklerne i sektionen »Samfund«. Ifølge forordet omhandler de to sæt tekster i hvert fald *livet uden for litteraturen*, det lille og det store liv – det personlige livs forhold såvel som forhold og fænomener i den politiske og sociale verden. Her kan man læse om statslig overtagelse og ensretning af nyhedsformidlingen under Golfkrigen, politisk korrekthed på amerikanske universiteter, det Nyrup'ske Socialdemokratis behov for en ny fortælling, forskydninger i den danske identitetsopfattelse, Holbergs tolerante syn på muhamedanere, sprogpolitik og »nationallitterær tradition« og konkrete udtryk for Oplysningstidens utopiske tænkning. En rodebunke, også her.

Det andet bind kunne så have rummet artiklerne fra de to sektioner, som har mest affinitet til litteraturen og udforskningen af den, »Digtning«, der lægger »tværgående snit« gennem perioder og problemstillinger, og »Forfattere«, der rækker fra Holberg til Knausgaard og »falder kronologisk med et par enkelte undtagelser«.

Som første undtagelse er Ewald sat forrest – ligesom den førnævnte artikel »Humanist til sidst« (og dermed bogen) begynder med ham, i hvert fald med or-

dene: »Den 1700-talsforfatter jeg helst har villet skrive om og aldrig har skrevet godt nok om, er Johannes Ewald«. Bredsdorff fabler dér også om at tage en sidste vals med ham. Den første tog han, da han i studietiden skrev prisopgave om Ewalds prisopgave *Adam og Eva*. Lad det være nævnt, at Ewald også spiller en vigtig rolle i disputatsen *Digternes natur. En idées historie i 1700-tallets danske poesi* fra 1974.

Den anden undtagelse fra den kronologiske servering tegner Morten Nielsen sig for, idet en læsning af den vådeskudte digters eneste samling, *Krigere uden Vaaben* fra 1943, er placeret mellem Pontoppidan og Tom Kristensen. I denne artikel refereres til udgaverne *Digte* (1983) og *Samlede digte* (2002 og 2009) uden nævnelser af, at Bredsdorff har været involveret i udgivelsen af dem. Til artiklens note om hændelsesforløbet omkring Niensens »gådefulde død« er gjort den tilføjelse, at en DR-podcast i 2018-19 fremlagde nye oplysninger. Som nævnt i forordet er de fleste af forfatterartiklerne lettilgængelige »introducerende anslag«, svarende til, at de er fremkommet i *Politiken* (11 ud af 17) – men det gælder ikke læsningen af *Krigere uden Vaaben*. Nielsen arbejdede intenst med digtenes form og formåede at skrive rimede vers, der ved den modernistiske overgang til frie vers holdt sig på sporet uramt af »kritik, fortielse eller forældelse«. *Heretica*-digterne lod sig fascinere af teksternes indhold og tilskrev Nielsen »Tro paa Døden«, mens Bredsdorff netop går efter *formen*, fordi digteren, som han siger, troede på »formens indhold«. Rytmen veksler med indholdet mellem det slentrende prosaiske, talesprogsnære og det klassisk formfaste og regelrette.²

En del af forfatterkarakteristikkerne er skrevet »ved lejlighed«, til Johannes Ewalds 250-års fødselsdag og Ludvig Holbergs 300-års fødselsdag f.eks. Et par festskriftbidrag – til vennen Per Olov Enquist og den yngre kollega Jan Rosiek – har også fået plads her. I en af artiklerne, oprindeligt holdt på en konference om slumturisme, karakteriseres Jens Baggesen som oplysningsmand, nemlig ud fra *Labyrinten*'s kapitel om jødegaden i Frankfurt, der jo bevæger sig fra »hardcore fattigdomsporno« til refleksion over, hvorfor vi kan finde os i mishandling af og krig mod f.eks. jøder. Voltaire så hovedproblemet i religionskonflikterne, mens Baggesen ved indgangen til 1800-tallet profeterer om et dansk modsætningsforhold til, hvad Fichte kaldte »den tyske nation«. Løsenet er netop: tolerance, menneskelighed.

2 Artiklens første note nævner øvrige behandlinger af forfatterskabet. Her er ikke tilføjet Peter Christensens bidrag til fjerdeudgaven af *Danske digtere i det 20. århundrede* (bind 2, 2001, s. 11-23). I medfør af forfatterskabets ringe omfang er der tilnærmelsesvis emnesammenfald. At der har været et kritisk øje inde over teksten, fremgår af, at det oprindelige tryks »omgikkedes« er blevet til det stuerenere »plejede omgang med«.

Emnespektret rækker ellers fra Kierkegaards uforståelige historie i *Frygt og Bæven* om Abraham, der på Guds befaling skal ofre sin søn på Moria Bjerg, over den nye Ibsen-udgave og forbi Pontoppidan, Tom Kristensen, Rifbjerg, Villy Sørensen og flere andre, helt frem til Knausgaard. Ikke mindst en analyse af digtet »Myggesang« fra Ivan Malinovski-samlingen *Galgenfrist* (1958), som i sin tid udfordrede en del studiekredse med fokus på modernistisk lyrik, fortjener opmærksomhed. I 1970'erne indså digteren, at tekstens forbindelse med den industrielle udfoldelse på stålvalseværket i Frederiksværk ikke just faldt i øjnene, hvilket skaffer Bredsdorff afsæt for nogle refleksioner over forholdet mellem poesi og politik. Et vigtigt træk i digtet – og argumentet for, at det fortsat holder vand – er, at det »forener uforenelige værdiudsagn« (eller følelser, for den sags skyld) og vel at mærke uden at mediere mellem dem.

Bredsdorffs afskedsforelæsning i 2004 kredsede om »tre eller fire ting jeg ved om Bergman«. Han ved i hvert fald om to grundmotiver. Det vrimler med symbolske eksamenssituationer ofte iscenesat som *road movies* (*Smultronstället*) eller ølejrsoophold (*Såsom i en spegel*), med overbærenhed og tilgivelse som muligheden (*Fanny og Alexander* lader biskoppen stå for forhør og afstraffelse, mens familien Ekdahl forvalter overbærenheden). Den afgående professor kan da slutte sin forelæsning med den forsikring, at »eksamenskarakterer er ikke det sidste ord«.³

Sektionen »Digting« åbner med bidraget »Kunst og eksistens« (bogens ældste, fra 1960, da Thomas Bredsdorff var meget ung, skrevet til en bog, *Det lyse rum*, redigeret af den endnu yngre kollega Hans Hertel), der, ikke så overraskende, hævder en sammenhæng mellem titelbegreberne, hvor det sidste ikke implicerer den biografiske realitet. Allerede her drages Morten Nielsen af stald. Hans digtning lever, ikke fordi han døde, men fordi han levede »i væsentlighed«, står der.

Sektionen omfatter ellers en grundig gennemgang af »Vølvens spådom«, en hyldest til sonetten og sonetkransen, poesiens ultimative forsvar mod, hvad K.E. Løgstrup kaldte »formløshedens tyranni«, en nærlæsning af Georg Brandes' portræt af Schack Staffeldt – og tre bidrag, der kredser om modernismebegrebet i dets nøjere gestaltning på ruten fra præ- til post-. Brandes diagnosticerede »en uopfyldelig længsel« i Staffeldts digte, en pessimistisk, uopløselig dualisme. Det er Bredsdorff om at gøre at understrege, at digteren i sin poetiske allegorisering langt hen taler om »natur« i moderne betydning, som iagttageligt landskab snarere end som sjælelig konstitution. Brandes har dog ikke sans for, hvilken rolle den

3 Bergman har eksamensmotivet fra Strindbergs *Ett drömspel* og Ibsens *Vildanden*, begge opført i hans instruktion på Dramaten. I øvrigt repeteres analysen af *Smultronstället* i den førnævnte 2018-forelæsning om kunsten at ældes. Lægens første pligt er der »at bede om forladelse« (71), her »at bede om tilgivelse« (271).

»ydre« natur spiller »som anskuelsesundervisning og poetisk bevis for platonismens sandhedsværdi«. Men dette som Brandes at have et bestemt ståsted er ikke »en hindring for mental spændstighed«, altså for at være en god poesilæser. Den generelle konklusion kan da blive: »Litteraturfaget er kun et fag hvis det også har redskaber til at forstå og værdsætte det skønne læseren mener *ikke* er sandt«.

»Præmodernismens problem« har afsæt i den modsætning mellem »modernistisk ortodoksi« og »ideologikritisk ortodoksi«, som blev tydeliggjort i kølvandet på Ezra Pounds ikke-retssag efter Verdenskrigen: enten kunne man se ham som genial kunstner ganske vist med fascistisk rabies eller som udtryk for modernismen som »den reaktionære borgerligheds yderste konsekvens«. Flere nærmede sig o. 1910 fascismen, Södergran stoppede op ved Nietzsche, Marinetti overskred som bekendt linjen. De hurtigt skiftende ismer dengang var fælles om at se sig som antiromantiske, de stillede idealismen »på hovedet« og slog sig på sansninger. Opgaven er da for en nutidig betragtning »at skille det næringsholdige fra råddenskaben«.

I »Modernisme, avantgarde, konstruktion« reflekterer Bredsdorff over de skiftende generationsbenævnelser fra 1960 og frem mod 2000, hvor Anne-Marie Mai lancerede »det formelle gennembrud«. Da han bemærkede, at det var lyrikken/poesien, man lagde til grund, og at modernisternes prosa ikke var modernistisk, undersøgte han sagen i *Sære fortællere*, ikke mindst med henblik på synsvinkelplaceringen, et af arvejuvelerne i den naturalistisk-impressionistiske Herman Bang-tradition. Med afsæt i optakten til Klaus Rifbjergs »Frække Jensen« leverer Bredsdorff bogens længste sætning, om »den utroværdige fortæller«. Som bekendt etablerede han tre udgangspunkter for sin betragtning af de sære fortællere: Rifbjergs overvejende naturalistiske, Villy Sørensens fantastiske med H.C. Andersen'ske efterklange og Svend Åge Madsen abstrakte. Han slap dengang ikke, som tilsigtet, af med modernismeetiketten. Den levede videre, indtil Anne Borup ved årtusindskiftet gjorde modernismen til en konstruktion og hendes følgere opfandt avantgarden (bestående af nu 80-årige folk som Klaus Høeck, Jørgen Leth og Peter Laugesen) – også en opmærksomhedsskabende, ideologisk befængt mærkat.

Det tredje bidrag til modernismediskussionen fokuserer på den såkaldte postmodernisme – med Jan Kjærstads *Forførelsen* som samtalepartner. Bredsdorff pointerer, at Den Store Fortælling, som Kjærstad er imod, er den om Frigørelse med rod i Oplysningstiden, som Bredsdorff jo har investeret sine penge i. Men hvis sammenhængsløsheden og årsagsfraværet hersker, hvad så med ens liv? Flydende identitet, skiftende roller. Bredsdorff søger en reaktionsmulighed i denne situation, ved siden af de mest oplagte. Han vil gerne »opfatte postmodernismen som et nødvendigt korrektiv til modernismen«. Og jo, Johan Wergeland er »mærkeligt trofast mod kvinderne midt i omskifteligheden«, ikke som Don Juan driftsstyret,

for ham »handler den erotiske lidenskab mindre om erotik end om erkendelse«, som skrevet står, med den freudianske befrielseshistorie som baggrund. Artiklen, fra *Politiken* og vel en art anmeldelse, får sit perspektiv ved at være blevet placeret her, i sektionen »Digtning«, men akkurat på kanten af sektionen »Forfattere«.

Især som yngre bidrog Thomas Bredsdorff med vigtige indlæg til litteraturfagets teoretiske debat. Sektionen »Teori«, som altså kunne udgøre et tredje bind, rækker fra den nævnte, trods forkortelsen fortsat lange artikel »Litteraturteori og glossematik« til ligeledes ganske lang, men bredere sigtende artikel om humanistisk videnskab gennem et halvt århundrede, »Fra Snow til Snowden«, der tager afsæt i et ganske uforsonligt Cambridge-sammenstød mellem F.D. Leavis og C.P. Snow, dvs. mellem *humanities* (med dannelsesmonopolet) og *science* (med eksakthedsmonopolet). Disputen gav også hos os anledning til en videnskabeliggørelse af *humaniora*, som jo forud havde udviklet genetiske (biografiske og komparatistiske) forklaringsmodeller. Reaktionen mod denne historisme kom i skikkelse af strukturalismen, der frem for tilblivelsesforklaringer spurgte til iboende systemer eller mønstre. Den sprogvidenskabeligt funderede, hjemligt avlede glossematik udgjorde den første bølge, den franske, Saussure'ske strukturalisme udgjorde den anden, med begreber om funktionalitet, generalisering, eksakthed og begrænset antal genkommende elementer (langt fra f.eks. positivistisk adjektivtælling). Retningen fokuserede specifikt på strukturelle modsætningsforhold. I dansk litteraturpædagogik blev det A.J. Greimas' aktant- og sommerfuglemodeller, der slog bredt igennem, men i længden blev de forskelsudviskende og trivialiserede. Frederik Stjernfelts katastrofeteori bragte legen til en yderlighed.

Blandt de mange reaktioner mod strukturalismen stopper Bredsdorff op ved fire: ideologikritikken, jagten på »falsk bevidsthed«, oftest i borgerlig litteratur; hermeneutikken, undsigelsen af videnskabelig metode som vej til sandhedserkendelse⁴; poststrukturalismen, specielt dekonstruktionsvarianten, der fokuserede på de uophævelige modsætninger i teksterne; og den Austin'ske talehandlingsteori, som vel *fake news*-fænomenet nu atter aktualiserer. Bredsdorffs eget indspark går ud på, at der findes eksistentielle, religiøse og kunstneriske sandheder, men sandelig også videnskabelige, altså beskrivelser, der – på Hjelmlev'sk – er modsigelsesfri, udtømmende og enkle.⁵

Hvad han i øvrigt ser foran os (og derfor Edward Snowden i titlen) er en konflikt mellem »den liberale humanistiske kultur«, vi kender, og informationssam-

4 En brevveksling med Aage Henriksen om hans hjemmestrikkede hermeneutik indgår i Bredsdorff's erindringsbog *Gør hvad du vil – men sig hvad det er* fra 2013.

5 Gennemgående hentes artiklens eksemplifikation fra H.C. Andersen-eventyret »Klods-Hans«.

fundets totalstyring af bevidsthedslivet og ensretning af meningsdannelsen, tænke-måden, forbruget, osv. Han knytter et spinkelt håb til, at de kommende årtiers unge vil insistere på »en humanistisk videnskabelighed der bygger på pålidelige tekster og fakta, underbygger sine påstande, gør rede for tidligere forskeres iagttagelser og argumenterer stringent for sine resultater med respekt for logikken som overdommer«. Hvilket jo lyder som et videnskabeligt *credo*, passende nok anbragt som bogens udgangsbøn.

Mellem sektionens to nu omtalte flagskibe befinder sig yderligere fem artikler. Litteraturundervisningens mål diskuteres med stadigt hensyn til Aage Henriksen, og litteraturvidenskaben stilles i forhold til psykiatrien. En festforelæsning funderer over undertekst og dekonstruktion, altså over, hvordan det usagte dog »siges«. »Underskud« står der over en mønstring af tekstanalysens gængse arter, som eksemplificeret i en bog med læsninger af J.P. Jacobsens »Et Skud i Taagen«. Og et digt af Klaus Rifbjerg udsættes for nykritiske, strukturalistiske og dekonstruktive tilnærmelser. Før vi altså, hen over et par årtiers teoripause, kommer til Snow og Snowden, hvor trådene samles og sløjfen bindes.⁶

I et appendiks finder man nogle taler, der hylder Thomas Bredsdorff og bidrager hagiografisk til hans karakteristik. Horace Engdahls er fra 2015, da Bredsdorff fik overrakt Svenska Akademiens nordiske pris, mens Jan Rosieks, Lasse Horne Kjældgaards og Marianne Stidsens er fra 2017, fra fødselsdagsseminaret, da han fyldte 80. Stidsen, bogens redaktør, får således lejlighed til at circle om dens titel både indlednings- og afslutningsvis: *Litteraturen giver form til en følelse*. På titelbladet er denne formgivning begrænset til perioden 1960-2019, dog nok ved en fejl: årstallene må tilhøre undertitlen. Det tør være de tre nævnte mænd, som kvinden i kurven i forordet kalder »nogle af nordisk litteraturvidenskabs fremmeste profiler«. Roser, i sandhed uden torne.

Horace Engdahl pointerer, at Bredsdorff som 1700-talsforsker »omdefinerede Oplysningen«. Han har leveret »et mere broget maleri med mere menneskeligt liv« end det traderede, forsimplede. Han har endevendt også svenske kanoniske tekster – ingen har »defineret Bellmans fortælle teknik i Fredmans epistler enklere og klarere«, end det sker i Bredsdorffs bog *Den brogede Oplysning*, hvor tricket jo består i, at der tages udgangspunkt inden for 1700-tallets religiøse rammesæt-

6 Karakteristisk nok er det en analyse af Grundtvigs digt »Til min egen Meta«, der i glossematik-afhandlingen skal antyde, hvad teorien kan udrette i den såkaldte virkelighed. Spørgsmålet er, om analysen illustrerer glossematikens fortræffelighed eller Bredsdorffs kapacitet som følsom litteraturlæser. Afsættet er i hvert fald, at strukturen i digtet må fornemmes, opleves »i en umiddelbar gestaltning« – for »det møjsommelige dokumentationsarbejde« med at afgøre, om fornemmelsen havde noget på sig.

ning i stedet for, at der gøres front imod religionen, at Bredsdorff altså frigør sig fra »den antireligiøse fastlåsnings« og således breder betragtningen ud fra selve fornøftsfilosofien til også at tilgodese det frigørende potentiale i f.eks. pietismen og herrnhutismen. Han respekterer forestillingen om og fremstillingen af *sjælen*, langt hen identisk med 1700-talsdigternes natur, den indre, altså.

Jan Rosiek griber ud efter et par tekster, som han mener klarest angiver Bredsdorffs »æstetiske standard«, kapitlerne »Imagistisk prosa« i Enquist-bogen og »Lyrikkens modernisering« i *Politiken*'s verdenslitteraturhistorie, med fremhævelse især af den stilistiske fortætning, den veldefinerede synsvinkel og de intense billedsansninger, i det hele taget klarheden, som Rosiek også finder i Bredsdorffs egen lette fremstilling.

Lasse Horne Kjældgaard er faldet over en forskel mellem Thomas Bredsdorffs erindringsbog og hvad han i øvrigt har læst af »litteraturprofessoral erindringslitteratur«: han skriver meget om rejser, kun lidt om forfattere. En arv måske fra 1700-tallets litteratur, der jo vrimler med folk, der med fjerne, evt. fremmede blikke betragter det hjemlige. *Dansk litteratur set fra månen*, hedder en Bredsdorff-bog fra 2006.

Endelig talte Marianne Stidsen på fødselsdagsseminaret om »Litteraturen og følelserne«. Bogens titel, Bredsdorffs »måske vigtigste læresætning«, peger også på, hvad der er litteraturforskerens opgave: »at forsøge at fortolke denne litteratur gennem nærlæsning«. Sådan lover Stidsen at indrette sit professionelle liv, og sådan bør punkt 1 lyde »i enhver kritikers grønspættebog«.⁷

Thomas Bredsdorffs generøse bog bidrager kalejdoskopisk til litteraturstudiets historiske udvikling på dansk grund fra det nykritiske gennembrud frem til de sidste tider. Men i den henseende må den naturligvis lægges ved siden af det øvrige forfatterskab, herunder det nævnte erindringskrift, samt interviewet med ham i Marianne Stidsens samtalebog »om kritikens guldalder«, *Levende litterater* (2018). Der karakteriserer Bredsdorff 1970'erne som »den værste tid i mit professionelle liv« (med ord som modbydelig og ondskabsfuld), hvor pludselig den kulturradikale tradition med dens relative sympati med studenteroprøret blev »den argeste fjende«, idet oplysningstraditionen blev dømt ude som »borgerlig«. Kollegaen Erik A. Nielsen fremhæver tilsvarende, at den marxistiske kritiks po-

7 Bogen hører til de ordentlige. Trykfejlene er få i tallet; et par gange står der f.eks. 'Smulltronstället' (68ff). Herudover er der de obligatoriske skillefejl: inte-/ressante (11), forsta-/aes (76), grun-/danskueelse (110), kun-/steventyr (492), bogstavs-/kriften (496). Samt det nævnte, syndige rod på titelbladet, hvor tillige redaktørens bidrag til appendiks-sektionen er degraderet til »efterskrift«. Mon »Noter« over kun én note (77) er udslag af computerstupiditet? Nogle undertitler undervejs lyder, som om de er avlet i kronikredaktørens hjerner.

larisering af faget og lærergruppen medførte »en højst ukonstruktiv og ufrugtbar tilstand«. Stidsen har anbragt de to, Bredsdorff og Nielsen, i hver sin ende af bogen, som periodens sande og mest inkarnerede humanister. Med baggrund i den såkaldte Aage Henriksen-skole repræsenterer Nielsen hermeneutikken, den metodefornægtende, fortolkende og forstående kritik, som også Bredsdorff karakteriserer med sympatetisk blæk.

Peter Madsen, også kollega, bidrog væsentligt til udviklingen i tidlig-70'erne af den såkaldte kritiske teori, men er ikke særlig villig til at påtage sig skurkerollen. Grundoplevelsen var, at megen ældre litteratur – som nu Martin A. Hansens *Løgneren* – pludselig forekom »temmelig forfærdelig«, så ambitionen blev at »videnskabeliggøre litteraturbeskæftigelsen«, at finde en tilgang, hvor man »ikke bare snakker ud i luften, sådan at det lyder charmerende eller på anden vis overbevisende eller forrygende eller sådan noget«, en »eksakthedsorientering«, altså. Man betonedede vigtigheden af kritisk distance, et modstykke til f.eks. Bredsdorffs lidenskabelige fordybelse. Den angelsaksiske nykritik, som o. 1960 havde undermineret den traditionelle biografiske litteraturforskning og fokuseret på teksten som en selvberørende helhed, var med Madsens ord »anvendelig som tilgang«, men på den anden side havde den jo afvist at beskæftige sig med tekstens historiske og sociale kontekst, dens »omverden«.

Nykritikken, som bekendt introduceret af Johan Fjord Jensen i *Den ny kritik* (1962), dog efter foregribelser hos Jens Kruuse og især Torben Brostrøm, dannede fundament for de tre senere danskprofessorer, Bredsdorff, Hertel og Nielsen, der udgør højdedraget i det kritiske landskab, som *Levende litterater* fremmaner. Forprøvefaget »fortolkning« havde før da ingen metodisk basis, man skulle nærmest bare finde på noget at skrive, »man skulle ind i en særlig verden af litteratur, litteraturhistorie, kanoniske digte«. Nu røg alt det ud, som ikke kunne siges med hjemmel i teksten, først jo det biografiske, som man kunne læse sig til hos ældre forskere. For Bredsdorffs vedkommende forbandt den nykritiske inspiration sig med impulser fra sprogp professoren Paul Diderichsens opfindelse, faget »prosa-historie«. Inspirationen ses klart i bogen om de sære fortællere, men Bredsdorff gav jo også studiet af de islandske sagaer en nykritisk saltvandsindsprøjtning. Hans fascination af oplysnings-tiden ikke blot i disputatsen, men også og især i flere værker af yngre dato aktualiserer en bredere baggrund, end nykritikken »behøvede«. Tydeligvis har han da formået både at holde fast i sit æstetiske udgangspunkt og at modificere det med træk fra andre metoder, og med fastholdelse af den overordnede humanistiske vinkel.⁸

Aage Jørgensen

⁸ Jf. Marianne Stidsen, *Levende litterater. Samtaler om kritikens guldalder*, 2018, s. 55-93 (»Jeg er en kunstfreak«).

Dan Ringgaard: Chaplins pind. Et essay om litteratur og kreativitet. Aarhus Universitetsforlag, 2020. 225 sider. ISBN: 9788772190075. Vejl. pris: 199,95 kr.

I forbindelse med Verdensudstillingen i Paris 1937 skrev digteren og essayisten Paul Valéry en artikel i *Le Figaro*, som begynder med ordene: »Det generelle problem for en udstilling er at synliggøre: det består i at samle, dokumentere og værdsætte det, som almindeligvis er spredt, afsondret og tilbageholdt, for nogle lidet tilgængeligt og for mange fuldstændig ukendt«.¹ Man kan udstille maskiner, skulpturer, møbler og alskens seværdigheder, men, spørger Valéry, hvordan vise selve den kreative proces frem? Som litterært modstykke til en udstilling om »den levende videnskab« baksede Valéry med at lave en udstilling om forfatterens arbejde, hvor den litterære tilblivelsesproces skulle i fokus frem for de enkelte værker. Man forstår, at det var en svær opgave. Den litterære frembringelse er en så abstrakt aktivitet, at den er vanskelig at udstille. Løsningen blev for Valéry at udstille to slags genstande. På den ene side en samling af 1800-tallets store franske digteres originale manuskripter, hvori sporene af »åndens kamp mod sproget« manifesterer sig som udstregninger, rettelser og stikord, og på den anden side en samling af periodens mange og ofte kortlivede, litterære tidsskrifter, hvori tidens vigtigste litterære ideer og udgivelser blev bragt til torvs og debatteret. Bag denne kuratering ligger en antagelse om, at den kunstneriske skabelse både omfatter kunstner, værk og modtager.

Jeg blev mindet om Valérys udstilling ved at læse Dan Ringgaards udsøgte essaysamling *Chaplins pind*, som har en lignende ambition om at bringe kreative processer og æstetisk erfaring til syne. Tilmed præsenterer Ringgaard selv sin bog som netop en »udstilling«, hvor de enkelte essays er at betragte som montrer, arrangeret i fire på hinanden følgende udstillingsrum med titlerne Poiesis, Praxis, Arbejde og At læse. Også for Ringgaard består udfordringen i at lade proces og tilblivelse træde klart frem fra de udstillede genstande, derfor den essayistiske udstillingsform.

Bogen indledes med et kort essay om et fraklip til Chaplins *Byens Lys* (1931), hvori den berømte vagabond bliver distraheret af en pind, som har sat sig fast i en rist på et travlt indkøbsstrøg. Det er en af den slags karakteristisk legende scener, hvor det med Ringgaards ord er, »som om kunstneren Chaplin træder ud af vagabonden Chaplin«, og vagabondens leg bliver til kunstnerisk skaben. »Det er det, at noget opstår, og at vi ser det ske, som er så fascinerende. Det er ikke mindst

¹ Paul Valéry: »Comment travaillent les écrivains?«, genoptrykt i *Vues*, Editions de la table ronde, Paris, 1948, s. 315.

derfor vi ser en film eller læser et digt. For at se noget blive til« (17). En verden og et filmdigt.

Det første afsnit i Ringgaards imaginære udstilling handler om poiesis (frembringelse, forstået – med Heidegger – som bringen til syne) og begynder ligesom Valéry's udstilling med skitser og fragmenter: først en analyse af Rilkes formfuldendte sonet om den arkaiske Apollon-torso, hvor det poetiske blik animerer og fuldender den lemmeløse stenkrop, derpå skitser fra billedkunstens verden og senere J.P. Jacobsens litterære metaskitse »Der burde have været Roser«, hvor dét, der kunne have været udfoldet som et historisk tableau, fastholdes som blot en mulig tilblivelse. Ut pictura poiesis: digtningen begynder i billedet.

Derpå følger en række mere filosofiske essays om digterisk frihed og skabelse. Her trækker Ringgaard på Susan Stewarts bog om digterens frihed,² ifølge hvilken også den kunstneriske frihed, ligesom den politiske, findes i en positiv og en negativ variant: friheden til og friheden fra. Den positive frihed finder Ringgaard i at vælge noget til, og heri ligger også friheden til at vælge sin egen begrænsning. Skaberviljen er ikke nok, for skabelsen opstår først i ideens møde med stoffet, som også indebærer valg og begrænsninger. Skabelse betyder for Ringgaard en fri brug af erfaring og stof, og alligevel indebærer den et element af begrænsning, der, i hvert fald for nogle, kalder på ødelæggelse. Meget af Ringgaards bog kredser om skabelsens destruktive modimpuls, fra drengen der ødelægger sit sandslot, til Kafka der ved sin død ønsker sit forfatterskab brændt. Her kommer den negative frihed ind i billedet som frigørelsen fra kunstværkets begrænsning af kunstneren. Som Ringgaard sammenfatter: »Digterens frihed er en frihed i forhold til sin egen erfaringsverden, til at afprøve forbindelsen mellem ide og materiale og til at gøre det hele anderledes og om igen« (54).

Afsnittet om kreativ praksis domineres af Ringgaards koncise fortolkning af »Klods Hans«, der både personificerer den frie romantiske skaber og den slags hverdagstaktikere (jævnfør Michel de Certeau), hos hvem improvisation er en daglig adfærd, motiveret af omstændighederne. Andersens muntre fremstilling af den frie skabelse kontrasteres senere, i afsnittet om Arbejde, af refleksioner over litteraturhistoriens store slidere, Flaubert og Kafka, for hvem forfattergerningen først og fremmest bestod i udmattende og ydmygende anstrengelse. At skrive handlede for disse forfattere »om at gøre sig fri, men vejen går over lidelsen og kræver at man ikke holder sig tilbage«, skriver Ringgaard (111). Bogen er således fuld af kunstneres – ofte meget forskelligartede – refleksioner over egen praksis.

2 Susan Stewart: *The Poet's Freedom. A Notebook on Making*. University of Chicago Press, 2011.

Det sidste rum i Ringgaards litterære udstilling er Læseværelset, og her munder de mange citatspækkede miniessays om kreativ skrivning ikke overraskende ud i en afsluttende drøftelse af, om man også kan tale om kreativ læsning. Svaret er naturligvis bekræftende og allerede påvist gennem Ringgaards egen praksis som litterær essayist. Den kreative læser skal, som det hedder, »gøre en aktiv indsats for at byde med tvangsmæssige læsevaner og (...) være afventende og modtagelig« (177) for det særlige ved hver enkelt tekst. Også i denne læsningens skabelsesproces genfinder Ringgaard dialektikken mellem skabelsens positive og negativ frihed. Den kreative læsning kræver »viden og analyse«, men vil gøre sig fri af den metodiske tekstanalyses tvang, såvel som af den historisk-kritiske analyses forpligtelse på tekstens egen erfaringsverden og af kulturanalytikerens vane med at læse enhver tekst i lyset af en større sammenhæng. Den kreative læser vil være fri til – og dette er vel Ringgaards credo –

at lade sig lede af sin egen gennem intense studier kvalificerede erfaring af teksten på en måde, der genfremkaldt teksten i al dens særegenhed og i stadig nye versioner som hver gang følger noget nyt til forståelsen af den. Gentagelse med en substantiel forskel (185).

Uden rigtig at komme nærmere ind på det berører Ringgaard med sine præcise overvejelser over den kreative læsnings praksis det ambivalente forhold mange litteraturundervisere har til metodeundervisning: hvordan forene almindelige videnskabelige krav om metodisk stringens med den tvangfri læsning, som skal til for at tilegne sig det særegne? Afslutningsvis lader Ringgaard Horace Engdahl tegne en konflikt mellem den kreative personlige tilegnelse og videnskabssamfundets upersonlige sprog, og her er den ellers så elegante bog momentant ved at stivne i eksistentiel poseren. Det er da også karakteristisk, at selv om Ringgaards essayistiske udstilling om kreativitet nok har flere rum og facetter end Valéry's, så fandt kun sidstnævnte plads til tidsskrifter og debatter som eksempel på, hvordan den skabende impuls også kan være kollektiv. Hos Ringgaard er kunstnerens og læserens frihed mestendels ensom. Som Chaplin med pinden.

Christian Dahl

Bidragydere

Anders Ehlers Dam, ph.d., professor i dansk litteratur og kultur i europæisk kontekst ved Dänisches Seminar på Europa-Universität Flensburg.

Annette Lassen, docent ved håndskriftsamlingerne Árni Magnússon-instituttet i Island og Den Arnamagnæanske Samling på Københavns Universitet.

Bolette Sandford Pedersen, ph.d., professor og centerleder for Center for Sprogteknologi ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Christian Dahl, lektor i litteraturvidenskab på Københavns Universitet.

Ellen Krefting, dr.art, professor i idéhistorie ved Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk, Universitetet i Oslo.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art. i nordisk litteratur, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Erik Svendsen, lektor i litteratur og medier på dansk på RUC.

Eva Skafte Jensen, dr.phil., seniorforsker ved Dansk Sprognævn.

Frans Gregersen, professor emeritus, dr.phil., Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab.

Henrik Jørgensen, dr.phil., lektor i dansk sprog ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Ida Theilgaard, cand.mag. i biologi og nordisk sprog og litteratur.

Kathrine Thisted Petersen, ph.d., adjunk i dansk sprog ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Katrine Kehlet Bechsgaard, ph.d., postdoc ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Lisbeth M. Imer, ph.d. i runologi og seniorforsker ved Nationalmuseet.

Lotte Thrane, forfatter, dr.phil, lektor emerita ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab – med et tidligere liv som dyrlægekone i Kenya.

Marie-Louise Svane, lektor emerita i litteraturvidenskab.

Mette Riis, stud.mag. i Dansk ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Redaktionsassistent på Gads Forlag.

Nils Gunder Hansen, professor i tekst- og kulturanalyse ved Syddansk Universitet, leder af Pontoppidan Centret sammesteds.

Sanni Nimb, ph.d. i dansk sprog og datalingvistik, ledende redaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Sophie Wennerscheid, lektor i nordisk litteratur på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

Sussi Olsen, videnskabelig medarbejder ved Center for Sprogteknologi, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Søren M. Sindbæk, professor MSO i arkæologi og viceleder for grundforskningscenteret UrbNet ved Aarhus Universitet.

Tobias Skiveren, ph.d., adjunkt ved Afdeling for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet.

Aage Jørgensen, cand.art., lektor emeritus ved Langkær Gymnasium i Aarhus.

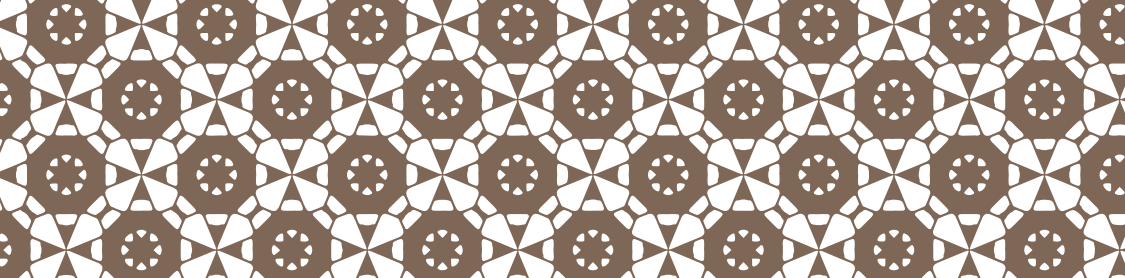
Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk,

IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2021 består af *Danske Studier 2021*.

INDHOLD

Lisbeth M. Imer og Søren M. Sindbæk:
Nye fund af runer i Ribe

Mette Riis:
En editionsfilologisk undersøgelse af Ingeborg Stuckenberges *Samlede værker* (2013) og en vurdering af forlaget Gladiators klassikerserie

Eva Skafte Jensen:
Et system i stadig bevægelse. Pronominalkasus i dansk

Bolette Sandford Pedersen, Sanni Nimb og Sussi Olsen:
Dansk betydningsinventar i et datalingvistisk perspektiv

Katrine Kehlet Bechsgaard:
Personnavne og forenelighed. Hvordan passer familiens navne sammen?

Annette Lassen:
Grundtvigs brug af det islandske digt *Odins ravnegelder*

Sophie Wennerscheid:
Når åndens herredømme over kødet mister sin magt.
Om kvindelighed, kropslighed og seksualitet i Søren Kierkegaards »Forførere
Dagbog« og andre guldaldertekster

Ida Theilgaard og Tobias Skiveren:
Kropsmodernismen genbesøgt.
En nymaterialistisk revurdering af firserpoesien hos Henrik S. Holck og Pia Tafdrup

Foruden en lang række anmeldelser

ISBN 978-87-408-3358-4

9 788740 833584

DANSKE STUDIER 2021